

А Р Т У Р К О Н А Н Д О Й Л

ШЕРЛӨК ХОЛМС

ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

• Д Е Т Е К Т И В •

А Р Т У Р К О Н А Н Д О Й Л

ШЕРЛӨК ХОЛМС

ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

УЎК: 811.111-31

КБК: 84(Ингл)4

Д 67

Артур Конан Дойлнинг энг машхур асари „Шерлок Холмс ҳақида ҳикоялар“дир. Адиб илк маротаба Шерлок Холмс образини „Скарлетдаги иш“ (1887) романида яратган. Ёзувчи Шерлок Холмс образини „Холмсининг сўнгги иши“ (1893) ҳикоясида ўлдирмоқчи бўлади. Лекин бутун дунё китобхонларининг порозилигидан кейин изкуварни тирилтириб, янги ҳикоялар ёзади.

Шерлок Холмс ҳақидаги ажойиб-ғаройиб ҳикоялар фавкулотда ҳодисаларга бойлиги билан каттаю кичик китобхонларнинг эътиборини қозонган. Қутилмаган вазиятларда ўзни йўқотмаслик, мустаҳкам ирода, ақл-заковат – бошқаларнинг мушкулларини енгиллаштиришни ҳаётининг мазмунига айлантириб олган изкувар таҳсинга лойиқ фазилатлидир.

ISBN 997-9943-22-196-3

© Таржимонлар: В. Рўзматов,
Н. Боқиев, М. Мирзоедов
© „O`qituvchi“ НМИУ, 2018

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ

Бу воқеа ўтган йили кузда бўлган эди. Шерлок Холмснинг хузурида аллақандай жуда семиз, ўрта ёшлардаги қизғиш-малла киши ўтирарди. Мен ичкарига кирмоқчи бўлдим-у, лекин икковларини қизгин суҳбат устида кўриб, чикиб кетишга шонилдим. Аммо Холмс мени хонага судраб олиб кириб, эшикни беркитди.

– Келганингиз айти муддао бўлди, азизим Уотсон, – деди у мулойимгина.

Сизларга халат бермай дедим. Назаримда, банддек кўриндишгиз.

Ҳа, бандман. Жуда ҳам бандман.

Париги хонага чикиб кутиб тура қолсам бўлмасмикин?

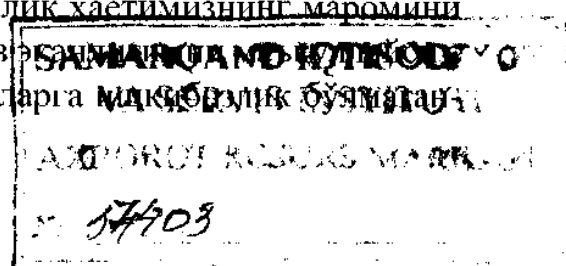
Йўқ, йўқ... Мистер Уилсон, – деди у семиз кишига мурожаат қилиб, – бу жентълмен муваффақиятли чиққан тадқиқотларимнинг кўнчилигида менга анча-мунча дўстона ёрдам кўрсатган. Аминманки, сизнинг ишингизда ҳам фойдаси тоғса керак.

Семиз киши ўтирган еридан сал кўзғалиб менга бош ирғатди; унинг семизликдан қисилиб кетган кичкина кўзлари менга сипшчовлик билан тикилди.

Мана бу ерга, диванга ўтиринг, – деди Холмс.

У креслога ўтирди ва ўйга толадиган вақтларидаги одатига кўра бармоқларини бир-бирига чирмаштирди.

Биламанки, азизим Уотсон, – деди у, – сиз менинг ҳамма ғайриоддий нарсаларга, кундалик ҳаётимизнинг маромини бузилган ҳамма нарсага ишқибоз билан қараётган бўлишга. Агар сизда шу ғайриоддий воқеаларга қараётган бўлишга

да менинг камтарона саргузаштларимни шу қадар завқ-шавқ билан ёзиб бормас эдингиз... Зотан, сидкидилдан айтишим керакки, сизнинг баъзи ҳикояларингизда менинг фаолиятим бир қанча бўяб кўрсатилади.

— Ростини айтганда, сизнинг саргузаштларингиз менга ҳамиша ниҳоятда қизиқ бўлиб туюларди, — деб эътироз билдирдим мен.

— Кунни кечагина сизга энг зўр ҳаёл кучи ҳам кундалик ҳаётимизда учрайдиган ғайриоддий ва аломат ҳодисаларни тасаввур этишдан ожиз, деган эдим, шекилли.

Мен ўша заҳотиёк бу фикрингиз унчалик тўғри бўлмаса керак, дегандим.

— Шунга карамай, доктор, мени ҳақ дейишга мажбур бўласиз, ақс ҳолда, сизни шу қадар сон-саноксиз, ажойиб ва ғаройиб фактларга кўмиб ташлайманки, фикримга кўшилишга мажбур бўлиб қоласиз. Мана, ақалли ҳозир менга мистер Жебез Уилсон айтиб берган воқеани олайлик. Бу воқеа бўли ўтган вазият мутлақо содда, оддий, ҳолбуки, умрим бино бўлиб бундай ажойиб воқеани эшитган эмасман... Мумкин бўлса, мистер Уилсон, ҳикоянгни такрорласангиз. Буни сиздан дўстим доктор Уотсон ҳикоянинг бошини эшитсин, дебгина илтимос қилаётганим йўқ, мен ўзим ҳам ҳар бир икир-чикир тафсилоти билан мумкин қадар яхшироқ танишиб олсам. Одатда, менга бирон ҳодисани ҳикоя қила бошлаганларида шунга ўхшаган минглаб ҳодисалар эсимга тушади. Аммо эътироф этишга мажбурманки, мен ҳеч қачон бунга ўхшаган воқеани эшитган эмасдим.

Семиз мижоз бир оз гурурланганнамо кўкрагини кериб, пальтосининг ич чўнтагидан гижимланган кир газета олди-да, уни тизасига ёзиб қўйди. У бўйинини чўзиб босилган эълонларга кўз югуртираркан, мен унга бошдан-оёқ разм солиб, Шерлок Холмсга таклидан, унинг кийими ва ташқи қиёфасига қараб ким эканлигини билиб олишга тиришдим.

Афсуски, менинг қузатишларим деярли ҳеч қандай натижа бермади. Бир кўришдаёқ унинг ўзига бино қўйган, бефаросат,

тенга тебранмас, оддийгина бир майда дўкондор эканини пай-
каш мумкин эди. Катак кулранг шими беўхшов, киргина қора
спортгининг тугмалари солинмаган, қора нимчаси устида тил-
ча суви юритилган йўғон мис занжир йилтирар, унинг учиди
жасак ўрнида парма билан тешилган аллақандай бир тўртбур-
чак металл парчаси осилиб турар эди... Нимдошгина цилиндри
вагижим бахмал ёкали, ўнгиб кетган қўнғир пальтоси ёнгина-
си таги стулда ётарди. Хуллас, бу одамга қанча разм солмай,
унинг кизғиш сочидан бошқа кўзга ташланадиган жойини
курмадим. Унинг қандайдир хунук бир воксалан саросимада
каниши кўриниб турарди.

Менинг машғулотим Шерлок Холмсинг синчков назари-
дан четда қолмади.

Албатта, ҳар кимга аёнки, деди у табассум билан, биз-
нинг меҳмонимиз бир вақтлар жисмоний меҳнат билан шугул-
ланган, у бурнаки искайди, франкмасонлардан¹, Хитойда бўл-
ган, сўнги ойларда кўп хат ёзишга тўғри келган. Бу аён-ошкор
фактлардан бошқа ҳеч нарсани пайқаймадим.

Мистер Жебез Уилсон креслодан сапчиб турди ва шаҳодат
оормонини газетадан олмай, ошнамга тикилиб қолди.

Сиз буларнинг ҳаммасини қандай қилиб билиб олдин-
гиз, мистер Холмс? – деб сўради у. – Масалан, сиз менинг
жисмоний меҳнат билан шуғулланганимни қайқдан биласиз?
Ал парҳақиқат, мен ўз фаолиятимни кемасоз дурадгорликдан
бошлаганман.

Буни кўлларингиз айтиб турибди, мухтарам сэр. Ўнг
кўчингиз чап кўлингиздан каттароқ. Сиз шу кўлингиз билан
ошнамнингиз учун унинг мушаклари бақувватроқ бўлиб қол-
ган.

Бурнаки искашимни-чи? Франкмасонлигимни-чи?

Франкмасонлигингизни пайқаш кийин эмас, чунки сиз

¹ **Франкмасонлар** (қисқартирилган шакли – масонлар) - қачон-
қачон бир қадар тараққийпарвар аҳамиятга эга бўлган яширин жа-
миятнинг аъзолари. Шерлок Холмс даврида бу жамиятга, асосан,
халфа дўкондорлар, фермерлар ва шу қабила қира бошлаган эдилар.

жамиятингизнинг қатъий низомига амал қилмай ярим доира ва доира¹ тасвири бор илгакли тугма тақиб юрибсиз.

Э, ха! Бу эсимга ҳам келмабди... Кўн ёзишга тўғри келганини қандай пайқадингиз?

Йилтираб кетган ўнг енгингиз билан чап енгингизнинг тирсаги атрофидаги тақир бўлиб қолган мовут яна нимадан гувоҳлик бера олиши мумкин?

Хитойда бўлганимми-чи?

Ўнг билагингизда кўриниб турган балиқча тасвири Хитойдагина чекилган бўлиши мумкин. Мен татуировкаларни ўрганганман, улар ҳақида ҳатто мақолалар ҳам ёзганман. Балиқ тангачаларини нафис пуштирани билан бўяш одати фақат Хитойдагина хос. Соатингизнинг занжиридаги Хитой тангасини кўрганимдан сўнг Хитойда бўлганингизга узил-кесил қаноат ҳосил қилдим.

Мистер Жебез Уилсон қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

– Шунақа денг?! – деди у. – Мен аввалига сиз буларни аллақандай аломат йўллар билан топасиз, шекилли, деб ўйлаган эдим, энди билсам, осонгина топаётган экансиз.

Фикримча, Уотсон, бундай хулосага қандай йўл билан келганимни тушунтириб хато қилдим, шекилли, – деди Холмс, – ўзингизга маълумки, „Omne ignotum pro, magnifico“², агар мен ростгўй бўлсам, камтарона шухратимга путур етадиганга ўхшайди... Эълоини топдингизми, мистер Уилсон?

Топдим, -- деб жавоб берди у йўғон, қизил бармоғини газета устунининг ўртасига нуқиб тураркан. – Мана у. Ҳамма инн шундан бошланди. Ўзингиз ўқиб кўринг, сэр.

Мен газетани олиб, ўқидим:

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ. Лебачолик (АҚШ Пенсиль-

¹ **Ярим доира ва доира** – масонлик белгилари. Илгари бу белгилар махфий эди, аммо ҳозирги масонлар қадимий низомни бузиб, бу белгиларни кўпинча жеваклар ва илгакли тугмаларига тақиб юрадilar.

² „Ҳамма номаълум нарсалар бизга ажойиб бўлиб кўринади“ (латинча).

вания) марҳум Иезекия Хопкинсинг васиятига биноан Уюшмага яна бир киши ишга олинадиган бўлди. Ҳафтасига муайян иш учун тўрт фунт стерлинг нақд маош берилади. Эс-хуши жойида, зехни ўткир, йигирма бир ёшдан кам бўлмаган ҳар бир малла тусли киши бу ишга яроқли топилиши мумкин. Уюшманинг Флитстрит, Полс-коортдаги идорасига, душанба кунлари соат ўн бирда шахсан Дункан Россга мурожаат қилинсин.

Жин урсин, бу нима дегани ўзи? – деб юбордим мен, ана шу ғалати эълонни икки бор ўқиб чиқарканман.

Холмс сассизгина кулди-да, креслода ўтирган жойида гужанак бўлиб олди, бу унинг роса хузур қилаётганидан далолат берар эди.

- Чакана эълон эмас-а, нима дейсиз? – деди у. – Хўш, мистер Уилсон, ҳикоянгизни давом эттириб, бизга ўзингиз ҳикоятингизда, уйингиз ҳақида, бу эълон сизнинг ҳаётингизда қандай роль ўйнагани ҳақида гапириб беринг. Сиз эса, доктор, мумкин бўлса, бу қайси газета экасини, қачон чиққанини ёзиб қўйсангиз.

„Эрталабки хроника“. 1890 йил 27 апрелдаги сони. Роппароса икки ой бурун чиққан экан.

Жуда соз. Давом эттиринг, мистер Уилсон.

Илгари айтганимдек, мистер Шерлок Холмс, – деди Жебс Уилсон пешонасини артиб. – Сити яқинидаги Сэкс-Кобург-скверда кичкинагина бўнак кассам бор.

Ишларим илгари ҳам унча яхши эмас эди, сўнги икки йил давомида эса ундан келадиган даромад амал-тақал билан тирикчилик ўтказиб туришгагина етарди. Бир вақтлар икки ёрдамчим бор эди, ҳозир эса битта: унга ҳам ҳақ тўлашим оғир эди-ю, аммо у менинг ишимни ўрганиш имкониятига эга бўлиш учун ярим маош эвазига ишлашга рози бўлди.

Ўша ҳимматли йигитчанинг оти нима? – деб сўради Шерлок Холмс.

Номи Винсент Сполдинг, уни йигитча деб бўлмайди. Ёши печадалигини айтиш қийин. Ундан энчилроқ ёрдамчини топганим маҳол. Унинг менсиз ҳам куни ўтиб, икки баробар ор-

тиқ пул топа олишини ҳам жуда яхши тушунаман. Модомики, у мамнун экан, унга ўз манфаатларимга путур етказадиган фикрларни уқдиришимнинг нима хожати бор?

– Дарҳақиқат, нима хожати бор? Назаримда, жуда омадингиз келган экан: сиз ёрдамчингизга унинг бажарадиган ишига бошқаларга қараганда икки баробар кам ҳақ тўларкансиз. Бизнинг давримизда бундай ҳолис хизматчилар камдан-кам учрайди.

О, ёрдамчининг камчиликлари ҳам бор! – деди мистер Уилсон. – Сурат олишга бунақанги ишқибоз одамни ҳеч қачон учратмаган эдим. Иш вақтида аппаратини тақиллатгани-тақиллатган, кейин эса ҳудди қуён инига уриб кетгандек ертўлага шўнғийди-да, пластинкаларни дорига солиб очилтиradi. Унинг катта нуқсони шу. Умуман эса чакки хизматчи эмас.

– У ҳозир ҳам хизматингизни қилиб турган бўлса керак?

– Ҳа, сэр. Ўша амал-тақал қилиб овқат пишириб, уйни су-пуриб-сидириб турадиган ўн тўрт яшар кизалоқ. Бошқа ҳеч қиммий йўқ, хотиним ўлиб кетган, болаларим ҳам йўқ. Учаламиз тишгина турмуш кечиряпмиз, сэр, уйнинг чироғини ёқиб, ижара ҳақини тўлаб турамиз – кўрган-кечирганимиз шу... Бу эълон бизни йўлдан адаштирди, – деб танини давом эттирди мистер Уилсон.

– Бугун рошша-роса саккиз ҳафта бўлади Сполдинг кўлида шу газета билан идорамга кириб келганига.

„Қани энди мен ҳам Худо малла қилиб яратган бўлса, мистер Уилсон“.

„Нега?“ – деб сўрадим мен.

„Мана, – деди, – Малалар уюшмасида янги ўрин тайин қилинибди. Бу ўринни эгаллаган одам ҳазилакам даромадга эга бўлмайди. У ерда ишга қирмоқчи бўлган талабгорлардан кўра бўш ўринлар кўпроқ бўлса керак, васийлар ҳам пулларни нима қилишларини билмай роса бошлари қотаётгандир. Агар сочимнинг ранги ўзгариб қолганида борми, албатта, ўша сёрдаромад ўринини эгаллардим“.

„Маллалар уюшмаси нима дегани ўзи?“ – деб сўрадим мен.

Биласизми, мистер Холмс, мен юримсак эмасман, иш кетидан қувмайман, иш ўзи мени кидириб келадиган бўлгани учун баъзан ҳафталаб остона ҳатлаб кўчага чиқмайман. Шунинг учун ҳам оламда бўлаётган ишлардан беҳабар қоламан, янгиликларни ҳамisha мароқ билан эшитаман...

„Сиз наҳотки Маллалар уюшмаси ҳақида ҳеч қачон эшитмаган бўлсангиз?“ – деб сўради таажжуб билан Сполдинг кўзлари чақчайиб.

„Ҳеч қачон“.

„Бу мени жуда ҳам таажжублантиради, чунки сиз ўша бўш ўринни эгаллашга ҳақ-ҳуқуқли бўлганлардан бирисиз-ку“.

„Бу қанча даромад келтириши мумкин?“ – деб сўрадим.

„Йилига икки юз фунт стерлингга яқин, ортик эмас, жуда ҳам енгил иш, бунинг устига, айни вақтда ҳар қандай бошқани билан ҳам бемалол шуғулланаверса бўлади“.

Табиийки, кулоқларимни динг қилдим. Чунки менинг муассасам сўнгги вақтларда жуда оз даромад келтирмоқда, йилига қўшимча икки юз фунт эса анча кунимга яраши мумкин эди.

„Бу Уюшма ҳақида билганларингизни айтиб беринг“, – дедим.

„Ўзингиз кўриб турибсизки, – деб жавоб берди Сполдинг менга эълонни кўрсатиб, – Маллалар уюшмасида бўш ўрин бор экан, мана бу манзили, тафсилотларини билмоқчи бўлсангиз, шушга мурожаат қилишингиз мумкин. Билишимча, бу Уюшмага Иезекия Хопкинс деган америкалик бир довдир табиятли миллионер асос солган. Унинг ўзи қизғин-малла тусли бўлиб, дунёдаги ҳамма маллаларга хайрихоҳ экан. У ўлаётганида ўз васийларига қатта маблағ қолдириб, бу маблағни сочлари тўқ малла тусдаги одамларнинг қисматларини енгиштиришга ишлатишни васият қилган экан. Айтишларича, бу бахтиёр одамларга туппа-тузук маош тўлашармин, улардан деярли ҳеч қандай иш талаб қилишмасмин“.

„Ахир малла одамлар миллион-миллион-ку, – дедим мен, – уларнинг ҳар бири ҳам бўш ўринни эгаллагиси келади“.

„Сиз ўйлаганчалик кўп эмас улар, - деб жавоб берди у. -- Кўриб турибсизки, эълон фақат лондонликларга, шунда ҳам катта кишиларга қаратилган. Ўша америкалик Лондонда туғилиб, ёшлигини шу ерда ўтказган, ўзи туғилиб ўсган шаҳарга валинеъматлик қилмоқчи бўлган. Бундан ташқари, эшитишимга қараганда Маллалар уюшмасига сочлари оч маллаларанг ёки тўқ маллаларанг шахсларнинг мурожаат қилишлари фойдасиз – у ерда сочлари ёрқин, кўзни камаштирадиган, қизгини-малла тусдаги кишиларнинггина ишга олишаркан. Агар сиз бу таклифдан фойдаланмоқчи бўлсангиз, мистер Уилсон, Маллалар уюшмасининг идорасига кириб борсангиз кифоя. Аммо бир неча юз фунт деб асосий маънулотингиздан алаҳсиб юришингизнинг маъноси бормикан?..“

Ўзларингиз кўриб турибсизларки, жентльменлар, менинг сочим ёрқин, сержило тусга эга бўлган тўқ маллаларанг соч, маллалар рақобат қилиб қолганларида ҳам барибир мен бу бўш ўринни эгалласам керак, деб ўйлаган эдим. Винсент Сполдинг бу ишдан ҳар томошамга хабардор бўлгани учун менга катта ёрдам бериши мумкин эди, шунинг учун ҳам дарчаларни кеч-гача ёниб қўйиб, мени Уюшма биносига кузатиб боришини буюрдим. У бугун ишдан озод бўлганига жуда севиниб кетди. Биз идорани беркитиб, эълонда кўрсатилган манзилга қараб жўнадик.

У ерда шундай бир томошани кўрдимки, мистер Холмс, бундай томошани энди сира ҳам кўролмасам керак. Шимолдан, жанубдан, шарқдан, ғарбдан кимнингки сочи сал-пал малла тусли бўлса, эълонни ўкибоқ Ситига ёпирилиб келаверибди. Флит-стритда маллалар тирбанд бўлиб кетган. Понс-коорт эса ашельсінфурушнинг ғалтак аравасига ўхшар эди. Мен ҳеч қачон Англияда шунча малла бордир деб ўйламаган эдим. Бу ерда маллаларанг туснинг ҳамма турлари бор, похолранг, лимонранг, қизгишранг, гиштранг, ирланд сеттерлари тусидаги, сафро тусидаги, лой тусидаги ранглар бор; аммо Сполдинг айтганидек, чинакам ёрқин, қизгини-маллаларанг тусдаги бошлар бу ерда жуда оз эди. Шунга қарамай, бу ерда тўпланган оломон-

ни кўриб, умидим пучга чиқай деб қолди. Сполдинг эса бўли келмади. Қандай эвини қилганини билмайман-у, у жон-жаҳди билан тикилиб-суқилиб мени халойиқ орасидан олиб ўтди, биз идора зинапояси олдига етиб бордик. Одамлар турнақатор тизилиб зинапоядан чиқиб-тушиб турар эди; баъзилари умид-иштиёқ билан чиқиб боришар, баъзилари эса маъюслик билан тушиб келишар эди. Биз олдинга ёриб ўта-ўта тез орада идорага кириб бордик...

– Сиз жуда қизиқ дуч келиб қолибсиз! – деди Холмс мижози хотирлаб олиш учун бир чимдим бурнаки искаб, индамай оларкан. – Марҳамат, хикоянгизни давом эттиринг.

– Идорада иккита ёғоч стул билан оддийгина қарағай столдан бошқа ҳеч нарса йўқ, унда мендан ҳам маллароқ кичкина бир одам ўтирарди. У стол олдига келган номзодларнинг ҳар қайсиси билан бир-икки оғиз сўзлашиб, уларнинг ҳар қайсисидан қандай бўлмасин бир нуқсон топарди. Афтидан, бўш ўринни эгаллаш унча осон эмас эди. Бироқ биз ўз навбатимизда столга яқинлашиб борар эканмиз, кичкина одам мени бошқа номзодларга қараганда анчагина хушмуомалароқ қарши олиб, ичкарига кирган заҳотимиз биз билан холи гаплашиш учун эшикни ичкаридан беркитиб қўйди.

„Бу киши мистер Жебез Уилсон, – деди ёрдамчим. – У Уюшмадаги бўш ўринни эгалламоқчи эди“.

„У бу ўринга жуда муносиб, – деб жавоб берди халиги одам. – Мен кўпдан бери бундай ажойиб сочни кўришга муяссар бўлмаган эдим!“

У бир қадам орқага ташлаб, бошини бир томонга қийшайтирди-да, сочларимга шу қадар узоқ тикилиб қолдики, мен жуда ўнғайсизландим. Кейин бирдан олдинга ташланиб қўлларимга ёпишди-да, кизгин табриклади.

„Мен ҳардамхаёллик қилсам инсофдан бўлмас, – деди у. – Бироқ ишонаманки, баъзи эҳтиёт чораларни кўрсам мени кечирасиз“.

У иккала қўли билан сочимни чангаллаб шундай тортдики, оғрикдан додлаб юбордим.

„Кўзларингиздан ёш чиқиб кетди, - деди у сочимни кўйиб юбориб. - Демак, ҳаммаси жойида. Кечирасиз, эҳтиёт бўлмасак бўлмайди. Чунки бизни икки марта парик кийиб келиб, яна бир марта сочини бўяб келиб алдашган. Сизга баъзиларнинг шундай виждонсизларча ишлатган пайрачларини айтиб беришим мумкинки, одамларга нисбатан нафратингиз ошииб кетади“.

У дераза олдига бориб, бўш ўрин банд килинганлигини кичкириб айтди. Пастдан оҳ-воҳ, ўкинч садолари эшитилди, халойиқ ҳар томонга тарқалиб кетди, тез орада бу атрофда мени ёллаётган ҳалиги одам билан икковимиздан бошқа малла қолмади.

„Менинг отим мистер Дункан Росс, - деди у, - мен ҳам саховатли валинеъматимиз қолдирган ўша фонддан нафақа оламан. Сиз уйланганмисиз, мистер Уилсон? Оилангиз борми?“

Мен бефарзанд, сўққабош одам эканлигимни айтдим. Унинг чехрасида қайғу излари кўринди.

„Ё Раббий! - деди у тундлик билан. - Ахир бу жула ҳам жиддий тўсиқ-ку! Афсуслар бўлсинки, сиз уйланмаган экансиз! Фонд маллаларни боқиш учунгина эмас, уларнинг насл-насабини кўпайтириб, тарқатиш учун барпо килинган эди. Афсус, бўйдоқ экансиз-да!“

Бу сўзларни эшитарканман, тарвузим қўлтиғимдан тушиб кетди, мистер Холмс, нега десангиз, мени олишмас экан, деб хавотирга тушиб қолдим. Аммо у ўйлаб кўриб, йўлини топишини айтди.

„Сиздан бошқа ҳар қандай одам бўлганда ҳам қондадан чекинмасдик, аммо шундай сочи бор одамни қўлаб-қувватлаш мумкин. Янги вазифангизни қачондан эътиборан адо эта бошлашингиз мумкин?“

„Бу бир оз мушкулроқ, чунки мен бошқа бир муассасала бандман“, - дедим.

„Бунисидан ташвишланманг, мистер Уилсон! - деди Винсент Сполдинг. - У ишни сизсиз ўзим ҳам эплайвераман“.

„Бу ерда қайси соатларда банд бўламан?“ - деб сўрадим мен.

„Ўндан иккигача“.

Бўнак кассаларида асосий иш кечкурунлари, айниқса, маош берилиши арафасида пайшанба, жума кунлари бўлади, шунинг учун унча-мунча пул ишласак чакки бўлмас, деган қарорга келдим. Қолаверса, ёрдамчим ишончли одам, керак бўлганда бемалол ўрнимда ишлайверади.

„Бу соатлар менга тўғри келади, – дедим. – Қандай маош тўлайсизлар ўзи?“

„Ҳафтасига тўрт фунт“.

„Қиладиган ишим нимадан иборат бўлади?“

„Муайян ишдан иборат бўлади“.

„Муайян иш деганингиз нима?“

„Иш вақтида сиз идорамизда ёки, ақалли, идорамиз жойлашган бинода бўлишингиз керак. Борди-ю бирон марта иш вақтида кетиб қоларкансиз, бу хизматдан умрбод маҳрум бўласиз. Васият қилувчи, айниқса, шу моддага қаттиқ риоя қилишни талаб этган. Агар бирон марта иш вақтида идорамиздан чиқиб кетсангиз, талабларимизни бажармаган ҳисобланасиз“.

„Агар гап кунига тўрт соат вақт ҳақида кетаётган бўлса, идорадан чиқиб кетишни ҳаёлимга ҳам келтирмайман“, – дедим.

„Шуни билиб қўйингки, – деб такрорлади мистер Дункан Росс, – биз кейин ҳеч қандай авф-ўтинчларингизга қулоқ солмаймиз. Ҳеч қандай касал, ҳеч қандай иш баҳона бўлолмайди. Хизмат вақтида идорада бўлишингиз шарт – бўлмаса хизматдан кетасиз“.

„Ишим нимадан иборат бўлади?“

„Сиз „Британия қомуси“ни кўчириб ёзасиз. Биринчи томи мана шу шкафда. Сиёҳ, патқалам, қоғоз билан босма қоғозни ўзингиз олиб келасиз. Биз эса сизга стол билан стул берамиз. Ортадан иш бошлай оласизми?“

„Албатта“, деб жавоб бердим.

„Ундай бўлса хайр, мистер Жабез Уилсон. Шундай яхши ўринни эгаллашга муваффақ бўлганингиз билан сизни яна бир марта табриклашга руҳсат этинг“.

У менга бош силкиди. Хонадан чиқиб, омадим келгани-

дан қувонганча ёрдамчим билан уйга қараб жўнадим. Мен бу ходиса ҳақида кун бўйи ўйладим, кечга бориб ҳафсалам пир бўлаёзди. Чунки миямга бу ишларнинг ҳаммаси шунчаки бир қаллоблик бўлса керак, деган фикр келди, аммо бу тадбирдан мақсад нима эканлигини ўйлай-ўйлай сира тушунолмадим. Шундай васиятноманинг борлигига, „Британия комуси“ни кўчириб ёзишга одамлар шу қадар кўп пул тўлашга рози эканликларига ақл бовар қилмасди. Винсент Сполдинг жон-жаҳди билан менга далда беришга уринарди, аммо мен ётаётганимда бу ишдан воз кечишга қатъий қарор қилдим. Бироқ эрталаб миямга ҳар эҳтимолга қарши, у ерга бир бориб кўрай-чи, деган фикр келди. Бир пеннига¹ сиёҳ сотиб олиб, ғоз пати билан етти тахта катта қоғозни кўтариб Поле-коортга жўнадим. Таажжубки, у ерда ҳамма ишлар жойида эди. Жуда севиниб кетдим. Стол ишлашим учун тайёр қилиб қўйилган, мистер Дункан Росс мени кутиб турган экан. У менга „А“ ҳарфидан бошлашни буюриб чиқиб кетди, аммо вақт-вақти билан идорага қайтиб кириб, ишлаётган-ишламаётганимдан хабар олиб турарди. Соат иккида у мен билан хайрлашаркан, шунча кўн кўчириб ёзганимни мақтади-да, оркамдан идоранинг эшигини беркитиб олди.

Кунлар шу йўсинда ўтаверди, мистер Холмс. Шанба кун ижойиним столга бир ҳафталик ҳақим – тўртта олтин соверенни² олиб келиб қўйди. Иккинчи ҳафта ҳам шундай ўтди, учинчи ҳафта ҳам. Мен у ерга ҳар кун рошпа-роса ўнда бориб, рошпа-роса иккида қайтардим. Бора-бора мистер Дункан Росс идорага фақат эрталаблари кирадиган, кейинрок эса мутлақо кирмайдиган бўлиб қолди. Шунга карамай, табиий, мен хонадан бир дақиқага ҳам чиқишга журъат қилолмасдим. Чунки унинг келмаслигига амин эмасдим, шундай фойдали ишдан ажралиб қолишдан қўрқардим ҳам.

Саккиз ҳафта ўтди. Мен Аббатлар, Артиллерия, Архитектура, Аттика ҳақидаги мақолаларни кўчириб бўлиб, тез

¹ **Пенни** – чақа пул (тўрт тийин миқдорида).

² **Соверен** – олтин танга (ўн сўм миқдорида).

орада „Б“ ҳарфига ўтаман, деб умид қилган эдим. Анча-мунча қогоз сарф қилган эдим, кўчириб ёзганларим рафга аранг синарди. Аммо ишим бирдан адойи тамом бўлди-қолди.

Тамом бўлди-қолди?

– Ҳа, сэр. Бугун эрталаб. Одатдагидек, соат ўнда ишга борсам, эшик қулфланган, унга бир парча картон қоқиб қўйилибди. Мана у ўзингиз ўқиб кўринг.

У бизга ёндафтарчанинг бир варағича келадиган картон ушди. Картонда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ 1890 ЙИЛ, 9 ОКТЯБРДА ТАРКАТИБ ЮБОРИЛДИ.

Шерлок Холмс икковимиз бу қиска ёзувга ҳам, Жебез Уилсоннинг маънос қиёфасига ҳам узоқ тикилиб ўтирдик. Ниҳоят, ўзимизни тиёлмай қаҳ-қахлаб юбордик.

– Бунинг – ҳеч қуладиган жойи йўк! – дея қичқириб ўрнидан сапчиб турган миждимиз қизғиш сочларининг тағларига-ча қизариб кетди. – Агар сиз ёрдам бериш ўрнига мендан қулмоқчи бўлсангиз, ёрдам сўраб бошқа одамга мурожаат қиламан.

– Йўк, йўк! – деб хитоб қилди Холмс, уни яна креслога ўтказаркан. – Сизнинг ишингиздан ўла қолсам ҳам воз кечмайман. Бу ишнинг янгилигидан дилим баҳра олади. Аммо ушнинг, мени кечирасиз, ҳар қалай, қандайдир аломат жихати бор... Эшикка қоқиб қўйилган бу ёзувни топаннингиздан кейин нима чора кўрдигиз?

Ҳашш-манг бўлиб қолдим, сэр. Нима қилишимни билмадим. Қўшни идораларнинг ҳаммасига кириб чиқдим, лекин у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч нарса билмас экан. Ниҳоят пастки каватда яшайдиган уй эгасининг олдига кириб, Маллалар уюшмасига нима бўлганини билмайсизми, деб сўрадим. У, бунақа тапшилотни сира ҳам эшитмаганман, деб жавоб берди. Шундан кейин ундан, мистер Дункан Росс ким бўлади, деб сўрадим. У, бу исмни биринчи эшитишим, деб жавоб берди.

„Мен тўртинчи рақамли квартирангизни ижарага олган жентльменни айтяпман“, – дедим.

„Маллаши айтяпсизми?“

„Ҳа“.

„Унинг оти Уильям Моррис. У юрист, жойимни вақтинча ижарага олган эди – унинг доимий идораси таъмирланаётган экан. Кеча кўчиб кетди“.

„Уни қаердан топса бўлади?“

„Доимий идорасидан. Манзилини ташлаб кетган. Мана: „Кинг-Эдуард-стрит, 17, авлиё Павел жомесининг якишида“.

Мен ўша манзилга кидириб бордим, мистер Холмс, у ер ёғоч оёқ устахонаси экан; у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч қачон на мистер Уильям Морриснинг номини, на мистер Дункан Росснинг номини эшитган экан.

– Шундан кейин нима қилдингиз? – деб сўради Холмс.

– Ксйин Сэкс-Кобург-скверга, уйимга қайтиб келдим, ёрдамчим билан маслаҳатлашдим. У менга ҳеч қандай ёрдам беролмади. У, кутиб тура турун-чи, почта орқали бирон хабар беришар, деди. Менга бу тўғри келмайди, мистер Холмс. Мен шундай ажойиб жойни осонликча қўлдан бериб қўймоқчи эмасман. Сизнинг мушкул аҳволга тушиб қолган камбағал одамлардан ўз маслаҳатингизни аямаслигингизни эшитиб юардим, шунинг учун тўппа-тўғри олдингизга келавердим.

Тўғри қилгансиз, – деди Холмс. – Сиз айтган ҳодиса ажойиб ҳодиса, мен у билан шуғулланиш имкониятига эга бўлгандан бахтиёрман. Сўзларингизни эшитиб шундай хулосага келдимки, бу иш биринчи қарашда туюлиши мумкин бўлганидан кўра жиддийроқ.

– Ҳа, ҳазилакам иш эмас! – деди мистер Жабсз Уилсон. Мен ҳафтасига тушиб турган мўмайгина тўрт фунтдан маҳрум бўлдим.

Шахсан сизнинг тўғрингизда гапирадиган бўлсак, – деди Холмс, – бу ғайриоддий Уюшмадан нолишингиз ўринсиз. Аксинча, фаҳмлашимча, сиз у туфайли ўттиз фунтча бойлик орғтирибсиз, бундан ташқари „А“ ҳарфидан бошланадиган нарсалар ҳақида чуқур билим орттирганингизни айтмаса ҳам бўлади.

– Тўғри, дарҳақиқат шундай, сэр. Аммо мен уларни қиди-

риб топмоқчи эдим, уларнинг кимлигини, агар бу қилмишларини ҳазил деб билса, нега мен билан шу тариқа ҳазиллашганликларини билмоқчи эдим. Бу эрмак уларга жуда қимматга тушди: улар ўттиз икки фунтларидан ажрадилар.

– Биз буларнинг ҳаммасини аниқлашга уриниб кўрамыз. Аммо аввал сизга бир неча савол беришга рухсат этсангиз, мистер Уилсон. Ўша эълонни кўрсатган ёрдамчингиз сизда қачондан бери хизмат килади?

Ўша вақтда бир ойча бўлиб қолган эди.

– Сиз уни қаердан топган эдингиз?

– У менинг олдимга газетада эълон берганимдан кейин қолган эди.

– Эълонингизни ўқиб, ўшанинг ўзигина қолганмиди?

– Йўқ, ўшгача одам қолди.

– Нима учун ўшанинг ўзишигина олдингиз?

– Қарасам чакқонроқ, ҳақни ҳам кам оладиган.

– Ярим маош олиб ишлашга рози бўлганига учдингизми?

Ҳа.

– Ўша Винсент Сполдинг деганишгизнинг қиёфаси қанақа?

– Кичик жуссали, гўлабир, серҳаракат. Ўттизга бориб қолган бўлса ҳам иягида биронга тук йўқ. Пепонасида кислота қуйдирган оппок доғ бор. Холмс қаддини ростлади. У жуда ҳаяжонланган эди.

– Ўзим ҳам шундайдир деб ўйлаган эдим! деди у. Унинг кулокларидаги зирак тақадигаи тешикларга кўзингиз тушмадими?

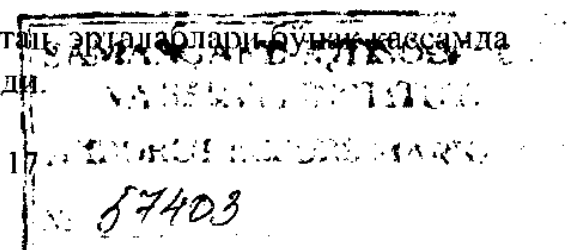
– Кўрганман, сэр. У менга, кулоғимни болалигимда аллақандай лўли хотин тешган, деб тушунтирди.

– Ҳм!—деб қўйди Холмс ва чуқур ўй сурганча ўзини креслонинг суянчиғига ташлади. – У хали ҳам сизникидами?

– Ҳа, албатта, сэр, уни ҳозиргина кўрдим.

– Уйда йўқлигингизда у ишларингизни дуруст эшлаб турадими?

– Нолисам бўлмас, сэр. Зотан, эркакларнинг бунақасида деярли ҳеч қаплай иш бўлмайди.

– Бас, мистер Уилсон. Бир-икки кундан кейин бу воқеа тўғрисидаги фикримни сизга бажону дил хабар қиламан. Бугун панба... Умид қиламанки, душанба куни биз ҳамма гапдан вокиф бўлсак керак.

– Хўш, Уотсон, – деди Холмс мижозимиз кетгач, – сиз буларни нима деб ўйлайсиз?

– Ҳеч нарса деб ўйлаётганим йўқ, – деб рўй-рост жавоб бердим мен. – Бу иш менга ғоятда сирли туюлаётибди.

– Таомил шуки, – деди Холмс, – ходиса қанчаки ғалати бўлса, унинг сирли томонлари шу қадар кам бўлади. Оломон орасидан оддий қиёфали одамни топиш нечоғли қийин бўлса, оддийгина жиноятларни аниқлаш ҳам шу қадар мушкул. Аммо бу ходисани мумкин қадар тезроқ бартараф қилиш керак.

– Хўш, энди нима қилмоқчисиз? – деб сўрадим.

– Чекмоқчиман, – деб жавоб берди у. – Бу уч марта трубка чеккунча ўйлаб, мағзини чақса бўладиган масала, шунинг учун мени ўн дақиқача гапга солмай турсангиз.

У озғич тиззаларини йиғиштириб қирғий бурнига яқин олиб борганча креслода ғужанак бўлиб олди ва кўзларини юмиб, аллақандай ғалати бир кушнинг тумшугига ўхшаган қора сопол трубкасини тишлаган қўйи узоқ ўтирди. Мен уни, ухлаб қолди, деб ўйлаб ўзим ҳам мизғий бошлаган эдимки, катъий бир қарорга келган одамдек ўрнидан сакраб турди-да, трубкасини каминга қўйди.

– Сарасате¹ бугун Сент-Жемс-холлда чалади, – деди у. – Сиз бунга нима дейсиз, Уотсон? Беморларингиз бир неча соатгина сизсиз тура олишармикан?

– Бугун бўшман. Ишим унча кўп вақтни олмайди.

– Ундай бўлса, шляпангизни кийинг, кетдик. Мен аввал Ситига боришим керак. Йўл-йўлакай бирон жойда овқатланармиз.

Биз метрода Олдерсгэтгача бориб, у ердан эрталаб эшитган воқеаларимиз юз берган С'экс-Кобург-скверга яёв жўнадик.

¹ Сарасате (1844–1908) – машҳур испан скрипкачиси ва композитори.

Сүкс-Кобург-сквер оқсуякларга хосрок, ғарибгина хилват оңр майдонча. Тўрт қатор кир-ифлос икки каватли ғишт уйларнинг деразалари ўт-алаф босган кичкинагина боғчага қараган. Боғчанинг ўртасида бир неча туп ирвоккина лавр буталари курум босган ҳаво билан курашиб жон талапиб ётибди. Ҳарҳал юритилган учта шар ва муюшга осилган оқ харфлар билан „Жебез Уилсон“, деб ёзилган жигарранг лавҳа малла мижимизнинг муассасаси шу ерда эканини билдириб турарди.

Шерлок Холмс эшик олдида тўхтаб, юминқираган мижжалари орасидан чакноқ кўзларини унга тикди. Кейин кўчадан аста юриб бориб, уйларни диққат билан кўздан кечирганча яна муюшга қайтиб келди. Бўнак кассасининг олдида хассаси билан тошкўчани уч марта қаттиқ уриб кўрди, сўнгра эшикка яқин бориб, уни тақиллатди. Эшикни шу ондаёқ сокол-мўйловни киртишлаб олинган чаккон йигит очди-да, бизни ичкарига таклиф қилди.

Ташаккур, – деди Холмс. – Мен фақат Стрэндга қандай борса бўлади, деб сўрамоқчи эдим.

– Учинчи кўчага борганда ўнгга буриласиз, кейин тўртинчи кўчага борганда чапга,– деб дарҳол жавоб берди мистер Уилсоннинг ёрдамчиси ва эшикни тақ этиб ёпди.

Эпчил йигит экан! – деб қўйди Холмс биз яна кўча бўйлаб борарканмиз. – Менингча, у эпчилликда Лондон бўйича тўртинчи ўринда турса керак, довиоракликда эса учинчи ўринда бўлса ҳам ажаб эмас. Унинг тўғрисида унча-мунча маълумотлар бор.

Назаримда, – дедим мен, – мистер Уилсоннинг ёрдамчиси Маллалар уюшмасида ҳазилакам роль ўйнамаса керак. Амниманки, сиз ундан йўлни фақат ўзини кўриш учунгина сўрадингиз.

Ўзини эмас.

– Нимани бўлмаса?

– Тиззаларини.

Хўш, тиззаларида нимани кўрдингиз?

Кутган нарсамни кўрдим.

– Кўча тошлариши нимага уриб кўрдингиз?

– Муҳтарам доктор, ҳозир гап сотишнинг фурсати эмас, кузатиш керак. Биз – душман қароргоҳидаги айғоқчилармиз. Биз Сэкс-Кобург-скверда баъзи бир нарсаларни библи олишга муваффақ бўлдик. Энди уларга нариги томондан келиб тута-шадиган кўчаларни кўздан кечириб чиқамиз.

Сэкс-Кобург-сквер билан муюшдан бурилганимиздан кейинги манзара орасида ер билан осмонча фарқ бор эди. Муюшдан бурилгач, шаҳарнинг Ситини шимол ва ғарб билан боғлаб турадиган асосий кон томирларидан бири ўтар эди. Бу катта кўча бошдан-оёқ икки оқим ҳосил қилиб ўнга ва сўлга қатнаб турган экипажлар билан тўлган, йўлкаларда эса туж-гуж ўткинчилар, қатор-қатор ажойиб магазинлар ва ҳашамат-ли маҳкамаларга қараб худди шу уйларнинг орқасида нақадар ғариб кимсасиз майдон борлигини тасаввур қилиш маҳол эди.

– Ижозат беринг, тўйиб томоша қилиб олай, – деди Холмс муюшда тўхтаб, ҳар бир уйни бирма-бир диққат билан кў-дан кечираркан. – Биноларнинг қай тартибда жойлашганини эслаб қолмоқчиман. Лондонни ўрганишга жуда ишқибозман... Аввал Мортимернинг тамаки магазини, кейин газета дўко-ни, унинг ёнида шаҳар ва шаҳар атрофи банкнинг Кобург бўлими, сўнгра вегетарианлар¹ ресторани, ундан кейин Мак-Ферленнинг карета депоси. Ундан уёғида нариги квартал бош-ланади... Хўш, доктор, ишимиз тамом бўлди ҳисоб. Энди бир оз кўнгилхушлик қилсак ҳам бўлади: бутерброд еб, бир чинши оёқдан қахва ичамизу ҳузур-ҳаловат, ором, дилрабо куйлар салтанатига равона бўламиз, у ерда малла миждозлар бошимиз-ни қотириб ғанимизга тегмайди.

Дўстим музикани эҳтирос билан севар, у истеъдодли со-зандагина эмас, туппа-тузуккина композитор ҳам эди. Бутун кеча давомида ингичка узун бармоқларини музика оҳанги-га монанд аста-аста қимирлатганча креслода яйраб ўтир-ди. Унинг табассум қалққан чехраси, намхуш хумор кўз-лари изтопар Холмсни, ўғри-муттаҳамларнинг кушандаси,

¹ Вегетарианлар – эт емаслар.

шафкатсиз, айёр Холмсни ҳеч эслатмас эди. Ажойиб характери икки нарсадан таркиб топган эди. Унинг пухталиги ҳамда кинини дол қолдирадиган ўткир зехни бу киши фазилатининг асосини ташкил этадиган шоирона ўйчанлиги билан курашда туғилган бўлса керак, деб ўйлардим ўқтин-ўқтин. Ҳар қоним тамоман қолдан тойганига ҳам қарамай ғайрат билан ишга киришиб кета оларди. Унинг кечқурунлари ўз навозишлари ва ноталарига печоғли хотиржамлик билан берилиб кетишини яхши билардим. Аммо ишқибозлик эҳтироси уни бирдан чулғаб олиб, ўзига хос бўлган ёрқин тафаккур қучи савқи табиий даражасига етиб борар, унинг услубидан беҳад оғир одамлар қаршимизда оддий бир одам эмас, аллақандай ғайритабиий бир жондор турибди, деб ўйлай бошлар эдилар. Сент-Жемер-холлда кузатиб ўтирарканман, Холмснинг музикага нақадар берилиб кетганини кўриб, у изига тушган одамларнинг омон қолмасликларини сездим.

– Сиз, доктор, уйга кетмоқчидирсиз, – деди у концерт тамом бўлгач.

Уйга кетаман, албатта.

Менинг яна бир ишим бор, бу уч-тўрт соат вақтимни оламан. Кобург-сквердаги ҳодиса – жуда жиддий нарса.

– Жуда жиддий деп?

У ерда қатта жиноятга тайёрлик қўрилмоқда. Мен ишонч билан айтаманки, биз унинг олдини олиб қоламиз. Аммо бугун шауба бўлгани сабабли иш анча мушкуллашади. Кечаси менга ёрдамнингиз керак бўлиб қолиши мумкин.

Соат нечада?

– Соат ўнлардан кейин.

– Роппа-роса ўнда Бейкер-стритда бўламан.

– Жуда соз. Билиб қўйинг, доктор, бу ниҳоятда ҳагарли иш. Чўнтагингизга револьверингизни солиб олинг.

У менга қўл силкиб, кескин бурилди-да, бир лахзада ҳа-воийқ орасига кириб ғойиб бўлди. Мен ўзимни бошқалардан кўра аҳмоқроқ деб ҳисобламайман-у, аммо қачон Шерлок Холмс билан тўқнаш қилиб қолсам, зехнимнинг пастлигини

тан олиб қийналиб кетаман. Ахир, мана, мен ҳам у нимани эшитган бўлса шуни эшитдим, у нимаши кўрган бўлса, мен ҳам шуни кўрдим. Бироқ ганига караганда, у бўлиб ўтган воқеанигина эмас, энди содир бўладиганигача тушуниб, пайқаб турибди, менга эса бу иш ҳамон дудмол, бир тутуриқсиз нарсага ўхшаб туюлмоқда. Уйга қайтаётиб, йўл бўйи „Британия комуни“ни кўчирган ўша малла котибнинг ғалати ҳикоясини ҳам, Сэкс-Кобург-скверга борганимизни ҳам, хайрлашаётганимизда Холмс айтган ваҳимали сўзларни ҳам яна бир бор эсладим. Бу тунги сафар нимани билдиради ва нима учун куролланиб боришим керак? Биз у билан қаёққа борамиз ва нима ишлар қиламиз? Холмс менга бўнак касса эгасининг кўса ёрдамчиси катта жиноятларга қодир, ғоятда хавфли одам эканини шама қилиб қўйди. Бу жумбукни ечиш учун роса бош қотирдим, аммо ҳеч бир иш чиқаролмадим, кечгача сабр қилишга қарор қилдим. Ҳамма гап ўшанда аён бўлади. Тўққиздан чорак ошганда уйдан чиқдим. Гайд-парк ва Оксфорд-стритдан ўтиб, Бейкер-стритга чиқдим. Эпик олдида иккита кэб¹ турарди, даҳлизга кирарканман, ғала-ғовур товушларни эшитдим. Холмсининг ҳузурида икки одам бор экан. Холмс улар билан куюқ суҳбатлашмоқда. Улардан бирини танирдим – бу полициянинг расмий агенти Питер Жонс. Иккинчиси эса ялтироқ цилиндр, ғоятда бежирим фрак кийган озғин новча, бадқовок одам эди.

– Ҳа, ана, жамоат жам бўлдик! – деди Холмс матросча курткасининг тугмаларини қадаб, рафдан вазмин соғли овчилар камчисини оларкан. – Уотсон, сиз Скотленд-Ярдда ишлайдиган мистер Жонс билан таниш бўлсангиз керак? Рухсат этинг, сизни мистер Мерриуэзерга ташиштирай. Мистер Мерриуэзер ҳам бизнинг тунги саргузаштимизда иштирок этади.

– Кўриб турибсизки, доктор, биз мистер Холмс билан яна бирга овга чиқяшимиз, – деди Жонс одатдагидек сиполик билан. – Дўстимиз бебаҳо одам. Аммо овнинг энг бошида йиртқични таъқиб қилиши учун унга қари тозининг ёрдами керак.

¹ Кэб – одам ташийдиган бир отли экиаж.

– Йиртқични эмас, ўрдак отиб юрмасак хали, деб кўркаман, – деди тундлик билан мистер Мерриуэзер.

– Мистер Холмсга бемалол орқа қилишингиз мумкин, сэр, – деб қўйди ҳамият билан полиция агенти. – Унинг яхши кўрган услублари бор. Уларни рухсатингиз билан қайд этсам, бир оз мавҳум ва ҳаёлийроқ, лекин ҳарқалай, жуда яхши натижалар беради. Эътироф этиш керак, у ҳақ бўлиб чикиб, расмий полиция эса янглишган ҳоллар ҳам бўлган.

– Модомики, сиз шундай деяётган экансиз, мистер Жонс, демак, ҳаммаси жойида бўлади, – деди такаллуф билан нота ниш одам. – Лекин ҳарқалай, ростини айтсам, бугун одатдаги роббер ўйнашдан махрум бўлаётганимга ачинапман. Бу йигирма етти йил давомида мен карта ўйнамай ўтказадиган биринчи шанба оқшони бўлади.

– Бугунги ўйиндаги дов сизнинг карта ўйинингиздаги довдан каттароқ, ўйиннинг ўзи ҳам қизиқроқ бўлади, – деди Шерлок Холмс. – Сиз тикадиган дов, мистер Мерриуэзер, ўттиз икки минг фунт стерлинга тенг келади. Сизнинг довингиз эса, Жонс, аллақачонлардан бери тутиб олиш умидида юрган одамингиз.

– Жон Клей – қотил, ўғри, кулфбузар, фирибгар, – деди Жонс. – У ҳали ёш, мистер Мерриуэзер, аммо мамлакат бўйича энг мохир ўғри: мен ҳаммадан кўра ҳам ўшанинг кўлларига жон-жон деб кишан урардим. Жон Клей деган бу йигит ажойиб одам. Унинг бобоси герцог эди, ўзи бўлса Итон ва Оксфордда¹ ўқиган. Қўли қанчалик мохир бўлса, мияси шунчалик ўткир, гарчанд биз унинг изига ҳар бир қаламда дуч келаётган бўлсак ҳам, у ҳамон туткич бермайди. Бу ҳафтада у Шотландияда бирон кимсанинг бор-йўғини ўмариб келса, кейинги ҳафтада Корнваллисда етимхона куриш учун пул йиғишга киришади. Неча йиллардан бери унинг изидан қуваману, лекин ҳалигача ўзини кўрган эмасман.

– Бугун кечаси уни сизга таништиришга муяссар бўламан.

¹ Итон ва Оксфордда зодагонлар ўқийдиган ўқув юртлари жойлашган.

Мен ҳам икки марта мистер Жон Клейнинг жасоратига тўқнаш келганман, у мамлакат бўйича энг моҳир ўғри, деган фикрингизга батамом қўшиламан... Соат ўндан ошиб қолди. Йўлга тушсак ҳам бўлар. Сизлар икковларингиз биринчи кэбда жўнанглар, Уотсон билан биз иккинчисиди жўнаймиз.

Шерлок Холмс узок чўзилган сафаримиз давомида унча очилиб гаширмади: у ўзини орқага ташлаб ўтирганча бугун концертда эшитган куйларини хирғойи қиларди. Биз газ фо-пуслар билан ёритилган сон-саноксиз эгри-бугри кўчалардан юра-юра, ниҳоят Фаррингдон-стритга етиб бордик.

-- Энди жуда яқинлашиб қолдик, -- деди ошнам. -- Аनावи Мерриуэзер банк директори, бу индан шахсан манфаатдор. Бизга Жонс ҳам иш бериб қолади. У маъкул йиғит, ўзининг ихтисосига сира укуви йўк. Аммо бирдан-бир яхши фазила-ти бор: худди бульдог итдек довюррак, худди қисқичбакадек ёпишқоқ. Битта-яримга пажасига тушиб қолгудек бўлса, асло қўйиб юбормайди... Етиб келдик. Мана улар.

Биз яна эрталаб кўрган ўша гавжум гала-говур кўча-мизга келиб тўхтадик. Извошчининг ҳақини тўлаб, мистер Мерриуэзернинг орқасидан қандайдир тор йўлакка кириб бор-дик ва у ёнбошдаги эшикчани очини билан ўзимизни дарҳол ичкарига олдик. Эшикча ортида жуда қисқа бошқа йўлак бор экан. Йўлакнинг охирида оғир темир эшик кўришиб турарди. Бу эшикни очиб айланма гиштин заинапоя бўйлаб пастга туш-дик ва яна боягидек ҳайбатли бир эшикка яқинлашдик. Мистер Мерриуэзер тўхтаб фонарни ёкди-да, бизни зах хиди апикиб турган қоронғи йўлакдан бошлаб кетди. Биз яна бир эшикдан ўтиб саватлар ва оғир-оғир яшиқлар қалаб қўйилган тор ёки ертўлага ўхшаган кенггина жойга кириб бордик.

Бу ерга юқоридан тушини жуда қийин, -- деб қўйди Холмс фонарни кўтариб шифтни кўздан кечираркан.

-- Пастдан кириш ҳам қийин, -- деди мистер Мерриуэзер ерга ётқизилган тахта тошларни ҳассаси билан уриб қўриб. -- Жиш урсин, худди таги бўшдек гүмбурлайди-я! -- деб хитоб қилди у ҳайрат билан.

– Мен сиздан шовкин солмаслигингизни илтимос қилишга мажбурман, – деди жаҳл билан Холмс. – Сизнинг қасрингиздан бутун режа пучга чиқиши мумкин. Марҳамат қилиб, мана бу яшиқлардан бирига ўтирсангиз-да, бизга халал бермасангиз.

Басавлат мистер Мерриуэзер малол келмагандек саватга бориб ўтирди. Холмс эса чўккалаб фонарь ва лупа ёрдамида тошларнинг оралиғидаги тирқишларни синчиклаб текшира бошлади. Бир неча сониядан сўнг текширишларининг натижасидан мамнун бўлиб, ўрнидан турди-да, лупани чўнтагига солиб қўйди.

– Ҳали камида бир соат вақтимиз бор, – деб қўйди у, – чунки улар мухтарам бўнак касса эгаси уйкуга кетмагунча ишга киришишлари маҳол. Хўжайин уйкуга кетгач эса улар бир дақиқа фурсатни ҳам қўлдан беришмайди, негаки ишни қанчалик тез тугатишса, қочиб қолишлари учун шунча кўп вақт қолади. Биз ҳозир доктор, – шубҳасиз, ўзингиз ҳам аллақачон пайкаган бўлсангиз керак, – Лондондаги энг бой банклардан бирига қарашли бўлимнинг омборида турибмиз. Мистер Мерриуэзер – банк бошқармасининг раиси: у ғоятда доворак жинойатчиларнинг, хусусан, ҳозирги вақтда бу омборга алоҳида диққат-эътибор билан қарашларига нима мажбур қилаётганини бизга тунунтириб беради.

Биз бу ерда Франциядан олиб келинган олтинларни сақламоқдамиз, – деди пичирлаб директор. – Бизни бу олтинни ўғирлаш учун уриниб кўришади, деб бир неча бор огохлантиришган.

– Франциядан олиб келинган олтинларни дедингизми?

Ҳа. Бир неча ой мукаддам бизга ошиқча маблағ керак бўлиб қолди. Биз Франция банкидан ўттиз минг наполеондор¹ қарз олдик. Бу пулларнинг ҳали таҳини ҳам бузмаганмиз, уларнинг ҳамон омборимизда тургани кейинчалик ҳаммага маълум бўлиб кетди. Мен ўтирган саватда икки минг наполеондор бор, улар қават-қават зар қоғоз орасига терилган. Банкнинг бир бўлимида ҳозирги вақтда биз сақлаётганчалик миқдордаги олтин

¹ Наполеондор – Франция олтин пуллари.

камдан-кам сақланади, бу нарса директорларни ташвишлантирмоқда.

– Ташвишланишга тўла асослари бор, – деб қўйди Холмс. – Хўп, энди тайёрлансак ҳам бўлар. Ўйлайманки, бирор соат ичида ҳамма иш тамом бўлса керак. Бу фонарни, мистер Мерриуэзер, бирон қора нарса билан тўсишга тўғри келади...

– Қоронғида ўтирамизми?

– Қўрқаманки, шундай килишга тўғри келади. Мен одатдаги робберингизни ўйнаёлмай қолманг, деб карта ола келганман, чунки биз тўрт кишимиз. Аммо кўриб турибманки, душман жуда жиддий тайёрланганга ўхшайди, чироқни очик қолдириш хатарли бўлар эди. Бундан ташқари, бир-биримиз билан жойларимизни алмаштиришимиз керак. Улар довюрак одамлар, гарчанд биз уларга қўққисдан хужум қилсак-да, агар эҳтиёт бўлмасак, улар бизга шикаст етказишлари мумкин. Мен мана бу саватнинг орқасида тураман, сиз анавиларнинг орқасига яширининг. Мен чироқни талончиларга тўғрилашим биланок уларни шартта ушлашг. Агар ўк отишса, Уотсон, уларга тап тортмасдан ўк узинг.

Мен ўқланган револьверимни ёғоч яшик қопкоғига қўйдим-да, яшик орқасига ўтиб биқиндим. Холмс фонарь эшикчасини ёпди, биз зимзиё қоронғида қолдик. Қизиган металл хиди бизга фонарь ўчирилмаганлигини, чироқ истаган дафъада ярқ этиб кетиши мумкинлигини эслатиб турарди. Сабр билан кутишдан сергакланган асабларим қўққисдан ҳаммаёқни чулғаган бу зулматдан, зах ертўланинг совуқ нафасидан қақшаётган эди.

Уларнинг қочиб чикиб кетишлари учун фақат бир йўл бор – изларига қайтиб, уй орқали Сэкс-Кобург-скверга чиқишлари мумкин, – дея шивирлаб қўйди Холмс. – Ишонамизки, илтимосимни бажо келтирган бўлсангиз керак, Жонс?

– Инспектор билан икки офицер уларни кўча эшик олдида кутиб турибди.

– Демак, биз ҳамма телик-тепикларни беркитибмиз. Энди чурк этмай кутишимиз керак, холос.

Вакт шу қадар имиллаб ўтардики! Аслида атиги биру чо-

рак соат вақт ўтган бўлса-да, назаримда тун ниҳоясига етиб тепада тонг отаётгандек туюлди. Кимир этгани кўркканимдан оёқларим увишиб толиб кетди, асабларим таранг эди. Бирдан наstdа ғира-шира шуъла кўриб қолдим.

Дастлаб бу ердаги тошлардан бирини ёритиб турган ғира-шира учкун эди. Ҳадемай учкун сарғиш шуълага айланди. Кейин ҳеч қандай шовкинсиз туйнук очилди, ёруғ бўлиб турган бўшлиқнинг ўртасида хотинларникига ўхшаган оппоқ қўл кўриниб, қандайдир буюмни пайпаслаётгандек бўлди. Бармоқлари қимирлаётган бу қўл бир дақиқача наstdа очилган туйнукдан чиқиб турди. Сўнгра қандай кўккисдан пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди, яна ҳаммаёқни қоронғилик чулғади, фақат икки тош орасидаги торғина тирқишдан хирагина ёруғ чиқиб турарди.

Бирок бир дафъадан кейин сербар оқ тошлардан бири ғичирлаганча ағдарилиб тушди-да, унинг ўрнида чоркирра чуқур ўра пайдо бўлиб, ундан ярк этиб, фонарь ёруғи тушди. Ўра устида сокол-мўйлови қиртишлаб олинган йишитча кўринди; номаълум одам ҳар томонга синчиклаб кўз югуртирди: икки қўли ўра лабига ёпишди, ўрадан елкаси кўринди, кейин бутун гавдаси кўтарилди, тиззасини ерга тиради. Бир лаҳзадан сўнг ноганиш одам тамоман буёққа чиқиб, энди ўртоғини тортиб олмоқда эди. Ўртоғи ҳам ўзига ўхшаган кичкина ва чаққон, оқ юзли, жингалак қизғиш-малла сочли эди.

– Ҳаммаси жойида, – деб шивирлади у. – Искана билан қонлар сендами?.. Минг лаънат! Сакра, Арчи, сакра, мен ўзимни кутқараман.

Шерлок Холмс унинг ёқасидан бўғиб олди. Иккинчи ўғри ковакка уриб қолди; Жонс уни ушлаб олмоқчи бўлган эди, аммо уддалаёлмади чамаси: тариллаганча латта йиртилаётганини эшитдим. Револьвернинг милида шуъла йилтиради, аммо Холмс овчилар камчиси билан асирнинг қўлига бир урди, револьвер жараңлаганича тонга тушди.

– Фойдаси йўқ Жон Клей, – деди Холмс мулойимлик билан. – Сиз қўлга тушдингиз.

– Кўриб турибман, деб жавоб берди у мутлақо хотиржам. – Аммо ўртоғим кочиб қолди, сизлар пиджагининг баринигина ушлаёлдинглар.

– Уни эшикнинг орқасида уч киши пойлаб турибди,– деди Холмс.

– Э, шунаками! Қойилман! Табриклайман сизни.

– Мен ҳам сизни табриклайман. Маллалар ҳақидаги уйдирмангиз беқиёс ва муваффақиятли чиккан.

– Ошлангизни ҳозир кўрасиз, – деди Жонс. – У инига уриб кетишда мендан чаққонроқ экан. Мана энди кўлларингизга кишан ураман.

– Ифлос кўлларингизни тегизмаш, мумкин бўлса! Менга тегманг!–деди бандимиз кўлига кишан урилгач. – Сиз ҳойпахой менинг томирларимда киролар қони оқаётганидан беҳабар бўлсангиз керак. Мумкин бўлса, менга мурожаат қилаётганингизда „сэр“, деб атаб, „мумкин бўлса“, деб илтимос қилинг.

– Жуда сэр, деди Жонс заҳарханда билан. – Мумкин бўлса, сэр, юқорига чиқиб кэбга марҳамат қилсангиз, у сиз табаррукларни полицияга олиб боради.

– Ҳа, бу бошқа гап, – деди Жон Клей хотиржам.

У бизга салобат билан бош ирғаб, изтопар кўриқчилигида бамайлихотир чиқиб кетди.

– Мистер Холмс, – деди Мерриуэзер бизни омбордан бошлаб чиқаётиб, – банкимиз сизнинг бу хизматларингизга қай тарика миннатдорчилик билдириши кераклигини билонмай турибман гапининг рости. Сиз каттакон бир ўғрилиқнинг олдин олиб қолсангиз.

– Менинг ўзим ҳам мистер Жон Клей билан ора очик қилиб кўйишим керак эди, деди Холмс. – Бугунги ишга сарфлаган харажатларим унчалик кўп эмас, сизнинг банкингиз уларни шак-шубҳасиз тўласа керак, зотан, ростини айтганда, мен Маллалар уюшмаси ҳақидаги ажойиб қиссани эшитарканман, беқиёс бир саргузаштни бошимдан кечириб, яхшигина бир мукофотга сазовор бўлдим...

- Биласизми, Уотсон, – деб тушунтирди эрта наҳорда Шерлок Холмс биз Бейкер-стритда бир стакандан содали виски ичиб ўтирарканмиз. – Маллалар уюшмаси ҳақидаги ақл бовар қилмайдиган бу эълон билан „Британия қомуси“ни кўчириб ёзишдан кузатилган бирдан-бир мақсад калтафаҳм бўнак кассаси эгасининг ҳар куни бир неча соат уйидан чиқариб юбориш учунгина керак бўлгани менга аввал бошдан оқ аниқ маълум эди. Улар ташлаган восита ғалати-ю, бироқ бу воситага амал қилиб улар мақсадларига эришишибди. Бошдан оёқ бу режани тузишда Клейнинг сериштиёқ зехнига шериги сочининг ранги туртки бўлган. Ҳафтасига тўрт фунт Уилсон учун тузоқлик вазифасини бажарган, улар мингларча фунтдан умидвор экан, тўрт фунтнинг юзига боришармиди! Улар газситага эълон беришган; бир фирибгар идора учун вақтинча ижарага жой олган, иккинчи фирибгар ўз хўжайинини у ерга боришга кўндирган, икковлари ҳар куни эрталаб унинг йўқлигидан фойдаланиш имкониятига эга бўлганлар. Ёрдамчиси ярим маошга рози бўлиб, шу билан каноатланаётганини эшитишим билан оқ бунинг тагида бирор гап борлигини пайқар эдим.

– Аммо уларнинг ниятларини қандай билдингиз?

– Малла мижозимизнинг муассаси – қаппоқ, унинг бутун квартирасида шу қадар мураккаб ўйинга ҳеч арзигулик нарсаяйўқ. Бинобарин, улар квартирадан ташқаридаги бирон нарсани кўзда тутишган. Бу нима бўлиши мумкин эди? Мен ёрдамчисининг сураг олишга ишқибоз эканлигини, бу ишқибозлик баҳонасида нима учундир ертўлага тушиб туришини эсладим. Ертўла! Мана чигал ипнинг иккинчи учи. Мен Уилсондан унинг сирли ёрдамчисини суриштира-суриштира, Лондондаги энг совуққон, довиорак жиноятчилардан бирига тўкнаш келиб қолганимни пайкадим. У ертўлада қандайдир мураккаб иш билан банд, нега деганда икки ойдан бери ертўлада ҳар куни бир неча соатлаб ишларкан. У ерда нима қилиши мумкин? Фақат бир иш: аллақандай бошқа бинога олиб борадиган лаҳим қазитган бўлиши керак. Шундай хулосага келгач, мен сизни бошлаб шу воқеалар бўлаётган жой билан танишгани жўнадим.

Хассам билан тошкўчани уриб кўрганимда сиз таажжубландингиз. Мен эса лаҳимнинг қай томонга қараб қазилаётганини – кўча томонгами ёки орқа томонгами, шуни билмоқчи эдим. Маълум бўлдики, лаҳим кўча томондан қазилмаётган экан. Мен бориб кўнғирокни чалдим. Кутганимдек, эшикни ёрдамчиси очди. Шунгача у билан унча-мунча тўқнаш келган бўлсак-да, аммо бир-биримизнинг юзимизни кўрмаган эдик. Бу гал ҳам мен унинг юзига қарамадим. Тиззаларинигина кўрмоқчи эдим. Тиззаларининг ифлос, ғижимланган, қирилганлигини кўрсангиз сиз ҳам пайкашингиз мумкин эди. Бу кўп соатлар давомида лаҳим қазиб билан банд бўлганидан гувоҳлик бериб турарди. Энди бу лаҳимни қаёққа кетаётганини аниқлашгина қолган эди. Мен муюшлишдан бурилишим билан шаҳар ва шаҳар атрофи банкининг лавҳасини кўрдиму, масала ҳал бўлганини фаҳмладим. Концертдан сўнг сиз уйингизга кетгач, мен Скотленд-Ярдга бордим, у ердан эса банк бошқармаси раисининг хузурига қараб жўнадим.

– Сиз уларнинг банкни, хусусан, шу кеча талашга уринишларини қаёқдан билдингиз? – деб сўрадим мен.

– Маллалар уюшмасининг идорасини ёпиш билан улар мистер Жебез Уилсондан холи бўлишга ортикча мухтож эмасликларини, бошқа сўз билан айтганда, лаҳимни қазиб бўлганликларини билдиришди. Бундан шу нарса маълум эдики, улар лаҳимдан тезроқ, фойдаланиб қолишга ҳаракат қиладилар, чунки, биринчидан, уни кўриб қолишлари, иккинчидан эса олтинни бошқа жойга олиб бориб қўйишлари мумкин эди. Айниқса, шанба улар учун қулай кун эди, негаки қочишлари учун бир кеча-кундуз ортик вақт берар эди. Мана шу мулоҳазаларнинг ҳаммаси асосида мен ўғирлик яқин бир кечада содир бўлади, деган хулосага келдим.

– Бу мулоҳазаларингиз ғаройиб! – дедим завқ билан самимий. – Сиз ўз фикрларингизни узун занжирдек шундай тизганизки, унинг ҳар бир бўғини мустаҳкам.

– Бу ҳодиса мени диққатбозликдан халос қилди, – деб қўйди Шерлок Холмс эснаб. – Айтанг, яна зерикиб, диққатим

олиб кслаётибди, шекилли! Менинг бутун умрим – кундалик хаётимизнинг бир хилда диққинафаслик билан ўтаверишига чан беришга ҳаракат қилишдан иборат. Баъзан мен ҳал қиладиган кичкина жумбоқлар шу мақсадга эришишимга ёрдам беради.

– Сиз инсониятнинг чинакам валинеъматисиз, – дедим мен.

Холмс кифтини қисди:

– Дарҳақиқат, унча-мунча фойда келтирсам керак. „L homme c'est rien – l'oeuvre c'est tout“¹ деган экан Гюстав Флобер Жорж Санд²га ёзган хатида.

¹ „Одам – ҳеч нарсасиз, гап – ишда“ (французча).

² Гюстав Флобер ва Жорж Санд (Аврора Дюдеван) XIX асрдаги машҳур француз адиблари.

БОСКОМ ВОДИЙСИНИНГ СИРИ

Бир куни орталаб рафикам икковимиз нонушта килаётсак, оксоч хотин менга Шерлок Холмсдан келган телеграммани берди:

„Икки кунгина ваكتингизни ажратолмайсизми? Боском водийсидаги фожиа муносабати билан мени Англиянинг ғарбига чакиртиришибди. Бирга кетсангиз, хурсанд бўлардим. У ернинг манзараси, об-хавоси ажойиб. Паддингтондан 11.15 да йўлга чиқин“.

Борасанми? – деб мулойимгина тикилиб сўради хотиним.

– Қайдам, билмадим. Ҳозир беморларим жуда кўп...

– О, Анструзер уларнинг ҳаммасини қабул қилади! Кейинги пайтларда жуда чарчаганга ўхшайсан. Сафар сешга ёқади. Буздан ташқари, сен Шерлок Холмс кўшга оладиган ҳар бир ишга жуда кизиқасан.

Афғонистондаги лагерь ҳаётида орттирган тажрибамнинг акалли шундай афзаллиги бор эдики, мен чишиқан ва чаққон саёҳатчи бўлиб қолган эдим. Сафарга оладиган буюмларим кам бўлгани учун бир зумда саквояжим¹га жойладиму кэбга мўлжалимдан илгарироқ тушиб, физиллаганча Паддингтон вокзалига жўнадим.

Шерлок Холмс платформа бўйлаб юрар, устидаги кулраш йўл кийими билан мовут кепкаси унинг озғин ва новча гавдасини яна ҳам озғинроқ ва новчароқ қилиб кўрсатар эди.

– Келганингиз жуда ажойиб бўлди-да, Уотсон, – деди у. – Орқа қилишим мумкин бўлган одам ёнимда бўлса, ўзимни бутушлай бошқача сезаман. Маҳаллий полиция ё ҳеч нарса қил-

¹ Саквояж - сафар халтаси.

маяпти, ёки янглиш изга тушиб қолган. Сиз бурчақдаги икки жойни эгаллаб турсангиз, мен билет олиб келаман.

Биз купэга кириб ўтирдик. Холмс олакелган газеталарини ўқий бошлади; у аҳён-аҳёнда бошини кўтариб, нималарнидир ёзиб қўяр ва ўй суриб қолар эди.

Шу тариқа биз Рэдингга етиб бордик. Туйқусдан у ҳамма қоғозларни гижимлаб каттакон қилиб юмалоклади-да, тепадаги юк тўрига ирғитди.

– Сиз бу иш тўғрисида ҳеч нарса эшитганмидингиз? – деб сўради у.

– Бир оғиз ҳам. Бир неча кундан бери газета кўрмайман.

– Лондон матбуоти у қадар муфассал ҳисоботлар босиб чиқаргани йўқ. Тафсилотлари билан тузукроқ танишиш учун ҳозиргина газеталарнинг ҳамма сўнгги сонларини кўриб чиқдим. Бу, афтидан, ечилиши ҳаминша қийин бўладиган оддий ходисалардан бири, шекилли.

– Сўзларингиз бир оз ғалатирок эшитилаётибди.

– Аммо бу ҳақиқат. Ғайриоддий кўринган нарсаларда деярли ҳаминша сирни очиш имкониятини берадиган калит яширинган бўлади. Жиноят нақадар оддий бўлса, ҳақиқатни аниқлаб олиш шу қадар мушкул бўлади... Хуллас, марҳумнинг ўғлига жиддий айб тўнқалган.

– Демак, бу суиқасд экан-да?

– Ҳа, шундай деб тахмин қилишаётибди. Мен то иш билан танишмагунимча бирон нарса деёлмайман. Лекин масаланинг қай йўсинда эканлигини қандай тасаввур қилаётганимни бир-икки оғиз сўз билан тушунтириб бераман сизга...

Боском водийси – Хирфордширда, Росс яқинидаги қишлоқ бор жой. Ўша атрофдаги энг катта ер эгаси мистер Жоп Тэнер. У Австралияда сармоя орттириб, бир неча йил муқаддам юртига қайтиб келган. У ўз фермаларидан бири Хазерлейни мистер Чарлз Мак-Картига ижарага берган. Униси ҳам собиқ австралиялик. Улар мустамлакаларда танишганлар, шунинг учун янги жойга кўчиб келгач, бир-бирларига яқинроқ жойга ўрнашганларига ажабланмаса ҳам бўлади. Тўғри,

Тэнер бадавлатроқ, шунинг учун ҳам Мак-Карти унинг ижарадори бўлиб қолган, аммо улар дўстона муносабатларини бузмаган бўлсалар керак. Мак-Картининг ўн саккиз яшар ўғли, Тэнернинг эса у билан тенгқур биттаю битта кизи бор, иккала чолиниг ҳам хотинлари ўлган. Улар, афтидан, инглиз оилалари билан танишишдан қочганлар, танҳоликда умр кечирганлар, зотан, ота-бола Мак-Картилар спортни севар, яқин орада бўладиган пойгаларга ўқтин-ўқтин бориб турар эканлар. Мак-Картиларнинг хизматкори ва оқсочи бор экан. Тэнернинг хўжалиги қатта бўлиб, беп-олги хизматкори бор экан. Бу оилалар ҳақида билиб олишга муваффақ бўлганларим шулар, ҳолос. Энди содир бўлган ҳодисага келайлик.

Учинчи июнь куни, яъни ўтган душанбада, Мак-Карти кундуз соат учда Хазерлейдаги уйидан чиқиб, Боском камарига қараб йўл олган. Бу Боском водийсидаи оқиб ўтадиган жилға тошганидан пайдо бўлган кичикроқ бир кўл. Эрталаб у Россия бориб хизматкорига жуда шошиб турганини, соат учда муҳим бир учрашуви бор эканлигини айтган. У ўша учрашувдан қайтиб келмаган.

Хазерлей фермаси билан Боском камарининг ораси чорак миля келади. Мак-Карти ўша ёққа кетаётганда уни икки одам кўрган экан. Биринчиси кампир, унинг номи газеталарда эсланмаган, иккинчиси мистер Тэнернинг ўрмончиси Уильям Краудер. Иккала гувоҳ ҳам, мистер Мак-Карти ёлғиз кетаётган эди, деб гувоҳлик беришган. Ўрмончи мистер Мак-Карти билан учрашгач, салдан кейин унинг ўғли Жеймс Мак-Картини кўрганини илова қилган. Йигитнинг кўлида милтиғи бор экан. Ўрмончи, у отаси кетган йўлдан кетди, деб таъкидлаган. Бу учрашув ўрмончининг хаёлидан кўтарилаёзган экан-ку, аммо кечкурун содир бўлган фожиани эшитгач, ҳаммаси эсига тушибди.

Иккала Мак-Картини Уильям Краудердан кейин бошқалар ҳам кўрганлар. Боском камарининг атрофи қалин ўрмон билан қуршалган, қирғоклари эса қамиш билан қопланган. Боском моликонаси дарвозабонининг кизи, ўн тўрт яшар

Принсеп Моран кўшии ўрмонда гул териб юрган экан. У кўлнинг якингинасида мистер Мак-Карти билан унинг ўғлини кўрганини айтган. Пазарида улар бир-бирлари билан каттик айтишаётгандек туюлганмиш. У Мак-Картининг ўғлига удагайлаб бакирганини эшитганмиш. Ўғли эса отасини урмоқчи бўлиб, кўл кўтарганини кўрганмиш. Қизча буни кўриб ўхонаси чикиб кетганидан уйига қараб югурибди, онасига ўрмондаги камар олдида ота-бола Мак-Картилар бир-бирлари билан жанжаллашиб қолганини, фалокат босиб уришиб кетганимаса, деб қўрқганини айтганмиш. Қизча шуларни айтиб улгурмасданоқ, ёш Мак-Карти коровулхонага югуриб кириб, отасининг ўрмонда ўлиб ётганини кўрганини айтиб, дарвозабонни ёрдамга чақирибди. У ғоятда ҳаяжонланган, милтиқсиз, шаяпасиз экан; ўнг кўли билан енгида хўл кон юки бор экан. Унга эргашиб дарвозабон сув лабидаги ўт устида чўзилиб ётган мурданинг олдида борибди. Мархумнинг бош суяги аллақандай оғир, тўмток қурол билан мажагланган экан. Бундай жароҳат ўғли милтиқ кўндоғи билан уриш оқибатида юзага келиши мумкинмиш. Милтиқ мархумдан бир неча қадам нарида, ўт орасида ётганмиш. Бу қатъий далиллар асосида йигитни дарҳол қамоққа олишибди. Сешанба куни терговчилар: „Ўйлаб қилинган суиқасд“, деб дастлабки ҳукм чиқаришибди; чоршанба куни Жеймс Мак-Карти Россадаги чакана ишлар судига чақирилибди, суд ишни кўриб чиқишни маслаҳатчилар судига хавола қилибди. Терговчи билан полицияга маълум бўлган асосий фактлар шулардан иборат.

– Бундан қабихроқ ишни тасаввур қилиш кийин, – дедим мен. – Агар қачон бўлмасин билвосита исботлар жиноятчини фони қилган бўлса, худди ана шу иш бунга мисол бўла олади.

– Билвосита исботлар янглиштириб қўйиши мумкин, – деди Холмс ўй сурганча. – Улар бир томоннигина мутлақо равишан кўрсатишлари мумкин, аммо сиз бу исботларни таҳлил қилишга қодир бўлсангиз, аслида улар бизни кўпинча ҳақиқатга қараб эмас, бутунлай бошқа томонга олиб кетаётганига амин бўласиз. Тўғри, ҳозир иш ўша йигитга қарши қаратил-

ган: жинойтчи у бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бироқ бир тўда кўшилар, улар орасида ер эгасининг кизи мисс Тэнер ҳам бор, йигитнинг бегунохлигига амин эканлар. Мисс Тэнер судланувчини химоя қилиш учун Лестрейдни таклиф этибди, у эсингизда бўлса керак? Лестрейд йигитни химоя қилишни жуда мушкул ҳисоблаб, бу ишни менга топширди, мана энди икки ўрта яшар жентльмен уйларида бемалолгина нонупта қилиб ўтириш ўрнига соатига эллик миля тезликда ғарбга томон ошиқмоқда.

- Кўркаманки, фактлар ғоят асосли, бу жараёнда устун чиқиш учун имкониятларингиз жуда чекланган бўлади, – дедим мен.

- Дунёда кишини аён кўришиб турган фактдан кўра алдаб кўядиганроқ нарсаси йўқ, – деб жавоб берди Холмс қулиб. – Бундан ташқари, биз мистер Лестрейдга аён бўлмаган баъзи бир ошқора фактларга тасодифан дуч келиб қолишимиз мумкин. Сиз мени жуда яхши биласиз, буни мактанчоқлик деб ўйламассиз. Мен Лестрейд тўнлаган далиллардан фойдаланмаган ёки уларни мутлақо инкор этаман, чунки ўзи улардан фойдаланишга ҳам, уларни таҳлил қилишга ҳам ғоятда ожиз. Чунончи, миямга келган биринчи фикрни олиб кўрайлик: менга мутлақо аниқки, сизнинг ётоқхонангизнинг деразаси ўнг томонда, аммо мистер Лестрейднинг ҳатто шундай очик-ойдин фактни ҳам пайқашига унча амин эмасман.

- Дарҳақиқат, буни қандай қилиб билдингиз?..

- Азиз дўстим, мен сиз билан кўпдан бери танишман. Сизга хос бўлган ҳарбий интизомни яхши биламан. Сиз ҳар куни эрталаб соқолингизни оласиз, йилнинг бу фаслида эса қуёшнинг ёруғида оласиз; юзингизнинг чап томони ўнг томонига қараганда ёмонроқ қирилган, чапга сурилган сари ёмонроқ, ниҳоят бора-бора палапартини қирилган. Яққол кўриниб турибдики, юзингизнинг бу қисмига нариги томонга қараганда камроқ ёруғ тушган. Сизга ўхшаган тартибли одамнинг ҳаммаёқдан баробар ёруғ тушиб турганда ойнага қараб соқолини чала қиришини асло тасаввур этолмайман. Мен буни кузатувчанлик,

хулосалар чиқара билишга оддийгина мисол сифатида келти-
раётиман. Менинг ҳунарим шундан иборат, бу ўтказадиган
текиришимизда иш бериб қолса ҳам ажаб эмас. Сўроқ вақти-
да маълум бўлган бир-иккита майда-чуйда деталлар бор. Улар
диққатга сазовор.

– Нима экан булар?

– Ёш Мак-Картини ўша захотиёқ эмас, сал кейинроқ,
Хазерлейдаги фермага қайтиб келганидан кейингина қамокка
олганлар. Полиция инспектори: „Сиз қамокка олиндингиз!“
деса, „Бу мени сира ҳам таажжублантирмайди, мен барибир
жазоланишга сазоворман“, деб жавоб берибди у! Унинг бу сўз-
лари ўз таъсирини кўрсатиб, терговчининг кўнглидаги охириги
гумонлар ҳам барҳам топибди.

– Бу иқрор бўлиш-ку! – деб хитоб қилдим.

– Йўқ, кейин у ўзининг мутлақо гуноҳсиз эканлигини ай-
тибди.

– Шунча асосли далиллардан кейин бу шубҳали кўринади.

– Аксинча, – деди Холмс, – бу қора булутлар орасида мен
кўраётган бирдан-бир нуфъла. Ахир у ўз зиммасига қандай
огир шубҳалар тушаётганини билмаслиги мумкин эмас-ку.
Борди-ю, қамокка олинишини эшитганда у ўзини таажжублан-
ган ёки ғазабланган қилиб кўрсатса, бу менга ниҳоят даражада
шубҳали бўлиб кўринарди, чунки шундай вазиятда бу тарика-
даги таажжуб ёки порозилик мутлақо ясама бўларди. Бундай
хатти-ҳаракат унинг носамимийлигидан гувоҳлик бериши
мумкин эди. Қамокка олиниш пайтида унинг ўзини содлагина
тутиши ё унинг мутлақо гуноҳсиз эканлигидан, ёки, аксин-
ча, зўр сабоги, матонатидан дарак беради. Унинг, „Қамалишга
сазоворман“, деган жавобига келсак, бу ҳам мутлақо табиий,
чунки у фарзандлик бурчини шу қадар унутиб, отасига дағал-
лик қилган, қизалокнинг таъкидлашича, (унинг шоҳидлиги
муҳим аҳамиятга эга) отасига мушт ўқталган. Унинг ўқиниб
виждоний азоб чекаётганидан дарак берувчи жавобини мен
жиноий ниятлар далили эмас, балки одоб-ахлоқ белгиси деб
биламан.

Мен бош чайкаб:

– Кўпларни бундай даҳшатли далилларсиз ҳам дорга осиб юборишган, – деб қўйдим.

– Ганингиз тўғри. Уларнинг орасида гуноҳсизлари ҳам кўп бўлган.

– Йигитнинг ўзи қандай далиллар кўрсатибди?

– Унинг далиллари ҳимоячиларга унча далда бермайди, зотан бир-иккита ижобий нуқталари ҳам бор. Сиз уларни газетадан ўқиб кўришингиз мумкин.

У папкасидан Хартфордшир маҳаллий газеталаридан бир нечасини олиб, саҳифаларни буклади-да, бахтсиз йигит бўлиб ўтган воқеаларни далиллаб берган изоҳларни қайд этувчи сатрларли кўрсатди. Мен купэнинг бурчагига ўтириб олиб, диққат билан ўқишга киришдим. У ерда қуйидаги сўзлар ёзилган эди.

„Шундан сўнг марҳумнинг ёлғиз ўғли мистер Жеймс Мак-Картни чақирилди. У қуйидаги шохидликларни берди:

– Мен уч кундан бери уйда йўқ эдим – Бристолда эдим, худди ўтган душанба, учинчи куни эргалаб қайтиб келдим. Келсам, отам уйда йўқ экан, оқсоч хотин унинг отбокар Жон Кобб билан Россияга кетганини айтди. Орадан бир оз ўтгач, отам аравачасининг филдираги гижирлаётганини эшитиб, деразадан қараган эдим, унинг ховлидан гизиллаб чиқиб кетаётганини кўрдим, каёққа кетаётганини билмасдим. Кейин куёнлар ялчайдиган ялашгликни кўздан кечириш учун Боском камарига боришга қарор қилдим. Ялашглик кўлнинг нариги бетида жойлашганди. Йўлда ўрмон қоровули Уильям Краудерни учратдим, буни у берган шохидликларида айтган: бироқ у мени отасининг изидан қувиб кетаётган эди, деб янглишади. Отамнинг мендан олдинроқда кетаётгани хаёлимга ҳам келган эмасди. Камарга етишимга юз қаламча қолганда „Коу!“ деган хитобни эшитдим, отам билан икковимиз одатда бир-биримизни шундай деб чақирардик. Ўша заҳотиёқ олдинга қараб югурдим. У камар ёқасида турган экан. У мени кўриб жуда таажжубланди шекилли, бу ерда нима қилиб юрибсан, деб ўдағайлаб берди. Гапимиз гижиллашишгача етиб борди, уришиб кетишимизга

ҳам сал қолди, чунки отам ғоятда жиззаки одам эди. Унинг қаҳр-ғазаби қайнаётганини кўриб, ундан нари кетишга қарор қилдим, Ҳазерлей фермасига қараб йўл олдим. Юз эллик қамча ҳам юрмаган эдимки, орқамдам жон аччиғида кичкирган овозни эшитиб юрагим шувиллаб кетди-да, яна орқамга қараб қолдим. Қарасам, отам ерда чўзилиб ётибди, боши ёрилган, жони узилай деб турибди. Милтиғим кўлимдан тушиб кетди, отамнинг бошини кўтардим, худди шу дақиқада жони узилди. Мен марҳумнинг олдида бир неча дақиқа тиз чўкиб турдим, кейин ёрдам сўраб мистер Тэнернинг дарвозабони ҳузурига бордим. Дарвозабоннинг уйи бошқаларга қараганда якинроқ эди. Отамнинг кичкирганини эшитиб қайтиб келганимда унинг олдида ҳеч ким йўқ эди, уш ким ўлдирганини тасаввур ҳам қила олмайман. Уни камдан-кам одам танир, чунки у табиатан одамови, тунд киши эди. Аммо ҳарқалай, билишимча, унинг чинакам дўшманлари йўқ эди.

Т е р г о в ч и : Отангиз ўлими олдида сизга ҳеч нарса демасми?

Г у в о х : У мингиллаб бир неча сўз айтди-ю, мен фақат „қаламун“ деган сўзга ўхшаган иборани пайқаб қолдим.

Т е р г о в ч и : Сизнингча, бу нима бўлиши мумкин?

Г у в о х : Билмадим. Алахлаган бўлиши мумкин.

Т е р г о в ч и : Афсуски, мен жавоб беришингизни талаб қилишга мажбурман.

Г у в о х : Мен бўлсам бу саволга жавоб беролмайман. Сизни ишонтириб айтаманки, суҳбатимиз кейин юз берган мудхиш фожиага мутлако алоқасиз эди.

Т е р г о в ч и : Буни суд ҳал қилади. Жавоб беришдан бопи гортишингиз маслаҳатчилар сулининг сайёр сессияси олдида жавоб бераётганингизда сизга зиён келтиришини тушунтириб ўтириш ортиқча бўлса керак.

Г у в о х : Ҳарқалай, мен жавоб бермайман.

Т е р г о в ч и : Афтидан, отангиз билан икковингиз ҳаминча бир-бирларингизни „Коу!“ деб чақириб юрган бўлсаларингиз керак?

Г у в о х: Ҳа.

Т е р г о в ч и: Отангиз қапақасига ҳали сизни кўрмасданок, ҳаттоки Бристолдан қайтиб келганингизни билмасданок шартли чақирикни айтиб чақирган?

Г у в о х: *(жуда хижолат бўлиб)* Билмадим.

М а с л а ҳ а т ч и: Отангизнинг кичкирганини эшитиб югуриб келгач, унинг калтис яраланганини кўраркансиз, кўзингизга биронта шубҳали нарса ташланмадими?

Г у в о х: Арзийдиган бирор нарсани кўрганим йўқ.

Т е р г о в ч и: Бу билан нима демокчисиз?

Г у в о х: Мен ўрмондан югуриб чиққанимда шу қадар ҳаяжонлашган, кўркиб кетган эдимки, отамдан бошқа ҳеч нарсани ўйламасдим. Ҳарқалай, ўша пайтда чап томонимда ерда нимадир ётгани ғира-пира ёдимда. Назаримда, аллакандай кулранг либос ётгандай эди, эҳтимол алёлдир. Бир вақт ўрнимдан туриб, ўша нарсани кўрмоқчи бўлиб қарасам, ғойиб бўлиб қолибди.

– Сиз уш ёрдам сўрагани жўнаганингиздан олдин ғойиб бўлган деб ўйлайсизми?

– Ҳа, олдин ғойиб бўлган.

– У нарсанинг нимагини аниқ айтиб беролмайсизми?

Йўқ, шунчаки, назаримда, у ерда бир нарса ётганга ўхшаб кўринган эди.

– Марҳумдан қанча нарида?

– Ўн кадамча нарида.

– Ўрмондан қанча масофа берида?

– Тахминан, шунча масофа берида.

– Демак, бу нарса ғойиб бўлганида сиздан йигирма кадамча нарида экан-да?

– Ҳа. Мен унга орқа ўгириб турган эдим. Шу билан гувоҳни сўроқ қилиш тугайди“.

– Менга шу нарса аён бўлдики, – дедим газетага кўз ташлаб, – сўроқ охирида терговчи ёш Мак-Картига нисбатан мутлақо аёвсиз бўлган. У ўғлининг берган шоҳилигидаги зиддиятларни – отаси ўғли келганини билмай туриб уни чақирганини,

шунингдек, отаси билан қилган суҳбатнинг мазмунини айтиб беришдан бош торганини, кейин марҳумнинг сўнгги сўзларини ғалати изоҳлаганини жуда асосли равишда таъкидлаган. Терговчи таъкидлаб ўтганидек, буларнинг ҳаммаси марҳумнинг ўғлига каттик шикаст етказиши мумкин.

Холмс қулай диванда чўзилиб ётганича, жилмайиб шундай деди:

Терговчи билан икковларининг ҳам бир камчиликларинг бор: йигитнинг шохидликларидаги ҳамма ижобий нарсаларни инкор этаётисизлар. Ушинг фаросатини гоҳ жуда зўрайтириб, гоҳ жуда камайтириб юбораётганингизни нахотки пайкамаётган бўлсангиз? Борди-ю, маслаҳатчиларда ўзига нисбатан хайрихоҳлик уйғотишга қодир жанжал сабабларини ўйлаб тополмаган бўлса – жуда фаросатсиз, борди-ю, марҳумнинг каламуш ҳақидаги сўзларини эслатиб, ғойиб бўлиб қолган кийим ҳақидаги уйдирмани ўйлаб топингача бориб етган бўлса – жуда фаросатли экан, демоқчисиз. Йўқ, сэр, мен шундай нуқтаи назарга амал қиламанки, йигит айтган гапларнинг ҳаммаси рост. Бу фараз бизни нимага олиб боради, кўрамиз. Энди мен чўнтакда олиб юрадиган Петраркамни¹ ўқийман. Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагунимизча бу иш ҳақида бир оғиз ҳам гаплашмаймиз. Иккинчи новуштани Суиндонда қиламиз. Менингча, у ерга йиғирма дақиқадан кейин етсак керак.

Биз ажойиб Страуд водийси ва жимирлаб турган кенг Сэверн дарёсидан ўтиб, ниҳоят сўлимгина овлоқ шаҳарча Россга кириб бордик. Сассиккузанга ўхшаган, жуда босиқ, пишқ-пухта кийинган айёр кўзли паканагина бир одам бизни платформада кутиб турарди. Гарчанд у қишлоқ жой учун мос деб ялангқават жигар ранг камзул ва этик кийиб олган бўлса-да, унинг Скотленд-Ярдда хизмат қиладиган Лестрейд эканини бир кўришдаёқ пайқадим. Биз у билан „Хирфорд Армз“ меҳмонхонасига бориб тушдик, бизга хоналар олиб қўйилган экан.

Мен карета тайинлаганман, – деди Лестрейд бир чин-

¹ **Петрарка Франческо** (1304–1374) – машҳур итальян гуманист шоири.

ниоёқдан чой ичаётганимизда. Сизнинг ишчанлигингиздан хабардорман. Ахир сиз жиноят содир бўлган жойга етиб боргунча тиниб-тинчиёлмайсиз-ку.

– Бу гапларингиз учун шоён таҳсин, – деб жавоб берди Холмс. – Энди ҳамма нарса барометрнинг нимани кўрсатишига қараб қолди.

Лестрейд ғоятда таажжубланди.

– Фикрингизни яхши тушунолмадим, – деди у.

– Барометр нималарни кўрсатаётибди? Йигирма тўққиз, шамол йўқ, осмонда бир парча ҳам булут кўринмайди – ёмғир ёғмайди. Менинг эса бир кути сигаретим бор, уларни чекиб бўлишим керак. Қолаверса, бу ердаги диван кишлоқ меҳмонхоналарининг одатдаги расво диванларидан кўра хийлагина дуруст. Ўйлайманки, бугун кечкурун каретадан фойдаланолмасам керак.

Лестрейд илтифот билан кулиб қўйди.

– Сиз, албатта, газеталаги ҳисоботларни ўқиганингиздан кейин бироқ хулосага келиб қўйганга ўхшайсиз, – деди у. – Бу иш худди чароғон кундек очиқ-ойдин, унга қанчалик чуқур кириб борсанг, шунчалик ойдинлаша боради. Лекин, албатта, аёл кишининг, айниқса, гўзал бир аёлнинг илтимосини ерда қолдирса бўлмас. У сизнинг таърифингизни эшитган экан, зотан мен аллақачон қўл урган ишга сизнинг сира ҳам бош қўшмаслигингизни унга қўп марта айтишимга қарамай, судланувчини ҳимоя қилиш учун худди сизни таклиф қилмоқчи бўлди. Ё Раббий! Эшикка унинг экилажи келиб тўхтади.

У шундай дейиши биланок хонага бир қиз югуриб кирди, мен бундай дилбар қизни умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Мовий кўзлари чараклар, дудоклари хиёл очилган, ёнокларида латиф нимпушти қизиллик ўйнар эди. Қаттиқ ҳаяжонланганидан одатдаги босиклигини унутиб қўйган бўлса керак.

– О, мистер Шерлок Холмс! – дея хитоб қилди у, гоҳ унга, гоҳ менга қараб, инҳоят аёлларга хос савқи табиийси билан назарини дўстимда тўхтатиб. – Келганингиздан ғоят хурсандман! Сизга шунини айтгани келдим. Ишонаманки, Жейменинг

гуноҳи йўқ. Сиз менга маълум бўлган нарсалар билан танишиб ишга киришингиз керак. Заррача ҳам шубҳалана кўрманг. Биз у билан болалигимиздан дўст эдик. Мен унинг қилмишларини ҳаммадан кўра яхши биламан, аммо унинг кўнгли шу қадар юмшоқки, чумолига ҳам озор бермайди. Жеймсни яхши биладиганларнинг ҳаммасига ҳам унга бундай айб қўйилиши жуда туғуриксиз туюлаётибди.

– Умид қиламанки, биз уни оқлашга муваффақ бўламиз, мисс Тэнер, – деди Шерлок Холмс. – Ишонинг, имконим борича ҳаракат қилишга тиришаман.

– Сиз ҳисоботларни ўқидингизми, содир бўлган ҳодисалар ҳақида маълум бир фикрга келиб қўйганмисиз? Биронта нажот йўлини кўраётибсизми? Унинг гуноҳсиз эканлигига ўзингиз аминмисиз?

– Мен шундай бўлиши мумкин, деб ҳисоблайман.

– Хайрият-эй! – дея хитоб қилди у бошини мағрур кўтариб ва Лестрейдга писанда билан тикилиб. – Эшитдингизми? Энди кўнглимда ишонч туғилди.

Лестрейд кифтини учирди.

– Қўрқаманки, ҳамкасабам хулоса чиқаришда шошилаётибди, – деди у.

– Ахир у ҳақ-ку. О, мен аминманки, у ҳақ! Жеймс жиноят қиладиганлардан эмас. Отаси билан бўлган жанжалга келсак, мен биламан, у терговчига бу тўғрида менга дахлдор жойи борлиги учун ҳеч нарса айтмаган.

– Қандай қилиб? – деб сўради Холмс.

– Ҳозир бирон нарсани яшириб қолишнинг мавриди эмас. Жеймс билан отаси ўртасида менинг ваҳимдан катта кўнглисизликлар бўлиб ўтган эди. Жеймснинг отаси бизларнинг бирга турмуш қуришимизни истарди. Жеймс билан биз бир-биримизни ҳаминча ака-сингилдек яхши кўрардик, аммо у, албатта, ҳали жуда ёш, турмушни яхши билмайди... Шу билан... хўш... хуллас, табиийки, у уйланишни ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Шунинг оқибатида жанжал чиқиб турарди, ишонаманки, бу сафар ҳам ўшандай жанжаллардан бўлган.

Сизнинг отангиз-чи? – деб сўради Холмс. – У сизларнинг қовушишларингизни хоҳлармиди?

– Йўк, у ҳам қарши эди. Жеймсининг отасидан бошқа ҳеч ким буни истамас эди.

Холмс қизга ўзининг одатдаги синчков пазари билан тикиларкан, унинг сарин юзини туташ қизиллик колади.

– Берган маълумотларингиз учун ташаккур, – деди у.

– Эртага сизларникига кирсам, отангиз билан кўриша оламанми?

– Доктор бунга рухсат бермас деб қўрқаман.

– Доктор?

– Ҳа, ҳали бундан хабарингиз йўқми? Сўнгги йилларда отам шўрлик бетоб бўлиб юрарди, аммо бу бахтсизлик уни батамом йиқитиб қўйди. У ётиб қолди, доктор Виллоузнинг айтишича, бошига тушган бу мусибатдан асаби қаттиқ қақшаганмиш. Дадамни бир маҳаллар Викторияда яшаган пайтларидан бери биладиган кишилардан ҳаёт қолгани мистер Мак-Картигина эди.

– Ҳм! Викторияда? Бу жуда муҳим гап.

– Ҳа, олтин конларида бўлган вақтида.

– Мутлақо тўғри, олтин конларида бўлган вақтида, фахмлашимча, мистер Тэнер сармояни ҳам ўша ерда орттирган бўлиши керак?

– Ҳа, албатта.

– Ташаккур сизга, мисс Тэнер. Сиз менга жуда яхши ёрдам бердингиз.

– Эртага биронта янгилик бўлиб қолса, илтимос, хабар қилсангиз. Сиз турмага бориб Жеймсни кўрсангиз керак, албатта? О, агар кўрсангиз, мистер Холмс, айтишки, унинг гуноҳсизлигига имоним комил.

– Албатта, айтаман, мисс Тэнер.

Уйга тезроқ боришим керак, чунки дадамнинг касали оғир. Мен бўлмасам, диққат бўлиб кетади. Хайр, Худо сизга мададкор бўлсин!

У хонага қандай шошиб кирган бўлса, шундай шошганча

чиқиб кетди, мана, йўлга тушган экипаж гилдиракларининг тараклаши эшитилмоқда.

– Мени уятга қўйдингиз, Холмс, – деди кибр билан Лестрейд бир дақиқа жимликдан сўнг. – Нега бировнинг қўйинини пуч умидлар билан тўлдирасиз? Мен бўлар-бўлмасга эриб кетаверадиганлардан эмасман-у, лекин сиз жуда шафқатсизлик қилдингиз.

– Мен Жеймс Мак-Картини қутқариш йўлини топгандекман, – деди Холмс. – Сизда турмага кириш учун ордер борми?

– Ҳа, аммо фақат икковимиз учун.

– Ундай бўлса мен уйдан чиқмаслик тўғрисидаги қароримдан воз кечаман. Биз маҳбусни бугун кечқурун кўра олиш учун Хирфордга етиб бора оламизми?

– Бемалол.

– Унда жўнаймиз! Уотсон, сиз зерикиб қоласиз деб қўрқаман, аммо мен икки соатларда қайтиб келаман.

Мен уларни станциягача кузатиб қўйиб, шаҳар кўчаларини айландим-да, ниҳоят меҳмонхонага қайтиб келиб, чорпоёга чўзилдим ва олди-кочди бир романни ўқий бошладим. Бирок бу асарнинг сюжети мен кўриб турган мудҳиш фожаа олдида жуда ҳам бачкана эди. Хаёлим ҳадеб китобдан вокеликка қайтаётганини пайқадим. Шунинг учун китобни хонанинг нариги бурчагига улоқтириб юбордим-да, шу бугун бўлиб ўтган воқеалар ҳақида ўй суриб кетдим. Борди-ю, бу бахтсиз йигитнинг берган шохидликларини мутлақо ҳаққоний деб фараз қилсак, у отасидан йироқлашиб, кейин унинг қичқирганини эшитиб, яна қайтиб келгунча ўтган фурсат ичида ақл бовар қилмайдиган қандай ногаҳоний фалокат юз берди экан? Мудҳиш, даҳшатли бир ҳодиса юз берган бўлиши керак. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳарқалай, врач бўлганлигим учун жароҳатнинг характери билан танишсам, иш аён бўлса керак. Қўнғироқ чалиб, ҳамма тергов материаллари батафсил босилган маҳаллий газеталарнинг охириги сонларини сўраб олдим.

Хирург берган шохидликлардан аниқланишича, учинчи энса суяги ва гардан суягининг сўл қисми тўмтоқ қурол

билан берилган кучли зарба оқибатида мажакланиб кетган. Шубҳасизки, бундай зарба фақат орқа томондангина берилган бўлиши мумкин. Мен бошимдаги ўша жойларни пайпаслаб топдим. Муқаррар, бундай зарба фақат орқадангина берилиши мумкин. Бу айбланувчини бир қадар шубҳалан халос қилар эди, чунки жанжал вақтида уни марҳум билан юзма-юз турган ҳолда кўрган эканлар. Аммо бунга ҳам кўп аҳамият бериб бўлмайди, негаки отаси зарба сийпидан олдин ўтирилган бўлиши мумкин. Бироқ Холмсга шуни ҳам айтиш керак. Ундан кейин менга каламушнинг эслатиб ўтилиши ҳам жуда галати кўринди. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳарқалай, алаҳдаш эмас. Қўққисдан тушган зарбадан ўлаётган одам ҳеч қачон алаҳламайди. Йўқ, афтидан, у ўз ўлимини қандай қарши олганини изҳор қилмоқчи бўлган бўлса керак. У нима демоқчи бўлди экан? Узок ўйлаб, биронта мос келадиган изох топишга уриндим. Шунда ёш Мак-Картининг кўзига чалинган кулранг кийим ҳодисасини эсладим. Чиндан ҳам шундай бўлган бўлса, демак, қотил қочиб кетаётиб, бирон нарсасини, эҳтимолки, пальтосини тушириб қолдирган. Ёнгит марҳумнинг олдида тиз чўккан пайтда орқа томондан келиб, ундан йигирма қадамча нарида тушиб қолган нарсасини олиб кетишдан тап тормаган. Бу ҳодисада сирли ва ақл бовар қилмайдиган нарсалар нақадар чалкашиб кетган.

Мени Лестрейднинг фикри таажжублангирмади, аммо Холмсинг узоқни кўра олишига ҳам ишонардим, ундан умидвор эдим, шу вақтгача менга ҳар бир янги деталь унинг ёш Мак-Картининг гуноҳсиз эканлигига бўлган ишончини мустаҳкамлаётгандек бўлиб туюларди.

Холмс қайтиб келганда жуда кеч бўлиб қолган эди. У ёлғиз, чунки Лестрейд шаҳарда ўрнашганлиги учун ўша ерда қолган эди.

Барометр ҳамон пастга тушаётибди, - деб қўйди у ўтираётиб. - Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагушимизча ёмғир ёғиб қолмаса бўлгани! Ахир одам бундай ажойиб ишга ақли билан қалбининг бутун куч-қувватини бағишлаши керак.

Ростини айтсам, узоқ йўлдан толиқиб келиб дарҳол ишга киришмоқчи эмасдим. Мен ёш Мак-Карти билан кўришдим.

– Сиз ундан нималарни билдингиз?

– Ҳеч нарса.

– Иш унча равшанлашмадими?

– Асло. Мен, у жиноятчининг номини билади, буни яшираётибди, деб ўйлаган эдим. Аммо энди аминманки, бу нарса бошқалар учун қанчалик жумбоқ бўлса, унинг учун ҳам шунчалик жумбоқ экан. Ёш Мак-Карти унча ақлли эмас, аммо жуда ёқимтой, назаримда, у одобли, ахлокли йигитга ўхшайди.

– Агар чиндан ҳам мисс Тэнердай барча кизга уйланиши келмаган бўлса, унинг дидига қойил қолмадим, – дедим мен.

– Э, бунинг замирида гоётада кўнглисиз бир воқеа бор! Қизни жуда севади. Бундан икки йил бурун, қиз ҳали пансионда бўлиб, йигит ўсмир эканлигида нима иш қилиб қўйганидан хабарингиз борми? Бу меров Бристолдаги бир буфетчи хотиннинг тузоғига тушиб қолиб, у билан никоҳ рўйхатидан ўтган. Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, ўзи жон-жон деб қилиши мумкин бўлган нарса важида, шундай қилмаётибсан, деб таъналар эшитиш унга қандай азоб берилиши бир ўйлаб кўринг-а! Уни шу алам изгироби чуллаганда отасининг мисс Тэнер қўлини сўраш ҳақидаги талабига жавобан мушт қўтарган экан. Иккинчи томондан, унинг ўзини ҳимоя қила олиш имконияти йўқ, ҳамманинг таъкидлашига қараганда, қаҳри каттиқ отаси мабодо бор гапни биллиб қолса, уни умрбод уйдан ҳайдаб чиқариши мумкин экан. Йигитча сўнгги уч кунни ўзининг буфетчи хотини билан Бристолда ўтказган, отаси унинг қасрда эканлигини билмаган. Ишнинг шу жиҳатини эслаб қўйинг, бу жуда муҳим. Ови юрилмаганига, қарашки, бошига келган дови жонига ора кирибди. Газсталардан эрини оғир жиноятда айблаётганларини билиб, эҳтимолки, уни тез орада осадилар, деб ўйлаган буфетчи хотин ундан дарҳол воз кечган, унга хат ёзиб, аллақачонлардан бери бошқа қонуний эри борлигини, унинг Бермуд доқларида¹ яшагини, аслида

¹ Док – кемадар қуриладиган ва таъмирланадиган порт иншооти.

ўзининг мистер Жеймс Мак-Картига ҳеч қандай алоқаси йўқлигини изҳор қилган. Ўйлайманки, бу хабар ёш Мак-Карти чеккан барча изтиробларнинг ажри бўлса керак.

– Агар у гуноҳсиз бўлса, унда қотил ким бўлди?

– Тўғри, унда қотил ким? Мен сизнинг диққатингизни шу икки жихатга тортардим. Биринчиси: марҳум камар ёқасида ким биландир учрашиши керак бўлган, лекин бу одам ўғли бўлиши мумкин эмас, негаки у Бристолга кетган, қачон қайтиб келиши эса номаълум эди. Иккинчиси: отаси ўғлининг қайтиб келганини билмасидан бурун „Коу!“ деб кичқирган. Бу жараённинг оқибатини ҳал қиладиган асосий нуқталар... Келинг, агар майлингиз бўлса, энди Жорж Мередитнинг¹ ижоди ҳақида гаплашайлик, ҳамма иккинчи даражали ишларни эртага қолдирайлик.

Холмс башорат қилганидек, ёмғир ёғмади: булутсиз ёрқин тонг отди. Соат тўққизда бизни олиб кетгани каретада Лестрейд келди, биз Хазерлей фермаси ва Боском камарига қараб жўнадик.

– Жиддий хабарлар бор, – деди Лестрейд. – Айтишларича, Холлдаги мистер Тэнернинг аҳволи тангмиш, узоққа бормаса керак, дейишаётганмиш.

– У жуда қари бўлса керак-да? – деб сўради Холмс.

– Олгмишларга борган, аммо у мустамлакаларда соғлиғини йўқотган, анчадан бери жиддий касал. Бунда шу ишнинг ҳам катта таъсири бўлиши керак. У Мак-Картининг кадрдон дўсти, қолаверса, унинг чинакам валинеъмати экан. Кейин билишимча, ундан Хазерлей фермаси учун ижара ҳақи ҳам олмас экан.

– Шунақа денг! Бу жуда қизиқ! – деб хитоб қилди Холмс.

– Ҳа-да. Унга ҳар турли йўллар билан ёрдам бераркан. Бу ердагиларнинг ҳаммаси, мистер Тэнер марҳумга жуда меҳрибон эди, дейди.

– Нималар деяпсиз ўзи?! Унча бадавлат бўлмаган бу Мак-Картининг мистер Тэнер олдида шу қадар бурчли бўлишига

¹ Жорж Мередит (1828-1909) – атоқли инглиз ёзувчиси.

карамай, уларнинг бутун мол-мулкининг вориси бўлган кинга ўғлини уйлантириш тўғрисида оғиз солиб юргани сизга галати кўринмадими? Яна буни шундай ишонч билан гапириб юрганки, нитимос қилса, бас, ҳамма иш жо-бажо бўлиб қоладигандек! Бу ғоятда галати. Ахир ўзингизга маълум-ку, Тэнер бу гапга кулок ҳам солгиси келмаган, бу ҳақда кизишинг ўзи гапириб берди. Сиз ана шу гапларнинг ҳаммасидан дедукция методи билан қандай бўлмасин хулосалар чиқаролмайсизми?

– Биз дедукция билан ҳам, маптий хулосалар билан ҳам шугулланганмиз, – деди Лестрейд менга кўз қисиб. Биласизми, Холмс, агар бундан кейин ҳам фактлар билан шу тарика иш кўришса, ҳақиқатдан йироклашиб, тусмоллар билан хомхаёллар дунёсига кириб қолиш ҳеч гап эмас.

– Тўғри гапга тан бериш керак, – дея босқилик билан жавоб қайтарди Холмс. – Сиз фактлардан жуда ёмон фойдаланасиз.

Нима бўлса ҳамки, мен сиз тушуниб етишингиз жуда кийин бўлган бир фактни тасдиқлаб олдим, – дея гижиниб ытироз билдирди Лестрейд.

– Яъни...

– Яъни катта Мак-Картини кичик Мак-Карти ўлдирган. Бу фактни инкор этувчи ҳамма назариялар - пуч гап.

– Хўш, ой шуъласи мавҳум тумандан кўра равшанроқ-ку! – дея кулиб жавоб берди Холмс. – Янглишмасам, чап томони-миздаги Хазерлей фермаси бўлиши керак.

– Худди ўзи.

Бу каттагина жойни эгаллаган, томи шифер билан ёпилган икки қаватли кулай бино бўлиб, униш кулраш пештоқини катта-катта сарғиш пўпанак парчалари қоплаган эди. Деразаларидаги тушириб қўйилган пардалар, тутун чиқмаётган мўрилари бу уйга маънос тус бериб турар, гўё мудҳиш жиноят унинг деворларини бутун оғирлиги билан келиб босгандек эди.

Биз эшик кўнғироғини чалдик, оксоч хотиш Холмсининг талаби билан хўжайинининг ўлдирилган куни кийиб юрган бошпоқасиши, ўғлининг ўша куни кийган оёқ кийимини кўрсатди.

Холмс ҳамма пойабзални етти ёки саккиз жойидан пухталаб ўлчади-да, кейин бизни ҳовлига олиб чиқишларини илтимос қилди, у ердан биз эгри-бугри сўкмоқ бўйлаб Боском камарига қараб кетдик.

Шерлок Холмс янгигина тушган издан бораркан, бутунлай ўзгариб кетган эди. Бэйкер-стритлик локайд мутафаккирни биладиган одамлар уни ҳозир кўрсалар, таниёлмас эдилар. У маъюслашиб, юзлари кизариб борар эди. Қора қошлари чимирилиб, улар остидан кўзлари пўлатдек чакнар эди. Боши пастга тушиб, кифтлари туртиб чиққан, лаблари қаттиқ қимтиниб, сермушак бўйнидаги қон томирлари ўйноклаб кетган эди. Бурун катаклари таъкиб қилувчи купанда сезгиси билан маст бўлган овчининг бурун катакларидек керкиб турарди. У олдида турган вазифага шу қадар чўмиб кетган эдики, ўзига берилган саволларга ё мутлақо жавоб қайтармас, ёки ғапи келиб гижинар эди.

У ўрмон ва ўтлоқдан Боском камарига қараб кетган сўкмоқдан индамай жадал юриб борарди. Бутун водий каби бу ер ҳам овлоқ, боткок жой. Сўкмоқ ва унинг майса билан қопланган атрофида кўндан-кўп излар кўзга ташланиб турарди. Холмс гоҳ ошиқар, гоҳ тўхтар эди, бир марта эса изига шартта бурилиб, ўтлоқ бўйлаб, бир неча қадам орқага қараб юрди. Лестрейд икковимиз унинг орқасидан кетмоқда эдик, изтопар локайд ва эътиборсиз киёфада борарди, айнаи вақтда эса мен дўстимни зўр қизиқиш билан кузатардим, чунки унинг ҳар бир хатти-ҳаракати ишни хайрли оқибатга олиб боришига ишонардим.

Боском камари эни эллик ярдча¹ келадиган қамишзор билан қуршалган, Хазерлей фермаси билан мистер Тэнер боғининг чегарасида жойлашган кичкина кўл эди. Нариги қирғоққа туташиб келган ўрмон узра бадавлат ер эгаси қароргоҳи устида кўкка бўй чўзган найзадор қизғиш миноралар кўзга ташланиб турарди.

Хазерлей томонидаги ўрмон жуда қалин; энг четдаги да-

¹ ярд – 0,9 метрга яқин.

рахтларни кўл атрофини қуршаган қамишлардан эпи йигирма кадамча келадиган нам босган ўтлоқ ажратиб турибди. Пенстрейд марҳумнинг жасади топилган жойни аниқ кўрсатиб берди; ер эса дарҳақиқат шу қадар нам эдики, мен марҳумни қилиб тушган жойни аниқ кўрдим. Холмста келсак, унинг қайрат ва диққат-эътибори барқ уриб турган чехрасидан топишган ўтлоқда кўп нарсаларни кўрганини пайқадим. У изни топиб олган тозидек жонҳолатда у ёқдан-бу ёққа югурарди, кейин эса ҳамроҳимизга мурожаат қилди.

– Сиз бу ерда нималар қилдингиз? – деб сўради у.

– Бутун ўтлоқни хаскаш билан тинтиб чиқдим. Биронта қурол ёки далил бўладиган ашё топмоқчи эдим. Аммо сиз қандай қилиб пайқадингизки...

– Хўп, бас, вақтим зиқ! Сиз чап оёғингизни ён томонга буриб босасиз, ҳаммаёқда шу чап оёғингизнинг изи. Сизни ҳатто кўрсичкон ҳам қидириб топиши мумкин эди. Қамишга бориб излар қойиб бўлаётибди. Эҳ, бу кўтослар подаси бу ерда пайҳон қилиб ташлагунча етиб келганимда иш нечоғли осон кўчар эди-я! Бу ерда қоровулхонадан келганлар турган, улар марҳумнинг атрофидаги олти ёки етти фут¹ жойдаги ҳамма изларни босиб тепкилаб юборишибди.

У ёнидан луна олиб, яхшироқ илғаб олиш учун нам ўтмайдиган плашчига чўзилди-да, биздан кўра ҳам, ўзи билан ўзи гаплашаётгандек гўлдирай бошлади:

– Мана бу ёш Мак-Картининг излари. Бу ердан у икки марта ўтган, бир марта шу қадар тез чопганки, пошнасининг излари деярли кўринмайди, тагчарми учининг изи аниқ тушган. Бу берган шоҳидликлари тўғри эканлигини тасдиқлайди. У отасининг ерда ётганини кўргач, югурган. Мана булар эса отасининг у ёқ-бу ёққа юриб тургандаги излари. Бу нима бўлди? Ўғли отасининг гапларига кулоқ солиб, суяниб турган кўндоқнинг изи. Бу-чи? Ҳа-ҳа, бу нима бўлди ўзи? Кимдир оёқ учида пусиб келган! Қолаверса, бу тўртбурчак, мутлақо ғалати ботинка. У келиб қайтиб кетган ва яна қайтиб келган – бу гал,

¹ Фут – 0,3 метрга яқин.

албатта, пальтосини олиб кетгани кайтиб келган. Аммо каскдан келган?

Холмс баъзан изни йўқотиб, баъзан унга яна тўқнаш келиб у ёқдан-бу ёқка чопарди, ниҳоят ўрмон ёқасидаги каттакон кекса кайин соясига бориб етдик. Холмс қидирган изини шу дарахт орқасидан топиб, яна кўкси билан ерга ётиб олди. Қувонганча кичкириб юборди. Холмс анчагача кимирламай ётди, хазон билан қуруқ шох-шаббани титкилади, кулга ўхшаган бир нарсани конвертга солди, ерни лупа орқали кўздан кечирди, шунингдек, бўйи етган жойгача дарахт пўстлогини ҳам кўздан кечирди. Пўпанак орасида кирраси ғадир-будир тош ётарди; уни олиб синчиклаб текширди. Кейин сўқмоқдан катта йўлга қараб кетди, у ерда излар йўқолган эди.

– Бу тош катта аҳамиятга эга, – деди у яна ўзининг одатдаги гап оҳангида. – Ўнг томондаги кулранг уй – коровулхона бўлиши керак. Мен Мораннинг олдига кириб, унга икки оғи? гап айтаман, бир энлик хат ёзаман. Шундан кейин биз мекмонхонага иккинчи нонуштагача етиб оламиз. Сизлар каретага бораверинглар, оркаларингдан етиб оламан.

Ўн дақиқалардан кейин биз Россияга қараб кетмоқда эдик. Холмс ўрмондан топган тошини ҳамон қўлида ушлаб келарди.

– Бу сизни қизиқтириб қолиши мумкин, Лестрейд, – деди тошни унга узатиб. – Марҳум шу билан ўлдирилган.

– Мен унда ҳеч нарсанинг асарини кўрмаётиман.

– Асари йўқ.

– Бўлмаса буни қандай қилиб билдингиз?

– Унинг тагида ўт ўсиб турган экан. Тош у ерда бир неча кундан беригина ётганга ўхшайди. Теварак-атрофда унинг ётган эски ўрни эса кўринмайди. Бунинг суиқасдла бевосита алоқаси бор. Хуллас, бошқа ҳеч қандай қуролнинг изи йўқ.

– Қотил-чи?

– У новча одам, чапакай, ўнг оёғи оқсайди, қалин тагчармли овчилар этиги билан кулранг пальто кийиб юради, мундштук билан Ҳиндистон сигараси чекади, чўнтагида ўтмас қаламтароши бор. Яна бир неча белгилар ҳам бор-у, аммо сиз-

нинг кидиринларингизга ёрдам бериш учун шунинг ўзи ҳам кифоя қилади.

Лестрейд кулиб юборди.

– Афсуски, мен ҳамон умидсизлигимча қолганман, – деди у. – Сизнинг назарияларингиз жуда жойида, аммо биз қалтафаҳм британ маслаҳатчилари билан мулокотда бўлишимиз керак.

– Буни ҳали кўрамиз, – деб хотиржам жавоб берди Холмс. – Сизнинг методларингиз бошқа, меники бошқа... Дарвоқе, мен бугун кечкурунги поезд билан Лондонга қайтиб кетсам ҳам ажаб эмас.

– Ишларингизни чала қолдириб-а?

– Йўқ, тамомлаб.

– Аммо сир нима бўлади?

– Сир аниқланди.

Жиноятчи ким?

– Мен тасвирлаб берган жентльмен.

– У ким ўзи?

– Буни билиш жуда осон. Бу ерда истикомат қилувчилар унча кўп эмас.

Лестрейд кифтини қисди.

– Мен бекорчи одам эмасман, – деди у, -- чапакай ва оқсоқлигигина маълум бўлган жентльменни кидириш билан машғул бўлишга ҳеч иложим йўқ. Шундай қилсам, бутун Скотленд-Ярдга кулги бўлардим.

– Яхши, – дея хотиржамлик билан жавоб берди Холмс. Бу сирни очишингиз учун зарур ҳамма имкониятларни сизга тақдим этдим. Сиздан ҳеч нарсани яшириб қолмадим, сиз ўзингиз ҳам бу сирли жиноятни фоида этишингиз мумкин эди. Мана, етиб келдик. Хайр. Жўнаб кетиш олдидан сизга мактуб ёзаман.

Лестрейдни эшик олдида қолдириб, биз ўз меҳмонхонамизга қараб кетдик, у ерда бизни нопушта кутмокда эди.

Ўз фикрлари билан банд Холмс индамасди. Унинг юзи мушкул аҳволга тушиб қолган кишининг башарасидек тунд эди.

– Қани, қулоқ солинг, Уотсон, – деди у столни йиғиштириб олишпач. – Мана бу креслога ўтиринг. Мен сизга ўзимга маълум бўлган унча-мунча нарсаларни айтиб бераман. Нима қилишимни билмай қолдим. Сиздан маслаҳат олсам, деган эдим. Мана, чекинг, мен ҳозир бошлайман.

– Марҳамат.

– Хўш, бу ишни ўрганиш жараёнида бизни ёш Мак-Картининг ҳикоясидаги икки нуқта таажжублантирди, зотан улар мени йигитнинг томонига оғдирган бўлса, сизни унга қарши қилиб қўйди. Биринчиси, отасининг ўғлини кўрмасдан бурун „Коу!“ деб қичқиргани. Иккинчиси, марҳумнинг жон бераётиб каламушнигини эслагани. Биласизми, у бир неча сўз-ни мингиллаб айтгану ўғли фақат биттасинигина пайкаб қолган. Бизнинг текширишимиз шу икки нуқтадан бошланиши керак. Йигит айтганларнинг ҳаммаси, ҳақиқатан, тўғри, деб фараз қилайлик.

– „Коу“ нима дегани?

– Афтидан, ўғлини чақирмаган шекилли, уни Бристолда деб ўйлаган. Ўғли бу чакириқни мутлақо тасодифан эшитиб қолган. „Коу!“ деган хитоб билан у учрашиши керак бўлган кимсани чақирган. Аммо „коу“ – австралияча сўз, уни фақат австралияликларгина ишлатадилар. Бу Мак-Карти Боском камари ёкасидаги учратмокчи бўлган одамнинг австралиялик эканини тасдиқлайдиган кескин далил.

– Хўш, каламуш-чи?

Шерлок Холмс чўнтагидан бир тахта букланган қоғоз олди-да, уни столга ёзди.

– Бу Виктория штатининг харитаси, – деди у. – Буни кеча кечаси Бристолга телеграмма бериб, сўратиб олдим. – У хаританинг бир қисмини қўли билан яширди. – Ўқинг, – деб илтимос қилди у.

– АРЭТ¹, – деб ўқидим мен.

– Энди-чи? – деб у қўлини кўтарди.

– БАЛЛАРЭТ.

¹ Арэт – инглизчасига „каламуш“ дегани.

Мутлако тўғри. Мархумнинг жони узилаётганда айтган сўзи худди шу, ўғли эса унинг кейинги икки бўғининигиша пайкаб қолган. Отаси қотилнинг номини айтмоқчи бўлган. Шундай қилиб, Балларэт.

– Во ажабо!– деб юбордим мен.

Ҳеч қандай шак-шубҳасиз шундай. Энди, кўриб туриб-сизки, халқа сиқилиб келмоқда. Жиноятчининг кулранг либоси борлиги учинчи нуқта эди. Мавхумот барҳам топиб, кулранг пальто кийган, Балларэтдан келган аллақандай австралиялик пайдо бўлмоқда.

– Дарҳақиқат!

– Қолаверса, у шу ернинг ўзида истиқомат қиладиган одам, чунки камар яқинида ферма билан кўрадан бошқа ҳеч нарса йўқ, бу ерга бегона одам келган бўлиши ҳам маҳол.

– Албатта.

– Ундан кейин бизнинг бугунги экспедициямизни олайлик. Мен тупроқни текшириб, баъзи майда-чуйда далилларни топдим, уларни боя анави бефаросат Лестрейдга гапириб бердим. Бу нарсалар жиноятчининг шахсини аниқлашга алоқадор эди.

Сиз уларни қандай қилиб топдингиз?

– Сизга менинг методим маълум. У ҳамма майда далилларни таққослашга асосланади.

Сиз унинг бўйини, албатта, кадамининг узунлигига қараб тахминлаган бўлишингиз керак. Оёқ кийими қандай эканлигини ҳам изга қараб билиш мумкин эди.

– Ҳа, бу жуда аломат пойабзал.

– Унинг оқсоқлигини қаёқдан билдингиз?

– Ўнг оёғидан тушган излар чап оёғидан тушган изчалик аниқ эмас. Ўнг оёғига кам оғирлик тушади. Нима учун? Чунки оқсоқланади – у чўлок.

– Чапақайлигини қаёқдан билдингиз?

Хирург тасвирлаб берган шикастларнинг характеридан сизнинг ўзингиз ҳам ҳайратланган эдингиз. Зарба туйқусдан орқадан, чап томондан берилган. Чапақай одамдан бошқа ким шундай қила олиши мумкин? Ота-бола суҳбатлашаётганлари-

да у дарахт оркасида турган. Турган жойида ҳатто тамаки ҳам чеккан. Мен кулини топдим, турли навлардаги тамакиларни билишим туфайли унинг ҳинд сигараси чекканини аниқладим. Мен, ўзингизга маълумки, бу масала билан оз-моз шуғулланиб, трубка, сигара ва папирос тамакиларининг бир юз қирққа яқин навларининг куллари ҳақида кичкина монография ёзганман. Сигара кулини топгач, теварак-атрофни кузатиб, сигарани ташлаган жойини топдим. Бу Роттердамда тайёрланган ҳинд сигараси экан.

Мундштук билан чекканини қаёқдан билдингиз?

– У сигарани оғзига олмаганини кўрдим. Бинобарин, мундштукка солиб чекар экан. Сигаранинг учи тишлаб узиб ташланган эмас, кесилган жойи эса потекис эди, шунинг учун ҳам, қаламтароши ўтмас бўлса керак, деб ўйладим.

Холмс, – дедим мен, – сиз жинойтчининг қўл-оёғини чамбарас боғлаб ташлабсиз, энди у қутулиб чиқиб кетолмайдиган, сиз бегуноҳ йигитнинг ҳаётини ҳам омон саклаб қолибсиз, унинг бўйнини сиртмоқдан халос қилибсиз. Мен сизнинг далилларингиз қасрга бориб такалаётганини кўриб турибман. Қотишинг номи...

– Мистер Жон Тэнер, – деди официант эшикни очиб, хонамизга бир кишини киритаркан.

Кириб келган кишининг гавдаси ғоятда аломат эди. Оқсоқланиб, эран-қаран юришлари ва мункайган елкалари уни заиф қилиб кўрсатар, айтиб бир вақтда қатъий, шиддатли киёфадаги дағал юзи, баҳайбат қўл-оёқлари унинг жуда бақувват эканини кўрсатиб турар эди. Паҳмоқ соқоли, оқ оралаган сочи ва кўзларига тушган бароқ қошлари унга мағрур ва ҳукмрон киёфа бериб турарди. Аммо ранги захил, бўзарган, лаблари билан бурун катаклари эса кўкин эди. Бир қарашдаёқ унинг аллақандай бедаво бир дардга гирифтор эканлигини пайқадим.

– Марҳамат, диванга ўтиринг, – деб таклиф қилди Холмс мулоимлик билан. – Мактубимни олдингизми?

Ҳа, уни дарвозабон олиб келиб берди. Шов-шув бўлиб кетмаслиги учун сизни кўрсам, деган экансиз.

– Ўйланманки, агар судда чикиб гапирсам, ҳар хил гап-сўзлар бўлиши мумкин.

– Мен сизга нима учун керак бўлиб колдим?

Тэнер ошнамга қаради. Унинг ҳорғин кўзларида шу қадар алам акс этиб турардики, гўё ўз саволига аллақачон жавоб олгандек эди.

– Ҳа, – деб қўйди Холмс унинг сўзларидан кўра ҳам кўзларининг бокишига жавоб бериб. – Шундай. Менга Мак-Карти ҳақидаги нарсаларнинг ҳаммаси маълум.

Чол юзини кўллари билан яширди.

– Ўзинг мадад бер, Раббим! – деб хитоб қилди у. Аммо мен йигитчанинг ҳалок бўлишига йўл қўймасдим! Сизга чин сўз бериб айтаманки, агар иш маслаҳатчилар сулдиниш сайёр сессиясигача бориб етса, унда бор гапни очган бўлардим...

– Бу сўзларингизни эшитишдан ғоят хурсандман, – деди Холмс катъий.

– Агар қизалоғим бўлмаганда бор гапни аллақачон очган бўлардим. Бу нарса унинг кўнглини вайрон қилиши мумкин эди, у менинг қамалишимга чидаёлмасди.

– Ишни камокқача олиб бормаса ҳам бўлади, – деб жавоб берди Холмс.

– Наҳотки?

– Мен расмий шахс эмасман. Модомики, мени сизнинг қизингиз таклиф қилган экан, унинг манфаатлари нуқтаи назаридан иш кўраман. Ўзингиз биласиз, ёпи Мак-Карти озод қилиниши керак.

– Тез орада оламдан ўтаман, – деди кекса Тэнер. Кўп йиллардан бери қанд касалининг азобини тортаман. Умрим бир ойдан нарига ўтишига докторимнинг кўзи етмаётибди. Ҳарқалай, камокда ўлгандан кўра, ўз бошпанамда қазо қилиш менга анча таскин беради.

Холмс ўрнидан туриб, ёзув столи томон борди-да, паткалам билан қоғоз олди.

– Ҳаммасини бир бошдан айтиб бериш, – деб таклиф қилди

у, – мен эса қисқагина қилиб ёзиб оламан. Сиз бунга имзо чекасиз. Уотсон эса шохидлик билдиради. Сизнинг иқроришгини жуда зарур бўлиб қолган тақдирдагина, агар Мак-Картини омон сақлаш керак бўлиб қолсагина тақдим этаман. Агар зарурати бўлмаса, сизга ваъда бераманки, бу чорани қўлламайман.

– Дуруст,– деб жавоб берди чол, – сайёр сессиягача етиб бормасам ҳам, эҳтимол, шу сабабдан бу мени унча таъвишлантирмайди. Мен Алисани, фақат Алисани бундай оғир кулфатдан халос қилмоқчи эдим. Энди сизга ҳамма гапни айтиб бераман. Бу нарса анчадан бери давом этиб келади-ю, аммо ҳозир бир зумда гапириб беришим мумкин. Сиз марҳум Мак-Картини билмайсиз. Сизни ишонтириб айтаманки, у бориб турган иблис эди. Сизни унинг панжасига тушиб қолишдан Худо асрасин! Сўнгги йигирма йилдан бери унинг панжасида эдим, у мени сира кўз очирмай қўйган эди.

Аввал сизга унинг кўлига қандай тушиб қолганимни айтиб берай. Бу олтимишинчи йилларнинг бошларида, олтин конларида юз берган эди. Мен ўша вақтларда ҳар қандай ишдан тап тортмайдиган серғайрат, енгилтак йигит эдим. Ярамас улфатларга қўшилиб қолиб, ичкиликка ўргандим. Менинг чекимдаги жойда заррача ҳам олтин чиқмади – саёқ юриб, сизларнинг таърифларингиз билан айтсак, йўл тўсадиган азаматга айланиб қолдим. Биз олти киши бўлиб, дориломон, ваҳшиёна ҳаёт кечирардик. Ўқтин-ўқтин станцияларга ҳужум қилиб конларга олиб борадиган йўлларда фургошларни тўхтатардик. Мени Балларэтлик Қора Жек деб аташарди. Йигитларимни мустамлакаларда халигача ҳам „Балларэт бандаси“ деб эслашади.

Бир куни Балларэтдан соқчилар қўриқчилигида Мельбурнга олтин жўнатишди. Биз пистирмада ётдик. Олтинни олти соқчи қўриқлаб келмоқда эди, биз ҳам олти киши эдик. Қизгин тўқнашув бўлиб ўтди. Биринчи ўқ узишдаёқ тўрт кишини қулатдик. Ўлжани қўлга киритганимизда эса уч кишигина қолган эдик. Мен тўппонча оғзини аравакашнинг пешонасига тирадим – бу Мак-Карти эди. Аттанг, уни ўшанда ўлдириб қўяқолсам бўлар экан! Аммо раҳм қилиб уни омон қолдирдим, зотан юз қиё-

фамни эслаб қолмоқчи бўлгандек менга кичкина ғазабли кўзлари билан тикилаётганини пайкаган эдим. Биз олтинни қўлга киритиб, бой бўлиб кетдик, ҳеч нарса билмагандек Англияга қайтиб келдик. Бу ерда мен собик ошналарим билан умрбод видолашиб, осойишта, маъмур турмуш кечира бошладим.

Мен ўша вақтда савдо бўлиб турган шу моликонамни сотиб олдим, ўтмишдаги гуноҳларимни бирмунча ювиш учун ўз пулларим билан акалли унча-мунча фойда келтиришга уриндим. Бундан ташқари, уйландим, хотиним жуда ёш ўлиб кетган бўлса-да, азизимдан менга Алисагинам ёдгор бўлиб қолди. Алиса гўдаклигидаёқ жажжигина қўллари билан дунёда бирдан-бир раҳнамо бўлиб, менга тўғри йўл кўрсатиб турди. Хуллас, мен ўтмишимдан абадий воз кечдим. Мак-Картининг қўлига тушиб қолгунимга қадар ҳамма ишлар туппа-тузук кетаётган эди...

Олди-сотди ишларим билан шаҳарга тушганимда Риджен-стритда Мак-Картини учратиб қолдим. Эгнидаги пальтосига ҳам, оёғидаги пойабзалига ҳам қараб бўлмас эди.

„Мана, биз ниҳоят учрашдик, Жек, – деди у қўлимга қўлини қўйиб. – Энди сиз билан биз ўла қолсак ҳам ажралишмаймиз. Мен ёлғиз эмасман: ўғлим ҳам бор, сиз биласизки, Англия аҳолиси қонунларга қаттиқ риоя қиладиган ажойиб мамлакат. Қолаверса, ҳамма ерда полисменлар ҳозир нозир“.

Шундай қилиб, у ўғли билан қслиб еримнинг кунботар томонига жойлашди, улардан қутулишнинг эвиши қилолмадим; улар менинг еримда текин яшаётти. На тинчлигим, на оромим, на ҳузур-ҳаловатим қолди. Қаёққа бормай, ҳамма ерда унинг айёрона тиржайиб турган башарасига дуч келардим. Қизим катгароқ бўлгач, аҳвол яна ҳам бағтарлашди, чунки Мак-Карти кизим ўтмишимни билиб қолса, бу ҳар қандай полициядан кўра ҳам даҳшатлироқ эканлигини биларди. Кўнгли нимани тусаб қолса – ерми, иморатми ёки пулми, оғзига сиққан нарсасини оларди, ниҳоят у ҳаддидан ошиб кетди. Алисани талаб қилиб қолди. Биласизми, унинг ўғли ҳам, менинг кизим ҳам катта бўлиб қолишди, менинг касалим ҳаммасига аён

эди, ўғлим унинг бор мол-мулкини эгаллаши учун бу ажойиб бахона, деб ўйлаган, аммо бу гап мен сира бўш келмадим. Бу лаънатининг зоти менинг зотим билан қўшилишини хаёлимга келтиришни ҳам истамасдим.

Ўғли менга ёкмайди, дёёлмайман-у, аммо йигитнинг томирида отасининг қони оқади-да, шунинг ўзи кифоя эди. Мен, харкалаёй, фикримдан қайтмадим. Мак-Карти таҳдид қила бошлади. Мен унинг тоқатини тоқ қилиб юбордим.

Биз ҳамма гапни гаплашиб олиш учун камар бўйида учрашишимиз керак эди. Шартлашилган жойга борсам, у ўғли билан нима ҳақдадир гаплашаётибди. Тамаки чекиб, у ёлғиз қолгунча дарахт орқасида кутиб турдим. Гапларини эшитган сарим зардам қайнаб, алашим опиб кетаверди, бушга ортик чидаб туришим мумкин эмас эди. У ўғлини менинг қизимга уйланишга мажбур қилар, қизимнинг бу масалага қандай қарашини хаёлига ҳам келтирмас, гўё гап аллақандай суюкоёқ қиз ҳақида кетаётгандек эди.

Ардоклаб юрگانларимнинг ҳаммаси шундай одамнинг измига тушиб қолиши мумкинлигини ўйларканман, ақлдан озиб қолаёздим. Бу кишани парчалаб таплаганим маъқул эмасми? Ҳаётдан умид узиб, ўлимга юз тутган одам бўлсам. Гарчанд, зехним равшан, танамда куч-қувватим бўлса ҳам, умрим тугаб қолганини билардим. Аммо шаъним билан қизим-чи! Агар Мак-Картина тилини тинчлашга мажбур қилсам, буларнинг иккаласини ҳам омон сақлаб қоламан... Мен уни ўлдирдим, мистер Холмс... Илужа бўлса уни яна бир қарра ўлдирардим. Мен катта гуноҳкорман, аммо азоб-изтироблардан иборат ҳаётим гуноҳларимни ювиб кетмайдими? Мен тишимни тишимга қўйиб, ҳаммасига чидаб келдим, аммо қизим ҳам ўша тузукқа тушиб қолиши мумкин, деган фикрга ҳеч тоқат қилолмадим. Мен андиша қилиб ўтирмай, уни ярамас бир захарли газандадек ўлдирдим. Қичкирганини эшитиб, ўғли югуриб келди, аммо мен ўрмонга яширинишга улгурган эдим, лекин тушириб қолдирган пальтомни олиб келгани қайтиб боришга мажбур бўлдим... Бу чин ҳақиқат, жентльменлар, ҳаммаси худди шундай содир бўлди.

– Майли, сизга нима деб ҳам таъна қилардим, деб қўйди Холмс, чол берган шохидликлари тагига имзо чекаркан. – Ўйлайманки, биз ишни судгача олиб бормасак керак.

– Бунга шубҳаланмасангиз ҳам бўлади, сэр! Аммо сиз нима тadbир кўрмоқчисиз?

– Сизнинг сихат-саломатлигингизни эътиборга олиб ҳеч қандай тadbир кўрмоқчи эмасман. Ўзингиз яхши биласизки, ҳадемай бу дунёдаги суддан кўра баландроқ даргоҳда жавоб берасиз. Мен сизнинг иқрорингизни сақлаб қўяман, борди-ю, Мак-Карти ҳукм қилинадиган бўлса, ундан ана ўшанда фойдаланишга тўғри келади. Борди-ю, у оқланадиган бўлса, сизнинг ҳаёт бўлиш-бўлмаслигингиздан қатъий назар, Худонинг бироғи ҳам бандаси сиригиздан хабар топмайди, буларнинг ҳаммаси ўртамизда қолади.

– Ундай бўлса, яхши қолинг, – деди тантана билан чол. – Вақтики келиб қазойи муаллақингиз етса, меннинг қалбимга қандай тасалли берганингизни ўйласангиз осойишта кўз юмасиз.

Бахайбат гавдаси титраб чайқалганча у ўнг оёғи оқсоқланиб, хонадан аста-секин чикиб кетди.

– Шўримиз курсин, шўримиз! – деб хитоб қилди Холмс узоқ жим қолгач. – Тақдир биздек аянчли, ожизларни нега бунча ўйинчоқ қилар экан?

Маслаҳатчилар судининг сайёр сессияси Холмс тақдим этган кўпдан-кўп исботлар тазйиқи остида Жеймс Мак-Картини оқлади. Кекса Тэнер ўша учрашувимиздан кейин етти ойча яшади, ҳозир у оламдан ўтган. Жеймс ва Алиса уларнинг ўтмишларига соя солган қора булутлардан энди сира ҳам ташвиш тортмай, тотувликда бош қовуштириб, бахтиёр яшашлари мумкин, дейишга ҳамма асослар бор.

ИЗҚУВАРНИНГ ИНҚИРОЗИ

• I •

Шерлок Холмс уни доимо „Бу Аёл“ деб тилга оларди. Уни қандайдир бопкача ном билан аталганини камдан-кам ҳоллардагина эшитиб қолардим. Унинг назарида ўша аёл дунёдаги жамики гўзалларнинг тимсоли эди. Лекин уш Ирэн Адлерга ипсиз боғланиб қолган, унда кўнгли бор деб бўлмасди. Барча ҳис-туйғулар, айниқса, муҳаббат унинг совуққон, босик табиатига, тийрак ақл-заковатига ёт эди. Менинг назаримда, у фикр юритадиган, кузатувчан энг мукаммал машинага ўхшарди: олам аҳли ҳали бу пақасини кўрмаган бўлса керак. Аммо у ошиқ сифатида бошвоқсиз қолиши турган гап эди. У нозик ҳис-туйғулар ҳақида ҳар доим заҳарханда билан, камситиш оҳангида гапирарди. Унга қолса, нозик ҳис-туйғулар томоша қилса арзигулик -- инсоннинг асл ниятларию иштилишларини фож этиб қўядиган ажойиб восита эди, ҳолос. Сир эмаски, ўткир заковат соҳиби исмсиз дардга мубғало бўлса, унинг сайқалланган, батартиб ички дунёси алғов-далғов бўлиб кетади, ўз ақли билан эришган барча ҳақиқатлар чинпакка чиқади. Холмсга ўхшаган инсонлар учун муҳаббат дегани – бу сезгир асбоб устига тушган қум заррасидай ёки ўша асбобнинг маҳобатли кўзгуларининг бири дарз кетгандай бир гапдир. Шунга қарамай, Холмс учун дунёда ягона аёл мавжуд эди: ўша аёл марҳум Ирэн Адлер бўлиб, у кишида шубҳа уйғотадиган даражада ном таратган эди.

Кейинги пайтлари мен Холмс билан аҳён-аҳёнда кўришиб турардим – менинг уйланишим бизни бир-биримиздан хийла узоклаштириб қўйди. Мен гўё арши аълода юрардим. Албатта,

ондигина рўзгор бошлиғи бўлган кишининг бутун диққат-эътиборини оилавий ташвишлар камраб олади. Айни пайтда, касалзодалар турмушини, у қандай кўринишда бўлмасин, лўлилардан ҳам баттар ёмон кўрадиган Холмс ҳамон Бейкер-стрит кўчасидаги бизнинг уйимизда истикомат қиларди: атрофида ҳаёски китоблар уюлиб ётарди, ҳафта оралатиб кокаинга¹ муккасидан кетарди, гоҳ-гоҳ шуҳратпарастлиги кўзиб қоларди, банидайд кайф суларди – ёввойи ғайрат-шижоат унинг табиатига хос хусусият эди.

Одатдагидек у бутун борлиғи билан жиноятни текширишга шўнғиб кетган эди. У ўзининг улкан қобилиятини, фавқулодда кузатувчанлик истеъдодини расмий полиция томонидан поёнига етиб бўлмайди деб тан олинган хуфия жиноятларни фол этишга, жилла курс, калаванинг учини топиб олишга сарфларди. Ора-орала мен унинг ишлари ҳақида ҳар хил мишмишлар эшитиб қолардим: гоҳ Треповнинг фожиали ўлими муносабати билан уни Одессага чақириб қолишарди, гоҳ Тринкомалида ака-ука Аткинсонларнинг қотиллари изига тушган бўларди, охири, Голландия қироллиги оиласи томонидан махсус топширилган вазифани қойилмақом қилиб адо этгани тўғрисида шов-шув тарқаларди.

Шунга қарамай, мен кўпчилик ўқувчилар сингари дўстимнинг фаолиятига алоқадор маълумотларни газетада босилган хабарлардан билиб олардим, холос. Лекин жонажон ўртоғимнинг ўзи ҳақида деярли ҳеч нарса билмасдим.

Бир куни кечаси (бу воқеа 1888 йил 20 март куни бўлган эди) мен миждозим ҳузуридан қайтаётиб, (мен яна хусусий ишлар билан шуғуллана бошлаган эдим) бсихтиёр Бейкер-стрит томон бурилдим. Менга қадрдон бўлиб қолган эшик ёнидан ўтар эканман, каллиғимга совчи қўйиб юрган пайтларим ва „Қизғиш тусли манзара“ билан боғлиқ бўлган кўнгилсиз воқеалар бир-бир кўз ўнгимда гавдаланди. Туйқус бутун борлиғимни Холмсга яна бир марта кўриш истаги чулғаб олди: ҳозир унинг теран ақл-идроқи қандай масалаларни ҳал

¹ **Кокаин** – инглизча кўкнори: кока баргидан тайёрланади.

этиш билан машғул экан? У яшайдиган уйнинг деразаси ён-ёруғ эди. Мен юқорига карадим у новча, гавдани дарров илғаб олдим — унинг коп-қора сояси икки марта дераза пардасига тушди. У хона бўйлаб тез-тез юрарди, бошини эгиб олибди, кўлларини орқасига чалмаштирган. Унинг кайфиятини, киликларини яхши биладиган камина дарров кўп нарсани пайкади: хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бекордан-бекорга зув-зув бориб-келмасди. Демак, яна бир ишни бошлаб кўйган эди. У гиёҳванлик патижасида пайдо бўлган саробдан фориғ, энди қандайдир жумбоқнинг ечимини излаш билан овора кўринарди. Мен кўнгирокни жиринглатдим, мени хонага бошлаб киришди: қачонлардир бу хонанинг бир қисми каминанинг ихтиёрида эди.

У мени тантанали гап-сўзлар билан кутиб олмади. Умуман, уни тантанали кайфиятда учратиш амримахол эди. Лекин сездимки, мени кўриб хурсанд бўлди. У деярли сўзсиз суратда хушчақчақлик билан мени ўтиришга таклиф этди, олдимга сигарет кутисини суриб кўйди, сўнг вино сакланадиган ертўлага ишора қилди. Ксйин ўрнидан турди-да, ўчокка орқа ўтирган кўйи менга синчиклаб разм солди.

— Оилавий ҳаёт сизга ёқибди, — деб таъкидлади у. — Менимча, Уотсон, мен сизни охириги марта кўрганимдан буён сиз етти ярим қадоқ семирибсиз.

— Етти қадоқ.

— Ростданми? Йўқ-э, сал кўнрок, шекилли. Ишонаверинг, оз-моз кўнрок. Англашимча, сиз ишляпсиз, чоғи. Ишга бел боғлаб турганингиз ҳақида менга лом-мим демаган эдингиз.

— Хўш, сиз буни қаёқдан билдингиз?

— Мен аҳволингизни кўриб турибман, мен хулоса чиқаряпман, холос. Масала, сиз яқинда паққос ивиб кетганингизни, уйингиздаги оқсоч ўтакетган паллис хотин эканини мен қаёқдан биламан?

— Азизим Холмс, сал ошириб юбордингиз, — дедим мен. — Шубҳасизки, агар бир неча аср илгари яшаганингизда борми, сизни гулхаида куйдиришарди. Тўғри, пайшанба куни шаҳар-

дан гапқарига чиққан эдим ва мен уйга ҳаммаёғим ифлос бўлиб қайтиб келдим. Лекин дархол костюмимни алмаштирганман, ҳозир уст-бошимда ёмғирнинг излари қолмаган-ку ахир. Энди Мэри Жен масаласига келсак, ростдан ҳам унга бир гапни уқтириш жуда қийин: хотиним аллақачон уни огоҳлантириб қўйган – ишдан бўшатиб юбормокчи. Шунга қарамай, мен барибир хайрон қолдим, буларнинг барини сиз қаёқдан билдингиз?

Холмс товушини чиқармасдан кулди-да, узун-узун асабий кўлларини силаб-сийпалади.

– Бундан осони йўқ! – деди у. – Кўзларимнинг шаходат беришича, чап оёғингиздаги бошмоқнинг ички томонида, айнан нур тушиб турган жойида, деярли параллел равишда олти титимдаланган чизик кўриниб турибди. Равшанки, пошнангизда қотиб қолган лойни тозалаётган кимса палапартишлиги туфайли бошмоқни тирнаб қўйган. Шунинг учун, сиз амин бўлганингиздек, мен қўшалок хулоса чиқардим: сиз ёғингарчиликда ташқарига чиққансиз ва лондонлик оқсочларнинг энг бетамиз нусхаларидан биттасини уйингизда сақлайсиз. Энди сиз машғул бўлган иш масаласига келсак, агар йодоформ анкиб турган, ўнг кўлининг кўрсаткич бармоғига азот кислотасидан доғ тушган, устига-устак, цилиндрсимон шляпаси дўмпайиб турган, яъни стетоскопини қаёққа яшириб қўйганини яққол сездириб қўйган жентльмен менинг ҳузуримга ташриф буюрса-ю, лекин уни шифокорлик оламининг вакили эканини илғаб ололмасам, билингки, қип-кизил аҳмоқ бўламан.

Мен ундан қай тарзда муайян бир тўхтамга келгани хусусидаги гапларни эшитар эканман, беихтиёр кулиб юбордим.

– Сиз ўз мулохазаларингиз билан ўртоқлашган чокда ҳамма нарса менга кулгили даражада оддий туюлади – буларнинг барчасини ўзим ҳам осонгина идрок этишим мумкин эди-ку, – деб таъкидладим. – Лекин ҳар сафар янги далил келтирган пайтингизда мен бутунлай эсанкираб қолдим, фақат ўз фикр-мулохазаларингизни баён этганингиздан кейингина ўзимга келдим. Ўйлашимча, менинг кўзларим ҳам сизникидан хира эмас.

– Мутлако тўғри, – деди Холмс папиросини тортиб-тортиб чекар экан, кейин у креслога ястаниб олди. – Сиз кўриб турибсиз, лекин синчиклаб кузатаётганингиз йўқ, – буларнинг ўртасида жуда катта тафовут бор. Айтайлик, сиз ушбу хонага олиб чикадиган зинаояни жуда кўп бора кўрганмисиз?

– Кўп кўрганман.

– Неча марта?

– Хў-ўш, бир неча юз марта кўрганман!

– Жуда яхши. Ўша зинаоянинг неча поғонаси бор?

– Нечта? Ҳеч эътибор бермаганман.

– Ана кўрдингизми, ҳеч эътибор бермагансиз. Лекин уларни кўргансиз! Ҳамма гап ана шунда. Майли, лекин мен билманки, зинаоянинг ўн еттита поғонаси бор, чунки мен уларни ҳам кўрганман, ҳам кузатганман. Дарвоқе, сиз менинг касбим билан боғлиқ ҳолда ҳал этиладиган баъзи бир масалаларга кизиқиб юрардингиз, чоғи. Ҳатто каминанинг икки-учта арзимас тажрибаларини қоғозга ҳам тушириб қўйган эдингиз. Шунинг учун, эҳтимол, сизни мана бу ҳақ кизиқтириб қўйиши мумкин.

У стол устида ётган қалин, қизғин почта варақасини олдимга ташлади.

– Ҳозиргина олдим, – деди у. – Товушингизни чиқариб ўкинг-чи.

Хатнинг юборилган вақти ҳам, манзили ҳам кўрсатилмаган, имзосиз эди.

„Бугун кечаси, ўн бешта кам саккизда, муҳим иш бўйича маслаҳат сўраш учун ҳузурингизга битта жентльмен боради, – дейилган эди хатда. – Яқинда Европадаги қирол оиласига кўрсатган ёрдамнинг натижасида аён бўлдики, сизга фавкулодда муҳим ишларни ҳам ишониб топширса бўлар экан. Кимдан сўраб-суриштирмайлик, сизга ана шундай юксак баҳо беришди. Айтилган пайтда уйда бўлишингиз сўралади. Хавотирланманг. Ҳузурингизга ташриф буюрадиган кимса ниқобдор бўлиши мумкин“.

– Ҳақиқатан ҳам, хуфия ишга ўхшайди, – дедим. – Ўзингиз нима дейсиз?

Ҳозирча кўлимда ҳеч қандай маълумот йўқ. Далил-исботсиз назария яратилса, охири бахайр бўлмайди. Киши ўзи билмаган ҳолда фактларни назарияга мослаб чийлай бошлайди, фактларни нотўғри талқин қилади. Аслида эса назарияни фактлар билан асослаш лозим. Лекин хат қойилмаком ёзилибди! Сиз хат хусусида қандай хулосага келишингиз мумкин?

Мен хатни ҳам, хат ёзилган қоғозни ҳам сиғичиклаб кўздан кечирдим.

Афтидан, ушбу хатни ёзган одам хийла бадавлат кўринадими, – дедим, дўстимнинг иш усулига тақлид қилишга уриниб. – Бундай қоғознинг бир қутиси энг камида ярим крон туради. У анча мустаҳкам, қалин.

– Ғалати дейилса, муносиброқ таъриф берилган бўларди, – деб таъкидлади Холмс. – Бу Англияда тайёрланадиган қоғоз эмас. Уни нурга тутиб кўринг-чи.

Мен уни нурга тутдимۇ гира-шира белгиларни пайкаб олдим; катта „Е“ ва кичкина „г“, кейин „П“ ва катта „Г“ кичкина „ш“ ҳарфлари билан кўринди.

– Сиз бундан қандай хулоса чиқаришингиз мумкин? – деб сўради Холмс.

– Шубҳасизки, бу фабрика эгасининг исми шарифи бўлса керак, аниқроғи, унинг монограмма¹си, шекилли.

– Ана, хаго килдингиз! Катта „Г“ билан кичкина „ш“ – бу „Геселл-шафт“ сўзининг қисқартма кўриниши: немисча сўз, „ширкат“ деган маънони англатади. Бу олатий қисқартма сўз бўлиб, худди инглизларнинг „Ко“ белгисига ўхшайди. „П“ эса албатта, „Пашиер“ демакдир, яъни „қоғоз“. Энди „Е“ ҳарфининг маъзани чақишимиз керак. Қани, чет мамлакатларининг жуғрофий маълумотномасини варақлаб кўрайлик-чи... – у китоб жавонидан сарғиш муковали, оғиргина, катта маълумотномани кўлига олди. – Еглов, Еглунитц... Мана, топдик: Гистеристон. – У ерликлар немисча гаплашишади, Богемида –

¹ **Монограмма** – икки ҳарфли, яъни исм ва фамилиянинг бош ҳарфларидан иборат расм.

Карлсбад¹га яқин жой. Валленштейн² ҳалок бўлган кадамжо, у ер кўшаб ойна заводларию қоғоз фабрикалари билан донг таратган... Ҳа-ҳа-ҳа, тойчоғим сиз энди бундан қандай хулоса чиқарасиз? – унинг кўзлари тантанали чакнади, сўнг папиросидан паға-паға кўкимтир тутун буруқситди.

-- Қоғоз Богемида тайёрланган, – делим.

· Худди шундай. Хат ёзган киши эса немис. Сиз дағал жумла тузилганини пайқадингизми: „Кимдан сўраб-суриштирмайлик, сизга ана шундай юксак баҳо беришди“. Француз ёки рус бу қадар паришон хат ёзмайди. Фақат немисларгина иш-ҳаракатни ифодаловчи сўзларни шунақа -- беписанд оҳангда ишлатaveraдилар. Шундай қилиб, энди фақат бир нарсани билишимиз даркор: Богемида тайёрланган қоғозга хат ёзадиган ва асл қиёфасини кўрсатмаслик учун юзига ниқоб тутиб юришни лозим топган бу немисга нима керак? Янглишмасам, ана, ўзи ҳам келиб қолди, шекилли. Бизнинг барча гумонларимизни унинг ўзи тарқатиб юборса ажаб эмас.

Биз яқингинадаги йўл четидан эшитилаётган от туёқларининг дупур-дупурига, арава гилдиракларининг ғижирлашига кулоқ солдик. Кўп ўтмай кимдир эшик қўнғироғини зарб билан чалди.

– Товушига қараганда, бир жуфт от кўшилган аравага ўхшайди... – У деразадан пастга мўралади-да, давом этди: – Ана, айтмадимми, бежиримгина соябонли аравага иккита йўрға кўшилган... ҳар бирининг баҳоси бир юзу эллик олтин тапга туради. Нима бўлганда ҳам, пулнинг ҳиди келяпти, Уотсон.

· Холмс, мен сизларни ёлғиз қолдирсам тузук бўлармиди-а?

– Йўқ, йўқ, кетманг! Таржимаи ҳолимни ёзаётган инсон кетиб қолса, қўл-оёғим боғланиб қолади-ку! Сезишимча, кизиқарли ишга ўхшайди. Агар сиз қатнашмасангиз, кейин афсус қиласиз.

Лекин сизнинг мижозингиз...

¹ **Карлсбад** – ҳозирги Карлова Вари, Чехословакиядаги курорт.

² **Валленштейн** – XVII асрда яшаб ўтган немис қўмондони.

– Ҳечқиси йўқ, парво қилманг. Менга ҳам, унга ҳам сизнинг ёрдамингиз зарур бўлиб қолиши мумкин... Ана, у келаяпти. Доктор, мана бу креслога ўтиринг, хаёлларингизни чалғитманг.

Зинапоядан, йўлакдан эшитилган оғир-вазмин қадам товушлари биз ўтирган хона остонасига яқинлашганда тинди-қолди. Кейин эшигимиз каттик-қаттик, амирона тақиллатилди.

– Киринг! – деди Холмс.

Хонага бўйи олти қаричу олти дюймдан¹ кам чикмайдиган, паҳлавон келбат киши кириб келди. У дабдабали кийинган эди, лекин бундай дабдабабозлик Англияда рўдаполик ҳисобланарди. Унинг авра-астари калин пальтосининг енгю олд қисмига қоракўлдан энлик жияк қадалган эди; елкасига тапланган қорамтир-қўкиш плашнинг хошиясига шафақранг-қизғиш шойи тикилган бўлиб, зарҳал боғич билан бўйшига боғлаб олган эди. Қўнжиси болдирининг ярмигача етган этигининг сиртига қимматбаҳо сарғиш мўйна қопланган – булар унинг бутун киёфасидан кўриниб турган тўқликка шўхлик аломатларини янада кучайтирарди. У кенг соябонли шляпасини қўлида ушлаб турарди, юзининг юқори қисми қоп-қора никоб билан тўсилган эди, никоб унинг ёноқларидан пастроққа тушган эди. Афтидан, дубулға пардасини эслатадиган никобни у ҳозиргина юзига тутиб олганга ўхшайди. Чунки хонага кирган чоқда ҳам ҳали қўлини пастга тушириб улгурмаган эди. Юзининг қуйи қисмига қараб ҳукм чиқарадиган бўлсак, бу киши кучли ирода соҳиби кўринарди: калин, дўрдоқ лаблари ва узун, гирд тушган ияги унинг қатъиятли ҳамда ўжар эканидан далилат бериб турарди.

– Сиз менинг хатимни олдингизми? – деб сўради у паст товушда, унинг дағал талаффузидан немис лаҳжаси яққол сезилиб қоларди. – Мен сизнинг ҳузурингизга боражагим ҳақида хабар берган эдим. – У гоҳ биримизга, гоҳ иккинчимизга назар ташларди. Чамаси, у кимга мурожаат этишни билмасди.

– Марҳамат, ўтиринг, – деди Холмс. – Бу киши менинг

¹ Дюйм – тахминан 1 метр 90 сантиметрга тўғри келади.

дўстим, доктор Уотсон. У жуда ҳам меҳрибон, баъзан менинг ишларимга ёрдамлашиб туради. Ким билан гаплашаётганимни билсам бўладими?

– Сиз каминани граф фон Крамм – богемилик аслзода деб ҳисоблашингиз мумкин. Умид қиламанки, мана бу жентльмен, сизнинг дўстингиз, тўла-тўқис ишончли одам бўлса керак унинг олдида фавқулодда муҳим иш ҳақида гапиришим мумкинми? Агар мумкин бўлмаса, мен сиз билан яккама-якка гаплашишни афзал кўрардим.

Мен хонани тарк этиш учун ўрнимдан турдим, лекин Холмс кўлимдан тутиб яна креслога ўтказиб қўйди.

– Гапингизни ё иккаламизга айтасиз, ёки умуман айтмай-сиз. Мен билан юзма-юз қолган пайтда нималарни гапиришингиз мумкин бўлса, бу жентльмен олдида ҳам ўшаларни бемалол айтаверинг.

Граф яғриндор елкалариши қисди.

– Ундай бўлса, аввало, сизлар мен ҳозир айтадиган гапларни икки йилгача сир саклаймиз деб ваъда беришларингиз керак. Икки йил ўтгандан кейин бу гапларнинг ҳеч қандай аҳамияти қолмайди. Ҳозир эса заррача муболағасиз айтишим мумкин: бу воқеа шу даражада жиддийки, ҳатто Европанинг тақдирига ҳам таъсир кўрсатиши эҳтимолдан холи эмас.

– Ваъда бераман, – деди Холмс.

– Мен ҳам.

– Юзимга ниқоб тутиб олганим учун маъзур кўрасизлар, – деб сўзида давом этди ғалати меҳмон. – Менга топшириқ берган шахснинг истаги бўйича, у кафолат берган вакилни сизлар билмаганларинг маъқул. Ростини айтсам, мен ўзимни таништириш чоғимда айтган унвоним ҳам унчалик тўғри эмас.

– Буни ўзим ҳам пайқадим, – деди Холмс куруққиша оҳангда.

– Вазият бениҳоя қалтис, шу туфайли мислсиз машмаиша бошланиб кетмаслиги учун барча чора-гадбирларни кўриш такозо этилади. Чушки охир-оқибатда Европада ҳукмронлик қилаётган династиялардан биттасининг обрўйи тўкилиши

мумкин. Очигини айтганда, бу иш хукмрон Ормштейнлар – Богеми кйроллари онласига алоқадор.

– Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, – деб гулдиради Холмс ва креслога ястаниброқ ўтириб олиб, кўзларини юмди.

Меҳмон очик-ойдин хайратланганча дашғасалиги тутиб, ёнбошлаб олган лоқайд одамга тикилиб колди: шубҳасизки, бу кишини унга Европадаги изкуварлар орасидаги энг ғайратлиси, зуккоси сифатида таърифланган эди. Холмс аста кўзларини очди-да, ғўлабирдай мижозига шошмасдан назар солди.

– Агар жаноблари ўз ишлари билан бизни таништирсалар, мен сизга йўл-йўриқ кўрсатишга унчалик кийналмасдим, – деди у.

Меҳмон стулдан санчиб турди-ю, жавабаси тутиб хонада у ёкдан-бу ёкка юра бошлади. Кейин юзидаги никобиши шахд билан сидириб полга улоқтирди.

– Сиз ҳақсиз, мен қйролман! – деб хитоб килди у. – Буни яшириб ўтиришимнинг нима кераги бор?

Дарҳақиқат, нима кераги бор? Жаноби олийлари ҳали гап бошламасдан илғариёқ рўпарамда Вильгельм Готтсрейх Сигизтунд фон Ормштейн, яъни улуғ князь Кассель-Фельнштейнский, яъни Богемининг меросхўр кйроли турганларига имон келтирган эдим.

– Лекин биласизми, – деди ғалати меҳмон ва яна жойига ўтирди-ю, онпоқ, кенг пешонасини ишкалаб қўйди, – биласизми, мен бундай ишлар билан шахсан машғул бўлишга одатланмаганман! Шунга қарамай, масала шу даражада қалтиски, мен полицияда хизмат кыладиган жосуслардан бирортасига тақдиримни ишониб топширишни лозим топмадим – чунки мен ишонган айғокчининг ўзи бошимга чиқиб олиши мумкин. Мен Прагада атайлаб яширинча келдим, сиздан маслаҳат сўраб келдим.

– Марҳамат, маслаҳат сўрайверинг, – деди Холмс, у яна кўзларини юмиб олди.

Воксанинг қискача мазмуни қуйидагича: бундан беш йилча мукаддам, узоқ вақт Варшавада яшаган пайтимда, ҳаммаёққа

донғи кетган Ирэн Адлер деган снгилтак аёл билан танишдим. Хеч шубҳасизки, бу исм сизга ҳам таниш бўлса ксрак?

– Доктор, малол келмаса, менинг рўйхатномамни бир қараб юборсангиз, – деб ғулдиради Холмс кўзларини очмай.

Бир неча йиллар олдин у одамларга, ҳодисаларга алоқадор фактларни кайд этиб борадиган система жорий қилган эди. Шунинг учун бирор шахс ёки предмет ҳақида дарҳол маълумот бериш унчалик мушкул эмасди. Мен шу тобда яхудий рухонийси билан чуқур сув хавзаларида яшайдиган баликлар ҳақида илмий асар ёзган бир штаб бошлиғининг таржимаи ҳоллари орасидан Ирэн Адлернинг таржимаи ҳолига оид варақларни олдим.

– Кўрсатинг-чи, – деди Холмс. – Ҳм-м. Нью-Жерсида 1858 йили туғилган. Контральто, ҳм-м... Ла Скала¹, шундай-шундай... Варшавадаги император опера театрида асосий ролларни ижро этган аёл, ҳа-я! Опера саҳнасини тарк этган, ўх-хў Лондонда яшайди... мутлако тўғри! Жаноби олийлари, каминанинг фаҳмлашича, бу жонон сизни ипсиз боғлаб олган, сиз унга бошқалар олдида обрўйингизни тушириб қўйиши мумкин бўлган хатлар ёзгансиз, энди ўша хатларни қайтариб олмақчисиз.

– Гапларингиз тўппа-тўғри. Лекин қандай қилай?

– Сиз пишҳоний равишда унга уйлашганмисиз?

– Йўқ.

– Хеч қандай ҳужжат ёки гувоҳнома ҳам йўқми?

– Йў-ўқ ахир.

– Ундай бўлса, жаноби олийлари, мен сизнинг муддаонгиз нима эканини тушунмадим. Агар ўша жувон сизнинг хатларингиздан товламачилик ёки бошқа мақсадларда фойдаланишни истаса, уларнинг асл нусха эканини қандай қилиб исботлайди?

– Менинг дастхатим таниқли-ку.

– Бскор гап! Қалбаки.

– Хат ёзадиган шахсий қоғозим-чи?

¹ Ла Скала – Миландаги (Италия) машхур опера театри.

- Ўғирланган.
- Шахсий муҳрим-чи?
- Ясама.
- Фотосуратим-чи?
- Сотиб олинган.
- Лекин биз бирга суратга тушганмиз-ку!
- Ў-ў, шуниси ёмон бўлган экан! Жаноби олийлари ҳақиқатан ҳам, жуда катта хатога йўл қўйган эканлар.
- Мен Ирэни кўрсам – бас, ақлу хушимдан айрилиб қолардим.
- Сиз жиддий равишда обрўйингизни тўкиб қўйибсиз.
- Мен у пайтлари бор-йўғи тахт вориси эдим, холос. Ёш эдим. Ҳозир ҳам эндигина ўттизга кирдим.
- Суратни қандай бўлмасин қайтариб олиш зарур.
- Биз ҳаракат қилиб кўрдик, лекин сираям илжои бўлмади.
- Жаноби олийлари чиқимдан қочмаслиги лозим: суратни сотиб олиш керак.
- Ирэн соғишни истамаяпти.
- Ундай бўлса, ўғирлаш керак.
- Беш марта ўғирлашга уриниб кўрилди. Мен ёлланма қулфбузарларни икки марта ишга солдим, улар унинг уйини ағдар-тўнтар қилиб юборинди. Бир гал, у саёҳатга чиққан пайтда, юклари ҳам бирма-бир тинтув қилинди. Авраб-алдаб уни икки бора тузоққа туширдик. Лекин ҳеч қандай самарага эришганимиз йўқ.
- Ҳеч қандайми?
- Ҳа, ҳеч қандай.
- Холмс қулиб юборди.
- Тузуккина жумбоқ экан-ку! – деди у.
- Лекин бу мен учун ҳаёт-мамот масаласи! – деб эътироз билдирди қирол таънаомуз.
- Ҳа, тўғри. Хўш, улар суратни нима қилишмоқчи ўзи?
- Мени хароб қилишади.
- Аммо қай йўсинда?
- Мен яқинда уйланмоқчиман.

– Бу ҳақда эшитдим.

– Клотильда Лотман фон Саксен-Менингенга уйланмокчиман. Эҳтимол, сиз бу оиланинг қатъий тартиблари мавжуд эканини биларсиз? Клотильда – бу покизалик тимсоли. Менинг ўтмиш ҳаётимга оид озгина гумон туғилса, охири айрилиққа бориб тақалади.

– Ирэн Адлер нима деяпти?

– У „Суратни қаллиғингнинг ота-онасига юбораман“, деб дағдаға қияпти. Юборишдан ҳам тоймайди, албатта, юборади! Сиз уни билмайсиз. У табиатан темирдек мустаҳкам. Ҳа, ҳа, у сиртдан ёқимтой аёлга ўхшайди-ю, лекин юраги тош-метин. Мени бопқа бировга уйлантирмаслик учун қўлидан келадиган ҳамма номаъқулчиликларни қилинга ҳам тайёр.

– У суратни ҳозирча қаллиғингизга жўнатмаганига ишончишгиз қилими?

– Ишончим қомил.

– Нима учун?

– У суратни мен қаллиғимга расман унаштириладиган кунда жўнатишга сўз берган. Ўша воқеа мана шу келаётган душанба куни рўй берди.

– Ў-ў, ихтиёримизда фақат уч кун муҳлат қолибди-ку! – деди Холмс эснаб. – Шунисига ҳам шукр, чунки мен ҳозир баъзи бир муҳим ишлар билан шуғулланишим лозим. Жаноби олийлари ҳозирча Лондонда қолсалар керак-а?

– Албатта. Сиз мени Лэнгхэм меҳмонхонасидан топишингиз мумкин. У ердан граф фон Крамм исми зотни сўрайсиз.

– Ундай бўлса мен сизга хат жўнатаман – ишлар қандай кетаётгани ҳақида хабар қиламан.

Сиздан ўтишиб-ўтиниб сўрайман. Мен жудаям ҳаяжонланяман!

– Хўш, пул масаласи нима бўлади?

– Ўзингиз биласиз, керагича сарфлайверинг. Сиз кўнглингизнинг қўчасига қараб, эмин-эркин ҳаракат қилишингиз мумкин.

– Бутунлайми?

– Бўлмасам-чи, мен ўша сураг эвазига ўз қироллигим тасарруфидаги ҳар қандай ўлкани инъом этиб юбораман.

Кундалик харажатлар-чи?

Қирол плашининг катидан оғиргина ҳамён чиқариб, уни столга ташлади.

Бу ерда уч юз фунт тилла танга ва етти юз сўм алоҳида маблағ бор, – деди у.

Холмс ёндафтарчасига тилхаг ёзди-да, варақни йиртиб қиролга узатди.

– Хонимнинг манзилини берасизми? – деб сўради у.

– Брайони-лож, Серпантайн кўчаси, Сент-Жонс-вуд.

Холмс ёзиб олди.

– Яна битта саволим бор, – деди у, сураг хонабон размерда олинганмиди?

– Ҳа, хонабон.

– Энди хайрли кеч, жаноби олийлари, умид қиламанки, тез орада биз хушxabарнинг шохиди бўламиз... Хайрли кеч, Уотсон, – деб қўлиб қўйди у, қиролнинг араваси кўприкни тарқлатиб ўтаётган пайтда. – Марҳамат қилиб, эртага соат учда хузуримга ташриф буюрсангиз, мен сиз билан маша шу иш борасида суҳбатлашмоқчиман.

• II •

Эртаси куни роппа-роса соат учда мен Байкер-стритга бордим, лекин Холмс ҳали қайтмаган экан. Икдисодчи аёлининг ганига қараганда, у саккизларда уйдан чиқиб кетган эди. Мен ўчоқ рўнарасига ўтирдим: уни қайтгунча кутишга қарор қилдим. Тергов ишларига ниҳоятда қизиқиб қолдим. Тўғри, бу иш илгари бошқа ўринда ҳикоя қилганим икки мудҳиш жиноят каби гаройиб ва мавҳум хусусиятларга эга эмасди. Лекин бу ходиса ўзига хос жиҳатлари ва миждознинг юксак мавқеи билан алоҳида ажралиб туради. Майли, дўстим олиб бораётган терговнинг асл моҳиятини бир четга қўйиб турайлик, аммо вазиятни у нечоғли муваффақиятли, моҳирона баҳолай олганига, хулосаларида нечоғли қатъий, рад этиб бўлмас мантикқа амал

қилганига тан бермай иложимиз йўқ ахир! Абжир, мухтасар усуллар ёрдамида энг чалкаш синоатларнинг ҳам авра-астарини ағдариб ташлаётганини кузатиш менга ҳақиқий ҳузур-ҳаловат бағишларди. Мен унинг кетма-кет зафар қозонишига шу даражада кўникиб кетган эдимки, у ҳам инқирозга учраши мумкин эканини ҳаёлимга сиғдирилмасдим.

Эшик илкис очилиб, чакка соқоли, ҳурпайган саватсоч, юзлари бугрикқан, одмигина ва бетартиб кийинган ширакайф отбоқар хонага кириб келган пайтда соат тўртларга яқинлашиб қолган эди. Мен дўстимнинг ўз қиёфасини ҳам ўзгартира оладиган беназир қобилият соҳиби эканига илгари сира-сира кўникма ҳосил қилмаганим учун қаршимда чайқалиб турган кимса ҳақиқатдан-да Холмсеми ёки бошқа бировлигини аниқлаш мақсадида унга бошдан-оёқ уч марта синчиклаб разм солишга мажбур бўлдим. У йўл-йўлакай менга бош силкитиб қўйдию, индамай ётоқхонасига кириб кетди ва беш дақиқалардан сўнг чиқди: эгнига қора костюм кийиб олибди, кўриниши одатдагидек мулойим эди. Қўлларини чўнтақларига тикқан қўйи оёқларини ловуллаб гулхан ёнаётган ўчоқ томон узатди-да, бир неча дақиқа кикир-кикир қулиб ўтирди.

– Мўъжиза! – деб хитоб қилди у, кейин уни йўтал тутди ва яна хохлаб юборди, токи ҳолсизланиб қолгунча кулаверди, охири мажолсизланиб кресло суянчигига ўзини ташлади.

– Нима гап?

– Қулгили, ҳаддан ташқари қулгили! Ишончим комилки, мен эрталабки вақтимни қандай ўтказганимни, охири нима қилганимни сиз икки дунёда ҳам ўйлаб тополмайсиз.

– Тасаввур қилолмайман. Менимча, сиз Ирэн Адлернинг одатлариши ёки, эҳтимолки, хонимнинг уйини зимдан кузатган бўлсангиз керак.

– Мутлақо тўғри, лекин натижаси мен кутгандан ҳам зиёда бўлди... Яхшиси, бир бошдан гапириб бераман. Соат саккиздан ўтганда мен ишсиз отбоқар қиёфасида уйдан чиқдим. Отга ошно бўлган кишилар ўртасида ўзига хос биродарлик, ғаройиб меҳр-окибат мавжуд. Ишонмасангиз, отбоқар

бўлиб кўринг — бирпасда ўзингизга керакли ҳамма нарсани билиб оласиз. Мен Брайони-ложни ҳеч кийналмасдан топдим. Бу мўъжазгина, муҳташамгина икки қаватли вилла экан; кўча томонда эшиги бор, орқаси чорбоғ. Чорбоғ эшикда отнинг калласидай қулф осиглиқ. Чап қаноти кенг-мўл меҳмонхона: яхшигина безатилган, деразалари катта-катта — деярли уй баравар келади, эшигига бемаъни инглиз лўкидони қадалган, уни ёш бола ҳам очиши мумкин. Уйнинг кетида диққатга сазовор ҳеч нарса кўринмади, фақат иккинчи қаватдаги айвонга от-аравалар турадиган бостирманинг томи орқали чикса бўлар экан. Мен шу бостирманинг тўрт томонини ҳам синчиклаб кўздан кечирдим, лекин эътиборга молик бирон нарсани учрагмадим. Мен кўча бўйлаб кетдим ва худди кутганимдай, чорраҳада чорбоғ деворига тақаб қурилган отхонага дуч келдим. Мен отбоқарларга отларни ювиб-тарашда ёрдамлашиб юбордим, бунинг эвазига икки танга пул, бир стакан арок, икки ўрам тамаки ҳамда Адлер хониму унинг кўни-кўшнилари хақида бурнимдан чиккунча маълумотлар олдим. Кўни-кўшнилари мени заррача ҳам қизиқтирмасди, лекин уларнинг таржимаи ҳолларини эшитишга мажбур эдим.

— Сиз Ирэн Адлер хақида нималарни билиб олдингиз? — деб сўрадим.

— Асти сўраманг, у шаҳарнинг мана шу қисмида яшайдиган барча эркакларнинг бошини айлантириб қўйибди! У ер юзида рўмол ўраб юрадиган аёллар орасида энг зебо санам. Серпантатилик отбоқарлар бир овоздан шундай дейишяпти. У беозоргина ҳаёт кечиради, баъзан концертларда иштирок этади, ҳар куни соат беида сайр қилгани отланади ва ропша-роса еттида тупликка етиб келади. Сайр вақтини камдан-кам ҳоллардагина — кўшиқ айтиши лозим бўлган пайтлардагина ўзгартиради, холос. Уни биттаю битта эркак йўклаб туради — ягона эркак, аммо тез-тез йўклаб туради. Қорачадан келган, келинган, олифтанамо; ҳар куни унинг хузурига келади, баъзан бир кунда икки марта ташиф буюриши мумкин. Унинг исми ша-

рифи мистер Годфри Нортон, темпллик¹. Кўрдингизми, аравакашларнинг ишончини қозониб олсангиз, зиён қилмайсиз! Улар ўша эркакни Серпантайн отхонасидан йигирма мартача уйига элтиб қўйишган ва у ҳақда ҳамма маълумотларни билиб олишган. Мен уларнинг гапларини охиригача тингладим-да, яна Брайони-лож атрофида сайр эта бошладим, кейинги қилинадиган ишларнинг режасини туздим. Бу Годфри Нортон, афтидан, ҳамма ишларда асосий вазифани бажараётган шахс, шекилли. У ҳуқуқшунос. Бу хунук эшитилади. Хўш, уларни нима боғлаб турибди, қандай сабабга кўра улар тез-тез учрашадилар? Ирэн унга ким бўлади – мижозими? Дўстими? Ўйнашими? Агар Адлер унинг мижози бўлса, равшанки, ўша суратни кўз қорачиғидай асраш учун унга бериб қўйгандир. Мабодо ўйнаши бўлса, бермаган бўлиши мумкин. Мана шу масалани бир ёқли қилиб олсам, бундан кейин ишни Брайони-ложда давом эттиришим ёки Темплда яшайдиган анави жентльменнинг квартирасига эътиборни қаратишим лозимлиги маълум бўлади. Бу масала хийла қалтис, энди менинг изланишларим доираси анча кенгайди... Уотсон, мана шунақа икир-чикирлар сизнинг жонингизга тегмаса гўрғайди деб кўркаман, лекин сиз вазиятни батафсил билишингиз учун майда-чуйда қийинчиликларни ҳам очик-ойдин айтишим лозим.

– Мен сизнинг ҳикоянгишни диққат билан эшитяпман, – дедим.

– Брайони-ложга бежиримгина соябонли арава келиб тўхтаган пайтда мен ҳамон бу ишни ўзимча тарозига солиб кўриш билан машғул эдим. Аравадан қандайдир жентльмен сакраб тушди, у ҳавас қиладиган даража келишган эди, мўйловли, қорача, бургутбурун. Афтидан, бу боя таърифини эшитганим кимса эди. Кўринишидан у жуда ҳам шошаётган эди ва ниҳоятда хаяжонланарди. У аравакашга кутиб ўтиришни буюрди-да, эшикни очган оқсоч ёнидан чопкиллаб ўтиб кетди, фақат бу уйда ўзини хўжайиндай ҳис этадиган кишигина ана

¹ **Темпл** – Лондондаги ҳуқуқшуносларнинг маҳкамалари жойлашган қасаба.

шундай эмин-эркин ҳаракат қилиши мумкин. У ичкарига кирди-ю, ярим соатча йўқ бўлиб кетди. Лекин мен меҳмонхона деразасидан унинг хона бўйлаб у ёқдан-бу ёқда юраётганини, бир нималарни қизишиб гапираётганини, қўлларини арра-арра қилаётганини кўриб турардим. Мана, ниҳоят кўчага чиқди, у янада ташвишлироқ кўринарди. Аравага яқинлашар экан, чўнтагидан тилла соатини чиқарди-да, унга хавотирланиб назар ташлади. Сўнгра: „Қора куюндай учиринг! – деб бақирди аравакашга. – Аввал Рижен-стритдаги Гросс ва Хенк ҳузурига кириб ўтамиз, кейин Эжвер-роуддаги муқаддас Моника ибодатхонасига борамиз. Агар манзилга йигирма дақиқа ичида етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!“ Улар шитоб билан қўзғолишди. Мен эндигина уларнинг орқасидан йўлга тушсаммикан деб ўйлаб турган эдимки, бирдан ўша уй олдига усти очик, мўъжазгина, иккита от қўшилган арава келиб тўхтади. Аравакаш пальтосининг тугмалари ярми қадалмаган эди, бўйинбоғи бадбарак бўлиб бўйнига ўралиб қолибди, отнинг қоринбоғи эса тўкадан чиқиб кетибди. Аравакаш отни тўхтатган заҳотиёқ Ирэн эшикдан отилиб чиқиб, ўзини аравага урди. Мен унинг юзларини аранг кўриб қолдим, лекин шунинг ўзи старли бўлди: у ниҳоятда ёқимтой аёл экан, бундай офатижон аёлни эркаклар бир марта кўриб қолсалар, бас, кейин бир умр ўша фарилтанинг ишқида ўтадилар. „Жон, муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайда! – деб кичкирди у. – Агар манзилга йигирма дақиқа ичида етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!“ Бундай қулай вазиятни қўлдан бой бермаслик лозим эди, Уотсон. Мен қандай қилсам, яхши бўлар экан деб ўйлай бошладим; орқасидан югурсам тузукми ёки араванинг шотисига осилиб олсам дурустми? Шу пайт бирдан кўчада бир отли извош кўриниб қолди. Аравакаш мендай бадбашара йўловчига икки марта ҳайратланиб қараб қўйди, лекин мен у эътироз билдиргунча ўришдиққа ўрнашиб қолдим. „Муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайданг! – дедим. – Агар манзилга йигирма дақиқа ичида етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!“ Соат йигирма беш дақиқа кам ўн икки эди. Албатта, гап нима-

да эканини англаб олиш унчалик мушкул эмасди. Менинг извошчим отни ўқдай учириб кетди. Мен умримда бу қадар катта тезликда юрганимни сира эслолмайман. Бирпасдан кейин извош ҳам, бир жуфт от қўшилган арава ҳам ибодатхона оstonасида турарди. Мен извошчи билан ҳисоб-китоб қилдим-да, зинапояга югуриб чиқдим. Ибодатхонада мен ҳозиргина орқаларидан кувиб келган кимсалардан бошқа бирор жонзот йўқ эди. Айтмоқчи, яна рухоний бор эди, афтидан, уларга таънаомуз мурожаат қиларди. Учаласи ҳам меҳроб қаршисида туришарди. Мен ён томондаги қўшимча меҳроб агрофида худди бу ерга тасодифан кириб қолган йўловчидай бепарволик билан айланиб юра бошладим. Кутилмаганда, мени ҳайратга солиб, учаласи илкис мен томонга ўгирилишди ва Годфри Нортон менга қараб югурди.

„Худога шукр! – деб қичкирди у. – Бизга айнан сиз керак эдингиз. Юринг, кетдик! Юринг!“

„Нима гап ўзи?“ – деб сўрадим.

„Юринг, юра қолиш энди, туришингиздан яхши одамга ўхшайсиз-ку, фақат уч дақиқага, холос!“

Мени меҳроб қаршисига деярли судраб олиб боришди ва ҳали ақл-хушимни йиғиб олмасимдан, қулоғимга пичирлаб туришган аллақандай гапларни такрорлай бошладим: ўзим мутлақо билмайдиган кимсалар номидан қасам ичдим, хуллас, келишчак Ирэн Адлер билан куёв Годфри Нортоннинг никоҳдан ўтишларига ёрдам бердим. Буларнинг ҳаммаси бир дақиқа мобайнида рўй берди: мана, бир томондан жентльмен, иккинчи томондан леди менга ташаккур изхор эта бошладилар, рухоний бўлса ўзида йўқ хурсанд – пуқул жилмаяди, холос. Мен эсимни таниганимдан бери бунақа бемаъни ҳолатга тушиб қолмаган эдим. Мана энди ўша ҳолатни эсласам кулгим кистаяпти. Назаримда, келин-куёвлар қандайдир расм-русумларни адо этишмаган шекилли, шунинг учун агар битта гувоҳ бўлмаса, рухоний никоҳ маросими ўтказишдан бутунлай бош тортаётган эди. Менинг ибодатхонада пайдо бўлиб қолишим куёвни гувоҳ кидириб кўчага қараб югуриш ташвишидан фо-

риг этди. Келинчак менга бир сўлкавой берди, мен буни ўз саргузаштимдан хотира сифатида соатимнинг занжирига осиб юраман.

– Иш чаппасига кетибди-ку, – дедим мен. – Энди нима бўлади?

Албатта, мен режаларим хавф остида қолаётганини дарҳол англадим. Афтидан, ёш куёв-қаллик зудлик билан саёҳатга чиқишмоқчи эди, шунинг учун дарҳол, қатъий ҳаракат қилишим лозим эди. Бироқ улар ибодатхона остонасида ажралишди: йигит Темплга қараб, келинчак ўз уйи томонга жўнади. „Мен одатдагидек соат бешда боққа сайр қилгани чиқаман“, деди Ирэн хайрлашаётиб. Мен шундан бошқа ҳеч нарса эшитмадим. Улар икки томонга кетишди, мен ҳам изимга кайтдим. Энди олдиндан ҳозирлаб кўйилган ишга қўл урмоқчиман.

– Қилинадиган иш нимадан иборат?

Оз-моз яхна гўшт ва бир стакан пиво, – деб жавоб берди Холмс ва кўнғироқ ипини тортди. – Мен ниҳоятда банд эдим, ҳатто овқатланиш ҳам эсимдан чиқиб қолибди. Эҳтимол, бугун кечаси ташвишларим яна ҳам кўнайиб кетса ажаб эмас. Айтмоқчи, доктор, менга ёрдамлашиб юборсангиз ёмон бўлмасди.

– Жоним билан.

– Ишқилиб, сиз қонунбузарликдан қўрқмайсизми?

– Зиғирчаям қўрқмайман.

– Қамокқа тушиб қолишдан ҳам ҳайикмайсизми?

– Хайрли иш учун бунгаям тайёрман.

– Ў-ў, хайрли бўлганда қандоқ!

– Ундай бўлса, мен хизматингизга мунтазирман.

– Сизга ишонишим мумкин эканини билардим.

– Лекин сизнинг асл ниятингиз нима ўзи?

– Ҳозир миссис Тернер овқатни олиб келсин, кейин ҳаммасини тушунтириб бераман... Мана ҳозир, -- деди у, бизнинг иқтисодчимиз тайёрлаб берган камтарона овқатни иштаҳа билан тановул қилар экан, – мен овқат маҳали сиз билан иш хусусида гаплашишга мажбурман, чунки ихтиёримда жуда ҳам кам

вақт қолди. Шу тобда озгинаси кам беш бўлди. Икки соатдан кейин биз ўша жойда ҳозир нозир бўлишимиз лозим. Ирэн кизгина, ёки аниқроғи, Ирэн хоним боғ сайридан еттида қайтиб келади. Биз уни кутиб олиш учун Брайони-ложга боришимиз керак.

— Кейин нима қиламиз?

— У ёғини менга қўйиб бераверинг. Ксйин бўладиган ишларнинг тамини еб қўйгашман. Мен сиздан фақат бир нарса талаб қиламан; ҳар қандай воқеа рўй берса ҳам сиз аралашмайсиз. Тушундингизми?

— Мен ҳолис бўлишим керакми?

— Худди шундай. Ҳеч нарса қилмаслигингиз лозим. Сезишимча, арзимас кўнгилсизлик рўй бериши мумкин. Лекин аралашмайсиз. Охири мени уйга олиб кириб кетишади. Орадан беш-олти дақиқа ўтгач, меҳмонхонанинг деразаси очилади. Сиз ана ўша очилган деразага яқинроқ жойда туришингиз даркор.

— Яхши.

— Мен қўлимни мана бундай тарзда юқорига кўтарган пайтим, сизга олдиндан бериб қўйган нимарсани хонага ирғитиб юборасиз-да, айни замонда: „Ёнғин!“ деб қичқириб қоласиз. Гапимни тушундингизми?

— Тушундим.

— Бунда хавфли ҳеч нарса йўқ, — деди у, чўнтагидан йўғон сигарета шаклидаги ўрамни олар экан. — Бу одатдаги тутантирик ракета: икки томонида мурвати бор — ўз-ўзидан аланга олиб кетиши учун мўлжалланган. Сиз қиладиган ҳамма иш шундан иборат. „Ёнғин!“ деб қичқиришингиз биланок оғзингиздан чиққан сўзни оломон бирваракайига такрорлай бошлайди. Шундан кейин бамайлихотир кўча адоғига бориб турасиз, мен ўн дақиқалардан сўнг сизга етиб оламан. Умид қиламанки, ҳамма гапимни тушундингиз-а?

— Мен деразага яқинроқ жойга бориб, ҳеч бир ишга аралашмай туришим лозим. Сизнинг ишорангизни кутаман ва ўша нимарсани зудлик билан деразага қаратиб ирғитаман,

айни замонда ёнғин чиққани ҳақида шовкин кўтараман, кейин кўчанинг бурилишида сизни пойлаб тураман.

Мутлако тўғри.

– Менга ишонишингиз мумкин.

– Жуда соз. Энди мен бугун ўйнашим лозим бўлган янги ўйинга ҳозирлик кўраман.

У меҳмонхонага кириб кетди ва бир неча дақиқалардан кейин мулоим, содда руҳоний киёфасида пайдо бўлди. Унинг кенг соябонли қора шляпаси, шалвираган шими, оппок бўйинбоғи, жозибали жилмайиши ва умуман киёфасидан балқиб турган меҳрибон бир ажойибот таърифга сиймасди. Гап факат Холмс костюмини алмаштирганида эмас. У ҳар сафар янги вазифани бажараётган пайтда юзларидаги ифода-ю, хулқ-атворини, ҳагто ички оламиши ҳам ўзгартираётгандай туюларди. Театр санъати Холмс тимсолида буюк бир актёрдан маҳрум бўлди, илм олами эса синчков донишмандни йўқотди: у жинойтларни текширадиган мутахассис касбини танлади.

Олтидан ўн беш дақиқа ўтганда биз уйдан чиқдик, кўзланган манзилга – Серпангайн кўчасига етиб борган пайтимизда ўн беш дақиқа кам етти бўлган эди. Қоронғи туша бошлади, кўчада фонарлар ёқилди, биз Брайони-лож ёнида сайр этиш билан машғул бўлдик; уй соҳибларининг қайтишига маҳтал бўлиб турдик. Уй Шерлок Холмснинг қисқача таърифидан кейин қандай тасаввур этган бўлсам, худди шундай эди, лекин бу жойлар мен кутгандан кўра гавжумроқ экан. Аксинча, шаҳар чеккасидаги бу торғина, тинчгина кўчада оломон қайнаб ётарди. Бир бурчакда қандайдир қаланғи-қасанғилар сигарета чекишиб, хиринглашиб туришарди, ўшаларнинг ёнига пичоқ чархлайдиган қосиб чархиини ўрнатиб қўйган эди, икки аскар эса хизматкор аёлга гап отиш билан овора эдилар, оғзига сигарета кистириб олишган бир нечта олифта йигитчалар кўча бўйлаб саланглаб юришарди.

– Кўрдишизми, тўй-ҳашамлари ишимизни хийла енгиллаштиради, – деди Холмс уй ёнидан ўтаётган чоғимиз. – Энди сурат икки юзи чархланган курулга айланиб қолади. Эҳтимол,

Ирэн суратини мистер Годфри Нортон кўриб қолишини хоҳламас, айни пайтда бизнинг мижозимиз ҳам ўша суратга кироличанинг назари тушиб қолишини асло истамайди. Энди ҳамма гап биз суратни қаердан топишимизда қолди, холос.

– Дарҳақиқат, қаердан топамиз?

Албатта, Ирэн уни доимо ўз ёнида олиб юришига ишониб бўлмайди. Хонага осиб қўйишга мўлжалланган суратни аёлларнинг қўйлаги остига яшириб қўйиш амримаҳол. Ирэн биладикки, қирол уни бир четга алдаб-сулдаб чақириб туриб тинтув ўтказишдан ҳам тоймайди. Шу мақсадда икки марта уриниш ҳам содир бўлган. Демак, биз кўнглимизни тўқ қилишимиз мумкин: у суратни ёнида олиб юрмайди.

– Бўлмасам, қаерда сақлайди?

– Ўзининг банкчисига ёки адвокатига бериб қўйган бўлиши мумкин. Ё унисиди, ёки бунисиди, лекин қайси биттасида эканини аниқ айтолмайман.

Аёллар табиатан хуфия ишларга мойил бўлишади ва ўзларини сирли тилсимларга чулғаб юришни яхши кўришади. Нега энди у ўз тилсимидан бошқа бировни хабардор қилиб қўйиши лозим экан? У ўзига ишонган ҳолда ҳар қандай буюмни сақлаши мумкин. Лекин сирдан воқиф қилинган ишбилармон киши сиёсий ёки бошқа бир тазйиққа дош бера олишига у тўла-тўқис ишониши даргумон. Бундан ташқари, эсингизда бўлса, у тез кунларда суратни ҳаракатга келтиришга аҳд қилган. Шунинг учун уни истаган пайтда қўлини узатса етадиган жойда сақлайди. Сурат унинг ўз уйида бўлиши керак.

– Лекин қулфбузарлар уйни икки марта ағдар-тўнтар қилиб ташлашган-ку.

– Сафсата! Улар қандай йўсинда излаш лозимлигини билишмаган.

– Сиз қай тарзда излайсиз?

– Мен изламайман.

– Ҳеч жаҳонда изламай ҳам топиб бўларканми?

– Мен шундай қиламанки, Ирэннинг ўзи уни менга кўрсатади.

У барибир, кўрсатмайди.

– Ҳамма гап шундаки, кўрсатмасдан иложи қолмайди... Шошманг, ғилдирак товуши кулоғимга чалиняпти. Бу унинг араваси. Энди менинг кўрсатмаларимни пишик-пухта бажарсангиз, бас.

Шу пайт кўча бурилишида соябонли араванинг ён томонидаги фонарлари кўринди ва ҳадемай бежирим арава Брайонилож остонасига келиб тўхтади. Арава тўхтаган захотиёк бурчакда турган саёқлардан бирови файтон эшикчасини очиш ва бунинг эвазига сариқ чака ишлаб олиш илинжида югуриб қолди, лекин уни худди шу ниятда чопқиллаб келаётган бошқа бир саёқ итариб юборди. Улар шафкатсизларча муштлашиб кетишди. Саёқлардан биттасининг ёнини олган икки аскар билан бошқа саёқни қизгин химоя қила бошлаган чархчи гулханга гўё мой сепиб юборишди. Файтондан тушган хоним бир зумдаёқ юмалашиб ётган, бир-бирларига аёвсиз мушт тушираётган, бир-бирларини калтаклар билан савалаётган оломон орасига кириб қолди. Холмс хонимни химоя қилиш учун ўзини тўс-тўполонга урди. Бирок у аёлга яқинлашган пайт бирдан кичкириб юборди-ю, юзлари кип-қизил қонга бўялганча гурс этиб йиқилди. У йиқилиши билан аскарлар бир томонга, қаланғи-қасанғилар бошқа томонга тумтарақай бўлиб қочишди. Ур-йикитда иштирок этмаган бир нечта боодоб кишилар хоним билан ярадорга ёрдам кўрсатиш учун шошилишди. Ирэн Адлер (мен уни ҳамон эски номи билан атайман) зинапояга югуриб чикди-да, унинг юқорисидаги майдончада тўхтаб, кўчани кўздан кечира бошлади; унинг офатижон қадди-қомати меҳмонхонадан тушаётган шуълада яққол кўзга ташланиб турарди.

– Шўрлик жентльмен оғир яраланибдими? – деб сўради у.

– У ўлиб қолибди, – деб жавоб қайтаришди бир неча киши.

– Йўқ, хайрият, у ҳали тирик экан! – деб қичқирди кимдир. – Лекин уни касалхонага олиб боргунингизча – йўлдаёқ жон таслим қилади.

– Кўркмас инсон экан! – деди қандайдир аёл. – Агар у бўл-

маганда анавилар хонимнинг ҳамёнини ҳам, соатини ҳам тортиб олишарди. Уларни бутун бошли шайкаси бор, жуда хавфли. Вой, у нафас ола бошлади!

– Уни кўчада қолдириб бўлмайди... Хоним, уни уйингизга олиб киришимизга рухсат берасизми?

– Албатта! Меҳмонхонага олиб киришлар. У ерда диван бор. Марҳамат, бу ёққа!

Холмсни қўлларида намоишкорона кўтаришганча аста-секин Брайони-ложга олиб киришди-да, меҳмонхонага ётқизиб қўйишди. Мен эсам деразага яқинроқ жойда бўлаётган воқеаларни зимдан кузата бошладим. Лампалар ёқиб қўйилган эди; дераза пардалари туширилмагани учун мен диванда ётган Холмсни яққол кўриб турардим. Найрангбозлик қилаётгани сабабли унинг виждони қийналармиди ёки йўқми, билмадим-у, лекин мен бу ёкимтой аёлнинг ярадор теварагида гиргитгон бўлаётганини кўриб турган дамларимда ўзимдан-ўзим шу қадар уялиб кетдимки, қани энди шу тобда ер ёрилсаю ернинг остига кириб кетсам! Шунга карамай, мен Холмснинг топиширигини бажармасам ҳам, виждонимга хиёнат қилган бўлардим. Юрагим увишиб, пальтомнинг остидан тутатки ракетани чиқардим. „Охир-оқибатда биз унга ҳеч қандай зиён етказмаяпмиз-ку, фақат уни бошқа бир одамга зиён етказишига халақит беряпмиз, холос“, деб ўзимга таскин бердим.

Холмс астагина дивандан қўзғолди ва кўрдимки, у худди нафаси бўғаетган киши сингари мажолсизгина кадам ташлаяпти. Хизматкор аёл дераза ёнига югуриб келди-да, уни очиб юборди. Айни шу чоқ Холмс қўлини юкори кўтарди; мен мана шу ишорага биноан ракетани хонага каратиб ирғитдим: „Ёнгин!“ деб кичқирдим. Бирпасда хонани куюк тутун қоплади ва очик деразадан ташқарига ўрлай бошлади. Мен одамларнинг меҳмонхонада олиб-югураётганини кўриб қолдим; бир оздан сўнг бу ёлғондакам ваҳима эканига кимларнидир ишонтирмоқчи бўлаётган Холмснинг гап-сўзлари кулоғимга чалинди.

Мен оломон орасидан ёриб ўтдим-да, кўчанинг бурилиш

жойига бориб олдим. Бахтимга, ўн дақиқадан кейин Холмс мени қувиб етди ва аста кўлтиғимдан кўлини ўтказди: биз пидлатли воқеалар рўй бераётган масканни тарқ этдик. Бир қанча пайт у жадаллаб юрди ва Эжвер-родга олиб чиқадиган сокии кўчага бурилгунимизга қадар лом-мим демади.

– Доктор, сиз ҳамма ишни жуда абжирлик билан адо этдингиз, – деб таъкидлади Холмс. – Қойил қилдингиз. Ҳаммаси жойида.

– Суратни кўлга киритдингизми?

– Мен унинг қаерга яширилганини билиб олдим.

– Қандай қилиб?

– Аввал каромат қилганимдай, уни менга Ирэннинг ўзи кўрсатди.

– Мен барибир, ҳеч нарсага тушунмаяпман.

– Мен эса бор гапни айтаяпман, – деди у қулиб. – Ҳаммаси оддийгина рўй берди. Ҳойнахой сиз фахмлаган бўлсангиз керак – кўчадаги барча бекорчихўжалар менинг ҳамтовоқларим эди. Мен уларни ёллаб қўйган эдим.

– Ўзим ҳам шундай бўлса керак деб ўйловдим.

– Менинг кўлимда оз-моз кизил бўёқ бор эди. Ур-йиқит бошланган чокда мен олға ташландим, йикилиб тушдим, кўлимни юзимга суртдим ва қонга бўялган ҳолда гавдаландим... Эски усул.

– Буни ўзим ҳам пайқаган эдим...

-- Улар мени уйга олиб киришди. Ирэн Адлер каминани қабул қилишга мажбур бўлди. Бошқа иложи ҳам йўқ эди-да. Мен меҳмонхонада пайдо бўлиб қолдим, аслида, ҳамма гумоним ана шу хонада эди. Сурат шу яқин орада бўлиши керак: ё меҳмонхонада, ёки ётоқхонада. Мен айнан қаерда эканини аниқлашга катъий қарор қилдим. Мени юмшоқ ўринга ётқизиб қўйишди, мен бўлсам худди нафасим қисаётгандай ҳунар кўрсата бошладим. Улар деразани ланг очиб қўйишга мажбур бўлишди; сиз бўлсангиз ўз ишингизни бажариш учун қулай имкониятга эга бўлдингиз.

– Хўш, бунинг эвазига сиз нимага эришдингиз?

– Кўп нарсага. Аёл зоти уйидан ёнгин чиққанини ўйласа, у беихтиёр ўзи учун энг азиз нарсани саклаб қолишга ҳаракат қилади. Бу энг кучли ички туртки; мен ундан бир неча марта фойдаланганман. Дорлингтон машмашаси чоғида ҳамда Арнсвор саройи билан боғлиқ ишларда ҳам шу усулни қўллаганман. Эрга теккан жувон – боласини, эрсиз қизлар эса кимматбаҳо тақинчоклари солинган кутичани асрайдилар. Энди мен аниқ биламанки, бизнинг хоним учун уйида биз излаётган нарсадан бошқа кимматлироқ ҳеч вақо йўқ. У айнан ўша нарсани асраб қолиш учун жон ҳалпида ташланди. Ёнгин ваҳимаси жуда удабуронлик билан уюштирилди. Темир асабларни титратишга тутун билан бакир-чакирлар кифоя қилди. Ирэн худди мен кутганимдай талвасага тушиб қолди. Сурат кўнги-роқнинг боғичи тепасидаги нари-бери суриладиган тахта ортида – махфий жойда сакланар экан. Ирэн бир зумдаёқ ўша ерда пайдо бўлиб қолди: ҳатто суратнинг ярмини ташқарига чиқаришга ҳам улгурди, мен унинг бир четини кўрдим. Фақат „Бу ёлғондакам ваҳима!“ деганимдан кейингина Ирэн суратни қайтариб жойига тикиб қўйди, ракетага кўз кирини ташлади-да, хонадан югуриб чиқиб кетди, шундан сўнг мен уни кўрмадим. Мен ўрнимдан турдим у зр сўраб, уйдан жуфтакни ростладим. Суратни дарҳол олмокчи эдим, лекин хонага аравакаш кириб келиб, мени синчиклаб кузата бошлади. Шундай қилиб, ниятимни ҳозир амалга оширолмаслигимни англадим – буни кейинги сафарга қолдирдим. Шошқалоклик панд бериб қўйиши мумкин.

– Энди нима бўлади? – деб сўрадим.

– Сирасини айтганда, бизнинг кидирув ишларимиз тугалланди. Эртага биз – киро́л иккаламиз Ирэн Адлер ҳузурига борамиз. Агар бизга ҳамроҳ бўлишни истасангиз, сиз ҳам юринг. Бизга „Меҳмонхонада кутиб туринглар“, дейишади, лекин меҳмонларнинг истикболига чиққан хоним на бизни, на суратни топа олмаса ажаб эмас. Балки, уни яширинган жойидан ўз қўллари билан суғуриб олиш жаноби олийларига кўнгилли туюлар.

Сизлар у ёққа қачон жўнайсизлар?

– Эрталаб соат саккизда. Хоним хали иссиқ ўринда чўзилиб ётган бўлади – биз бемалол ҳаракат қилишимиз мумкин. Бундан ташқари, жадал суръатда ишни ботиришимиз лозим, чунки кечаги никоҳ унинг турмуш тарзини, одатларини тубдан ўзгартириб юбориши эҳтимолдан холи эмас. Мен ҳозир қиролга зудлик билан телеграмма жўнатишим керак.

Биз Бейкер-стритгача гаплашиб бордик-да, уйимиз остонасига етганда тўхтадик. Холмс чўнтақларини пайнаслаб калитни қидира бошлади. Шу пайт қандайдир йўловчи:

– Хайрли кеч, мистер Шерлок Холмс! – деди.

Йўлдада бир неча киши уймалашиб туришарди, аммо биз билан саломлашган кимса, афтидан, ёнимиздан ўтиб кетаётган узун пальтоли, келишган йигитча эди.

– Мен қаерладир бу товушни аввал ҳам эшитганман, – деди Холмс, ғира-пира ёритилган кўчага назар ташлар экан. – Лскин унинг кимлигиши сира эслолмаяпман, жин урсин!

• III •

Мен шу кеча Бейкер-стритда ётиб қолдим. Эрталаб хонага Богеми қироли шитоб билан кириб келган чоқда биз қаҳвага қотган нон ботириб сб ўтирган эдик.

– Сиз ҳақиқатдан ҳам суратни қўлга киритдингизми?! – деб хитоб қилди у Шерлок Холмснинг елкаларидан кучиб. Сўнг қувонч билан юзларига тикилди.

– Ҳозирча қўлга киритганим йўқ.

– Лекин сиз уни қўлга киритишдан умидвормисиз?

– Умидворман.

– Ундай бўлса кетдик! Мен энди ортиқ қутолмайман, ёниб кетяман!

– Бизга файтон керак.

– Менинг файтоним кўчада турибди.

– Бу ишимизни анча енгиллаштиради.

Биз пастга тушдик-да, яна Брайони-лож томон жўнадик.

– Ирэн Адлер турмушга чиқди, – деди Холмс.

- Турмушга чиқди? Қачон?
- Кеча.
- Кимга тегди?
- Инглиз адвокатига, унинг номи Нортон.
- Лекин, албатта, Ирэн уни яхши кўрмаса керак-а?
- Умид қиламанки, яхши кўради.
- Сиз нега умид қияпсиз?
- Негаки, жаноби олийлари, бу ҳол сизни келажакдаги барча кўнгилсизликлардан асрайди. Агарда хошим ўз эрини яхши кўрса, демак, у жаноби олийларини яхши кўрмайди, шундан кейин унда жаноби олийларининг режаларига халакит беришга арзигули ҳеч қандай асос қолмайди.
- Тўғри, тўғри-ку-я. Шундай бўлса ҳам... Эҳ, мен уни менга муносиб асилзода оиладан бўлишини жуда-жуда истардим! У беназир киролича бўларди!
- У маънос тортиб қолди, то Серпантайн кўчасига кириб боргунимизча мик этмади.
- Брайони-лож вилласининг эпиклари очик экан, зинапояда кексароқ бир аёл турарди. Файтондан тунаётган лайтимизда у бизга худди мазахлаётгандай тикилиб қолди.
- Мистер Шерлок Холмсмиш? – деб сўради у.
- Ҳа, мен Шерлок Холмсман, – деб жавоб берди дўстим унга ҳайрагласиб қараганча.
- Ана, ўзи экан! Менинг бскам, хойшахой, сизнинг келишингизни билгандай каминани огоҳлантириб қўйган эди. У бутун эргалаб, соат бешдан ўн беш дақиқа ўтганда, эри билан биргаликда Черинг-крос вокзалидан китъага жўнаб кетди.
- Нима?! – Шерлок Холмс довдираб орқасига чекинди. Кутилмаган зарбадан унинг ранги ўчиб кетди, дили сиёх бўлди. – Сиз уни Англиядан чиқиб кетди демокчимисиз?
- Ҳа. Бутунлай.
- Қоғозлар-чи? – деб сўради кироли хиркираб. – Ҳаммаси барбод бўлди-ку!
- Кўрамиз! – Холмс хизматкор аёл ёнидан жадал юриб ўтди-да, меҳмонхонага ўзини урди.

Қирол иккаламиз унинг орқасидан кирдик. Хонадаги барча мебеллар тартибсиз равишда у ёқдан-бу ёққа сурилган эди, тахта токчалар бўм-бўш, ғаладонлар очилиб ётибди – равшанки, бека қочиб кетишдан аввал ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб юборган эди.

Холмс кўнғироқ боғичига ёпишди, деворга қадалган кичкина тахтани ўрнидан сурди ва махфий ковакка қўлини тикди-да, у ердан сурат билан битта хатни суғуриб олди. Бу Ирэн Адлернинг тунги қўйлақда тушган сурати эди. Хатнинг устига эса: „Мистер Шерлок Холмсга. У келган пайтда қўлига топширилсин“, деб ёзилган эди.

Дўстим дарҳол конвертни йиртди ва биз уч кишилашиб хатни ўқий бошладик. Хатга ўтган кечанинг сапаси қўйилган бўлиб унда қуйидагилар ёзилган эди:

„Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, сиз ҳақиқатан ҳам ажойиб томоша кўрсатдингиз. Дастлабки пайтлари мен сизга чиппа-чин ишонган эдим. Ёнғин васвасасига қадар менда ҳеч қандай шубҳа уйғонмади. Лекин кейин, яъни ўз сирымни қош этиб қўйган пайтимда фикр-мулоҳаза юритишдан бошқа иложим қолмади. Бир неча ой муқаддам, агар қирол жосуслар хизматидан фойдаланишга аҳд қилса, у, албатта, сизга мурожаат этажаги ҳақида мени огоҳлантиришган эди. Менга манзилингизни беришди. Шунга карамай, сиз мендан ўзингиз билишни истаган сирни билиб олдингиз. Мен қанчалик бадгумон бўлишимдан қатъий назар, мушфик меҳрибон, мўйсафид рухоний хусусида ёмон фикрларга боришни ўзимга эп кўрмадим... Бироқ ўзингиз ҳам биласизки, мен ҳам актриса бўлганман. Эркакларнинг костюмини кийиб сахнага чиқиш мен учун янгилик эмас. Мен тез-тез эркакларнинг уст-бошидан фойдаланиб тураман, эркакча кийиниб олсам, ўзимни эмин-эркин ҳис этаман. Мен аравакаш Жонни сизни назорат қилиб туриш учун юбордим-да, ўзим юқорига чопиб чиқиб сайрбоп эркакча уст-бошимни кийиб пастга тушдим. Сиз айна ўша пайтда кўчага чиқиб кетаётган экансиз. Сизнинг изингиздан остонангизгача кузатиб бордим ва менга ҳақиқатан ҳам машҳур Шерлок

Холмс қизиқиб қолганига ишонч ҳосил қилдим. Сўнгра хийла эҳтиётсизлик билан сизга хайрли кеч тиладимۇ Темплга, эримнинг ҳузурига жўнадик.

Бизни шунчалик қудратли рақиб таъқиб этаётган бўлса, қутулмоқнинг энг яхши йўли -- қочмоқликдир деган қарорга келдик. Ана энди сиз эртага кадам раижида қиласизу, бўм-бўш уйга дуч келасиз. Сурат хусусида сизнинг мижозингиз хотирини жам қилсин; мен ундан ҳам афзалроқ бўлган инсонни яхши кўраман. Ўша инсон мени ҳам яхши кўради. Қирол ўзининг ғамини сб нимаки қилмоқчи бўлса, ҳаммасини қилаверсин: бир пайтлар хўб ёмонлик қилган киписидан асло хавфсирама-син. Факат ўзимнинг хавфсизлигим учун, қўлимда қалқоним қолиши учун, келажакда қирол томонидан уюштириладиган ҳар қандай тажовузлардан ўзимни асрашим учун мен бу суратни саклаб қўяман. Мен бу ерда бошқасини қолдиряпман. Эҳтимол, шуни у асраб қўйса қўнгли ором олар. Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, мен ҳамиша сизга содиқ бўлиб қоламан, деб Ирэн Адлер, туғурук фамилиям Адлер“.

- Ў, қанақа аёл-а, қанақа аёл! - деб хитоб қилди Богеми кироли, уч кишилашиб хатни ўқиб чиқипмиз биланок. - Мен сизга у бениҳоя топқир, ақлли, эҳтиёткор демаганмидим? Ахир у койилмаком киролича бўлмасмили? Эҳ, агар унинг мартабаси менга лойик бўлганда борми?

- Мен бу хонимни яқиндан билганимдан сўнг англадимки, ораларингда ҳақиқатан ҳам жуда катга тафовут бор экан, - деди Холмс совук оҳангда. - Афсуски, жаноби олийлари топшириқларини муваффақиятли якушлай олмадим.

- Аксинча, кадрли сэр! -- деб хитоб қилди қирол. - Бундан аълороқ бўлиши мумкин эмас. Мен биламанки, у қиз доимо сўзининг устидан чиқади. Энди суратнинг менга зиёни тегмайди - гўё ёқиб юборилгандай.

- Мен жаноби олийларидан бундай гапларни эшитаётганимдан хурсандман.

- Мен эсам сиздан қарздорман. Марҳамат, айтинг, сизни қандай тақдирласам бўлади? Мана бу узукни...

У бармоғидаги зумрад кўзли узукни ечди-да, уни Холмснинг кафтига қўйди.

– Жаноби олийларида мен учун бундан ҳам қимматлироқ бойлик бор, – деди Холмс.

– Сиз фақат айтсангиз, кифоя.

– Бу сурат.

Қирол унга ҳайратланиб назар ташлади.

– Ирэнникими?! – деб сўради у тўлкинланиб. – Марҳамат, агар у сизга керак бўлса – олинг, буюрсин!

– Миннатдорман, жаноби олийлари. Мана энди орамиз очик, бир-биримиздан қарзимиз қолмади. Мен сизга яхши кунлар тилайман.

Холмс таъзим бажо келтирди-да, қиролнинг унга узатилган қўлини сиқмасдан – унга эътибор бермасдан мен билан бирга уйига жўнади.

Богсеми киролигида мисли кўрилмаган машмаша бошлашиб кетаёзгани, мистер Шерлок Холмснинг устомонлик билан тузилган режалари аёл зотининг ақл-заковати туфайли чиппакка чиқарилгани ҳақидаги ҳикоя ана шундан иборат. Холмс доимо аёлларни „Сочи узун – ақли калта“ деб масхара-лаб юрарди, кейинги пайтлари мен ундан бундай таҳқиромуз сўзларни эшитмай қўйдим. У қачон Ирэн Адлер хусусида гап бошласа ёки унинг суратини эслаб қолса, албатта: „Бу Аёл“ деб қўяди тантанали оҳангда. Бу ибора Холмс талаффузида гўё унвон мисоли жарангдор эшитулади.

БЕШ ДОНА АПЕЛЬСИН УРУҒИ

Шерлок Холмс ҳақидаги 1882 йилдан 1890 йилгача бўлган даврга оид қайдларимни кўздан кечирсам, шу қадар қизик ва одатдан ташқари ишларни учратаманки, улардан қайси бирларини танлаб олишни билмай қоламан. Гарчанд, булардан баъзилари алақачон матбуотда ёритилган бўлса-да, бошқалари Холмснинг ғоят юксак даражада эгаллаган ажойиб қобилиятларини намоён этишига имкон бермаган эди. Мазкур ёзувларимда мен унинг ана шу қобилиятларини тавсифлашни мақсад қилиб қўйдим. Ўша ишлардан баъзи бирлариши ҳатто таҳлил ҳам қилиб бўлмас, оғзаки айтиб берилган ечимсиз қиссага ўхшаб қолар, баъзилари эса қисман ечилган, уларнинг сабаблари, ўзи ёқтирадиган жиддий, маантикий исботларга эмас, кўпроқ тусмоллару тахминларга асосланган эди. Бирок ана шу кейингилари орасида ҳам тафсилотлари ғоят мароқли, натижалари ғоят кутилмаган бир воқеа борки, мен унинг тўғрисида гапириб бермоқчиман, зотан у ҳеч қачон тўла-тўқис аниқланмаган, эҳтимолки, ҳеч қачон тўла-тўқис аниқлаб бўлмайдиган вазиятлар билан боғлиқдир.

1887 йилга тегишли узун рўйхатда анчагина қизик ёки унча қизик бўлмаган ишлар қайд этилган. Уларнинг ҳаммасини ёзиб қўйганман. Маана улардан баъзилар: „Пэредол Чэмбер“ катта мебель магазиннинг ертўласида хашаматли клубига эга бўлган ҳаваскор гадойлар жамияти; Британияга тегишли „Софи Эндерсон“ елканли кемасининг ҳалокатига боғлиқ бўлган фактлар; Грайс Петерсоннинг Юффа оролидаги ажойиб саргузаштлари ва ниҳоят, Камберуэллдаги захарлаш ҳақидаги иш. Сўнгги воқеада Шерлок Холмс марҳумнинг соатиши кўз-

дан кечиргач, икки соат муқаддам бураб қўйилганлиги таъкидлаган, бундан у, марҳум ўша пайтда ётган, деб ҳукм чикарган, бу хулосаси эса жиноятни очишда жуда катта аҳамият касб этган эди. Ана шу ишларнинг ҳаммасини мен, эҳтимолки, қачонлардир кейинроқ қаламга оларман, аммо улардан биронтаси ҳам мен ҳозир изҳор қилмоқчи бўлган одатдан тапқари воқеалардаги ўзига хос жиҳатларга эга эмас.

Сентябрь оёклаб қолган, куз бўронлари кулок эшитмаган шиддатли қаҳр-ғазаб билан авжга минар эди. Кун-узуқун шамол увиллар, ёмғир деразаларга шу қадар шовкин билан келиб урилар эдики, ҳатто шу ерда, инсон қўли яратган бу бахайбат асар Лондоннинг юрагида ҳам биз қушдалик ҳаётнинг одатий ҳукмидан беихтиёр равишда бир лаҳзагина алаҳсир, қутуриб кетган табиат шиддатли кучларининг ҳозирлигини сезар эдик; улар эса маданий ҳаёт панжаралари оркасида паноҳ тонган биз ожиз бандаларга қафасга камаб қўйилган ваҳший ҳайвонларга ўхшаб ўқирар эди. Кечга бориб бўрон яна ҳам зўрайди: мўрига урилган шамол ёш боладек йиғлар, хиқиллар эди.

Камин олдида ўтирган тунд башара Шерлок Холмс карто-текасини тартибга солмоқда, мен эса унинг қаршисида ўтирганча, Кларк Рассел ёзган ғаройиб денгиз ҳикояларининг мутолаасига шу қадар берилиб кетган эдимки, мана шу пўртана гўё менга океанда дуч келгандек, ёмғирнинг шовкини эса бамисоли денгиз тўлкинларининг гулдиросидек туюлмоқда эди. Хотиним холасишикига меҳмондорчиликка кетган, шуниш учун мен бир неча кунга Байкер-стритдаги эски квартирамизга келиб жойлашган эдим.

— Менга қаранг, қўнғироқ чалинаётибди, — дедим мен Холмсга.

— Бугун ким келиши мумкин? Дўстларингиздан битта-яримтасимикан?

— Менинг сиздан бошқа дўстим йўқ, -- деб жавоб берди Холмс. Меникига ҳеч ким меҳмондорчиликка келмайди.

— Балки мижозлардандир?

— У тақдирда жуда жиддий иш бўлиши керак. Об-ҳаво ай-

ниб турган шундай бир пайтда, шундай бемахал паллада бу одамни кўчага чиқишга нима мажбур қилган бўлиши мумкин? Бекамизнинг битта-яримта эгачиси ё дугонаси келгандир.

Бироқ Холмс янглишди, чунки даҳлизда одим товушлари эшитилиб, кимдир эшигимизни тақиллатди. Холмс узун кўлини чўзди-да, чироқни ўзидан буриб, ёруғини меҳмон учун мўлжалланган бўш креслога тўғрилаб қўйди.

– Киринг, – деди у.

Шинам кийинган, ҳаракатлари бир кадар назокатли, йигирма икки ёшлардаги йигит кириб келди. Шағиллаб сув оқаётган шамсияси билан ҳўллиги туфайли ялтираб турган сув ўтмас узун плашчи об-ҳавонинг айниганидан гувоҳлик берарди. Кириб келган одам хавотир билан аланглади, чироқ ёруғида юзи оқариб кетганини, қовоқлари эса бошига оғир мусибат тушган кишидек салқиганини кўрдим.

– Мен сизлардан кечирим сўрашим керак, – деб қўйди у олтин қабзали пенсенеси кўзларига олиб бораркан.

– Умид қиламанки, мени ёпишқоқ одам экан, демассизлар. Файзли хоналарингизга бўрону ёмғирнинг унча-мунча асарини олиб келмадиммикан, деб кўрқаман.

– Плашчингиз билан шамсиянгизни менга беринг-чи, – деди Холмс. – Уларни мана бу илгакка осиб қўяман, тез орада куриб қолади. Назаримда, жануби ғарбдан келганга ўхшайсиз.

– Ҳа, Хоршемдан келдим.

– Ботинкаларингизнинг тумшуғидаги бўр аралашган лойдан кўриниб турибди.

– Мен сиздан маслаҳат сўрагани келдим.

– Маслаҳатдан осони йўқ.

– Ёрдам ҳам сўрамоқчиман.

– Мана буниси эса ҳамма вақт ҳам осон кўчавермайди.

– Мен сиз тўғрингизда майор Прендергастдан Тэнкервилл клубида бўлган можаро вақтида қандай қилиб унинг жонига ора кирганингизни эшитганман.

– Ҳа-а, эсимда. Уни ғирромлик қилдинг, деб беҳуда айб-лашган эди.

- У сиз ҳар қандай сирни оча олишингизни айтди.
- Бе, муболаға қилибди.
- Унинг сўзларига қараганда, сиз ҳеч қачон муваффақият-сизликка учрамасмишсиз.
- Ҳа, мен одатда муваффақиятга эришмай қўймайман.
- Ундай бўлса, умид қиламанки, менинг ишимда ҳам муваффақият қозонишга тиришарсиз.
- Илтимос қиламан, креслони каминга яқинроқ сурунг-да, ишингизни батафсил сўзлаб беринг.
- Бу ғайриоддий иш.
- Менда бошқача ишлар бўлмайди. Мен – охирги босқичман.

Аммо, ҳарқалай, сэр, менинг хонадонимда юз берган воқеалардек ақл бовар қилмайдиган, сирли воқеаларни қачон бўлмасин эшитган бўлишингизга ишонгим келмайди.

– Сиз мени ҳоятда қизиқтириб қўйдингиз, – деди Холмс. – Илтимос, бизга асосий фактларни гапириб беринг, кейин мен сиздан ўзимга муҳимроқ туюлган тафсилотларни суриштириб оламан.

Йигит креслони суриб, ҳўл оёқларини лангиллаб турган камин томон узатди.

– Менинг отим Жон Опеншо, – деди у. – Аммо, фахмлашимча, шахсий ишларим бу дахшатли воқеалар билан унча боғлиқ эмас. Бу иш менга мерос тариқасида ўтган, шунга кўра, сиз у ҳақда тасаввурга эга бўлишингиз учун менга бу воқеаларнинг энг бошига қайтишим керак бўлади.

Бобомнинг икки ўғли бўлган: булар – амаким Элайес билан отам Жозеф эди. Отамнинг Ковсеприда кичикроқ фабрикаси бор, велосипедлар пайдо бўлганда уни кенгайтирган эди. Унинг „Опеншо“ деган пишиқ шинага патенти бўлиб, ишлар шу қадар ривожга миндики, кейинчалик фабрикасини сотиб, дурустгина давлат орттирган одам сифатида тинчгина оёғини узатиб ётиш имкониятига эришди.

Амаким Элайес ёшлик йилларида Америкага бориб қолган, Флоридада плантаторлик қилган, айтишларича, ишлари

жуда юришиб кетган. Уруш вақтида аввал Жексоннинг арми-
ясида, кейин эса Гуднинг қўли остида хизмат қилган, полков-
ник даражасига эришган. Ли таслим бўлгач, амаким плантаци-
ясига қайтиб келиб, у ерда уч йилми, тўрт йилми яшаган. 1869
йилдами ёки 1870 йилдами у Европага қайтиб келиб, Хоршем
яқинидаги Сассексда моликона ер-сув сотиб олган. Қўшма
Штатларда каттагина давлат орттирган, Американи эса негр-
ларга нафрат билан қарагани, уларга сайлаш ҳуқуқини берган
республика партиясининг сиёсатидан норози бўлгани учун
тарк этган эди. Амаким ғалаги одам эди: шафқатсиз, кизикқон,
ғазаби ошганда аёвсиз бўралаб сўкар, одамови эди. Хоршем
яқинида яшаган бутун йиллари мобайнида ақалли бирон марта
шаҳарда бўлганига шубҳа қиламан. Уйи ўтлоқлар ўртасида-
ги боғда жойлашган, ўша ерда сайр қилиб юрар, шуниси ҳам
борки, кўпинча ҳафталаб хонасидан чиқмас эди. Кўп ичар, че-
кар, ҳар қандай мулокотдан, ҳатто туғишган укаси билан уч-
рашишдан ҳам қочар эди. Зотан илк бор ўн икки яшарлигимда
учрашган бўлсак ҳам, у ўзини менга яқин тутарди. Бу 1878
йилда, Англияга келганимда саккизи, тўққиз йилдан кейин
юз берди. Отамдан менинг уникида яшашимга рухсат бери-
шини ўтинди, менга ўзига яраша меҳрибончилик кўрсатди.
Хушёр бўлган кезларида мен билан нард ва шашка ўйнашни
ёктирарди. Менга хизматкорлардан кўз-қулоқ бўлиб туришни,
савдогарлар билан барча ишларни олиб боришни топширдик,
мен ўн олти ёшимдаёқ уйда тўла-тўқис хўжайин бўлиб қол-
дим. Ҳамма калитлар менинг кўлимда, хоҳлаган томонга бора
олар, кўнглим хоҳлаган ҳар бир ишни қила олар эдим, фақат
бир шарт бор эдики, амакимнинг ҳаловатини бузмаслигим
керак эди. Дарвоқе, яна бир ғалати тартиб бор эди: амаким
ҳеч кимнинг чортоқдаги кулфлоғлик хужрага киришга рухсат
бермасди. Мен болаларга хос қизиқувчанлигим тутиб кулф
туйнукчасидан мўралардим, лекин бирон марта ҳам эски сан-
диклару тугунлардан бошқа ҳеч нарса кўрмадим.

Бир куни (бу 1883 йилнинг мартада бўлган эди) амаким-
нинг овқатланиш столидаги қошиқ-санчқию пичоклари ёнида

хорижий марка ёпиштирилган хат пайдо бўлиб қолди. Амаким деярли ҳеч қачон хат олмас, чунки харидлари учун пулни нақд гулар, дўстлари эса йўқ эди.

„Ҳиндистондан, - деди у хатни ола туриб. - Пондиперининг почта муҳри босилган! Бу нима бўлди экан?“

Амаким шоша-пиша конвертни йиртган эди, ундан тарелкага беш дона қуриган апельсин уруғи тўкилди. Кулиб юбора-ёзган эдим, амакимнинг важоҳатини кўришим билан лабимни кимтиганча қолдим. Унинг настки лаби осилиб тушди, кўзлари кинидан чиқиб кетай дерди, юзи бўзариб кетди: калтираётган қўлида ҳамон ушлаб турган конвертга тикилиб қолган эди.

„Учта „К“! - деб хитоб қилди у, кейин зорланди: Ё Раббий, ё Раббий! Қилган гуноҳларимнинг қасоси!“

„Бу нима, амаки?“ - деб сўрадим.

„Ажал“, дедию шартга ўрнидан туриб хонасига чиқиб кетди, мен гарангсиб, ваҳимага тушганимча қолавердим.

Конвертни олган эдим, қоққоғининг ички томонидаги елим ҳошияси тагида қизил сиёҳ билан уч карра ёзилган „К“ харфини кўрдим. Конвертда беш дона қуруқ апельсин уруғидан бошқа ҳеч вако йўқ эди. Амаким нега бунчалик кўркиб кетди экан?

Мен столдан туриб, гизиллаганча зинапоядан юқорига чиқиб бордим. Қаршимдан амаким тушиб келарди. Бир қўлида занг босган эски калит, эҳтимолки, ҳужранинг калитини, иккинчи қўлида эса чоғроқкина мис қутича тутган эди.

„Улар хоҳлаган ишларини қилаверишсин, мен ҳали кўрсатиб қўяман! - деди у йўл-йўлакай лаънат ёғдира-ёғдира. - Мэрига буюр, хонамдаги каминга ўт ёқсин. Хоршемга одам юбориб, Фордхэм деган адвокатни бошлаб кел“.

Мен унинг фармойишини адо этдим, адвокат келгандан кейин мен амакимнинг хонасига чакиришди. Ўт лаңгиллаб ёнарди, каминда бир уюм момикдек кул қорайиб турарди, чамаси ёндирилган қоғозларнинг қолдиги бўлса керак. Каминнинг ёнида қоққоғи очик бўм-бўш қутича ётарди. Унга кўзим тушиши билан беихтиёр сесканиб кетдим, нега десан-

гиз, копкокнинг ичкари томонида худди конвертдагига ўхшаган учта „К“ харфини кўрдим.

„Васиятнома ёзилаётганида гувоҳ бўлишингни истайман, Жон, – деди амаким. – Мен моликонамни укамга, сенинг отанга қолдираман, ундан, шубҳасиз, сенга ўтади. Агар сен уни бамайлихотир тасарруф қилиб турсанг, жойида бўларди! Борди-ю, бунинг иложи йўқлигига кўзинг етса, унда сенга маслаҳатим шуки, болагинам, моликонани энг ашаддий душманинга бер. Сенга шундай гумонли мерос қолдираётганимга ғоят ачинаман, аммо ишлар қай тарзда тус олишини билмайман. Илтимос қиламан, қоғознинг мистер Фордхэм кўрсатган жойига қўл қўй“.

Мен қоғозга буйруқ қилганидек қўл қўйдим, адвокат уни ола кетди. Бу галати ходиса, тушуниб тургандирсиз, менга жуда чуқур таъсир қилдики, жумбокнинг жавобини топишга тиришиб яқкаш шу ҳақда ўйлайдиган бўлиб қолдим. Мен ваҳимали безовта бир туйғудан қутулолмасдим, зотан вақт ўтиши билан у туйғу заифлаша борарди, ҳаётимизнинг одатий маромига ҳам ҳеч нарса ҳалал бермасди. Бироқ мен амакимда юз бераётган ўзгаришни пайқадим. У аввалгидан кўпроқ ичадиган, яна ҳам одамовироқ бўлиб қолди. Аксар вақт эшикни кулфлаб олганча хонасида ўтирар, аммо баъзида қандайдир маст-аласт важоҳатда уйдан отилиб чиқарди-да, қўлида тўппонча ушлаган кўйи, „Ҳеч кимдан кўркмайман, инсонига ҳам, иблисига ҳам мени кўрадаги кўйдек қамаб, қамоқда ушлашига изн бермайман!“ деб қичқирганча боғ бўйлаб югуришга тушарди. Бироқ ана шундай жазавалардан кейин яна хонасига кириб, телбаларча ваҳимага дучор бўлган одамдек эшикни кулфлаганча камалиб оларди. Яна шуниси борки, ҳатто салқин кунларда ҳам юзи худди тоғорадаги сувга пишиб олингандек ялтираб турарди.

Бу воқеани тезроқ тугатиш, сизнинг сабрингизни суистеъмол қилмаслик учун шуни илова этаманки, амаким бир кун кечаси одатдаги маст-аластликларидек жазавасти тутиб чиқиб кетди-да, шу кўйи қайтиб келмади. Биз уни қидиргани

чикиб, бог этагидаги пўнанақ босган ҳовузчадан топдик. У муккасидан тушиб ётарди. Баданида ҳеч қандай зўрлик асарини учратмадик, ҳовузнинг чуқурлиги эса икки футча ҳам келмасди. Шунга кўра суд маслаҳатчилари амакимнинг тентакона феълини кўзда тутиб, ўлимининг сабабини ўзига суиқасд қилган деб топдилар. Аммо мен билардимки, у ўлимни хаёлига келтиришдан ҳам қўрқарди, онгли равишда жонига қасд қилганига ўзимни ҳеч ишонтиролмасдим. Ҳарқалай, иш шу билан барҳам топди-да, отам унинг моликонаси билан банкдаги жорий ҳисобда турган ўн тўрт минг фунт пулини ўз тасарруфига олди...

– Кечирасиз, – деб унинг сўзини бўлди Холмс. – Сизнинг берган маълумотингиз ўта даражада қизиқ. Мумкин бўлса, амакингиз хатни олган сана билан унинг фараз қилинган суиқасди санасини айтиб берсангиз.

– Хат 1883 йилнинг мартада келган эди. Амаким етти ҳафтадан кейин, иккинчи майга ўтар кечаси ўлди.

– Ташаккур. Марҳамат, давом эттиринг.

Отам Хоршем моликонасини тасарруфига олган пайтиданок менинг қистовим билан чортокни синчиклаб кўздан кечирди. Биз у ердан мис қутича топдик. Ичидаги бор нарса йўқотилган эди. Қопкогининг ички томонида учта „К“ ҳарфи бор, пастига: „Хатлар, қайдлар, тилхатлар ва реестр“ сўзлари ёзилган қоғоз ёпиштирилган эди. Бизнинг тахминимизча, бу сўзлар полковник Опеншо йўқ қилиб таплаган қоғозларнинг мазмунини билдирса керак. Бундан ташқари, амаким Америкада яшаган вақтларга мансуб пароканда қоғозлар билан ёндафтарларни айтмаганда, чортоқда биронта ҳам аҳамиятга молик нарса йўқ эди. Уларнинг баъзилари уруш даврига тегишли бўлиб, амаким ўз бурчини яхши адо этгани, жасур аскар сифатида донг чиқарганидан шохидлик берарди. Бошқа қоғозлар Жанубий штатларни қайта қуриш даврига ҳос, аскар сиёсатга тааллуқли, негаки, чамаси, амаким шимолдан жўнатилган сиёсий арбоблар – „саквояжчилар“га қарши оппозицияда катта ўрин тутган бўлса керак.

Шундай қилиб, 1884 йилнинг бошларида Хоршемга келиб ўрнашди, 1885 йилнинг январигача ҳамма ишлар ажабтовургина кетаётган эди. Тўртинчи январь куни понушта қилиб ўтирганимизда отам дафъатан ҳайратдан қичкириб юборди. Бир қўлида ҳозиргина очилган конвертни ушлаб турар, иккинчи қўлининг кафтида беш дона қуруқ апельсин уруғи ётар эди. У доимо, ўз таъбири билан айтганда, менинг полковник ҳақидаги уйдирмаларимдан қуларди, энди эса ўзи ҳам шундай хат олгач, ҳайратланиб, ташвишга тушиб қолди.

„Бу нима бўлиши мумкин, Жон?“ – деди у ғулдираганча.

Менинг юрагим орзиқиб кетди...

„Учта „К“ ҳарфи бўлиши керак“, – деб жавоб бердим мен.

Отам конвертнинг ичига қаради.

„Ҳа, худди ўша ҳарфлар! – деб қичкириб юборди у. – Лекин тепасига нималардир деб ёзилган“.

„Қоғозларни қуёш соатига олиб чиқиб қўйинг“, деган сўзларни ўқидим, унинг елкаси оша қарарканман.

„Қандай қоғозлар? Қандай қуёш соати?“ деб сўради у.

„Боғдаги қуёш соати, бу ерда бошқа ундай соат йўқ. Айтилган қоғозлар, ўша, қуйдириб юборилган қоғозлар бўлса керак“.

„Жин урсин! – деди у, ўзини ўнглаб олиб. – Биз бир маданий мамлакатда яшасак. Бунақа тутуриқсиз нарсаларга ўрин бўлмаслиги керак. Хат қаердан келган экан?“

„Дандидан“, деб жавоб бердим мен, почта маркасига қараб олгач.

„Битта-яримтанинг бемаъни ҳазилидир, – деди у. – Аллақайдаги қуёш соати билан аллақандай қоғозларнинг менга нима даҳли бор? Ҳар хил бемаъни бало-баттарларга эътибор бериш шартми?“

„Мен полицияга маълум қилардим“, дедим мен.

„Мени қулги қилишсинми? Ўлсам ҳам ундай қилмайман“.

„Бўлмаса, рухсат беринг, мен хабар қилай“.

„Мутлақо ундай қила кўрма. Басхуда бир нарсага шов-шув кўтарилишини хоҳламайман“.

Отамга ган уқтириш фойдасиз: у жуда ўжар эди. Мени машаққатли ташвишлар чулғаб олди.

Хатни олганининг учинчи кунни отам Портсдаун-Хилли истеҳкомларидан бирига қўмондонлик қилувчи майор Фрибоди деган кадрдон дўстини кўргани кетди. Кетганидан хурсанд эдим: уйда бўлмаса хатардан холироқ бўлади, деб ўйлаган эдим. Бирок янглишган эканман. Отам кетгандан икки кун ўтгач, майордан дарҳол етиб боришимни илтимос қилган телеграмма олдим. Отам ўша ердаги кўпдан-кўп чукур бўр конларида бирига кулаб тушибди. У калласи мажақланган ҳолда беҳуш ётган экан. Ошиққанча тепасига етиб борсам, ҳушига келмай ўлиб қолибди. Афтидан, у Фэремдан қош қорайганда қайтиб келаётган бўлган, ўша жойлар унга таниш бўлмаганлиги, бўр конлари мутлақо ихоталанмаганлиги учун терговчилар иккиланиб ўтирмасдан: „Ўлим бахтсиз ҳодиса оқибатида юз берган“, деб ҳукм чиқарганлар.

Мен унинг ўлимининг ҳамма жиҳатларини синчиклаб ўрганиб чиқдим, аммо суиқасддан белги берадиган бирон нарса тополмадим. Отамни тунашмаган, танасида ҳеч қандай зўрлик аломатлари йўқ, терговчилар ҳеч қандай излар топмаган, йўлларда ҳеч қандай шубҳали шахслар учрамаган. Тинчимни йўқотганимни, отамни тузокқа илинтирганларига амин бўлганимни гапириб ўтиришим шарт эмасдир.

Ана шундай қайғули вазиятда ворислик ҳуқуқига молик бўлдим. Нега меросдан воз кеча қолмадингиз, деб сўрарсиз мендан. Жавоб бераман: бизнинг бошимизга тушган барча бахтсизликлар амакимнинг ҳаётида аллақачонлар юз берган воқеалар қандайдир йўллар билан боғлиқ, хавф-хатар мен қаерда бўлсам ҳам таҳдид солади, деган ишонч ҳосил қилган эдим.

Шўрлик отам 85-йилнинг январида қазо қилган бўлса, ўшандан буён икки йилу саккиз ой вақт ўтди. Ана шу вақт мобайнида мен Хоршемда осойишта яшаб келдим, яқин аждодларимизнинг халокатидан кейин бу лаънат тавқи энди ҳонадонимизга ортиқ таҳдид солмайди, деб умид кила бош-

лаган эдим. Бирок барвактроқ хотиржам бўлган эканман: кеча эрталаб менинг бошимга ҳам отамнинг бошига тушган фалокат тушди.

Йигит нимчасининг чўнтагидан ғижимланган конверт олди-да, столга ўгирилиб, унга бешта қуриган ашельсин уруғини ағдарди.

– Мана конверти, – деди у. – Почта муҳрида шарқий Лондон кўрсатилган. Ичида отам олган хатдаги ўша-ўша ёзув: учта „К“ ҳарфи билан „Қоғозларни куёш соатига қўйиш“, деган сўзлар қайд этилган.

– Сиз нима талбир кўрдингиз? – деб сўради Холмс.

Ҳеч нима.

Ҳеч нима дейсизми?

– Ростини айтсам, – деди у опшук нафис қўллари билан юзини яшириб, – мен ўзимни олдига илон ўрмалаб келаётган ожиз, аянчли куёндек ҳис қилдим. Назаримда, менга ҳеч қандай эҳтиёткорлик бас келолмайдиган аллақандай манъум қисмат таҳдид солиб турганга ўхшайди.

– Нималар деяпсиз?! – деб юборди Шерлок Холмс. – Ҳаракат қилиш керак, акс ҳолда ҳалок бўласиз. Кескин чораларгина жонингизга ора кириши мумкин. Умидсизликка берилиш ўринсиз.

– Мен полицияга маълум қилдим.

– Хўш, нима бўлди?

Инспектор менинг сўзларимни илжайганча эшитди. Аминманки, бу хатларни у кимнингдир аччиқ ҳазили, амакиму отамнинг ўлимини терговчилар қайд этганидек, бу огоҳлантиришларга ҳеч бир даҳли йўқ бахтсиз ҳодиса туфайли юз берган, деб ўйласа керак.

Холмс муштарини силкитди.

– Ақл бовар қилмайдиган галварслик! – деб юборди у.

– Дарвоқе, менга бир полициячини пойлоқчи қилиб беришди, у менинг уйимда узлуксиз навбатчилик қилиб турибди.

– Ҳозир у сиз билан бирга келдими?

Йўқ, унга уйда бўлиш буюрилган.

Холмс яна муштларини силкитди.

– Ҳамонки менга келадиган экансиз, нега дарҳол кела қолмадингиз? – деб сўради у.

– Билмабман... Хавотирларимни шу бугунгина майор Прендергастга айтган эдим, у сизга мурожаат этишимни маслаҳат берди.

– Ахир хатни олгацингизга икки кун бўлибди. Нега энди дарҳол ҳаракатга тушмадингиз. Бизга айтган маълумотларингиздан қандай бўлмасин яна бошқа маълумотларингиз борми? Бизга ёрдам бериши мумкин бўлган қандайдир муҳим тафсилотларингиз борми?

– Бир нарса бор, – деди Жон Оценшо. У чўнтагини титкилаб бир варақ рангсизлашган мовий қоғоз олди-да, уни столга қўйди. – Эсимда бор, амаким ҳужжатларни ёққан куни қуллар орасида ётган, қуймай қолган қоғоз четлари шу рангда эди. Бу қоғозни мен амакимнинг хонасида ердан топиб олган эдим. Чамаси, бир четга учиб тушгану шу тарика бутун қолган. Мен бу қоғозда уруғларнинг эслатилишидан тапқари бизга ёрдам бериши мумкин бўлган ҳеч бир нарса кўрмадим. Ўйлайманки, бу қандайдир қуңдалиқнинг бир варағи бўлса керак. Дастхат, шубҳасиз, амакимники.

Холмс чирокни бериюкка сурди, икковимиз ҳам эгилиб, қоғозга тикилдик. Четларининг текис эмаслигига қараганда у ёндафтардан йиртиб олинган бўлиши керак. Юқорисида: „1869 йил, март“ деган ёзув, пастида қуйидаги сирли сўзлар қайд этилган эди:

„4-да. Гудзон келди. Ўтиқодлари ўша-ўша.

7-да. Уруғлар Мак-Коули, Парамор ва Сент-Огастиндаги Жон Свейнга жўнатилади.

9-да. Мак-Коули даф бўлди.

10-да. Жон Свейн даф бўлди.

12-да. Параморникида бўлди. Инлар жо-бажо“.

– Ташаккур айтаман, – деди Холмс қоғозни буклаб меҳмонимизга қайтараркан. Энди бир дақиқа вақтни ҳам бой бериб бўлмайди. Биз ҳатто сиз менга айтиб берган нарсаларни

муҳокама қилишга ҳам вақт сарф қила олмаймиз. Сиз дарҳол уйингизга қайтиб бориб, ишга киришишингиз керак.

– Мен нима қилишим керак?

– Дарҳол бир иш қилишингиз керак. Бизга кўрсатган қоғозингиз билан таърифлаган мис кутичангизни ўша жойга олиб бориб қўйинг. Қолган қоғозларни амакингиз куйдириб юборганини, шу бир варағигина қолганини айтиб, мактубча ёзингда, уни ҳам илова қилинг. Буни мумкин қадар ишонарли қилиб қайд этинг. Шундан кейин кутичани амр қилганидиск, дарҳол куёш соатига олиб бориб қўйинг. Тушундингизми?

– Мутлақо.

– Ҳозир қасос ёки шунга ўхшаган нарсга тўғрисида ҳаёл қила кўрманг. Ўйлайманки, жиноятчиларни қонуний йўл билан жазолаш мумкин бўлар: ахир ҳали биз тузоқ қўйишимиз керак, холбуки улар тузоқни аллақачон қўйиб қўйишибди. Аввало, сизга таҳдид солаётган хавфнинг олдини олиш, ана ундан кейингигина сирни очиб айбдорларни жазолаш керак бўлади.

– Ташаккур айтаман сизга, – деди-да, йигит ўрнидан туриб плашчини кия бошлади. – Сиз менга жон киритдингиз, умид бағишладингиз. Сизнинг маслаҳатингиз билан иш кўраман.

– Бир дақиқа ҳам вақтни бой берманг. Энг муҳими, эҳтиёт бўлинг, шубҳа йўқки, сизга дахшатли хавф таҳдид солиб турибди. Сиз уйингизга қандай кетасиз?

– Поезда, Ватерлоо вокзалидан.

– Ҳозир соат ўн бўлганича ҳам йўқ. Кўчалар гавжум, хуллас, умид қиламанки, хатардан холи бўласиз. Аммо, ҳарқалай, огоҳ бўлинг.

– Куролим бор.

– Буниси яхши. Эртага сизнинг ишингизга киришаман.

– Демак, мен сизни Хоршемда кўрар эканман-да?

– Йўқ, ишингизнинг ипининг учи Лондонда. Мен уни шу ердан кидираман.

– Ундай бўлса, мен сизнинг олдингизга икки кундан кейин келиб кутича билан қоғозлар нима бўлганини айтаман. Маслаҳатларингизга тўла-тўқис амал қиламан.

У қўл бериб хайрлашганча чикиб кетди.

Шамол боягидек увиллар, ёмғир деразаларга келиб уриллар эди. Бу ғалати, мудҳиш хикояни телбалаган бўрон дилга солгандек, у бизга довул олиб келадиган денгиз ўлани сингари келиб қолгандек туюларди.

Шерлок Холмс бир қанча вақт бошини қўйи солиб, каминдаги лаңғиллаган алангага тикилганча индамай ўтирди. Кейин трубкасини тутатиб, креслога орқа ташлаган қўйи шифт остида биланглаётган мовий тутун халқаларини кузата бошлади.

– Ўйлашимча, Уотсон, биз ҳали бундай ақл бовар қилмайдиган ишни кўрмаган эканмиз, – деди у ниҳоят.

– Эҳтимол, агар „Тўртлар белгиси“ни ҳисобга олмасак.

– Ҳа, шундай... Ҳарқалай, назаримда, бу Жон Опеншога Шолтога қараганда каттарок хавф таҳдид солиб турибди.

– Сиз бу хавф ҳақида бироқ тасаввур пайдо қилдингизми?

– Бу ҳақда икки хил фикр бўлишига ўрин йўқ, – деб жавоб берди у.

– Жумбоқ нимада бўлмаса? Ўша „К.К.К.“ киму, у нега бу бахтсиз хонадонни таъқиб қилади?

Шерлок Холмс кўзларини юмиб, креслонинг суянчикларига таянди-да, бармоқларининг учларини чирмаштирди.

– Комил мутафаккир, – деб уқтирди у, – ягона фактни ҳар томондан мушоҳада этаркан, уни юзага келтирган барча воқеалар силсиласинигина эмас, шунингдек, ундан келиб чиқадиган барча оқибатларни ҳам кўздан кечири билади. Кювье хайвонининг бир суягига қараб уни тўлалигича тўғри тасвирлаб бера олганидек, воқеалар силсиласидаги бир бўғинни тўла-тўқис ўрганган кузатувчи барча бўғинларни, олдингиларини ҳам, кейингиларини ҳам аниқ, белгилаб беришга қодир бўлиши керак. Биз ҳали онг билангина идрок этиш мумкин бўлган кўп нарсаларни тушуниб етганимиз йўқ. Мулоҳаза юритиш воситасида ечиш учун ўз туйғуларига суяниб йўл кидирганларнинг барчасини танг қилиб қўйган масалаларни ҳам ҳал қилиш мумкин. Бироқ бу санъатни камолига етказиш учун мутафаккир ўзига маълум бўлган фактларнинг барчасидан фойдалана

олиш имкониятига эга бўлиши керак, бу эса табиий равишда сиз бемалол ишопч ҳосил қилишингиз мумкин, фаннинг барча соҳаларидан тўла-тўқис билимга эга бўлишни тақозо этади, ана шу нарса эса ҳатто бизнинг қомуслар ва бепул маълумот ола билиш замонамизда ҳам ғоят қамёб фазилатдир. Ўз фаолияти учун фойдаси тегиши мумкин бўлган нарсаларнинг барчасини ўрганган одамни тасаввур этиш осонроқ, мен ўзим худди шу нарсага интилиб келдим. Агар хотирам ёзиқ бўлмаса, дўстлигимизнинг дастлабки кунларида сиз менинг билимларимнинг чегараларини аниқ белгилаб берган эдингиз.

– Ҳа, қизик ҳужжат эди, - дедим кулиб юбориб. – Ёсингиздами, сизнинг фалсафа, астрономия, сиёсат бўйича маълумотларингиз нолга тенг эди. Ботаникадан хабардорлигингиз чалакам-чатги геологиядан чуқур, негаки иш Лондондан эллик миля наридаги айланада жойлашган ҳар бир жойда сачраган лой изига бориб тақалади: химиядан билимингиз ғаройиб, анатомиядан – пойма-пой; жиноят ва суд хроникасидан – беқиёс. Бундан ташқари, унда сизнинг скрипкачи, боксчи, қиличбоз, адвокат, ашаддий кокаинчи, кашанда эканлигингиз айтилган эди. Анализимнинг асосий моддалари шулардан иборат эди.

Сўнгги модда Холмснинг кулгисини қистатди.

– Нима дердим, ҳозир ҳам ўшанда айтган гапларимни айтаман, одам мияси томишинг тагига ўзига керак бўладиган барча нарсани жойлаштириши, қолган какир-қуқурни эса керак бўлиб қолган тақдирда, ҳамиша қўли остида бўлиши учун кутубхонаси ёнидаги ҳужрага тахлаб қўйиши керак. Бизга бугун кечкурун таклиф этилган иш учун, албатта, биз барча захираларимизни жалб этишимиз лозим. Илтимос, Америка қомусининг „Қ“ ҳарфига доир жилдини олиб бериш-чи. У ёнингиздаги рафта турибди. Ташаккур сизга. Энди барча тафсилотларни муҳокама қиламиз, кўрайлик-чи, улардан қандай хулоса чиқариш мумкин экан. Энг аввало, мутлақо ажаб эмаски, полковник Опеншо Американи тарқ этиш учун жуда жиддий сабабларга эга бўлган бўлса. Унинг ёнидаги одамлар бар-

ча одатларига ҳилоф қилишга, Англиянинг авлоқдаги шаҳар-часида узлатнишин ҳаёт кечирин учун Флориданинг ғаройиб иқлимидан ихтиёрий равишда воз кечишга мойил бўлмайдилар. Унинг Англияда танҳо яшашга бўлган ўтакетган ўчлиги, у кимдандир ёки нимадандир кўркқан, деган фикрни туғдирадди, бинобарин, биз шундай амалий фарозга суянишимиз мумкинки, у худди кимдандир ёки нимадандир кўркқани туфайли Америкадан кочишга мажбур бўлган. Унинг хусусан нимадан кўркқанлиги тўғрисида биз у билан ворислари олган машъум хатларга қараб муҳокама юритишимиз мумкин. Бу хатларга қандай маркалар ёпиштирилганини пайқадингизми?

– Биринчи хат Пондишеридан, иккинчиси – Дандидан, учинчиси Лондондан.

– Лондоннинг шарқий қисмидан! Сиз бундан қандай ҳулоса чиқардингиз?

– Буларнинг ҳаммаси денгиз портлари. Афтидан, жўнатувчи кемада бўлган бўлиши керак.

– Жойида. Энди жумбоқнинг калити қўлимизда. Ажаб эмас, мутлақо ажаб эмаски, жўнатувчи кемада бўлган бўлса. Энди яна бир нуқтани кўздан кечирайлик.

– Хат Пондишеридан жўнатилаганида таҳдид билан унинг амалга оширилиши орасида етти ҳафта ўтган: хат Дандидан жўнатилаганида эса атиги уч-тўрт кунгина ўтган. Бу сизда бирон фикр туғдирмайдими?

Биринчи ҳолда катта масофани босиб ўтиш керак бўлган.

– Ахир хат ҳам катта масофани босиб ўтиши керак бўлган-ку.

– Унда тушунамим.

Тахмин қилишга тўғри келадики, ўша одам ёки ўша одамлар тушган кема елканли бўлиши керак. Назаримда, улар ўзларнинг ғалати огоҳлантиришлари ёки белгиларини доимо мақсадларини амалга оширгани йўлга чиқишларидан олдин жўнатиб келганга ўхшайдилар. Дандидан жўнатилаган белгидан кейин иш қандай тезлик билан амалга оширилганини кўрдингизми? Агар улар Пондишеридан буғ кемасида йўлга

чиққан бўлсалар, улар қарийб хат билан бир вақтда етиб келган бўлар эдилар. Аслида эса етти ҳафта ўтган. Ўйлайманки, етти ҳафта вақт хатни олиб келган почта буг кемасининг тезлиги билан хат эгасини олиб келган елканли кеманинг тезлиги орасидаги тафовутни билдиради.

– Шундай бўлиши мумкин.

– Бугина эмас. Турган гап. Энди кўрдингизми ишни пайсалга солиб бўлмаслигини, ёш Опеншога нима учун эҳтиёт бўлиши кераклигини тайинлаганимни ҳам тушунгандирсиз. Ҳалокат ҳар гал хатни жўнатувчилар елканли кемада етиб келишлари керак бўлган муддатнинг охирида юз берган. Аммо бу хат эса Лондондан жўнатилган, шунга кўра биз муддатнинг кечиктирилишига умид боғлаёлмаймиз.

Ё Раббий! – деб юбордим мен. – Бу шафқатсиз таъкиб нима бўлди экан?

– Афтидан, бир вақтлар Опеншо олиб келган қоғозлар елканли кемадаги одам ёки одамлар учун ғоятда муҳим аҳамиятга эга бўлиши керак. Мутлақо аниқки, у кемада ёлғиз ўзи эмас. Бир одам терговчиларни чапгитиш учун бу йўсинда икки суиқасдни амалга оширолмасди. Бу ишда, чамаси, бир неча одам, шунда ҳам мудаббир, журъатли одамлар иштирок этган. Улар қоғозларини, кимнинг ихтиёрида бўлишига қарамай, қўлга киритишга қатъий аҳд қилганлар. Шундай қилиб, кўриб турибсиз, „К.К.К.“ бир одамнинг атоқларига тегишли ҳарфлар эмас, бутун бошли жамиятнинг белгилари.

– Қандай жамиятнинг белгилари экан?

– Сиз ҳеч қачон ку-кулкс-клан ҳақида эшитганмисиз? – деди Холмс мен томонга энгашиб шивирлаганча.

– Эшитмаганман.

Холмс тиззасида турган китобни варақлади.

– Бу ерда шундай дейилган: „Ку-клукс-клан. Бу ном отишга тайёрланаётган милтиқ ўқдони дастасининг ўзига хос товушига ўхшаш оҳангга асосланган.

Бу ваҳима солувчи махфий жамиятни жанубликлар армиясининг собиқ аскарлари Гражданлар урушидан кейин таъсис

отган: тез орада турли штатларда, асосан, Теннесси, Луизиана, Шимолий ва Жанубий Каролина, Жоржия ва Флоридада маҳаллий бўлимлари ташкил қилинган эди. Бу жамият негр сайловчиларни кўрқитиш, шунингдек, ўз қарашларига қарши бўлганларни ўлдириш ёки мамлакатдан ҳайдаб чиқариш каби сиёсий мақсадларни кўзда тутарди. Ку-клукс-клан аъзоларининг жиноятлари юз беришидан олдин, одатда, мўлжалга олинган шахсга ғалати, аммо маълум ва машҳур шаклда огоҳлантириш юборилар: у мамлакатнинг баъзи қисмларида томан япроқлари, новдаси, бошқаларида эса қовун ёки апельсин уруғлари орқали ифода этилар эди. Ана шундай огоҳлантиришни олгач жабрдийда ё олдинги қарашларидан очикчасига воз кечиши, ёки мамлакатни тарк этиши керак бўларди. Борди-ю, кимда-ким огоҳлантиришга парво қилмаса, уни муқаррар ўлим кутар, одатда, қандайдир ғалати ва қутилмаган тарзда ажали етар эди. Жамият шу қадар мукаммал ташкилийлиги ва шу қадар изчил методлари билан ажралиб турарлики, огоҳлантиришга эътиборсиз қараган бирон одамнинг жазосиз қолишига муваффақ бўлгани ёки ёвузликнинг сабабчилари топилиганига боғлиқ бирон тасодиф қайд этилмаган эди. Қўшма Штатлар ҳукумати ва Жануб аҳолиси энг яхши табақаларнинг тадбирларига қарамай ташкилот бир неча йил авж олиб турди. Нихоят, 1869 йили ҳаракат дафъатан тўхтаб қолди, зотан бу тарика ҳодисаларнинг айрим кўринишлари кейинчалик ҳам рўй бериб турди“.

– Эътибор беринг-а, – деди Холмс қомус жилдини четга қўя туриб, – жамият фаолиятининг дафъатан тўхтаб қолиши Опеншонинг қоғозларини олиб Америкадан чиқиб кетган вақтига тўғри келаётибди. Бу сабаб ва оқибат бўлиши мумкинлиги турган гап. Опеншо билан унинг хонадонидоғиларни жамиятнинг энг мурасасиз аъзолари таъқиб қилаётганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Биласизми, бу қайдлар билан қундаликлар Жанубдаги атоқли арбобларга иснод келтириши мумкин, қўплар ана шу қоғозларни қўлга киритмагунча тинч ёғиб ухлаёлмайдилар.

– Демак, биз кўрган варақ...

– Айнан кутилган нарсанинг ўзи. Агар хотиржам ёзиқ бўлмаса, унда: „А, Б ва В-га уруглар жўнатилди“, деган ёзув бор эди, демак, ўша одамларга жамиятнинг огоҳлантириши-ни жўнатганлар. Кейин ёзувларда А. ва Б. даф бўлганликлари, яъни мамлакатни тарк этганликлари ва ниҳоят В.никида бўлганликлари айтилади. Қўрқаманки, бу В. учун ёмон тугамади-микан? Ўйлайманки, доктор, биз бу қоронғи ишни унча-мунча ёритишга муваффақ бўламиз, қолаверса, ёш Опеншо учун бирдан-бир нажот йўли – мен берган маслаҳатга кўра иш тутиш. Бугун биз бундан ортиқ ҳеч нарса деёлмаймиз ҳам, бирон иш қилолмаймиз ҳам. Менга скрипкани олиб беринг, ярим соатгина бўлса ҳам бу расво об-ҳавони яқинларимизнинг ундан ҳам расвороқ хатти-ҳаракатларини унутишга уришиб кўрамиз.

Эрталабга бориб бўрон тинди, Лондон узра тушиб турган туман пардаси орқали қуёш ғира-шира нур тўкарди. Мен пастга тушсам, Шерлок Холмс нонушта қилиб бўлган экан.

– Кечирасиз сизни кутиб ўтирмаганим учун, – деди у. Назаримда, ёш Опеншонинг иши билан анча овора бўладиганга ўхшайман.

– Сиз нима талбир кўрмоқчисиз? – деб сўрадим мен.

– Бу анчагина дастлабки текширишларим нима беришга боғлиқ. Эҳтимолки, Хоршемга бориб келишимга тўғри келар.

– Ишни ана шу сафардан бошламоқчимасмисиз?

– Йўқ, Ситидан бошлайман. Қўнғироқ чалинг, хизматкор сизга қаҳва олиб келади.

Қаҳва келишини кутганча мен столдаги газетани олиб, на-ридан-бери кўздан кечи-ра бошладим. Бир сарлавҳага кўзим гупиши билан юрагим шувиллаб кетди.

– Холмс, – деб юбордим мен, – сиз қеч қолибсиз!

– Ҳа-а! – деди у чиноёкни четга кўяркан. – Мен шундан хавотир олган эдим. Бу қандай юз берибди? – У хотиржам га-пирарди, аммо мен унинг чуқур ҳаяжонланганини кўриб ту-рардим.

– Мен Опеншонинг номи билан „Ватерлоо кўприги яқини-

даги фожиа“ деган сарлавхани кўриб қолдим. Бу ерда шундай дейилган:

„Кеча кечкурунги тўққиз билан ўн орасида Ватерлоо кўприги яқинида навбатчилик қилаётган констебль Кук ёрдам сўраб додлаган овоз билан сувнинг шалоплаганини эшитган. Тун қоп-қоронғи ва бўронли бўлгани учун ўткинчилардан бир исчасининг ёрдамига карамай, чўкаётган кимсани қутқариб қолиш мумкин бўлмаган. Лекин барибир, констебль шовқин кўтаргач, дарё полициясининг кўмагида жасад топиб олинган. Фарқ бўлган чўнтагидан чиққан конвертга қараганда Хоршем яқинида яшаган Жон Опеншо деган йигит экан. Тахмин қилишларича, у Ватерлоо вокзалидан жўнаётган охириги поездга ошиккан, тун ниҳоятда қоронғи бўлгани учун шошилишда йўлдан адашиб кетганда, дарё кемачилигининг кичик бандаргоҳларидан бирида тойиб кетиб сувга қулаган. Танасида зўрлик белгилари учратилмаган, бинобарин марҳумнинг бахтсиз ҳодиса қурбони бўлганига ҳеч қандай шубҳа йўқки, мазкур ҳол дарё бандаргоҳларининг аҳволига маъмурларнинг диққатини тортиши керак“.

Биз бир неча дақиқа чурқ этмай ўтирдик. Мен Холмсни ҳеч қачон бундай ларзага тушган, эзилган ҳолда кўрмаган эдим.

– Бу менинг иззат-нафсимга қаттиқ тегди, – деди у ниҳоят. – Шубҳасиз, бу – унча зўр туйғу эмасу, аммо бу менинг иззат-нафсимга қаттиқ тегди. Энди Опеншонинг иши менинг шахсий ишим бўлиб қолади, агар Худо менга саломатлик берса, бунинг тагига етмай қўймайман. У менга мадад тилаб келган бўлса-да, мен уни ажалга рўпара қилсам!

У стулдан сапчиб туриб, узун-узун нозик бармоқларини асабий ғижимлай-ғижимлай, даҳшатли ҳаяжон чулғаган кўйи хона бўйлаб юра бошлади. Рангпар юзи ловуларди.

– Айёр иблисларни қаранг! – дея қичқириб юборди у ниҳоят. – Улар уни у ёққа, пастга, дарё бўйига олиб тушишга қандай муваффақ бўлди эканлар? Қирғоқ станцияга олиб борадиган йўлга бутунлай терс. Кўприк эса албатта, ҳатто шундай оқшомда ҳам жуда гавжум бўлган. Бироқ кўрамиз, оқибат ким енгиб чиқар экан. Мен кетдим.

– Полициягами?

– Йўқ, мен ўзим полиция бўламан. Мен ўргимчак ишидан тузоқ қўйганимда полиция унда напша тута қолсин.

Мен кун бўйи ўзимнинг тиббий машғулотларим билан банд бўлиб, кеч киргач алламаҳалда келдим. Шерлок Холмс ҳали келмаган экан. У ҳориб-чарчаб, бўзарган ҳолда кириб келганида соат ўнларга бориб қолган эди. У буфетнинг олдида бориб, бир бурда нон сиңдириб олди-да, ютоқиб кавшай бошлади, ора-сира қатта-қатта қултумлаб сув ичарди.

Очиқдингизми? – дедим мен.

– Очимдан ўлай дедим. Овқатланиш осимдан чиқиб кетибди. Нонуштадан бери туз тотганим йўқ.

Нима деяпсиз?

Туз тотмадим. Бу хаёлимга ҳам келмади.

– Ишларингиз қалай?

– Жойида.

Жумбоқнинг калитини топишгизми?

Жиноятчилар чангалимда турибди. Ёш Опеншонинг қасоси олинадиган вақт узоққа чўзилмайди. Биласизми, Уотсон, келинг, бу иблисларнинг ўз тамгалари билан лаънатлайлик! Чакки топилмабдими, а?

Нима демокчисиз?

У буфетдан апельсин олиб, паллачаларга ажратди-да, уруғларини столга ситиб туширди. Бешта уруғни конвертга солиб, қопқоғининг ички томонига: „Ш.Х.Д.О. учун“ деб қайд этгач, конвертни ёпиштирди-да, „Капитан Жеймс Кэлхунга, „Ёлғиз юлдуз“ елканли кемаси, Саванна, Жоржия“ деган манзилни ёзди.

– Хат Кэлхунни у портга кириб келганида кутиб турган бўлади, – деди заҳарханда билан. – Ўйлайманки, у кечаси билан ухлаёлмай чиқади. Хат унинг қисматини ҳудди Опеншонинг қисматидек олдиндан беҳато айтиб беради.

– Капитан Кэлхун ким ўзи?

– Бугун шайканинг этакчиси! Мен бошқаларини ҳам қидириб топаман, аммо у биринчи бўлади.

– Сиз уларни қандай топдингиз?

– У чўнтагидан саналар ва номлар билан тўлган каттакон бир варақ қоғоз олди.

– Мен кун бўйи вақтимни Ллойднинг картотекаси-ю, эски газета дасталарини кўздан кечириш билан ўтказдим, Пондшеридида 83-йилнинг январи билан февралида бўлган кемаларнинг йўлларини ўргандим. Бу ойлар мобайнида салмоқли вазнга эга бўлган ўттиз олтига кема қайд этилган экан. Улардан „Ёлғиз юлдуз“ дегани дарҳол диққатимни тортди. Рост, унинг чиқиш жойи Лондон эди, аммо Америка штатларидан бирини ҳам „Ёлғиз юлдуз“ деб атайдилар-ку.

Техасни бўлса керак.

– Шахсан қайсинисини эканлигини билмайман-у, харқалай, бу Америка кемаси эканлигини пайқадим.

– Хўш, шундан кейин нима бўлди?

Мен кемаларнинг Дандига келган-кетган саналарини кўздан кечирдим, „Ёлғиз юлдуз“ елканли кемаси у ерда 85-йилнинг январидида бўлганини кўрганимдан кейин гумонларим қатъий ишончга айланди. Шундан кейин мен ҳозирги вақтда Лондон портида турган кемалар ҳақида маълумотлар кидирдим.

Нима бўлди?

– „Ёлғиз юлдуз“ бу ерга ўтган ҳафтада келган экан. Мен Альберт доклариға бордим. Билсам, „Ёлғиз юлдуз“ бугун саҳарлаб Саваннага қайтиб кетиш учун дарёнинг этагига қараб йўлга тушган экан. Грейвсвендга телеграмма бериб аниқласам, „Ёлғиз юлдуз“ у ердан бир неча соат илгари ўтиб кетган экан, шамол шарқдан эсаётганлиги учун, аминманки, у аллақачон Гудуиндан ўтиб, Уайт оролига яқинлашиб қолган бўлса керак.

– Энди нима қилмоқчисиз?

– О, Кэлхун энди менинг чапғалимда турибди! Аниқладим, у билан иккита ёрдамчиси – кемадаги америкаликлар – шуларгина экан. Қолганлар финлар билан немислар экан. Шунисини ҳам билдимки, уювлари ўтган кун тун бўйи қирғоқда бўлишибди. Буни менга „Ёлғиз юлдуз“га юк ортишда қатнашган

одам айтди. Елкашли кема Саваннага кириб боргунича почта буғ кемаси менинг хатимни етказди, телеграф эса Саванна полициясига бу уч жентльменнинг қотилликда айбланганликларига кўра уларни бу ерда сабрсизлик билан кутаётганликларини хабар қилдилар.

Бироқ инсонларнинг энг яхши режаларида доимо қандай бўлмасин бирон кусур чикиб қоладики, Жон Опеншонинг қотилларига ҳам уларнинг ўзига ўхшаган қатъиятли кимса изларини топганини билдирувчи апельсин уруғларини олиш насиб бўлмади.

Ўша йили куз пўртачалари одатдагидан кўра давомлироқ бўлди. Биз Саваннадан „Ёлғиз юлдуз“ ҳақида узоқ вақт хабар кутдик, аммо дарак бўлмади. Ниҳоят Атлантик океаннинг бир жойида қандайдир кеманинг ахтерштевани топилгани, унда „Ё.Ю.“ ҳарфлари ўйиб ёзилганлиги ҳақида ахборот келди. Биз „Ёлғиз юлдуз“нинг тақдири ҳақида шунигина билишга муяссар бўлдик.

ЛАБИ ТИРТИҚ ОДАМ

Айза Уитни афюн чекишга ўрганиб қолди. У коллежда-лигидаёқ де Куинсининг¹ афюн чекувчи одамнинг тушлари ва ҳисларини тасвир қилувчи китобини ўқиб, ўша ёзувчи бошидан кечирган ходисаларни кечириш учун тамакисига афюн аралаштириб чека бошлаган эди. Кўплар катори у ҳам чекишга ўрганиш ташлашдан кўра қийинроқ эканини тез орада пайкади, узоқ йиллар чекиб юраркан, унга ҳамма дўстлари ачиниб, ваҳимлари келди. Унинг заҳил, салкиган юзи, қорачиқлари кичрайган кўзлари, осилган ковоқлари, креслода ётган ожиз гавдаси, хуллас, адои тамом бўлган одам ҳамон кўз ўнгимда турибди.

1889 йилнинг июнида бир куни кечкурун айни одамни эс-ноқ босиб ўқтин-ўқтин соатга қарай бошлайдиган вақтда кватирамнинг қўнғироғи чалиниб қолди. Мен креслодан қалдимни кўтардим, хотиним эса тикаётган ишини тиззасига қўйиб, ранжиган қўйи ижирғанди.

– Бирор мижоз келди! – деди у. – Касал кўргани борадиган бўлдинг-да яна.

Мен хўрсиниб қўйдим, чунки кун-узуқун оғир ишдан хориб-чарчаб яқингинада келган эдим.

Биз эшик очилиб, йўлакдан кимнингдир шошганча юриб келаётганини эшитдик. Хонамизнинг эшиги очилиб, қора қўйлак кийган, юзига қора тўр тутган хоним кириб келди.

– Бемаҳалда кириб келганим учун кечиринглар, – деб гап бошладию ўзини тутолмай, бирдан хотинимга ташланди-да,

¹ Томас де Куинси (1785–1859) – инглиз ёзувчиси, „Афюн истеъ-мол қилган бир инглизнинг тавбаси“ деган машҳур китобнинг аuctopи.

уни кучоқлаб елкасига бош қўйганча ҳўнграб йиғлаб юборди. Бошимга катта кулфат тушди! – деб хитоб қилди у. – Жуда ёрдамга мухтожман!

– Ия, бу Кэт Уитни-ку, – деди хотиним, унинг тўрини қўтариб. – Ўтакамни ёриб юборай дединг-а, Кэт! Сен эканлигинг хаёлимга ҳам келмабди.

– Сенга арз қилгани келдим. Бошимни қаёққа уришни билмай келдим.

Бу одат ҳукмидаги нарса эди. Бошларига кулфат тулган одамлар нажот истаб маёққа қараб учган қушлардек гизиллаб хотинимнинг олдига келишарди.

– Ажаб қилибсан! Жойлашиброқ ўтир, вино билан сувдан ичиб, нима бўлганини гапириб бер. Ё Жеймсга айтайми, кириб ётсинми?

– Вой, йўк, йўк! Доктордан ҳам маслаҳат ва ёрдам олмоқчиман. Айзани айтмоқчиман... Уйдан чиқиб кетганига ронпа-роса икки кун бўлди. Ундан жуда хавотир олаётибман!

У биз билан бахтсиз эри ҳақида энди суҳбатлашаётгани йўк – мен билан доктор сифатида, хотиним билан эса ўзининг қадрдон мактабдош дугонаси сифатида суҳбатлашарди. Биз унга имконимиз борича тасалли берардик. Эри қаердалигини билاديمи? Уни бориб уйига олиб келса бўлармикин?

Шундай қилиш мумкин экан. У эрининг сўнгги вақтларда, одатда, Ситининг шаркида жойлашган кўчалардан биридаги бузукхонада афюн чекиб юришини биларкан. Шу вақтгача у эргадан кечгача ишрат қиларкан, бутунлай ҳолдан тойиб, тинка-мадори қуриб кечкурун уйига қайтиб келаркан, бу гал эса қирқ саккиз соатдан бери дараги йўкмиш, албатта, ҳозир ўша ерда турли-туман шубҳали кимсалар орасида заҳар ютиб ёки ухлаб ётган бўлиши мумкинмиш. Хотин эрининг Эппер-Суондем-лэндаги худди ўша „Олтин ёмби“да экашлигига амин эди. У нима қила олиши мумкин? Тортинчок, журъатсиз, ёшгина жувон қаңдай қилиб шундай жойга кириб боради ва эрини безориларнинг орасидан юлиб олиб чиқа олади?

У мен билан бирга борса бўлмасмикин? Дарвоқе, бориб

нима қилади? Мен Айза Уитнини даволаганман, доктор сифатида унга сўзим ўтиши мумкин. Хотинининг иштироки-сиз ишни осон ҳал қилишимга амин эди. Унга „Агар эрингиз, дарҳақиқат, „Олтин ёмби“да бўлса, икки соат ичида уни кэбга ўтказиб уйишгизга жўнатаман“, деб ваъда бердим.

Ўн дақиқадан сўнг шишамгина меҳмонхонамизни тарк этиб, экипажда шарққа қараб ғизиллаб кетмоқда эдим. Олдимда одатдан ташқари ғалати бир иш турганини билардим, аслида эса у мен кутгандан кўра ҳам ғалатироқ бўлиб чиқди.

Аввал бошдан ҳаммаси ажабтовургина эди. Эппер Суон-дем-лэн – дарёнинг чап қирғоғи бўйлаб то Лондон кўпригигача бориб туташган баланд-баланд кемасозлик корхоналари орқасида жойлашган ифлосгина тор кўча эди. Мен қидириб юрган бузукхона ифлос дўкон билан қовоқхона ўртасидаги ертўлада эди; бу ғордек қоронғи ковакка тик зинапоя олиб тушарди. Зинапоя боскичларининг ўртаси едирилиб, чуқур тушиб қолган – ундан шу қадар кўндан-кўн маст оёқлар тушиб-чиққан эди.

Кэб хайдовчига кутиб туришни буюриб, пастга тушдим. Эшик тепасида осилиб турган милт-милт ёнаётган керосин чирок ёруғида эшик зулфинини қоқдим-да, куюқ кўнғир дуд билан тўлган узун пастак хонага кириб бордим; девор бўйлаб мухожирлар кемасидагига ўхшаб, ёғоч сўрилар чўзилиб кетган эди.

Қоронғилик орасидан ғалати, ақл бовар қилмайдиган ҳолатда ётган ҳаракатсиз гавдаларни аранг илғадим: елкалари букчайган, тиззалари кўтарилган, энгалари қакқайиб, бошлари орқаларига тапланган. Гоҳ у ер, гоҳ бу ерда менга тикилаётган хира маст кўзларни кўрардим. Зулмат орасидан нуқтадеккина қизил чўғлар лапғиллаб қолар, улар кичкина металл найчалардаги захарнинг миқдори камайган сари ўчиб борар эди. Кўплари индамай ётар, баъзилари нималардир деб димоғида минғиллар, баъзилар эса гоҳ шавқ-завқ билан шошила-шошила, гоҳ бирдан жим бўлиб қолиб аломат бир тарзда гўнғиллаганча суҳбатлашишар, аммо ҳеч ким суҳбатдошининг

гашига кулоқ солмас – ҳар ким ўз ўйлари билангиша банд эди. Йўлакнинг нариги бурчагидаги қўрада лаҳча чўғлар лангиллаб турибди, унинг олдидаги уч оёқли курсида новча бир чол тирсагини тиззаларига тираб, энгагини муштларига қўйганча қимир этмай чўкка тикилиб ўтирар эди.

Кириб боришим билан олдимга малайялик қора тўриқ одам югуриб келиб, менга найча билаб бир улуш афюн узатди-да, сўридаги бўш жойни кўрсатди.

– Раҳмат, мен бу ерда қолмайман, – дедим. – Дўстим мистер Айза Уитни шу ерда экан. Мен у билан гаплашишим керак.

Ўнг томонимда нимадир гимирлагандек бўлди, кимнингдир хитобини эшитдим, қоронғиликка разм солиб менга тикилиб турган рангсиз, маънос ва аллақандай хурпайган Уитни кўрдим.

– Ё Раббий, бу Уотсон-ку! – деб қўйди у.

У мастлик оқибатида юз берадиган энг аянчли аҳволда эди.

– Ҳозир соат неча, Уотсон?

– Ўн бирга яқинлашиб қолди.

– Бугун кун нима?

– Жума, ўн тўққизинчи июнь.

– Наҳотки? Мен бўлсам чоршанбадир деб ўйлабман. Йўк, бугун чоршанба, ҳазиллашдим денг. Одамнинг ўтакасиши ёриб нима қиласиз-а!

У юзини кафтлари билан тўсиб, ўкраб юборди.

– Бугун жума деяман-ку сизга. Сизни хотинингиз икки кундан бери кутиб ўтирибди. Уялмайсизми шундай қилгани?!

– Ҳали ҳам уялаётиман. Назаримда, янглишаётганга ўхшайсиз, Уотсон. Бу ерга келганимга атиги бир неча соатгина бўлди. Учта трубка... тўртта трубка... қанчалигини унутдим! Сиз билан уйга кетаман. Шўрликкинам Кэтнинг ташвиш тортишини истамайман. Менга қўлингизни беринг. Кэбингиз борми?

– Бор. Эпиқда кутиб турибди.

– Ундай бўлса, ҳозирок жўнайман. Аммо мен булардан

қарздорман. Билинг-чи, қанча қарз эканман, Уотсон. Жуда ҳам бўшашиб, тинка-мадорим куриб кетди. Пул тўлашга ҳам чоғим келмайди.

Қатор ётиб ухлаётган одамларнинг орасидаги энсизгина ораликдан захарли бангнинг элитувчи хидларини хидламаслик учун нафасимни ичимга ютганча бузукхонага эгасини кидиргани йўл олдим. Қўра қаршисида ўтирган новча чолнинг олдига ётганимда кимнингдир пиджагимдан тортаётганини сездим, шивирлаб айтилган шу сўзларни эшитдим:

– Менинг ёнимдан ўтиб кетиб, кейин ўгирилиб қарапг.

Бу сўзларни аниқ эшитдим. Уларни фақат ёнимдаги чолгина айтган бўлиши мумкин эди. Бирок у ҳамон шундай бир вазиятда ўтирардики, гўё ўз ўйлари билангина банддек, атрофидаги ҳеч нарсани сезмаётгандек эди. Ёши анчага бориб қолган озгин, бужмайган бу одам букчайиб ўтирар: афюнли трубка мажолсиз бармоқларидан сирғалиб тушиб кетгандек тиззалари орасида турар эди. Олдинга икки кадам юриб, оркамга ўгирилдим. Ҳайратдан кичкириб юбормаслик учун бор матонатимни ишга солишимга тўғри келди. У шундай бурилдики, юзини мендан бошқа ҳеч ким кўра олиши мумкин эмасди. Унинг елкаси ростланиб, ажинлари ёзилиб, хира кўзлари одатдагидек чакнай бошлади. Қўра олдига менинг ҳайратланганимдан кулгунча Шерлок Холмснинг ўзгинаси ўтирарди. У ўғринча имо қилиб, мени олдига чақирди-да, яна лаби-лунжи осилган қалтироқ чолга айланди-қўйди.

– Холмс! – деб шивирладим мен. – Бу бузукхонада нима қилиб ўтирибсиз?

– Мумкин қадар секинроқ гапиринг, – деб шивирлади у, – кулоғим жуда яхши эшитади. Агар сиз эси оғиб қолган дўстингиздан халос бўлсангиз, сиз билан бир озгина суҳбатлашишга мушарраф бўлардим.

– Мени ташқарида кэб кутиб турибди.

– Бўлмаса ошнангизни ўша кэбда уйига жўната қолинг. Ундан хавотир олмасангиз ҳам бўлади, чунки биронта можаро чиқаришга чоғи келадиган қуввати йўқ. Агар мени учратиб,

ёнимда қолганингизни айтиб кучердан хотинингизга бир энлиқкина хат бериб юборсангиз яна яхши бўларди. Мени кўчада кутиб туриш, беш дақиқадан кейин чиқаман.

Шерлок Холмсининг сўзини ерда қолдириш маҳол: унинг талаблари ҳаминча шу қадар муайян, аниқ ва амрона оҳангда бўлади. Бундан ташқари, мен Уитнини кэбга ўтказиб жўнатиб юборсам, унинг олдидаги бурчимни адо этган бўламан, машхур дўстимнинг кундалиқ фаолиятини ташкил этган ажойиб саргузаштлардан бирида иштирок этишимга ҳеч қандай монелик қолмайди, деб ўйладим.

Шерлок Холмсга унинг тадқиқотларида ёрдам бериш мен учун энг олий бахт эди. Шу сабабли хотинимга бир энлиқкина хат ёзиб, Уитнининг қарзини тўлаб, уни кэбга ўтказиб жўнатдим-да, яқин жойда сабр билан кута бошладим. Кэб бир зумда зулмат қўйнида ғойиб бўлди. Бир неча дақиқадан сўнг такядан чол чиқиб келди, мен кўча бўйлаб у билан ёнма-ён кета бошладим. Икки кварталча жойга у мадорсиз оёқларини сургаб босганча муңкиллаб борди. Кейин шоша-пиша у ёқ-бу ёққа алаңлаганча қаддини ростлади-да, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди. Қаршимда Шерлок Холмс турарди.

– Ҳойнахой, сиз, Уотсон, – деди у, – мени афюн чекишга ружу қилиб қолган, деб ўйлаган бўлсангиз керак.

– Ростини айтсам, мен сизни бу ковакда кўриб, дарҳақиқат, таажжубланган эдим.

– Аслида бу ковакда сизни кўргач мен сиздан кўра ҳам кўпроқ хайратландим.

– Дўстимни қидириб юрган эдим.

– Мен бўлсам душманимни.

– Душманимни?

– Ҳа. Хуллас, Уотсон, ҳозир ғоятда қизиқ бир иш билан бандман, эси қирарли-чиқарли бўлиб қолган таряккашларнинг тутуриқсиз вайсашларида бирор нарса билиб олишга умидвор эдим... Илгари бунга баъзан муяссар бўлардим. Агар ўша ковакда таниб қолишса, менинг ҳаётим сариқ чақага ҳам арзимас эди, чунки у ерда бир эмас, бир неча марта бўлганман,

бузукхона эгаси ярамас ласкар мендан ўч олишга касам ичган. Авлиё Павел кемасозлик корхоналарининг муюши яқинидаги бу уйнинг орқасида шундай бир хуфия эшик борки, агар унинг тили бўлса ойдинсиз қоронғи кечаларда ундан нималарни олиб чиқиб ташлашлари ҳақида кўнгина аломат воқеаларни айтиб бериши мумкин эди.

– Ўлик олиб чиқиб ташлашди деңг?

– Ҳа, Уотсон, ўлик олиб чиқиб ташлашади. Агар сиз билан биз бу бузукхонада ўлдирилган ҳар бир бахтсиз киши учун минг фунтдан пул олсак борми, аллақачон миллионер бўлиб кетардик. Бу дарё соҳилидаги эшг мудҳиш тузоқ, бу тузоққа илинган Невилли Сент-Клер энди уйига қайтиб бормади, деб кўрқаман. Аммо биз ҳам тузоқ қурамиз.

Шерлок Холмс икки бармоғини оғзига тикиб каттик ҳуштак чалди. Шу заҳотиёқ узоқдан шунга ўхшаган ҳуштак эшитилди, шундан сўнг эса биз гилдиракларнинг гумбурлаши билан туёқ товушларини эшитдик.

– Хўш, Уотсон, – деди Холмс қоронғиликдан икки фонари ёрқин шуъла сочиб турган бир отли аравача чиқиб келаркан, – мен билан бирга борасизми?

– Агар сизга фойдам тегса...

– Содик ўртоқнинг ҳамиша фойдаси тегеди. Менинг „Кедр“даги хонамда иккита қаравот бор.

– „Кедр“ дейсизми?

– Ҳа. Мистер Сент-Клернинг уйини шундай деб атайдилар. Бу чигални счмагунимча унинг уйида яшайман.

– У қаерда?

– Ли яқинидаги Кент деган жойда. Етти миля йўл юришимиз керак.

– Ҳеч нарсага тушунмаётиман.

– Мутлақо табиий. Ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман, ўтиришг... Майли, Жон, сизга рухсат. Мана сизга ярим қрон. Мен эртага соат ўн бирларда кутинг. Тизгишни менга беринг. Яхши қолинг.

У отга қамчи урди, биз қоронғи, бўм-бўш, поёнсиз кўча-

лардан аравани елдириб кетдик ва ниҳоят қандайдир кенг кўприкка етиб бордик, унинг остида лойқа дарё бамайлихотир оқар эди. Кўприкнинг нарёғида ҳам ғиштин уйли шундай кўчалар; бу кўчаларнинг сукунати полициячиларнинг бир маромдаги вазмин қадамлари ва бемахал дайдиб юрган ўйинкарокларнинг кўшиқ ҳамда қичкирикларигина бузиб турар эди.

Осмон бўйлаб қора булутлар аста-секин сузар, уларнинг ораларидан гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда хира юлдузлар милтиллаб кўриниб қолар эди. Холмс бошини қуйи солганча чуқур ўйга чўмиб, отни ҳайдаб борар, мен эса ёнида ўтирган қуйи унинг фикри нима билан банд эканлигини пайкашга тиришиб, ўйларини бўлишга журъат қилолмай борар эдим. Бир неча миля йўл босиб, шаҳар атрофи боғлари доирасидан ўтаётганимизда у ниҳоят ҳушига келиб, тирпинди-да, трубкасини тутатди.

– Сиз жуда юраги кенг одамсиз, Уотсон, – деди у. – Шу фазилатишгиз туфайли тенги йўқ ўртоқсиз. Бирок менга ҳозир шундай олам керакки, хунук ҳаёллардан қутулиш учун у билан гаплашиб кетишим керак. Бу ёқимтойгина жажжи аёл мени остонада қарши олганида унга нима деб жавоб беришга гарангман.

– Сиз менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқлигини унутиб қўяётибсиз.

– Биз то Лига етиб борганимизча сизга бор гапни айтиб беришга вақтим етади. Иш жўнгинадек кўринади-ю, ҳолбуки, мен унга қандай қилиб қўл уришни билмай турибман! Қалаванинг учи кўп, аммо улардан биронтасини қатъият билан ушлаёлмаётиман. Мен сизга ҳаммасини гапириб бераман, Уотсон, балки сиз атрофимизни чулғаб турган бу зулматда йилт этган зиё учратиб қоларсиз.

– Гапиринг бўлмаса.

– Бир неча йил муқаддам, аниқроғи, 1884 йилнинг майида, Лида Невилл Сент-Клер деган жентльмен пайдо бўлади, у пулдор киши эди, шекилли. Катта бир виллани ижарага олиб, унинг атрофида ажойиб боғ барпо қилади-да, тўраларча айни суриб янаё боплайди. Бора-бора у кўпчилари билан тани-

ниб, 1887 йилда ўша ердаги пиво пиширувчининг кизига уй-панади, ҳозир ундан икки боласи бор. Унинг аниқ бир касб-корин йўқ, аммо кўпгина савдо-сотиқ ишларида иштирок этади, одатда, ҳар куни эрталаб шаҳарга тушиб кетиб, у ердан 5.14 дақиқа поездда қайтиб келади. Мистер Сент-Клер ҳозир ўттиз етти ёшда. У камтарона ҳаёт кечиради; бамаъни эр, меҳрибон ота, ҳамсухбат бўлган одамлар уни мактайдилар. Яна шуни ишова қилишим мумкинки, унинг атиги саксон саккиз фунту ўн шиллинг қарзи, банкдаги жорий ҳисобида эса икки юз йигирма фунт стерлинг пули бор. Бинобарин, пулдан сикилган, деб тахмин қилишга ҳеч қандай асос йўқ.

Ўтган душанба куни мистер Невилл Сент-Клер шаҳарга одатдагидан кўра барвақтроқ жўнаб кетаётганида иккита муҳим иши борлигини, ўғлига бир қутича кубик олиб келишини айтган. Тасодифан ўша душанбада у жўнаб кетиши билан салдан кейин хотини телеграмма олган, телеграммада Ўбрег кемачилик ширкатида унинг номига кичкина, аммо тоятда қимматбаҳо совға олингани айтилган, хотин буни анчадан бери кутаётган экан. Агар Лондонни яхши билсангиз, сизга маълумки, бу кемачилик ширкатининг идораси Фресно-стритда жойлашган бир қаноти сиз мени бугун кечкурун қидириб топган Эппер-Суондем-лэнга келиб тақалган. Миссис Сент-Клер нонушта килгач, шаҳарга тушган, баъзи нарсалар харид килган, ширкат идорасига кириб, совғасини олган, соат тўртта ўттиз беш дақиқада Суондем-лэн бўйлаб вокзалга йўл олган. Шу еригача яхши тушуниб келаётган бўлсангиз керак, тўғрими?

– Албатта, бунинг ҳеч тушунмайдиган жойи йўқ.

– Агар ёдингизда бўлса, душанбада кун жуда исиб кетган эди, миссис Сент-Клер бамайлихотир атрофига аланглаганча кэб қидира бошлаган, чунки бу район унга сира ёқмабди. Шу тариқа Суондем-лэн бўйлаб кетаётиб у қўққисдан бировнинг кичқирганини эшитиб қолган, аллақандай бир уйнинг иккинчи қаватидаги деразадан қараб турган эрига кўзи тушиб, аъзойи бадаши музлаб кетган, назарида эри уни имо-ишоралар билан

чақиргандек бўлган. Дераза очик экан, у эрининг юзини аник кўрган, эрининг юзи ғоятда хаяжонлангандек туюлган. Эри унга иккала кўлини чўзиб, гўё биров уни зўрлаб деразадан тортиб олиб кетгандек бирданига ғойиб бўлиб қолган. Бирок ўткир кўзли хотин эри уйдан кийиб чикиб кетган ўша қора сюртукда бўлса-да, ёқаси билан галстуги йўқлигини пайкаб қолган.

Эрининг бошига бирор фалокат тушганини фаҳмлаб, у зинапоядан пастга югуриб тушган (бу сиз мени кечкурун топган ўша бузукхона жойлашган уй эди), олдинги хонадан ўтиб бориб, юқори каватларга кўтариладиган зинапоёга чиқмоқчи бўлган. Аммо зинапоё олдида мен сизга ҳозир айтиб берган ярамас ласкарга тўқнаш келиб қолган. Ласкар ёрдамчиси кўмагида уни кўчага олиб чикиб ташлаган. Унинг даниялик бир ёрдамчиси бор. Даҳшатдан эсхонаси чикиб кетган хотин кўча бўйлаб югурган, бахтига, Фресно-стритда инспектор бошчилигида айланиб юрган полициячиларни учратиб қолган.

Инспектор икки констебль билан миссис Сент-Клернинг орқасидан эргашиб келган, уй эгасининг каттиқ қаршилик кўрсатишига карамай, улар хотин деразасидан эрини кўрган хонага кириб боришга муваффақ бўлганлар. Аммо уни хонадан тополмаганлар. Ўша каватда бадбашара бир майриқдан бошқа ҳеч кимни учратолмабдилар. У майриқ ўша ерда янаса керак. У ҳам, ласкар ҳам, бу ерда бошқа ҳеч ким янамайди, деб каттиқ туриб олишибди. Улар ҳамма нарсани шу қадар қатъий инкор қилишибдики, инспектор, миссис Сент-Клер янглишмадимикан, деб гумон қила бошлаган экан ҳамки, хотин қичқилиб юбориб столда турган кичикрок тахта қутичага ташланибди-да, жонҳолатда унинг қопқоғини очибди. Қутичадан болалар ўйнайдиган кубиклар тўкилибди. Бу эри шаҳардан олиб келишни ваъда қилган ўйинчоқ экан.

Бу нарса топилиши билан майриқнинг бирдан хижолат бўлишидан инспектор ишнинг жиддийлигига қаноат ҳосил қилибди. Хоналарни синчиклаб тинтишибди, тинтув натижасида қабих бир жинойт очилибди.

Бу квартиранинг жиҳози, албатта, ғарибона. Олдинги хона меҳмонхона хизматини ўтайди, унинг ёнида чоғрокқина ёток-хона жойлашган, унинг деразаси кемасозлик корхоналаридан бирининг орқа томонига қараган. Кемасозлик корхоналари билан ёток деразаси оралиғида торғина канал бўлиб, у сув пасайганда куриб қолади, сув кўтарилганда эса тўрт ярим фут баландликда сувга тўлади. Ётокнинг деразаси сербар, пастдан очилади.

Кўздан кечириш вақтида дераза рафида қон излари топилган; шунингдек, хона тагига тўшалган тахталарда ҳам бир неча қон доғлари топилган. Олдинги хонадаги парда орқасидан мистер Невилл Сент-Клернинг ҳамма кийимларини топиб олганлар. Пиджагигина топилмаган. Ботинкаси, пайпоғи, шляпаси, соати ҳаммаси шу ерда экан. Кийимида ҳеч қандай зўрлик асоратини кўрмаганлар. Аммо мистер Невилл Сент-Клернинг ўзи изсиз ғойиб бўлган. У деразадангина тушиб кетган бўлиши мумкин экан, дераза рафидаги машъум қонли доғлар унинг сувдан сузиб ўтиб, жон сақлаб қолганига ишонини амримахол эканлигини яққол кўрсатиб турган, қолаверса, фожиа содир бўлган соатда сув сатҳи жуда баланд кўтарилган.

Энди диққатимизни шубҳа туғдираётган ярамасларга қаратамиз. Ласкар ўтмиши қоронғи одам, аммо биз миссис Сент-Клернинг ҳикоясидан биламизки, унинг эри деразада кўришганида бир неча лаҳзадан сўнг ласкар пастда бўлган, бинобарин, уни жинойтнинг иштирокчисигина деб ҳисоблаш мумкин. Бу ишга даҳли борлигини у мутлақо инкор этмоқда. Айтилишига қараганда, уйда истиқомат қилиб турадиган Хью Бушининг умуман нима билан шуғулланишидан мутлақо беҳабармиш. Ғойиб бўлган жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиши унинг учун бир жумбоқ эмиш.

Уй эгаси ласкар тўғрисида маълум бўлган ҳамма гап шу. Энди бузуқхона тепасидаги иккинчи қаватда яшайдиган, Невилл Сент-Клери охириги марта кўрган киши эканлиги муқаррар бўлган тунд башара майрикқа келайлик. Унинг оти Хью Бун, Ситида ўқтин-ўқтин бўлиб турадиган ҳар бир кимса

ҳам унинг мудҳиш башарасини яхши билади. Касби тиланчилик, дарвоқе, полиция қонун-қоидаларига чап бериш учун гугурт сотаётган киши қиёфасига кириб ўтиради.

Бир эмас, бир неча бор пайқаган бўлсангиз керак, Трэд-Нидл-стритнинг чап томонида токчага ўхшаган жой бор. Бу токчада бир майиб чордона қуриб, тиззаларига бир печа гугурт кути териб қўйганча ўтиради: уни кўрганларнинг раҳми келади, олдиданги тош кўчада ётган кир чарм кепкасига хайр-эҳсон ёмғир бўлиб ёғилади. Мен уни жуда кўп кузатганман, аммо бир кун у билан жишоятчи сифатида танишишим мумкинлиги ҳаёлимга ҳам келмаган, унинг бир зумда анча-мунча пул ишлаб олишига ҳамisha таажжубланар эдим. Қиёфаси шундай аломатки, олдидан ҳеч ким бир қарамай ўтиб кетолмайди. Қизғиш-малла сочи, қуйи учи юқориги лабини иккига ажратиб турган мудҳиш тиртикли, янаски энгаги ва қора ўткир кўзлари - буларнинг ҳаммаси уни жўнгина тиланчилар галасидан ажратиб турарди. Олдидан ўтиб кетаётиб унга тегажаклик қилмоқчи бўлган ҳар кимсани ўша заҳотиёқ аччиқ-аччиқ ҳазил гаплар билан узиб олади.

Шубҳали такахонанинг юқори қаватида яшайдиган бу одам шундай... Биз кидираётган жентльменни ундан кейин ҳеч ким кўрмаган.

– Аммо у майриқ-ку ахир! – дедим мен. - Шундай бақувват, яғриндор йипитга бир ўзининг қандай кучи етиши мумкин?

– Унинг оёғигина майиб, юрганида бир оз оқсоқланади, умуман эса соппа-соғ паҳлавон. Сиз, Уотсон, албатта, медик сифатида биласизки, кишининг бир мучаси заиф бўлса, бунинг эвазига бошқа мучалари тоятда бақувват бўлади.

- Илтимос, хикоянгизни давом эттиринг.

– Деразадаги қонни кўргач, миссис Сент-Клер ҳушидан кетаётган, уни полициячи ҳамроҳлигида уйига жўнатганлар, чунки бундан кейинги текширишда унинг иштирокига эҳтиёж бўлмаган. Бу ишни олиб боришни ўз зиммасига олган инспектор Бартоп бузуқхонани бошдан-оёқ синчиклаб тинтиб

чикқан, аммо ҳеч қандай янги нарса тополмаган. Хатога йўл қўйганлар. Бунни дастлабки дақиқадаёқ камокка олмаганлар, бу билан унга бир зумда дўсти ласкар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олиш имконини берганлар. Бирок бу хато тез орада тузатилган: Бунни ушлаб олиб ён-верини тиштиганлар. Лекин тишгув унга қарши ҳеч қандай далиллар бермаган. Тўғри, кўйлагининг ўнг енгида қон излари топилган, у полициячиларга жимжилоғиши кўрсатган, унинг тирноққа яқин жойи кесилган экан, дераза рафидаги қон ҳам шу ярадан томган бўлса керак, чунки бармоғимдан қон оқаётганида дераза олдига борган эдим, деган. У, мистер Сент-Клерни ҳеч қачон кўрган эмасман, деб тонган, ўша жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиб қолганлиги полиция учун қандай сир бўлса, мен учун ҳам шундай сир, деб туриб олган. Унга миссис Сент-Клернинг эрини унинг хонаси деразасидан кўрганини айтганларида, у хотинга эси чикиб кетганидан ёки хаёлида шундай кўринган бўлса керак, деган. Бунни полиция маҳкамасига олиб борганлар. У бақириб-чақириб қаршилиқ билдирган. Инспектор канал тагидан қандай бўлмасин янги далиллар топиш мақсадида сувнинг қайтишини кутиб қолган. Дарҳақиқат, канал тагидаги ёпишқоқ балчиқдан юраклари пўкиллаб кутган нарсани эмас, мутлако бошқа нарсани топганлар. Сув қайтгач, улар Невилл Сент-Клерни эмас, Невилл Сент-Клернинг пиджагини топганлар. Сиз нима деб ўйлайсиз, пиджагининг чўнтагидан нималар топган бўлишлари мумкин?

– Тасаввур қилолмайман.

– Мен, сиз айтиб берасиз, деёлмайман ҳам. Ҳамма чўнтаклари пенни, ярим пенни пуллар билан тўла эмиш тўрт юз йигирмата бир пеннилиқ, икки юз етмишта ярим пеннилиқ чака чиқибди. Сув қайтаётганида пиджакни оқизиб кетмаганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Жасад бўлса – бошқа гап эди. Уй билан кемасозлик корхоналари оралирида сув жуда тез оқади. Сув жасадни дарёга оқизиб кетганига ишонса бўлади, айни бир вақтда эса оғир пиджак сув тагида қолиб кетган.

– Аммо янглишмасам, қолган ҳамма кийимларини хонадан

топишибди-ку. Нахотки мархумнинг устида пиджаги ина бўлган бўлса?

- Йўқ, сэр, бунинг сабабларини топиш мумкин. Фараз қилайлик. Бун Невилл Сент-Клерни деразадан улоқтирган, буни ҳеч ким кўрмаган. Шундан кейин у нима қилиши мумкин эди? Табиийки, биринчи навбатда ўзини фол қилиб қўйиши мумкин бўлган кийимдан қутулишга уринади. Пиджакни олиб, деразадан улоқтириб юбормоқчи бўладию, аммо тўйқусдан пиджак чўкмай, сув юзида қалқиб юриши мумкинчилигини фаҳмлайди. У жуда шошиб қолади, чунки зинапоядаги тўполонни, Сент-Клер хотинининг „Эримнинг олдида кираман“, деб талаб қилаётганини эшитади, қолаверса, шериги ласкар уни полиция келганидан огоҳлантирган бўлса ҳам ажаб эмас. Бир дақиқа фурсатни ҳам кўлдан бериши мумкин эмас. У тиланчиликдан тошганлари яшириб қўйилган хилват бурчакка ташланади, пиджакнинг чўптакларига кўлига тушиб қолган чақаларни жойлайди. Шундан сўнг у пиджакни улоқтириб юборади, бошқа буюмларни ҳам улоқтириб юбормоқчи бўладию, аммо зинапоядан одам товушларини эшитгач, полиция кириб келмасидан деразани ёнишга арабг улгуради.

- Бунга ақл бовар қилмайди.

- Бошқа фаразимиз бўлмагани учун буни хомаки фараз сифатида қабул қиламиз... Ҳали айтиб ўтганимдек, Бунни маҳкамага олиб келдилар. Унинг ўтмиши, асосан, бенуксон эди. Рост, кўп йиллар мобайнида тиланчилик қилиб келган одам сифатидагина маълум бўлса-да, аммо тинч-осойишта япар, бирон ножўя иш қилгани маълум эмас эди.

Айни пайтда бу иш мана шу аҳволда. Кўриб турибсизки, Невилл Сент-Клернинг бу такахонада нима қилгани, у ерда унга нима бўлгани, ҳозир каердалиги, ғойиб бўлишига Хью Буннинг қандай алоқаси борлиги ҳақидаги масалалар ҳамон ечилмай турибди. Ўзтироф этишим керакки, ўз фаолиятим давомида, биринчи қараганда жуда оддий кўриниб, аслида эса шу қадар мушкул бўлган ходисани эслаёлмайман.

Шерлок Холмс менга бу ажойиб воқеаларни батафсил сўз-

лаб бераркан, биз каттакон шаҳар касабасидан ўтиб кетдик, охириги уйлар ортда қолди, икки томони бўйлаб қишлоқ четан деворлари чўзилиб кетган йўлдан борардик. Қишлоққа кириб боришимиз билан унинг ҳикояси ҳам тамом бўлди. Унда-бунда деразалардан чироқлар милтиллаб кўринарди.

– Ўйга кириб бораётибмиз, – деди ошнам. – Бу қискагина сафаримиз давомида биз Англиянинг учта графлигида бўлдик: Миддлсексдан чиқиб, Сэрриинг бир четидан айланиб ўтиб, Кентга кириб келдик. Дарахтлар орасидаги анави шуълаларни кўряпсизми? Бу „Кедр“. У ерда чироқ олдида бир хотин ўтирибди, унинг динг кулоғи отимиз туёғининг дупурини аллақачон эшитган бўлса ҳам ажаб эмас.

– Бу ишни олиб бориш учун сиз нима сабабдан Бэйкер-стритда эмас, бу ерда яшаётибсиз? – деб сўрадим.

Шунинг учунки, кўп нарсаларни шу ерда текшириб аниқлашга тўғри келади... Миссис Сент-Клер илтифот билан ихтиёримга икки хона ажратиб берди, амин бўлишингиз мумкинки, у менинг кидиришларимда ёрдам берадиган дўстимга бажонидил меҳмондўстлик изҳор қилади. О, у билан учрашиш менга нақадар оғир, Уотсон, ҳозирча унга эри ҳақида бирон янги хабар айтишдан ожизман! Келдик, дирр!..

Биз атрофи боғ билан ўралган каттакон вилла олдида келиб тўхтадик. Отни қаршимиздан югуриб чиққан отбоқарга топшириб, Холмс икковимиз шағал тўкилган торгина йўлқадан уйга қараб кетдик. Яқинлашишимиз билан эшик очилиб, остонада пушти шифон билан жимжимадор килиб безатилган оқ тусли шоҳи қўйлак кийган малла сочли, кичкинагина жувон пайдо бўлди, у бир кўли билан эшикни ушлаб турарди, иккинчи кўлини эса сабрсизлик билан кўтарди; олдишга энгашиб, лаблари очилиб бизга кўз узмай тикилар, бутун важохати билан, нима янгилик топиб келдинглар, деяётгандек эди.

– Хўш? – деб сўради у баланд овоз билан.

Икки киши эканимизни кўргач, қувончдан қичқириб юборди. Аммо ўртоғим бош чайкаб кифтини қисгач, қичқириғи фарёдга айланди.

- Бирон яхши гап топиб келдингизми?
- Йўқ.
- Хунукроқ гап-чи?
- Йўқ.
- Буни сизга ҳам шукр. Кирсанглар-чи. Кунни бўйи машаққат чеккансиз, чарчаган бўлсангиз керак.
- Бу менинг дўстим, доктор Уотсон. Кўпгина текширишларимда фойдаси теккан, омадим ёр бўлиб, уни бу ерга олиб келишга муваффақ бўлдим, қидириш ишларимизда унинг ёрдамидан фойдаланмоқчиман.
- Хуш келибсиз, – деди жувон самимият билан қўлимни сикаркан. Уйимиз сизга файзсиз кўринмаса, деб қўрқаман. Оиламиз бошига қандай ногаҳоний кулфат тушганини биласиз-ку...
- Хоним, – дедим мен, – мен йўл азобига кўникиб кетган истеъфодаги аскарман, хуллас, борди-ю, аскар бўлмаган тақдиримда ҳам мендан узр сўраб ўтиришингизнинг ҳеч хожати йўқ. Сизга ёки дўстимга бирор фойдам тегса ўзимни бахтли деб ҳисоблардим.
- Мистер Шерлок Холмс, – деди у яхна овқат тайёрлаб қўйилган ёп-ёруғ семахонага олиб кираркан, – мен сизга очикчасига бир неча савол бермоқчиман, илтимос қиламанки, сиз ҳам уларга тўғри, очикча жавоб берсангиз.
- Марҳамат, хоним.
- Менинг кайфиятимдан андиша қилиб ўтирманг: дод ҳам солмайман, хушимдан ҳам кетиб қолмайман. Фақат сизнинг ҳақиқий, чинакам фикрингизни билмоқчиман.
- Нима ҳақида?
- Невиллнинг тирик экашлигига кўнглингиз ишонадими?
- Шерлок Холмс, афтидан, бу саволдан хижил бўлди.
- Очигини айтаверинг, – деб такрорлади жувон, гиламда турганича Холмснинг юзига тикиларкан.
- Очигини айтсам, хоним, ишонмайман.
- Сиз уни ўлган, деб ўйлайсизми?
- Ҳа, шундай деб ўйлайман.

– Ўлдирилганми?
– Мен бундай демоқчимасман.
– У қайси куни ўлган?
– Душанба куни.
– У тақдирда, мистер Холмс, менга тушунтириб берсангиз, эримдан шу бугун мана бу хатни қандай қилиб олишим мумкин эди?

Шерлок Холмс худди электр токи ургандек креслодан сапчиб турди.

– Нима-нима? – деб қичкириб юборди у.

– Ҳа, шу бугун олдим.

Жувон қўлида бир варақ қоғоз ушлаганча жилмайиб турарди.

– Ўқиб кўрсам бўладими?

– Марҳамат.

У хатни жувоннинг қўлидан юлқиб олиб, столга ёзди-да, текислаб, диққат билан кўздан кечира бошлади. Мен креслодан туриб бориб, унинг елкаси оша қараб турдим. Маҳкамаларга хос оддийгина конверт, конвертда Гревзенд почтасининг штемпели: штемпелда – бугунги ёки, тўғрироғи, кечаги кун кўрсатилган, чунки вақт ярим кечадан оққан эди.

– Кўпол дастхат, – дея мингиллаб қўйди Холмс. – Амин-машки, бу дастхат эришгизники эмас, хоним.

– Ҳа, конвертдаги бегона дастхат, аммо ичидагиси эримнинг дастхати.

– Конверт устидагиларни ёзган одам сизнинг манзилингизни суриштиришга мажбур бўлган.

– Буни қаёқдан биласиз?

– Кўриб турибсизки, конвертдаги ном ёзилган сиёҳ рангининг тўқлиги билан ажралиб турибди, чунки сиёҳ ўзи қуриган. Манзилдаги сиёҳнинг ранги эса очроқ чунки унга босма қоғоз босилган. Борди-ю, конверт устидаги ёзув бирдан ёзилиб ҳаммасига босма қоғоз босилган тақдирда ҳамма сўзлар ҳам оч тусда бўларди. Бу одам конвертга аввал сизнинг номингизни ёзган, бир қанча вақт ўтгандан кейин эса тагига манзилингизни ёзиб қўйган, бундан шу хулосага келиш мумкинки, манзил

аввал унга маълум бўлган эмас. Албатта, бу арзимайдиган нарсаси, аммо менинг касбимда арзимайдиган нарсалардан кўра муҳимроқ нарсаси бўлмайди. Хатни бир кўриб берай-чи... Ҳа! Ичига бир нарсаси солинган экан.

- Ҳа, узук бор экан. Унинг муҳри узуги.

- Бу эрингизнинг дастхати эканлигига аминмисиз?

- Унинг дастхатларидан бири.

- Дастхатларидан бири?

- Шошилиб ёзадиган вақтидаги дастхати. Одатда, бутунлай бошқача ёзди, аммо бу дастхати ҳам менга яхши таниш.

„Азизим, ташвишланма. Ҳаммаси яхшилик билан тугайди. Бир хато юз берди, буни тузатиш учун бир оз вақт керак бўлади. Сабр билан кут. Невилл“... Китобдан йиртиб олинган бир варақ қоғозга қалам билан ёзилган, ҳеч қандай шартли белгилар ҳам йўқ. Ҳм!.. Буни Гревзенддан бошмалдоғига бир нарсаси теккан одам жўпатган. Ҳм!.. Агар янглишмасам, конвертни олимаган одам тамаки иймади... Сиз бу эрингизнинг дастхати эканлигига аминмисиз, хоним?

- Аминман. Бу хатни Невилл ёзган.

- Хат шу бугун Гревзелддан жўпатилган. Нима ҳам дедик, миссис Сент-Клер, булутлар тарқалмоқда, зотан, мен хавф-хатар бартараф бўлди, деб айтолмайман.

- Ҳар қалай, у тирик экан-ку, мистер Холмс!

- Бу бизни чақитиб нотўғри изга солиб юбориш учун ишлатилган маккорона қаллоблик бўлмаса бўлгани. Узукка ишониш амримаҳол. Узукни тортиб олган бўлишлари мумкин.

- Аммо бу унинг ўз дастхати-ку!

- Дуруст. Борди-ю, хат дупанба кунни ёзилиб, бутунгича жўпатилган бўлса-чи?

- Шундай бўлиши ҳам эҳтимол.

- Бу муддат ичида кўп нарсалар бўлиши мумкин.

- О, мени қувончимдан маҳрум қилманг, мистер Холмс! Биламан, унга ҳеч нарсаси бўлган эмас. Биз у билан шу қадар яқинмизки, агар бошига чиндан ҳам қулфат тупса, мен, албатта, сезган бўлардим. Ғойиб бўлишидан бир кун олдин бе-

хосдан бармоғиши кесиб олди. Шу пайт мен смакхонада, у ётоқхонада эди, унга бир нарса бўлганини дарров сезиб олдига югуриб чиқдим. Менга шундай арзимаган бир нарса ҳам таъсир қилса-ю, наҳотки мени, унинг ўлганини билмай қолган, деб ўйласангиз!

– Мен кўпни кўрган тажрибали одамман, баъзан аёлларнинг бевосита зийрак туйғулари ҳар қандай мантикий хулосалардан қимматлироқ бўлишини биламан. Бу хат ҳам, албатта, сизнинг ҳақ эканлигингизни тасдиқловчи муҳим шохид бўлиб турибди. Бироқ агар мистер Сент-Клер ҳаёт экан, агар у сизга хат ёзишга қодир экан, нима сабабдан ҳозир ёнингизда эмас?

– Билмадим. Бунга ақлим ҳам бовар қилмаётибди.

– Душанба кун жўнаб кета туриб, сизни ҳеч нарса деб огоҳлантирганмиди?

– Йўқ.

– Сиз уни Суондем-лэнда кўрганингизда жуда таажжубланингизми?

– Жуда.

– Дераза очикмиди?

– Ҳа.

– Сизни деразада туриб чақириши мумкинмиди?

– Ҳа.

– Ҳолбуки, пайкашимча, у алланарса деб кичкириб юборибди-ку, шундайми?

– Ҳа.

– Сиз, у мени ёрдамга чақираётибди деб ўйладингизми?

– Ҳа, у менга қўллариши силкиди.

– Балки, у қутилмаган нарсани кўрганидан қичкириб юборгандир. Сизни кўриб қолганидан таажжубланиб чапак чалиб юборгандир.

– Эҳтимол.

– Назарингизда уни деразадан тортқилаб олиб кетишгандек бўлдимми?

– У бирданига ғойиб бўлиб қолди...

– У ўзини орқага ташлаган бўлиши мумкин. Сиз хонада ундан бошқа ҳеч кимни кўрмадингизми?

– Ҳеч кимни. Аммо бадбашара тиланчи Невиллнинг ўша ерда бўлганига икром бўлди-ку. Ласкар бўлса пастда, зинаоянинг олдида турарди.

– Жуда тўғри. Кўрган бўлсангиз, эрингиз одатдагидек кийинганмиди?

– Ёқаси ҳам, галстуги ҳам йўқ эди. Буни аниқ кўрдим.

– У сиз билан Суондем-лэн хақида ҳеч гаплашганмиди?

– Ҳеч қачон...

– Сиз унинг афюн чекишини кўрсатадиган бирон белгини кўрганмидингиз?

– Ҳеч қачон.

– Миннатдорман, миссис Сент-Клер. Бу мен тўла-тўқис билмоқчи бўлган асосий нуқталар. Энди биз овқатланиб, кибриб дам оламиз. Негаки эртага кўп елиб-югурсак ажаб эмас.

Бизнинг ихтиёримизга иккита каравот қўйилган, кенг, қулай хона берилган эди, мен дарров чўзила қолдим, чунки тунги оворагарчиликлар чарчатиб қўйган эди. Аммо Шерлок Холмс биронта ечилмаган масала бўлса уни мулоҳаза қилиб, фактларни такқослаб, уларни турли нуқтаи назарлардан кўздан кечириб то ҳал қилмагунча ёки ўзи янглиш йўлда турганига қаноат ҳосил қилмагунча бир неча кеча-кундузлаб, ҳатто ҳафталаб ухлаёлмас эди. Мен дарҳол унинг туни бўйи ухламай ўтириб чиқмоқчи эканини пайкадим. У шиджаги билан нимчасини ечди-да, кенг-ковул кўк халатини кийиб, каравот, кушетка ва креслолардаги ёстикларни бир ерга уя бошлади. Бу ёстиклардан ўзига шарқча диванга ўхшаган бир нарса ясади-да, унинг устига чиқиб, чорлана қуриб ўтирди, олдида бир қути тамаки билан гугурт қўйиб олди. Чирокнинг хира ёруғида оғзидаги эски трубкасида пара-пара мовий тутун таратганча шифтга фаромушгина кўз тиккан кўйи сассиз, ҳаракатсиз ўтирганини кўрдим, шуъла унинг бургут тақид қиёфасини ёритиб турарди.

Уйкуга кетаётганимда қандай ўтирган бўлса, хонага эрта-лабки қуёш нури тушган пайтда унинг туйқусдан кичқириб

юборишидан уйғониб кўзимни очарканман, у ҳамон ўшандай ўтирарди. Трубкаси ҳамон оғзида, тутун ҳамон бурксаб кўтарилиб турар, хона тамаки дудига тўлган, кечкурун турган бир кути тамакидан эса ҳеч парса қолмаган эди.

– Уйғондингизми, Уотсон? – деб сўради у.

– Ҳа.

– Айланиб келишни хоҳлайсизми?

– Жоним билан.

– Бўлмаса кийининг. Ҳали уйдагилар ҳаммаси уйқуда, аммо отбоқарнинг қаерда ётишини биламан, ҳозир бизга файтонни қўшиб беради.

Шундай деркан кулиб қўйди; кўзлари чараклар, у мен кеча кўрган тунд кишига сира ҳам ўхшамас эди.

Кийинаётиб, соатга қарадим. Ҳали уйдагилар ҳаммаси ухлаб ётганига таажжубланмаса ҳам бўларди; тўртдан йигирма беш дақиқа ўтган эди. Кийиниб бўлишим билан Холмс кириб, отбоқар отни қўшганини айтди.

– Мен ўзимнинг бир назариямни текшириб кўрмоқчиман, — деди у ботинкасини кияётиб. — Сиз, Уотсон, каршингизда Европада яшаётган энг буюк тентаклардан бирини кўриб турибсиз! Мен кўрсичкондек гумроҳ эканман. Мени шунақа бир тепин лозим эканки, бу ерда Черинг-кроссга бориб туپиним керак экан! Аммо энди бу жумбоқнинг қалитини тоқдим, шкилли.

– Қани ўша қалитингиз? – деб сўрадим жилмайиб.

– Ваннахонада, — деб жавоб берди Холмс. — Йўқ, ҳазиллашаётганим йўқ, дея давом эттирди у ганини, менинг ишонкирамай қараб турганимни пайқаб. — Аллақачон ваннахонага кириб, уни олиб мана бу чамадончага яшириб қўйдим. Бориб кўрайлик-чи, дўстим, бу қалит қулфга тўғри келармикан.

Биз мумкин қадар охишта одимлашга ҳаракат қилиб, зина-поядан пастга тушдик. Ташқарида эрталабки қуёш чараклаб нур сочмоқда эди. Дарвоза олдида бизни извош қутмоқда, отбоқар эса қўшилган отнинг жиловидан тутиб турар эди.

Биз экилашга чиқиб, ғизиллаганча Лондон йўли бўйлаб

жўнадик. Аҳён-аҳёнда пойтахтга сабзавот олиб бораётган аравалардан ўтиб кетардик, аммо атрофдаги боғлар жимжит – ҳаммаёқ сеҳрланган шаҳардагидек уйкуда.

- Баъзи жиҳатлардан олиб қараганда бу мутлақо бошқача иш, – деди Холмс, отни чоптираркан. Иқрор бўлай, мен кўрсичқондек гумроҳ эканман, аклинг ақалли кеч кирса ҳам дуруст экан.

Биз шаҳарга Сэрри томонидан кириб бордик. Деразаларда ҳозиргина уйғонган одамларнинг уйқули юзлари кўрина бошлади. Биз Ветерлоо кўприги орқали дарёдан ўтгач, ўнгдаги Веллингтон-стритга бурилиб, Бау-стритга бориб етдик. Шерлок Холмсни полиция бошқармасида яхши ташир эдилар, биз яқинлашарканмиз, икки констебль уни қўлларини чаккаларига олиб бориб қутлади. Улардан бири отнинг жиловини ушлади, иккинчиси эса бизни ичкарига бошлаб кирди.

– Навбатчи ким? – деб сўради Холмс.

– Инспектор Брэдстрит, сэр.

Тоштахта ётқизилган йўлакдан қаршимизга тўла-тўқис форма кийган, тўла гавдали, новча полициячи чиқиб келди.

– Ҳа, Брэдстрит! Аҳволларингиз қалай? Мен сиз билан гаплашмоқчи эдим, Брэдстрит.

Марҳамат, мистер Холмс. Менинг хонамга кирақолинг.

Хона идорага ўхшарди: столда ёзувлар олиб бориладиган каттакон дафтар, деворда телефон. Инспектор столга ўтирди:

– Хизмат, мистер Холмс?

Сиздан мистер Невилл Сент-Клернинг ғойиб бўлиши ҳақидаги ишга алоқаси бор тиланчи тўғрисида сўрамоқчи эдим.

– Уни қамоққа олиб, сўроқ қилиш учун бу ерга олиб келдик.

Бишаман. У шу ердами?

Камерада.

– Тўполон қилаётгани йўқми?

– Йўқ, ўзини осойишта тутаётибди. Аммо ярамас шу қадар кир-яғирки!

- Кир-яғир?

Ҳа. Қўлини ювишга аранг кўндирдик, юзи бўлса мисгарнинг юзидек қоп-қора. Тергов тугасин-чи, турма ваннасига бир карра тушиши бор! Агар сиз уни бир кўрсангиз, менинг фикримга қўшилардингиз.

– Мен уни кўришни жуда истардим.

– Ростданми? Бу кийин иш эмас. Оркамдан юринг. Чамадончангизни шу ерда қолдиришингиз мумкин.

– Йўқ, уни бирга олакетаман.

– Дуруст. Бу ёққа марҳамат қилинг.

У ёпиқ турган эшикни очиб, айланма зинапоядан бизни пастдаги деворлари оқланган йўлакка олиб тушди. Ўнг ва чап томонларда қатор-қатор кетган эшиклар.

– Унинг камераси – ўнгдан учинчиси, – деди инспектор. – Мана шу ерда.

У эшикнинг юқори қисмидаги тахтачани охиёста суриб, туйнукдан қаради.

– Ухлаб ётибди, – деди у. – Уни яхшилаб кўриб олишингиз мумкин.

Биз панжарадан мўраладик. Махбус аста-секин ва оғир нафас олганча қаттиқ ухларди. Унинг юзи бизга кўриниб турарди. Бу ўрта бўй бир эркак бўлиб, ҳамма гаёйларга ўхшаб расво кийинган: жулдур пиджагининг йиртиқларидан рангдор кўйлагининг увадалари чиқиб турарди. У, дарҳақиқат, гоёт кир-яғир, хаттоки юзини қоплаб турган қалин кир қатлами ҳам бадбашара қиёфасини яширолмасди. Кўзи яқинидан энгагига-ча сербар чандиқ тушиб келган, устки лабидаги қийтиқ-тиртиқдан учта тиши иржайиб кўринар, бир тутам сан-сарик сочи пешонаси билан кўзларига тушиб турар эди.

– Жуда чиройли-я, пима дедингиз? – деди инспектор.

– У ювиниши керак, – деб кўйди Холмс. – Мен буни илгарироқ пайқаган эдим, шу сабабдан керакли асбобларни ола келганман.

У чамадончани очди-да, бизни ҳайратда қолдириб ундан каттагина бир ишқалагич олди.

– Ҳе-хе, ҳазилкаш экансиз-ку! – деб кулиб юборди инспектор.

– Мумкин бўлса, бизга эшикни оҳиста очиб берсангиз, биз уни бир зумда ажабтовургина одамбашара қилиб қўямиз.

– Хўп бўлади, – деди инспектор. – Бўлмаса у чиндан ҳам турмамизга иснод келтираётибди.

Инспектор эшикни очди. Учаловимиз камсрага шарпа чикармай кирдик. Махбус кимирлаб қўйдию, лекин дарҳол яна ҳам қаттиқроқ уйкуга кетди. Холмс жўмрак олдига бориб, ишқалагичини ҳўллади-да, махбуснинг юзига икки марта куч билан ишқалади.

– Сизларни Сент графлигидаги Ли қишлоғида яшайдиган мистер Невилл Сент-Клерга таништиришга рухсат этгайсизлар! – деб хитоб қилди Холмс.

Мен бу тариқа ҳодисани умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Махбуснинг юзи дарахтнинг пўстлоғи кўчиб кетгандек шилиниб тушди. Офтобда куйиш натижасида пайдо бўлган кўнғирлик йўқолди. Юзини қиялаб кесиб ўтган мудҳиш чандик ҳам, лабининг тиртиғи ҳам ғойиб бўлди. Тишларининг хунук иржайиб туриши ҳам барҳам эди. Холмснинг бир қўл ҳаракати билангина малла нахмоқ сочлари ҳам йўқолди, қаршимизда сочлари коп-қора, териси нозик, рангсиз, ғамгин, латиф бир киши пайдо бўлди-қолди, ҳали уйқуси тўла ёзилмаган бу одам кўзларини ишқаб бизга таажжуб билан тикилганча тўшакда ўтирарди. Қўққисдан у нималар содир бўлаётганини англаб қолдию, додлаганича бошини ёстик остига тикди.

– Ё Раббий, – деб қичкириб юборди инспектор, – йўқолган одамнинг ўзгинаси-ку! Мен уни биламан, суратини кўрганман!

Махбус тақдирга тан беришга мажбур бўлган одамдек, умидсиз бир қиёфада бизга ўғирилди.

– Бўлар иш бўлди! – деди у. – Сизлар мени бу ерда нега ушлаб турибсизлар?

– Мистер Невилл Сент-Клерни ўлдирганингиз учун... Туф-э! Энди сизни одам ўлдиришда айблаш мумкин эмас. Сизни ўзингиз ўзингизга суикасд қилмоқчи бўлганингизда айблашлари мумкин, – деди инспектор кулимсираб. – Йигирма

етти йилдан бери полицияда хизмат киламан, аммо бундай ҳо-
лисани сира ҳам кўрган эмасман.

– Модомики, мен мистер Невилл Сент-Клер экашман, де-
мак жинойт содир бўлмаган, бинобарин, мен қонунга ҳилоф
равишда қамокқа олинганман.

– Жинойт қилинмагану, аммо катта хатога йўл қўйилган, –
деди Холмс.

Сиз хотинингизга сирингизни айтмай чакки қилгансиз.

– Гап хотинимда эмас, болаларимда, – деди кизишиб
махбус. – Мен уларнинг оталаридан ор қилишларини истама-
ган эдим. Ё Раббий, қандай шармандалик! Энди нима қиламан?

Шерлок Холмс унинг ёнига, каравотга ўтириб мулойимлик
билан кифтига қоқиб қўйди.

– Агар сиз бу ишингизнинг судда кўрилишига йўл қўйсан-
гиз, эл оғзига тушиб кетишдан қочолмайсиз, албатта, – деди
у. – Борди-ю, агар сиз полицияни ҳеч қандай гуноҳингиз йўқ-
лигига ишонтиролсангиз, унда газеталар ҳамма нарсадан беҳа-
бар қоладилар. Инспектор Брэдстрит сизнинг берган шохид-
ликларингизни ёзиб олиб, уни тегишли маъмурларга топиши-
риши мумкин, у тақдирда иш судгача бориб етмайди.

– О, сиздан ғоятда миннатдорман! – дея кичкириб юборди
махбус. – Бадбахт сирим очилиб қолиб, болаларимни иснодга
қўймаслик учун мен қамокқа ҳам, ҳатто ўлим жазосига ҳам
жон-жон деб рози бўлардим! Менинг саргузаштимни биринчи
эпитаётган сизлар...

Отам Честерфилдда муаллим эди, у ерда тўла-тўқис билим
олдим. Ёшлигимда кўп саёҳат қилдим, саҳнада ўйнадим, ниҳо-
ят, Лондондаги кечки газеталардан бирининг мухбири бўлиб
қолдим. Бир куни редакторимга пойтахтдаги тиланчилик
ҳақида бир сидра очерклар даркор бўлиб қолди. Уларни мен
ёзадиган бўлдим. Менинг барча саргузаштларим худди шун-
дан бошланди. Очеркларим учун зарур бўладиган фактларни
топиш мақсадида тиланчиларга ўхшаб кийиниб гадойчилик
қила бошладим. Артистлик вақтимдаёқ грим қила билиш
маҳоратим билан машҳур эдим. Энди шу маҳоратим иш бе-

риб қолди. Мен афғ-башарамни бўядим, одамларнинг, кўпроқ раҳмини келтириш учун юзимга чандик чиздим, тери тусидаги малҳам ёпиштириб лабимни тиртиқ қилиб бир оз дўрттайтириб қўйдим. Кейин устимга жулдур кийим, бошимга ясама сочи кийиб Ситининг онг гавжум жойига ўтириб олдим-да, тугурт сотиш баҳонасида хайр сўрай бошладим. Ўрнимдан қўзғалмай етти соат ўтирдим, кечкурун уйга қайтиб келгач, йигирма олти шиллингу тўрт пенс топганимни кўриб ҳаяжонда ҳайратландим.

Мен очеркларимни ёздим, бу воқеа эсимдан ҳам чиқиб кетди. Аммо бир оз вақт ўтгандан кейин менга вексель кўрсатишди. Унга биноан мен ошнам учун йигирма беш фунт пул тўлашга кафил бўлган эдим. Бу пулни каёқдан олишга ақлим ҳам етмай турган эди, бирдан миямга ажойиб бир фикр келиб қолди. Олгудордан икки ҳафтача кутиб туришини илтимос қилиб, ишдан рухсат олдим-да, уни Ситида хайр сўраб ўтказдим. Ўн кун мобайнида зарур маблағни тўплаб, қарзни тўладим. Энди ўзларингиз ўйлаб кўринглар, афғ-башарангга бўёқ чаплаб, олдингга келкангни ташлаб бопқа ҳеч нис қилмай ҳар куни икки фунтдан пул топишинг мумкинлигини билганингдан кейин шу икки фунт бадалига бир ҳафта ишлашинг осонми?

Ўрурим билан бойлик орттиришга бўлган хирсим орасидаги кураш узок давом этди, аммо пулга ўчлигим ниҳоят енгиб чиқди. Газетадаги ишимни ташлаб, кун сайин вақтимни аллақачон кўз остига олиб қўйган муюшда ўтказадиган бўлдим, ўзимнинг бадбашара қиёфам билан одамларнинг раҳмини келтириб, чўнтакларимни эса чақа билан тўлдириб, кун сайин вақтимни ўзим аллақачон синашта бўлиб қолган жойда ўтказа бошладим.

Сиримдан биргина киши – Суондем-лэндаги мен бориб жойлашган разил бузукхонанинг эгасигина воқиф эди. Ҳар куни эрталаб мен у ердан аялчан тиланчи қиёфасида чиқардим-да, ҳар куни кечкурун у ерда башанг кийинган жанобга айланардим. Хона берганлиги учун Ласкарга сахийлик билан ҳақ тўлардим, чунки унинг сиримни ҳар қандай шароитда ҳам ҳеч кимга айтмаслигига амин эдим.

Тез орада мен йирик маблағ жамғара бошладим. Лондонда

йилига етти юз фунтдан пул тонадиган биронга ҳам тиланчи бўлмаса керак, мен бўлсам ундан кўп топардим. Мен ўткинчиларнинг тасодифий танбехларига ҳазиломуз жавоб қайтариш маҳоратини эгаллаб, тез орада бутун Ситида дошг чиқардим. Танга аралаш пенелар ёмғири сурункасига ёғилиб турарди. Икки фунтдан кам пул топган кунларимни, муваффақиятсиз кунлар, деб ҳисоблардим. Бойишим сари турмушим ҳам маъмур бўлиб борарди. Шаҳар ташкарисидан ижарага уй олдим, уйландим, аммо менинг аслида нима иш билан шуғулланаётганимни ҳеч ким билмасди. Севикли хотиним мени, Ситида унча-мунча ишлар билан шуғулланади, деб ўйларди. Аммо бу ишларнинг қандай ишлигидан заррача ҳам хабари йўқ эди.

Ўтган душанба ишимни тамомлагач, хонамда кийинаётиб деразадан мўраларканман, бирдан қўрқиб кетдим. Хотиним кўчанинг ўртасида менга тик қараб турибди. Ҳайратдан қичқириб юбордим, юзимни яшириш учун қўлларимни кўтардим, шеригим ласкарининг олдига югуриб бориб, олдимга ҳеч кимни киргизмаслигини ёлвориб илтимос қилдим. Нاستдан хотинимнинг овози келаётганини эшитдим, аммо унинг бу ёққа чиқиб келолмаслигини билардим. Дарҳол ечиниб тиланчиликда киядиган жулдур кийимларимни устимга илиб, ясама сочи бопимга қўндирдим у башарамга бўёқ чапладим. Бу киёфада мени ҳатто хотиним ҳам таниёлмасди.

Шундан кейин миямга, хонамни тинтиб қолишса, унда кийимларим мени фош қилиб қўйиши мумкин, деган фикр келди. Деразани очдим, шошилиш устида тилинган бармоғимни уриб олдим (бармоғимни эрталаб ётоқхонада кесиб олган эдим), кесилган жойидан яна чакиллаб қон тома бошлади. Кейин мен ҳозиргина гадоёй ҳалтамдаги чакаларни чўптакларига солган пиджагимни олдим-да, уни деразадан улоқтирдим, у Темзада ғойиб бўлди. Қолган кийимларимни ҳам ўша ёққа улоқтирмакчи бўлиб турган эдим, бу орада олдимга полициячилар бостириб киришди, бир неча дақиқадан сўнг мистер Невилл Сент-Клер сифатида фопс қилиниш ўрнига унинг котили сифатида қамокка олиндим.

Бошқа айтадиган сўзим йўқ. Юзимдаги гримни сақлаш учун ювинишдан бош тортдим. Хотинимнинг мендан ғоятда ташвишланишини билганим учун полициячидан яширинча бармоғимдаги узукни олиб, наридан-бери ёзилган мактубча билан уни ласкарга бердим, мактубда хотинимга менга ҳеч қандай хавф-ҳатар таҳдид қилмаётганини айтдим.

У ўша мактубингизни куши кеча олди, – деди Холмс.

– Ё Раббий! Бир ҳафта азоб чекибди-да!

– Ласкарни полиция кузатмоқда эди, – деди инспектор Брэдстрит, – афтидан, шунинг учун мактубни сездирмай жўнатолмаган. Чамаси, уни бузуқхонасининг доимий мижозларидан бўлган бирон матросга бергану унисиинг эса мактубни қутига ташлаш бир неча кун мобайнида ёдидан кўтарилиб юрган.

– Аслида ҳам худди шундай бўлган, – деб тасдиқлади Холмс. – Аммо наҳотки сизни тиланчилик қилганингиз учун ҳеч қачон судга тортмаган бўлсалар?

– Кўп марта тортишган. Аммо мен учун арзимаган штраф нима деган нарса!

– Бирок энди бу ҳунарни таплашингизга тўғри келади, – деди Брэдстрит.

– Агар полиция бу ишни босди-босди қилиб юборишини истасангиз, унда Хью Бун ғойиб бўлиши керак.

– Мен бу борада ўз олдимда одам боласи қодир бўлган энг таптанали қасам билан оғт ичдим.

У тақдирда ҳаммаси унут бўлади, – деди Брэдстрит. Аммо борди-ю, сизни пайқаб қолишса, биз унда ҳеч нарсани яшириб ўтирмаймиз... Бу ишни очганингиз учун сиздан ғоят мишнатдормиз, мистер Холмс. Мен сизнинг бундай натижаларга қандай қилиб эришишингизни билишни истардим.

– Бу гап, – деб жавоб берди дўстим, – бешта ёстик устида ўтириб, ярим кадоқ тамакни чекиб тамомлашга тўғри келди... Назаримда, Уотсон, агар биз ҳозир Бейкер-стритга жўнасақ, худди нонуштага етиб борамиз.

МОВИЙ КАРБУНКУЛ¹

Мелод байрамининг учинчи куни ошнам Шерлок Холмсни табриклагани кирдим. У қизил халат кийиб кушеткада ётар, ўнг томонида тамаки жойланган бир неча трубка, чап томонида эса бир даста ғижимланган эрталабки газеталар турар эди, уларни ҳозиргина кўздап кечирган бўлса керак. Кушетканинг ёнида бир стул, унинг суянчигига бир неча жойи тешилган фақирона намат шляпа осилган. Холмс, афтидан, бу шляпани жуда диққат билан текширган бўлса керак, чунки стулда пинцет билан лупа ётарди.

– Банд экансиз, – дедим мен. – Халал бермасам деб кўркаман.

– Сира ҳам халал бермайсиз, – деди сўзларимга жавобан у. – Мен тадқиқотларимнинг натижалари ҳақида суҳбатлашсам бўладиган ўртоғим борлигидан хурсандман. Кўриб турибсизки, бу жўнгина бир нарса (у бош бармоғи билан эски шляпани нуқиб кўрсатди) лекин бу ҳатто ибрат бўлишга арзигулик баъзи бир мароқли ходисалар билан боғлиқ.

Мен креслога ўтириб, гуриллаб ўт ёнаётган каминга қўлимни тутиб, исита бошладим. Кун қаттиқ совук, деразаларни қалин жимжимадор музли қиров қоплаган.

– Гарчанд, бу шляпа жуда кўримсиз туюлаётган бўлса ҳам, у бироқта қонли воқеа билан боғлиққа ўхшайди, – деб қўйдим мен. – Афтидан, у қандайдир мудҳиш сирларни очишда қалит бўлиб хизмат қилади, сиз унинг ёрдамида жиноятчини фош қилиб, жазога тортишга муваффақ бўласиз.

Шерлок Холмс кулиб юборди.

¹ **Карбункул** – шаффоф қимматбаҳо тош, одатда кизил бўлади.

– Йўқ, йўқ, - деди у, - бу жиноят эмас, тўрт миллион одам бир неча квадрат милядан иборат масофада ур-йикит бўлиб юрадиган жойда ҳамиша юз бериб туриши мумкин бўлган жуда майда, кулгили эпизод. Одамлар истиқомат қиладиган бундай баҳайбат ари уясида ҳар қандай мураккаб фактлар бўлиши мумкин, улар ғоятда сирли кўринса ҳам, замирида ҳеч қандай жиноят бўлмаслиги мумкин. Биз бундай ҳодисалар билан бир неча бор тўқнаш келганмиз.

– Бўлмасам-чи! – деб хитоб қилдим мен. - Мен қаламга олган олти эпизоднинг учтаси замирида ҳеч қандай ғайриқонуний нарса йўқ.

– Мутлақо тўғри. Бу арзимас ҳодисанинг ҳам зарарсиз бўлиб чиқишига шубҳаланмайман. Сиз хат тапшувчи Петерсонни танийсиз-а?

– Бу ўлжа ўшаники.

– Яъни унинг шляпасими?

– Йўқ, йўқ, буни топиб олган. Эгаси номаълум. Сиз бунга эски бир буюм сифатида эмас, жиддий масала сифатида қаранг. Дастлаб сизга шляпанинг бу ерга қандай қилиб келиб қолганини гапириб бераман. У байрамнинг биринчи куни худди ҳозирги пайтда Петерсоннинг ошхонасида қовурилаётган ажойиб, семиз ғоз билан бирга пайдо бўлди. Бу шундай юз берди. Мелод куни эрталаб соат тўртда Петерсон, ўзингиз билган олижаноб ва соф виждонли бу одам Тотенхем-Коортрод кўчасида зиёфатдан уйига қайтиб келаётган экан. Газ фонарь ёруғида олдинда аллақандай бир новча кимсанинг оппоқ ғозни орқалаганча сал-пал гандираклаб кетаётганини кўрибди. Гуж-стритнинг муюшида унга безорилар ёпишишибди. Уларнинг бири унинг шляпасини тушириб юборибди. Нотаниш одам ўзини ҳимоя қиламан деб ҳассасини ўқталган экан, беҳосдан орқасидаги магазин витринасига тегиб кетибди. Ойна чил-чил бўлибди. Петерсон нотаниш одамни ҳимоя қилгани югурибди, ойнани синдириб қўйганидан саросимага тушган шўрлик ўзига қараб югуриб келаётган одамни кўриши билан ғозни ташлабдию ура қочиб, Тотенхем-Коортрод орқа-

сидаги қишғир-кийшиқ тор кўчаларга кириб ғойиб бўлибди. Петерсон формада экан, қочокни шу нарса қўрқитиб юборган бўлса керак. Петерсон пайдо бўлиши билан безорилар ҳам қочиб кетган, хат ташувчи жанг майдонида ёлғиз ўзи қолган, у мана шу ғижим шляпа билан ажойиб байрам ғозидек ўлжани кўлга киритган...

– ... ва Петерсон уларни, албатта, эгасига қайтариб берган.

– Бизнинг олдимизда турган жумбоқ шундан иборат-да, азизим. Ўша нотаниш одам киму қаерда яшайди? Рост, ғознинг чап оёғига боғланган бир парча қоғозга: „Миссис Генри Бейкер“ деб ёзиб қўйилган. „Г.Б.“ ҳарфлари бу шляпанинг астаарида ҳам бор. Аммо шаҳарда бир неча мишг Бейкер, шу жумладан, бир неча юз Генри Бейкер яшаётгани учун йўқолган буюмни улардан биронтасига қайтариб бериш осон эмас.

Хўш, кейин Петерсон нима қилибди?

– У менинг ҳатто энг арзимайдиган жумбоқларни ечишга ишқибозлигимни билгани учун ғозни ҳам, шляпани ҳам тўпна-тўғри менга олиб келибди. Ғозни биз то шу бугун эрталабгача сакладик, шундан кейин кун совуклигига карамай, уни сўйиб ея қолган дуруст, деган қарорга келдик. Петерсон уни олиб кетди, роса яйраган бўлса керак, менда эса байрам оқшомида сўман, деган неъматидан ажралган нотаниш кишининг шляпаси қолди.

– У газетада эълон бермабдими?

– Йўқ.

– Унинг ким эканлигини қаёқдан биласиз?

– Фақат мулоҳаза қилиб кўриш билан.

– Шу шляпага қараб мулоҳаза қилибми?

– Албатта.

– Ҳазиллашаётибсиз! Бу эски, дабдала наमतдан нимани билиб олиш мумкин ўзи?

– Мана лупам. Уни олиб бу шляпага менинг методимни тадбиқ этишга ҳаракат қилиб кўринг. Бу методни сиз тузукки-на биласиз. Шляпанинг эгаси тўғрисида сиз нима дея оласиз?

Мен йиртиқ шляпани олиб, уни ҳафсаласизлик билан қў-

лимда айлантирдим. Оддийгина ғилдирак қора шляпа. Дағал, жуда кўш кийилган. Шоҳи астари бир вақтлар қизил бўлган, ҳозир эса айниб кетибди. Фабрика маркасини тополмадим, аммо Холмс айтганидек, ичдан ён томонидаги „Г.Б.“ ҳарфлари кўриниб турарди. Қайтармасида шляпани тортиб турадиган резинка ўтказиладиган тешикни кўрдим, аммо резинкаси йўқ эди. Умуман, шляпа йиртиқ, кир-яғир, доғ босган эди. Дарвоқе, бу доғларни яшириш учун устидан сиёҳ ҳам суртилган экан.

— Мен унда ҳеч нарса кўрмадим, — дедим шляпани Шерлок Холмсга қайтариб.

— Йўқ, Уотсон, сиз ҳамма нарсани кўриб турибсиз. Аммо кўриб турган нарсаларингиз устида бош қотиргингиз келмаётибди. Сиз мантикий хулосалар чиқаришда жуда журъатсизлик қиласиз.

Унда, мумкин бўлса, бу шляпани кўздан кечирганда ўзингиз қандай хулосалар чиқарганингизни айтиб берсангиз.

Холмс шляпани қўлига олиб, унинг ёлғиз ўзигагина ҳо бўлган синчков назар билан кўздан кечири бошлади.

— Албатта, ундаги кўшгина нарсалар унча равшан эмас, — деб уқтирди у, — аммо баъзи нарсаларни аниқ айтиш мумкин, баъзи нарсаларнинг эса эҳтимолдан холи эмаслигини анчагина қатъият билан тахминлаш мумкин. Масалан, шуниси мутлақо аёнки, унинг эгаси жуда ақлли одам, уч йил муқаддам пули кўш бўлган, ҳозир эса бошига қора кунлар тушган. У ҳамиша тадбирли бўлган, ҳамиша эртанги куннинг гамини еган, ҳозир эса ўзига қарамай кўйган. Чулки унинг давлати ҳам камайган, биз у биронта ҳалокатли нуксонга — эҳтимолки, ичкиликка дучор бўлиб қолган, дея оламиз. Эҳтимолки, шу сабабдан хотинининг кўнгли қолган бўлса ҳам ажаб эмас...

— Азизим Холмс!

Аммо у, ҳарқалай, ўз фазилатларини бир қадар саклаб қолган, — деб сўзини давом эттирди Холмс, менинг хитобимга эътибор бермай. У уйида ўтириб қолган, кўчага камдан-кам чиқади, спорт билан мутлақо шуғулланмайди. Бу ўрта ёшлардаги одам, сочларига оқ оралаган, сочмой суртади, сочини

яқинда олдирган. Қолаверса, қатъий аминманки, унинг уйида газ чироқ йўқ.

Ҳазиллашаётисиз, шекилли, Холмс.

– Асло. Нахотки буларнинг ҳаммасини гапириб берганимдан кейин ҳам, буларни қандай қилиб билганимни тушунмасангиз!

– Мени меров десангиз ҳам майли, аммо эътироф этишим керакки, сизнинг фикрларингизни кузатиб боришдан ожизман. Масалан, унинг жуда ақлли эканлигини қасқдап билдингиз?

Холмс жавоб берип ўрнига шляпани бошига кийди. Шляпа пешонасини яшириб қаншаригача келиб тушди.

– Катталигини кўряпсизми? – деди у. – Шундай каттакон калланинг ичида ҳеч нарса йўқ, деб бўлмайди-ку.

Хўш, унинг камбағал бўлиб қолганини қасқдан билдингиз бўлмаса?

– Бу шляпанинг олинганига уч йил бўлган. Четлари букилган текис қайтарма ўша вақтларда жуда расм бўлган эди. Шляпанинг сифати яхши. Мана бу ипак тасмани, ажойиб астарини кўринг. Агар бу одам уч йил муқаддам шундай қимматбаҳо шляпани сотиб олишга қодир бўлиб, шу вақтгача бошқасини сотиб олмаган экан, мутлақо равшанки, унинг ишлари орқага кетган.

– Хўп, майли, бу борада ҳақлига ўхшайсиз. Аммо унинг тадбиркор одамлигини, ҳозирги пайтда эса руҳий тушқунликка тушганини қасқдап билдингиз?

– Тадбиркорлиги – мана, деди у резинка ўтказиладиган тешикни кўрсатиб. – Резинкани ҳеч қачон шляпа билан бирга қўшиб сотишмайди, уни алоҳида сотиб олиш керак. Модомики бу одам резинка сотиб олиб, уни шляпасига тақиб беришларини буюрган экан, демак, у шляпасини шамол учуриб кетмаслигининг тадбирини кўрган. Аммо резинка узилиб кетган, у янгисини олиб такмаган, шунга қараб айтиш мумкинки, илгари у ўзига, усти бошига оро бериб юрган, ҳозир эса ҳафсаласиз бўлиб қолган, яъни ўзига эътибор қилмай қўйган. Бироқ иккинчи томондан, у шляпадаги доғларни яширмоқчи, улар-

ни сиёҳ билан бўямоқчи бўлган, демак, у иззат-нафсини ҳали унча йўқотган эмас.

– Буларнинг ҳаммаси ростга ўхшайди.

– Унинг ўрта яшар одам эканлиги, сочиға оқ оралагани, сочини яқинда олдиргани ва сочмў суркашни – буларнинг ҳаммаси шляпасининг астарини диққат билан кўздан кечирилса, аён бўлади-қолади. Лупадан сартарошнинг қайчиси қирққан сочлари ёпиниб қолганлиги кўриниб турибди. Сочлардан мў ҳиди келаётди. Ўтибор беринг, унга ёпишган гард кўчага хос кулранг, кумок эмас, уйга хос кўнғир, момикнамо. Демак, шляпа кўпинча уйда осилиб турган. Унинг ич томонидаги нам асоратлари шундан далолат берадики, эгаси унар-унмасга терлаб кетаверади, чунки ҳаракат қилмай қўйган.

– Хотинининг кўнгли қолганини қаёқдан билидингиз?

– Шляпа бир неча ҳафтадан бери тозаланмаган. Борди-ю, азизим Уотсон, сизнинг шляпангиз, ақалли, бир ҳафтадан бери тозаланмаганини, хотинингиз шу аҳволда кўчага чиқишингизга изн берганини кўрсам, сиздан ҳам хотинингизнинг кўнгли қолиб бахтсизликка учрабсиз-да, деб хавотир олган бўлардим.

– Балки, у бўйдоқдир?

– Йўқ, у уйига розни худди хотинининг кўнглини олиш учун олиб кетаётган бўлган. Нарранданинг оёғига боғланган қоғозни эсланг-а.

– Ҳамма нарсага жавобингиз тайёр. Аммо унинг уйида газ йўклигини қаёқдан билишингиз мумкин?

– Шляпага томган бир-икки ёғ томчиси – тасодиф. Аммо мен уларнинг бешдан кам эмаслигини кўрарканман, бу одамнинг ўқтин-ўқтин шамдан фойдаланиб туришидан шубҳаланмайман, афтидан, у кечалари бир кўлида шляпасини, бир кўлида ёғи эриб оқаётган шамни ушлаганча, зинапоядан чиқиб тушса керак. Ҳарқалай, газдан ёғ томмайди... Энди фикримга кўшиларсиз?

– Ҳа, буларнинг ҳаммаси оддийгина гап экан,– дедим кулиб.– Аммо сиз гапириб берган нарсада жиноят асари йўқ.

Ҳеч ким зарар кўрмаган – ғозини йўқотган одамдан бошқа ҳеч ким зарар кўрмаган – демак, сиз беҳуда бошингизни қотиргансиз.

Шерлок Холмс жавоб бериш учун оғиз жуфтлаган ҳам эдики, шу пайт эшик ланг очилиб, хонага саросимага тушган, ҳаяжонланган хат ташувчи Петерсон отилиб кирди. Унинг ёноқлари ловиллаб ёнарди.

– Ғоз-чи, ғоз, мистер Холмс!..– деб кичқирди у нафаси тикилганча.

– Хўш, унга нима бўлди? Жон кириб, ошхонанинг деразасидан учиб чиқиб кетдими?

Холмс Петерсоннинг ҳаяжонланган юзига яхшилаб разм солиш учун кушеткада ётган жойида ўтирилди.

– Буни қаранг, сэр, хотиним унинг бўтақасидан топган нарсани қаранг!

У кўлини чўзди, биз унинг кафтида нўхатдан кичикрок, чакнаб турган мовий тошни кўрдик. Тош шу қадар шаффоф эдики, унинг қорамағиз кафтида худди электр учқунидек чакнаб турарди.

Холмс хуштак чалиб юбориб, кушеткага ўтириб қолди.

– Худо ҳаки, Петерсон, – деди у, – сиз хазина топибсиз! Ишонаманки, бунинг нима эканлигини пайқаетгандирсиз?

– Бриллиант, сэр! Қимматбаҳо тош! У ойнани мой кесгандек кесади!

– Бу қимматбаҳо тошгина эмас – бу худди ўша қимматбаҳо тош.

– Бу, нахотки, графиня Моркарнинг мовий карбункули бўлса? – деб кичқириб юбордим мен.

– Мутлақо тўғри. Мен унинг қанақалигини биламан, чунки сўнгги кунларда ҳар куни „Таймс“да бу тўғридаги эълонларни ўқирдим. Бу дунёда монанди йўқ тош, унинг чицакам баҳосини тусмоллабгина айтиш мумкин. Уни топган одамга ваъда қилинган минг фунт миқдордаги мукофот асли баҳосининг йигирмадан бир улушини ҳам ташкил қилмаса керак.

– Минг фунт! Ё Раббий!

Ўзини креслога ташлаб, хат ташувчининг кўзлари ола-кула бўлиб, гоҳ менга, гоҳ Холмсга тикиларди.

– Мукофот ўз йўли билану, аммо менинг шундай асосларим борки, – деди Холмс, – графиня баъзи мулоҳазаларга кўра бу тошни қайтариб олиш учун бор давлатининг ярмини беради.

– Янглишмасам, бу нарса „Космополитен“ меҳмонхонасида йўқолган эди, шекилли, – дедим мен.

– Жуда тўғри. Йигирма иккинчи декабрда, бундан роп-па-роса беш кун муқаддам. Бу тошни ўғирлашда кавшарчи Жон Хорнерни айблаган эдилар. Унга қарши қўйилган далиллар шу қадар жиддийки, иш судга оширилган. Дарвоқе, мапа бу иш ҳақида газета ҳисоботи бор эди, шекилли.

Шерлок Холмс газеталарни узок титкилаб, ниҳоят биттасини олди-да, икки буклаб, куйидагиларни ўқиди:

„Космополитен“ меҳмонхонасидан қимматбаҳо нарсалар ўғирланди. Йигирма олти япар кавшарчи Жон Хорнер мазкур ойнинг йигирма иккисида графиня Моркарнинг қутичасидан унинг „мовий карбуикул“ номи билан машҳур бўлган қимматбаҳо тошини ўғирлашда айбланди. Меҳмонхонанинг бош хизматкори Жеймс Райдернинг шохидлик беришича, ўғирлик содир бўлган куни у Хорнерни графиня Моркарнинг пардозхонасида кўрган. Хорнер у ерда камин панжарасининг кўчиб кетган симини кавшарлаётган экан. Райдер бироз вақт хонада Хорнер билан бирга бўлган, аммо кейин уни чакириб қолганлар. Қайтиб келиб Хорнернинг ғойиб бўлганини, стол ғаладони синдирилганини кўрган, кейинчалик маълум бўлишича, графиня ўз одатига кўра қимматбаҳо тошини олиб юрадиган кичкина сахтиён қутича пардоз столчасида ётганмиш, ичида ҳеч нарса йўқ эмиш. Райдер шу заҳотиёқ шовқин кўтарган, ўша куни кечкурун Хорнер қамокка олинган, аммо тошни унинг ёнидан ҳам, хонасидан ҳам тополмаганлар. Графинянинг жорияси Кэтрин Кьюзек шохидлик беришича, у Райдернинг жонҳолатда қичкирганини эшитиб, хонага югуриб кирган ва у ҳам тошнинг ғойиб бўлганини кўрган. „Б“ қисмининг полиция инспектори Брэдстрит Хорнерни

камоққа олишга фармойиш берган, Хорнер қаттиқ қаршилик кўрсатган ва қизишиб гуноҳсиз эканлигини исботлашга тиришган. Аммо Хорнер илгари ҳам ўғирлик қилгани учун судланганлиги сабабли, судья бу ишни кўриб чиқишдан бош тортиб, уни маслаҳатчилар судига оширган. Шу вақт давомида каттиқ ташвишланаётганлиги аён кўриниб турган Хорнер бу қарорни эшитиб беҳуш бўлиб йиқилган, уни суд залидан олиб чиқиб кетганлар.

– Ҳм! Полиция берган маълумотнинг бори шу, – деди Холмс ўйчанлик билан газетани бир четга қўяркан. Бизнинг энди-ги вазифамиз, тош қандай килиб графинянинг қутичасидан ғознинг бўтакасига ўтиб қолганини аниқлаш. Кўрдингизми, Уотсон, бизнинг оддий жўнгиша мулоҳазаларимиз бирданига диққатга сазовор бўлиб қолди. Улар биз тахмин қилганимиздан кўра фойдалироқ чиқиб қолди. Мана бу тош... Бу тош ғознинг қорнида, ғоз эса мистер Генри Бейкернинг қўлида эди, у мана бу дабдала шляпанинг эгаси, мен сизга унинг кимлигини таърифлаб бераман деб ғоятда диққатингизни ошириб юбордим. Хўш, энди биз бу жентльменни қидириб топиш билан жиддий шуғулланиб, унинг бу сирли ҳодисада қандай роль ўйнаганлигини аниқлашимиз керак. Уни қидириб топиш учун биз аввал энг оддий бир йўлни қўллаб кўрамыз: кечки газеталарнинг ҳаммасида эълон бостирамыз. Бу йўл билан мақсадимизга эришолмасак, унда бошқача усулларни қўллаб кўраймиз.

– Эълонда нима дейилади?

– Менга калам билан бир парча қоғоз беринг. Мана бундай деймиз: „Гуж-стритнинг муюшидан ғоз билан қора накат шляпа топиб олинди. Мистер Генри Бейкер уларни бугун кечкур-рун 6:30да Бейкер-стритдаги 221– Б-ракамли уйга келиб олиб кетиши мумкин“. Қисқагина ва лўнда.

– Ғоятда. Лекин у эълонни ўқирмикин?

– Албатта. У ҳозир ҳамма газеталарни кузатади, чунки у камбағал одам, байрамга атаб олишган ғоз унинг учун бир дунё бойлик. У ойнанинг сингашини эшитиб ва Петерсоннинг югуриб келаётганини кўргач, ҳеч нарсани ўйламай қочиб қолган.

Кейин эса беҳуда кўркиб, ғозини ташлаб қочганига ачинган, албатта. Газетада биз унинг номини тилга оламиз. Ҳар бир та-ниш эълонимизни дарров унга кўрсатади... Бўлмаса, Петерсон, тезроқ эълонлар бюросига югуринг, шу сатрларни кечки газе-таларда эълон қилишсин.

— Қайсиларида, сэр?

— „Глоб“, „Стар“, „Пэлл-Мэлл“, „Сент-Жеймс Газет“, „Ивнинг Ньюз“, „Стендард“, „Ико“ ва эсингизга келган бошқа газеталарнинг ҳаммасида бостилинг.

— Хўп бўлади, сэр. Бу тошни нима қилай?

— Э-ҳа! Тошни мен олиб қоламан. Сизга миннатдорчилик билдираман. Қайтишингизда, Петерсон, йўлда ғоз сотиб олиб, менга ташлаб кетинг. Ахир биз у жентльменга ҳозир сизнинг оилангиздагилар маза қилиб еяётган ғознинг ўрнига бошқа ғоз беришимиз керак-ку.

Хат ташувчи чикиб кетди. Холмс эса тошни олиб, ушн ёрукка солиб кўра бошлади.

— Аломат тош! — деди у. — Товланиб, чақнашини қаранг. Ҳар қандай қимматбаҳо тошга ўхшаб бу ҳам жиноятчиларни худди оҳанрабодек ўзига тортади. Чишакам иблиснинг тузоғи. Катта, кўҳна қимматбаҳо тошларнинг ҳар бир қирраси қандай бўлмасин бир қонли ёвузлик ҳақида ривоят қилади. Бу тош-нинг топилганига ҳали йигирма йил ҳам бўлган эмас. У Ғарбий Хитойдаги Амой дарёсининг соҳилидан топилган, шуниси би-лан диққатга сазоворки, унда карбункулнинг бир хоссасидан ташқари ҳамма хоссалари мужассам: ранги кизғин ёқут тусли эмас, мовий. Яқинда топилганига қарамай, мудҳиш воқеаларга алоқадор қирқ гран¹ келадиган бу тиник шаффоф кўмир ту-файли кўпдан-кўп талончилик содир бўлган, икки одам ўлди-рилган, бир одам ўзини-ўзи ўлдирган, қимнингдир устидан ол-тингугурт кислотаси қуйиб юборишган. Шундай чиройли бир матоҳ одамларни турма билан дорга сургайди, деб қим ҳам ўйлаши мумкин. Бу тошни пўлат сандиғимга солиб қулфлаб қўяман, графияга, менда сақланаётибди, деб ёзаман.

¹ Гран — 0,0622 граммга баровар эски ўлчов бирлиги.

– Сиз, Хорнер гуноҳсиз деб ўйлайсизми?

– Ҳеч нарса дсёлмайман ҳозирча.

Бу ишда Генри Бейкернинг қўли борми?

– Тўғрироғи, Генри Бейкернинг бу ишга сира ҳам дахли йўқ, ўйлайманки, агар бу ғоз бошдан-оёқ олтиндан бўлган тақдирда ҳам ўша тош нархидан бир неча бор арзон туриши ҳаёлига ҳам келмаган. Агар Генри Бейкер бизнинг эълонимизни эшитиб келса, бу нарсани тез орада, албатта, билиб оламиз.

– Унгача сиз ҳеч қандай тадбир кўролмайсизми?

– Йўқ, ҳеч нарса қилолмайман.

– Ундай бўлса, мен бсморларимни кўргани жўнай, кечкурун эса тайинлаган вақтингизда яна келаман. Бу чиғил ишининг нима билан тугашини билгим келади.

– Келсангиз миннатдор бўлардим. Мен еттида овқатланаман. Овқатга каклик тортилса керак. Дарвоқе, бояги воқеалардан кейин миссис Хадонга, унинг бўтакасини яхшилаброк қарап, десакмики?

Мен бироз тутилиб қолдим. Бейкер-стритга қайтиб келганимда соат олти яримлардан опиб қолган эди.

Эшикка яқинлашарканман, шотландча қалпок кийган, кийимининг тугмаларини томоғигача қадаб олган повча одамни кўрдим. Худди мен яқинлашишим билан унга эшикни очишди, биз Холмсининг хонасига бирга кириб бордик.

– Агар яшглишмасам, мистер Генри Бейкер бўлсангиз керак? – деди Холмс креслодан туриб, меҳмонни оддийгина, хушҳол қиёфада қарши оларкан, баъзан шундай қиёфага кира оладиган одати бор эди. – Марҳамат, оловга яқинроқ ўтиринг, мистер Бейкер. Кечкурун совуқ зўрайди, назаримда, ёздан кўра қишга йўқроқсиз дейман... Уотсон, айни вақтида келдингиз-да... Бу сизнинг шляпангизми, мистер Бейкер?

– Ҳа, сэр, меники.

Бейкер калласи катта, ақлли, ялпоқ башарали, кўнғир чўкки соқолли, сикалари букик, жуссадор одам эди. Бурни билан ёнокларидаги қизил доғлар, узатган қўлининг охиёта қалтираши унинг ичкиликка мойил эканлиги ҳақидаги Холмсининг

тахминини тасдиқларди. Эгида тугмалари қадалган, сарғайганроқ скортук, енгларидан чикиб турган озгин билакларида ич кийими борлигидан асорат ҳам кўринмасди. У салмоқлаб, бўғик оҳангда гапирар, турмушнинг аччик-чучугини тотган зиёли одамнинг дидини берар эди.

– Биз шляпа билан ғозини бир печа куп саклаб турдик, - деди Холмс, – чунки шу пайтгача, газеталарда ўз манзилишгизини маълум қилиб эълон бериб қоларсиз, деб кутдик. Билмадим, нега бундай қилмадингиз.

У хижил бўлиб, кулиб қўйди.

– Бир вақтлардагидек шилишларим унча кўп эмас, – деди у. – Менга ёпишган безорилар шляпамни ҳам, ғозини ҳам олиб кетишгандир, деб пулни бекорга исроф қилгим келмади.

– Мутлако табиий. Дарвоқе, ғозингизни пишириб ейишга тўғри келиб қолди.

– Пишириб ейишга тўғри келиб қолди?!

Мижозимиз қаттиқ ҳаяжонланганидан ўрнидан туриб кетди.

– Агар уни пишириб емасак, барибир, бузилиб қолар эди, - дея давом эттирди сўзини Холмс. – Аммо ўйлайманки, анави буфетда турган ғоз янгигина сўйилган, вазни ҳам ўшанча, ғозингизнинг ўрнини босса керак.

– О, албатта, албатта! - деб жавоб берди мистер Бейкер енгил тортиб.

– Лекин паррандангизнинг патлари, панжалари билан бўтақаси бизда қолади, борди-ю, сиз...

Бейкер самимий қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

– Бошимдан ўтган саргузаштдан хотира сифатида олиб кетармидим, – деди у. – Ростини айтсам, марҳум қадрдонимнинг бебако хоки менга нима иш беришини билмайман! Йўқ, сэр, рухсатингиз билан бутун диққат-эътиборимни ўша буфетда турган ажойиб ғозга қарата қолсам.

Шерлок Холмс мен билан тез кўз уриштириб олгач, сезилар-сезилмас кифтини қисиб қўйди.

– Мана сизнинг шляпангиз, мана ғозингиз, – деди у. – Дарвоқе, сиз бу ғозни қаердан олганингизни менга айтолмай-

сизми? Бу борада анча кўзим қолган, ростини айтсам, бунака бўрдоқисини кам кўрганман.

— Бажонидил, сэр, — деди Бейкер ва ўрнидан туриб янги ғозини кўлтиқлаб олди. — Биз бир нечагина улфатмиз, музей яқинидаги „Альфа“ майхонасига бориб турамиз, биз, биласизми, музейда кун-узуқун бўламиз. Бу йил майхонамизнинг хўжайини Виндигет „ғоз клуби“ ташкил қилди... у жуда ажойиб одам. Ҳар биримиз ҳафтасига бир неча пенсдан тўлаб мелод байрамга биттадан ғоз оламиз. Мен ўз хиссамни тўла-тўқис тўлаб бўлганман. Қолгани ўзингизга маълум, сиздан ғоят миннатдорман, сэр, менинг ёшимдаги басавлат одамнинг шотландча қалпоқ кийиб юриши ноқулай-ку ахир.

У бизга кулгили, тантанавор таклидда таъзим қилиб чиқиб кетди.

— Генри Бейкер важи тамом, — деди Холмс, унинг орқасидан эшикни беркитаркан. — Мутлақо аёнки, қимматбаҳо тош унинг етти ухлаб тушига ҳам кирган эмас. Қорнингиз қалай, Уотсон?

Унча оч эмас.

— Унда мен тушлик овқатни кечга қолдириб, вақтни ўтказмай дарҳол ишга тушишни таклиф этаман.

Жоним билан.

Совуқ бир кеча бўлгани учун пальто кийиб, бўйниларимизга шарф ўрашга мажбур бўлдик. Булутсиз очик осмонда юлдузлар хирагина жимирлаб турар, ўткинчиларнинг нафасидан чиқаётган ҳовур бир талай тўппончалардан отилган ўқнинг дудига ўхшар эди. Кўчалар бўйлаб одимларимиз аник эшитиларди. Биз Уимпол-стрит ва Гарли-стритдан бориб, Вигмор-стрит орқали Оксфорд-стритга ўтдик ва чорак соатдан сўнг Холборнга олиб борадиган кўчалардан бирининг муюлишидаги оддийгина „Альфа“ майхонаси яқинидаги Блумсберига етиб бордик. Холмс майхонага кириб оқ пешгир тутган қизил юзли майхоначига икки кружка пиво буюрди.

— Ўйлайманки, пивонгиз ажойиб бўлса керак, ғозларингиздан қолишмаса керак-а, — деди Холмс.

- Ғозларингиздан?
- Майхоначи таажжублангандек эди.
- Ҳа. Ярим соатча бурун „ғоз клуб“ингизнинг аъзоси мистер Генри Бейкер билан суҳбатлашган эдим.
- Ҳа, ҳа, тушундим. Аммо, биласизми, сэр, ғозлар меники эмас.
- Шунақами? Кимники бўлмаса?
- Йигирма тўртта ғозни Ковент-гардендаги бир савдогардан сотиб олган эдим.
- Йўғ-э? Мен улардан баъзиларини танийман. Кимдан сотиб олган эдингиз?
- У одамнинг оти Брэкинриж.
- Э йўк, Брэкинрижни танимаيمان. Хўп, сизнинг саломатлигингиз ва муассасангизнинг равнаки учун, мезбон! Тунингиз хайрли бўлсин!
- Энди мистер Брэкинрижнинг олдига борамиз, – деди Холмс, совуққа чиқиб пальтосини тугмаларкан. – Шуни унутмангки, Уотсон, занжиримизнинг бир учида фақат ғозгина бўлиб, иккинчи учига бир одам кишанланганки, агар биз унинг гуноҳсиз экашлигини исботламасак, унга етти йиллик заҳматли сургул таҳдид қилиб турибди. Эҳтимол, бизнинг кидиришларимиздан айбдор худди ўшанинг ўзи деган хулоса чикса-да, аммо, ҳарқалай, калаванинг учи полициянинг қўлига илинмай, тасодифан бизнинг қўлимизга тушиб қолди. Биз уни тутиб, қандай хунук оқибатларга олиб бормасин, охиригача етмай қўймаймиз. Шундай қилиб, жанубга бурилиб, илгарига қараб юрамиз.
- Биз Холборндан ўтиб, Энделл-стрит бўйлаб бордик-да, аллақандай паскам кўчалар орқали Ковент-гарден бозорига чиқдик. Энг катта дўконлардан бирига „Брэкинриж“ деб ёзиб қўйилган эди. От юзли, басавлат, бакенбардли дўкондор бир болага дарчаларни ёпишда кўмаклашмоқда эди.
- Хайрли кеч! Совуқ роса забтига олаётибдими, а? – деди Холмс.
- Савдогар бош кимирлатиб, дўстимга савол назари билан қаради.

– Ғозларни сотиб бўлганга ўхшайсиз-а,– дея гапини давом эттирди Холмс бўш турган мрамр пештахтани кўрсатиб.

– Эртага эрталаб беш юзта десангиз ҳам олипингиз мумкин.

– Эртага бошимга ураманми?!

– Ҳов анави чирок ёниб турган дўконда унча-мунча қолган бўлса керак.

– Ҳа, аммо мени сизга юборишган эди-да.

– Ким?

– „Альфа“нинг эгаси.

– Э, ҳа! Унга йигирма тўртта жўнатганман.

Ажойиб ғозлар экан! Сиз уларни қаёқдан олгандингиз?

Мен хайрон қолдим, бу саволдан савдогарнинг жини кўзиб кетди.

– Хўш, мистер, – деди у бошини кўтариб, қўлларини белига қўяркан, – нимага шама қияпсиз? Тўғрисини айтавериш.

– Мен тўппа-тўғрисини айтман, „Альфа“га стқазиб турган ғозларингизни сизга ким сотаётганини билмоқчи эдим.

– Айтмайман.

– Айтмасангиз айтмай кўя қолинг. Осмон узилиб ерга тушармиди! Қизик, шу арзимаган нарсага ҳам мунча жиғибийронингиз чиқмаса?

– Жиғибийронингиз чиқмаса? Агар сиз менинг ўрнимда бўлиб, сизга ҳам шунақа хиралик қилаверишсин-чи, ўзингизнинг ҳам жиғибийронингиз чиқмасмикан! Мен яхши молга яхши ҳақ тўлайман, гап шу, вассалом. „Ғозларингиз қаёқда?“, „Ғозларни кимдан сотиб олгансиз?“, „Ғозларни кимга сотгансиз?“, „Ғозларингиз неча пулдан?“ деганларига ўлайми! Шу ғозлар тўғрисида кўтарилган шов-шувга қулоқ солиб турсан, дунёда булардан бошқа ташвиш йўқдек!

Сизни кийнок-қистокқа олиб сўроққа тутадиган одамларга менинг ҳеч қандай алоқам йўқ, – деди лоқайдлик билан Холмс. – Гапиргингиз келмаса гапирмай кўя қолинг. Аммо мен парранда важига унча-мунча тушунаман, мен пишириб еган ғоз қишлоқда боқилган, деб беш фунт стерлингдан бас бойлашганман.

– Фунтларингиздан ажралибсиз! Шаҳарда боқилган ғоз! – деб юборди савдогар.

– Бўлмаган гап!

– Ҳа, шаҳарда боқилган ғоз!

– Ўлсам ҳам ишонмайман!

– Ҳали бу ишни сендан кўра кўпроқ биламан, демокчимасмисиз, ахир мен бу иш билан йўрғақдалигимдан бери шуғулланаман-а! Сизга айтгипманки, „Альфа“га сотган ғозларимнинг ҳаммаси кишлоқда эмас, шаҳарда боқиб семиртирилган.

– Сиз мени бу тутуриксиз гапга ҳеч қачон ишонтиролмайсиз.

– Гаров ўйнайсизми?

– Унда, пулим кетди, деяринг! Мен ўзимнинг ҳақ эканлигимга шак-шубҳа қилмайман. Аммо ўжарлик қилганингизга таъзирингизни бериб қўйиш учун бир соверен тикишга розиман.

Савдогар заҳарханда билан тиржайиб қўйди.

– Дафтарларни олиб кел-чи бу ёкка, Билл, – деди у. Бола бири юпка, иккинчиси эса ёғ босган катта дафтарни олиб келиб, пештахтадаги чирок тагига қўйди.

– Хўш, мистер Бахсчи, – деди савдогар, – мен, бугун бор ғозларимнинг ҳаммасини сотиб бўлдим, деб турган эдим. Худойи таоло дўқонимга яна бир ғўдайган ғозни етказди. Мана бу дафтарни кўряпсизми?

– Хўш, нима экан?

– Бу мен мол харид қиладиган одамларнинг рўйхати. Кўряпсизми? Мана бу ерда кишлоқдаги мол етказиб берувчиларнинг отлари ёзилган, ҳар бир фамилиядан кейин қўйилган ракам дафтардаги улар билан олиб бориладиган ҳисобни кўрсатадиган бетни билдиради. Қизил сиёҳ билан тўлдирилган мана бу бетни кўряпсизми? Бу шаҳардаги мол етказиб берадиган кишиларимнинг рўйхати. Бу ердаги учинчи фамилияни овозишгизни чиқариб ўқинг.

– „Миссис Окшот, Брикстон-род 117, бет 249“, – деб ўқиди Холмс.

– Мутлақо тўғри. Энди катта дафтардаги 249-бетни очинг. Холмс ўша саҳифани очди.

– Мана: „Миссис Окшот, Брикстон-роуд 117 илвасин билан тухум етказиб беради“.

– Охирги ёзувда нима дейилибли?

– „Декабрнинг йигирма иккисида йигирма тўртта ғоз, етти шиллингга олти пенсдан“.

– Тўппа-тўғри. Буни эслаб қўйинг. Истида-чи?

„Альфа“га, мистер Виндигетга сотилган, ўн икки шиллингдан“.

– Хўш, энди нима дейсиз?

Шерлок Холмс қаттиқ ачингандек кўринди. Чўнтагидан бир софдор пул олиб, уш шаштага улоқтирди-да, шарт бурилиб хафа бўлгандек индамай ташқарига чиқди. Бир неча кадам юргач, у фонарь остида тўхтади-да, одатдагидек кувюк ва сассиз кулиб юборди.

– Борди-ю, чўнтагида шундай қизил дастрўмоли билан шундай мўйлови бор одамни кўрсангиз, ушга истаган гаровингизни таклиф этиб, ундан ҳар қандай маълумотни билиб олишингиз мумкин, – деди у. – Қатъий айтаманки, у билан гаров боғлашиб кўлга киритган шундай муфассал маълумотларни юз фунт сарфлаганимда ҳам ундан ҳеч қачон ололмасдим. Шундай қилиб, Уотсон, назаримда, сирли ишнинг чиғалини охиригача ёзгандекмиз. Эндиликда ҳал қилишимиз керак бўлган бирдан-бир нарсашуки, ўша миссис Окшот деганникига ҳозир борамизми ёки бу ишни эрталабгача қолдирамизми? Анави кўполнинг сўзларидан кўриниб турибдики, бу иш билан биздан ташқари яна аллақимлар қизиқаётганга ўхшайди, шунинг учун мен...

Биз ҳозир ташлаб чиққан дўкондан туйқусдан эшитила бошлаган шовқиндан Холмнинг гаши оғзида қолди. Орқага ўгирилиб қарарканмиз, чайкалиб турган чироқнинг сарғиш шуъласида қизил башарали жиккаккина одамни кўрдик. Брэкинриж дўкон эшигида турганча унга мушт дўларди.

– Ўзларинг ҳам, ғозларинг ҳам жонимга тегди! – деб бакирарди Брэкинриж. – Ҳаммаларингни ҳам жин урсин! Яна бир

карра ана шу аҳмокона саволларингизни берадиган бўлсангиз, итимга талатаман. Олиб келинг мисс Окшотингизни, унга ўзим жавоб бераман. Бу ишга сизнинг нима даҳлингиз бор? Гозларни сиздан сотиб олганмидим?

— Йўк, аммо, ҳаркалай, улардан бири меники эди, — деб олди ҳалиги одам.

— Бўлмаса, уни ўша миссис Окшотдан талаб қилинг!

— У сиздан сўрашни айтган эди.

— Менга деса Пруссия киролидан бориб сўрамайсизми! Жонимга тегдингиз! Бас! Йўқолинг бу ердан!

У қаҳр билан олдинга ташланган эди, ҳалиги одам дарҳол қоронгиликка кириб ғойиб бўлди.

— Ана, Брикстон-родга бормасак ҳам бўладиганга ўхшайди, — дея шивирлади Холмс. — Қани, бориб кўрайлик-чи, бу кимса бизга иш бериб қолмасмикин.

Ёп-ёруғ дўконлар атрофида санғиб юрган бир тўда бекорчилар орасидан ўтиб бориб дўстим ҳалиги одамга етиб олди-да, унинг елкасига қўлини ташлади. У шартта ўгирилиб каради, газ фонарь ёруғида унинг ранги қув ўчиб кетганини кўрдим.

— Сиз ким бўласиз? Нима ишингиз бор менда? — деб сўради у овози қалтираб.

— Мени кечиринг, деди мулойимлик билан Холмс. — Анави савдогардан нимани сўраганингизни тасодифан эшитиб қолдим. Ўйлайманки, сизга фойдам тегиб қолар.

— Сизнинг-а? Кимсиз ўзи? Менга нима кераклигини қаёқдан биласиз?

— Отим Шерлок Холмс. Касбим — бошқалар билмайдиган нарсаларни билиш.

— Аммо мен билишим керак бўлган нарса ҳақида сиз ҳеч нарсани билган бўлишингиз мумкин эмас.

Айбга буюрмайсиз, аммо мен ҳаммасини биламан. Сиз Брикстон-роддаги миссис Окшотнинг Брэкинриж деган савдогарга сотган гозларининг изларини топишга уриниб юрибсиз. Брэкинриж буларни „Альфа“нинг эгаси мистер Виндигетта,

униси эса ўз навбатида Генри Бейкер аъзо бўлиб турган ўзининг „ғоз клуб“ига сотган.

О сэр, мен учрашиш иштиёкида юрган одам худди сиз экансиз! – деб юборди у қалтираётган қўлларини олдинга чўшиб. – Бу гапларнинг мен учун нечоғли муҳим эканини сизга изҳор қилишга ожизман!

Шерлок Холмс ўтиб кетаётган извошчини тўхтатди.

Ундай бўлса бу изгирин ўйнаган бозор саҳнидан кўра, нинчамгина хожада гаплашганимиз дуруст, – деди у. – Аммо йўлга равона бўлишимиздан олдин, мумкин бўлса, шу нарсани айтсангиз, мен кимга бақадрихол ёрдам беришдек шарафга муяссар бўлмоқдаман?

Бу одам бир лаҳза иккиланиб қолди.

– Менинг отим Жон Робинсон, – деди у кўзини четга олиб қочиб.

– Йўқ, йўқ, асл номингиз нима? – деди хушмуомалалик билан Холмс. – Киши ҳамиша асл номи билан иш кўргани қулайроқ.

Нотаниш одамнинг ранглар юзи қизариб кетди.

Ундай бўлса, – деди у, – менинг асл номим Жеймс Райдер.

Мана буниси тўғри. Сиз „Космополитен“ меҳмонхонасида хизмат қиласиз. Марҳамат, кэбга чиқинг, ҳадемай билмоқчи бўлган ҳамма нарсангизни айтиб бераман.

Бу кичкина одам жойидан қўзғалмасди. У гоҳ биримизга, гоҳ иккинчимизга тикилар, кўзларидаги умид ўрнини ваҳима эгаллаган эди. Ўзини кулфат кутаётибдими ёки катта бахт кутаётибдими, буни билолмаганлиги кўриниб турарди. Ниҳоят у кэбга чиқди, ярим соатдан сўнг Бейкер-стритдаги меҳмонхонамизга етиб келдик.

Йўлда ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Аммо ҳамроҳимизнинг чуқур хўрсиниб, кафтларини жон-жаҳди билан юмиб-очишидан, унинг йўл бўйи қандай асабий ҳолатда келгани сўзсиз аён эди.

Мана, уйга ҳам етиб келдик! – деди хушчақчақлик билан Холмс. – Бундай хавода лангиллаб турган каминдан яхши нарса борми дунёда! Совқотдингиз шекилли, мистер Райдер.

Марҳамат, мана бу тўқима креслога ўтириш. Хонаки туфлим-ни кийиб олай, кейин дарҳол сизнинг ишингиз билан шуғулланишга кирипамиз. Хўп, мана! Сиз анави ғозларнинг нима бўлганини билмоқчисиз-да, шундайми?

– Ҳа, сэр.

– Тўғрироғи, анави ғознинг нима бўлганини билмочисиз-а? Пазаримда, сизни улардан биргинаси думида қора йўли бор оқ ғоз қизиқтирган, шекилли...

Райдер ҳаяжондан тиширчилаб қолди.

– О, сэр! – дея кичкириб юборди у. – Сиз менга ўша ғознинг қаердалигини айтиб бера оласизми?

– У шу ерда.

– Шу ерда?

– Ҳа. Ўзи ҳам ажойиб ғоз экан. Унга қизиқиб қолганингиз ҳам бежиз эмас экан. Ўлганидан кейин чиройли, яркирок мовий тухум қилди. Тухум шу ерда, менинг музейимда.

Меҳмонимиз ўрнидан туриб кетиб, гандираклаганча ўн қўли билан камин тахтасини ушлаб қолди. Холмс нўлат сандикни очиб, ундан худди митти юлдуздек товланиб яркираётган мовий карбункулни олди. Райдер бу топни талаб қилиб олишини ҳам, унга бўлган ҳар қандай ҳақ-хуқукидан воз кечишини ҳам билмай бақрайиб турарди.

– Чув тушингиз, Райдер, – деди хотиржамлик билан Шерлок Холмс. – Оёғишизни қаттиқроқ босиб туриш, бўлма-са ўтга йиқилиб тушасиз. Уни ўтказиб қўйиш, Уотсон. Сир бой бермай, хотиржамгина қаллоблик қилишга ҳали чоғи келмайди. Унга бир кулгумгина ароқ беринг. Ана энди сал одам башара бўлди. Қўнғиздан ҳам хароб-а!

Райдер гандираклаб кетиб ерга йиқилиб тушиниға сал қолди, аммо ароқдан ёноқларига сал-пал қизиллик югуриб, фон этувчисига ваҳима билан бақрайиб тикилганча ўрнига ўтирди.

– Мен қарийб ҳаммасини биламан, қарийб старли далилу исботларга эгаман, шунинг учун сиз озгина қўшимча қилсангиз бас. Бироқ ўша озгина нарсани ҳозирнинг ўзидаёқ гапириб беришингиз керак бизга, токи ишда ҳам ноаниқ жойи қолмас-

лиги керак. Сиз графиня Моркарнинг мовий карбункули бор эканини каёқдан билдингиз, Райдер?

Менга буни Кэтерин Кьюзек айтди, – деб жавоб берди у нитроқ овоз билан.

Биламан: жаноби олияларининг жорияси. Осонгина бойлик орттирип васвасаси сиздан голиброк келган, бу нарсани сиздан кўра мўътабарроқ зотлар ҳам бир неча бор бошларидан кечирганлар. Сиз аниқлани йиғиштириб қўйгансиз. Назаримда, Райдер, сиздан бора-бора бинойидекина газанда чиқиши мумкин эди! Сиз Хорнер деган кавшарчининг илгари бир марта ўғирлик қилиб қўлга тушганини, ҳаммадан олдин ундан шубҳаланишларини билгансиз. Нима тадбир кўргансиз? Графинянинг хонасидаги камин панжарасининг симини синдиргансиз, шеригингиз Кьюзек билан икковларингиз атайлаб шундай бир тадбир кўргансизларки, зарур таъмир ишини Хорнер бажаришига эришгансизлар. Хорнер кетгач, сизлар қутичадаги тошни ўғирлаб, шовкин кўтаргансизлар, у шўрликни камокқа олганлар. Шундан сўнг...

Шу орада Райдер бирдан гиламга сирғалиб тушиб, дўстимнинг тиззаларини икки қўли билан қучоклаб олди.

– Худо хаки, менга раҳмингиз келсин! – дея кичкириб юборди у. – Отам билан онамга раҳмингиз келсин. Буни эшигингиз, алойи тамом бўлишади. Мен ҳеч қачон ўғирлик қилган эмасман! Ҳеч қачон! Иккинчи бундай қилмайман, оинг ичаман! Таврот хаки қасам ичаман! О, бу ишпи судга оширманг! Худо хаки, судга оширманг!

– Жойингизга ўтиринг, – деб жеркиб берди Холмс. – Энди етти букилиб ер ўпасизми? Шўрлик Хорнерни қилмаган жиқо-яни учун айбдорлар курсисига рўпара қиладётганингизда нималарни ўйлаган эдингиз?

– Мен қочиб кетишим мумкин, мистер Холмс! Англиядан бош олиб кетаман, сэр! Шунда унга тақилган айб бекор бўлади...

– Ҳм! Биз ҳали бу тўғрида гаплашиб кўрамиз. Ҳозирча ўғирликдан кейин нималар юз бергани ҳақидаги ҳаққоний ҳикояшизни эшитамиз. Бу топ ғозинг бўғзига қандай тушди-ю,

ғоз эса қандай қилиб бозорға бориб қолди? Тўғриси айтинг, сиз учун бирдан-бир нажот йўли – тўғриси айтиш.

Райдер қақраган лабларини ялаб олди.

– Мен сизга бор гапни айтиб бераман, – деди у. – Хорнерни камоққа олганларида ён-веримни, хонамни тинтиш полициянинг ёдига келиб қолмасдан тошни олиб чиқиб кетганим яхши, деган қарорга келдим. Меҳмонхонада тошни яшириб қўйиш учун қулай жой йўқ эди. Мен хизмат юзасидан кетаётган бўлиб ташқарига чиқдим-да, опамнинг уйига қараб йўл олдим. У Окшот деган одамнинг хотини, Брикстон-родда яшайди. У уй паррандаларини семиртириб сотиш билан шуғулланади. Тўқнаш келган ҳар бир одам менга полициячи ёки изтопар бўлиб туюлаверди, салкин бир окшом бўлишига карамай, то Брикстон-родга етиб боргунимча терга ботдим. Опам мендан, „Нима гап, нега бундай рангинг ўчган?“ деб сўради. Мен „Меҳмонхонамизда қимматбаҳо нарсалар ўғирланганидан ташвишланаётиман“, деб жавоб бердим. Кейин орқа ҳовлига ўтиб, тамаки чекдим-да, нима тadbир кўриш кераклигини ўйлай бошладим.

Менинг тўғри йўлдан тойиб жазо муддатини Центонвиль турмасида ўтказиб келган Модели деган ошнам бор эди. Бир куни у билан учрашиб ўғрилар ҳақида гаплашиб қолганимизда, менга улар ўғирлик молни қандай йўллар билан сув қилишларини гапириб берган эди. У мени чақиб қўймаслигини билардим, чунки унинг баъзи бир гуноҳларидан хабардор эдим, шунинг учун ҳам тўппа-тўғри Килбурига бориб, унга учрашмоқчи ва уни сириmdан воқиф қилмоқчи бўлдим. У бу тошни қандай қилиб пуллашши ўргатиши мумкин эди. Аммо у ёққа қандай етиб оламан? Мен меҳмонхонадан келаётганимда кечирган изтиробларимни эсладим. Ҳар бир дақиқада ушлаб олиб ён-веримни тинтиб, нимчам чўнтагидан тошни топиб олишлари мумкин эди. Дсворга суянганча оёғимнинг тагида лапанглаб изғиб юрган ғозларга қараб турарканман, дунёдаги энг эпчил изтопарни ҳам қандай қилиб алдаш ҳақида миямга дафъатан бир фикр келиб қолди...

Бир неча ҳафта бурун ошам менга мелод байрамига жуда бўлиқ ғоз совға қилажагини айтган эди, унинг ҳамиша сўзи устидан чиқишини билардим. Мен ўша ғозни ҳозирнинг ўзидаёқ олиб, тошни унинг бўғзида Килбурнга олиб бормоқчи бўлдим. Ҳовлида бир сарой бор эди. Мен думи ола, каттакон, семиз бир ок ғозни саройнинг орқасига хайдаб ўтдим. Уни тутиб олиб, тумшуғини очдим-да, мумкин қадар ичкарироққа сукишга ҳаракат қилиб, тошни унинг бўғзига тикдим. Ғоз ютинди, тош унинг бўтакасига қаңдай қилиб ўтиб борганини қўлим билан сезиб турдим. Аммо ғоз тиширчилаб қанотларини таниллата бошлади, ошам нима гаплигини билгани чиқиб қолди. Ўгирилиб унга энди жавоб бормоқчи бўлиб турган эдим, ярамас ғоз қўлимдан юлқиниб чиқиб галага аралашиб кетди.

„Жониворни нима қилаётган эдинг, Жеймс?“ – деб сўради ошам.

„Ҳалиги...– дедим мен, – сенга мелод байрамига ғоз совға қиламан, деганинг учун улардан қайси бири семизроқ экан, деб кўраётган эдим“.

„О, – деди у, – биз сенга атаб ашлақачон ғоз танлаб қўйганмиз. Биз уни: „Жеймсининг ғози“ деб атаймиз. Ҳов анави бошдан-оёқ оппоқ, каттакон ғоз. Ҳаммаси бўлиб йиғирма олтита ғоз, шулардан биттаси сенга, биттаси бизга, йиғирма тўрттаси – сотишга“.

„Раҳмат, Мэгги, – дедим мен. – Агар сенга фарқи бўлмаса, менга ҳозир қўлимда ушлаб турганимни берсанг“.

„Сеники бушга қараганда уч қадокча оғирроқ, ўзини ҳам сенга атаб яхшилаб бокқанмиз“.

„Бунинг аҳамияти йўқ. Менга худди шуниси керак, уни ҳозирнинг ўзида олиб кетсам“.

„Ўзинг биласан, – деди ошам бироз ранжиб. – Қайси бирини олмоқчи эдинг?“

„Думида қора йўли бор ҳов анави оқини, ҳов ана, галанинг ўргасида турибди“.

„Марҳамат, сўйиб олиб кетаюл!“

Мен шундай қилдим, мистер Холмс, қушни Килбурнга

олиб кетдим. Ошшамга ҳамма гаши айтиб бердим (у бунақа гапларни бемалол айтаверса бўладиган одамлар тоифасидан). У силласи қуригунча котиб-котиб кулди, кейин пичок олиб ғозни сўйдик. Ғознинг ичида тош йўқлигини кўриб мудҳиш бир хато рўй берганини англаганимдан кейин юрагим орқага тортиб кетди. Ғозни ўша ерда қолдириб опамникига ғизилладим, чошганча орқа ҳовлига кириб бордим. Ҳовлида ғозлар йўқ эди.

„Ғозлар қани, Мэгги?“ – деб кичкирдим.

„Савдогарга жўнатдик“.

„Қайси савдогарга?“

„Ковент-гардендаги Брэкиприжга“.

„Ғозларнинг орасида мен ҳозиргина сўйганга ўхшаган яна бир думи оласи бормиди?“ – деб сўрадим.

„Ҳа, Жеймс, думи ола ғоз иккита эди, мен уларни доим адаштириб юардим“.

Шундан кейин мен, албатта, бор гаши тушуниб, ўша Брэкиприжга қараб югурдим. Аммо у ғозларнинг ҳаммасини аллақачон сотиб бўлган экан, кимга сотганини сира айтгиси келмади. Менга қандай ўдағайлаб берганини ўзингиз эшитдингиз. Опам мени, ақлдан озган, деб ўйлаётибди. Баъзан ўзим ўзимга ҳам жиннига ўхшаб кўринаман. Мана энди... мана энди мен – кабирх ўғриман, холбуки, ўғриламоқчи бўлган гашиматимга кўлимни тегизмаган бўлсам ҳам, уни деб ёш умримни хазон қилдим. Ё Раббий, мени ўзинг ёрлака! Ё Раббий, ўзинг ёрлака!

У қўллари билан юзини беркитганча титраб, ўкраб юборди. Орага узок жимлик чўқди, уни Райдершиш оғир хўрсинишлари билан дўстимнинг стол киррасини бир маромда чертишигина бузиб турарди. Бирдан Шерлок Холмс ўрнидан туриб, кўча эшикни ланг очди.

– Йўқолинг! – деди у.

– Нега, сэр?.. О, сизни Парвардигор ёрлакасин!

– Гаширманг! Йўқолинг бу ердан!

Бу сўзни яна бир такрорлашга тўри келмади. Зинапоядан

тез тушиб бораётган одим товушлари гумбурлаб эшитилди, пастда эшик тарақлади, кўчадан шахдам кадам товушлари келди.

– Хулосасини айтганда, Уотсон, – деди Холмс, кўлини сопол трубкасига чўзиб, – мутлако полициямизнинг йўл кўйган хатоларини тузатиш учун ишламайман. Борди-ю, Хорнерга хавф-хатар таҳдид солаётган бўлса, унда бошқа гап эди. Аммо Райдер унга қарши шохидлик бермайди, иш шу билан тинчиб кетади. Эҳтимол, мугтаҳамга ҳомийлик қилаётгандирман-у, аммо тўғрироғи, мен одамни батамом нобуд бўлиб кетишдан сақлаб қолаётиман. Бу шоввоз энди бунақа ишларни такрорламайди – у жуда юрак олдириб кўйган. Ҳаёт бизни ғалати ва аломағ бир жумбоқ билан тўкнаш келтирди! Бу жумбоқни ечинининг ўзиёқ катта мукофот! Илтифот қилиб кўнғирокни чалиб кўйсангиз, янги „тадқиқот“ билан шуғулланардик, бунда ҳам бош ролни яна нарранда ижро этади: эсингизда бўлсин, тушликка қаклик сймиз.

ЧИПОР ЛЕНТА

Шерлок Холмс саргузаштлари хақидаги ёзувларимни кўздан кечирганимда, унда ёритилган ишларнинг бир қанчаси фожиавий, баъзилари кулгили, айримлари ғалати эҳсанлиги диққатимни тортади. Етмишдан ортиқ бу ишлар ичида битта ҳам жўн ва чаканаси йўқ. Ўз хунарига меҳр қўйган Холмс пулга ҳирс қўймаган эди, у ҳеч қачон оддий, жўн ишларни текширишга бел боғламасди; уни ҳамиша ажойиб-ғаройиб ишлар, баъзан эса ҳатто афсонага ўхшаб кетадиган сирли ишлар ўзига тортар эди.

Менга, айниқса, Ройлоттнинг иши мўъжиза туюлади. У вақтда Холмс иккимиз бўйдоқ эдик, Бейкер-стрит кўчасида бир уйда истикомат қилардик. Бу ёзувни илгарироқ эълон қилардим, лекин бир хотинга бу ишни сир тутаман деб ваъда бериб қўйгандим. Ўша хотин бундан бир ой бурун тўсатдан казо қилди-ю, бу сирни ортиқ яшириб юришга эҳтиёж қолмади. Дарвоқе, бу иш аслида қандай содир бўлгани баён этилса, зиён қилмайди, нега десангиз, доктор Гримсби Ройлоттнинг ўлими ҳақида жуда даҳшатли мишмишлар тарқалган.

1888 йил апрель кунларининг бирида, эрталаб кўзимни очсам, каравотим ёнида Холмс турибди. У сафар кийимида эди. Одатда, у кеч турарди, ҳозир камин тепасидаги соат еттидан чорак ўтганини кўрсатарди. Мен унга таажжубланиб, ҳатто бир оз ўпкаланиб қарардим.

– Уйқунгизни бузганим учун узр, Уотсон, – деди у. – Бугун шунақа кун ўзи. Келиб миссис Хадсонни уйғотишибди, у мени уйғотди, мен эса сизни.

– Нима гап ўзи? Ўт тушибдими?

– Йўқ, янги мижоз. Аллақандай қиз жуда ҳовлиқиб келибди, қандай бўлмасин мен билан учрашмоқчи эмиш. Қабулхонада кутиб турганмиш. Жуда муҳим бирор фактни айтмоқчи, бўлмаса, менимча, бўйи етган қиз бундай барвақт пойтахт кўчаларида чопиб юрмайди ва бегона одамларни иссиқ ўрнидан кўзгатмайди. Иш ғоятда қизик бўлиши мумкин, борди-ю, бу воқеани бошидан эшитмай қолсангиз, кейин аттанг деб юрасиз.

– Жон деб эшитаман.

Ўз иши билан банд бўлганида Холмсни кузатсам ва унинг мияси нақадар тез ишлаганини кўрсам, шундай ҳузур қилардимки, асти қўясиз. Баъзан унга берилган жумбоқни Холмс ақл билан эмас, қандайдир юксак туйғу билан ечаётгандек туюларди, лекин аслида унинг барча хулосалари аниқ ва қатъий мантикка асосланган бўларди.

Мен апил-тапил кийиндиму бир зумдан кейин тайёр бўлдим. Кейин қабулхонага чиқдик. Қора кийиниб, юзига қалин ўртик тутиб олган қиз бизни кўриб ўрнидан турди.

– Салом, хоним, – деди Холмс очиқ чирой билан. – Менинг исмим Шерлок Холмс. Бу киши менинг жонажон дўстим ва ёрдамчим доктор Уотсон бўлади, бу кишининг олдида гапларингизни очиқ айтаверинг, тортинманг. Оҳо, иш йирик-ку, миссис Хадсон эсига келиб каминга ўт ёқибди. Яхши килибди, нега десангиз, сиз жуда совқотиб қолибсиз. Ўтга яқинроқ ўтиринг, ижозат этсангиз, сизга бир чашка кофе тутсам.

Қиз камин ёнига ўтиб ўтирар экан:

– Совуқдан қалтираётганим йўқ, мистер Холмс, – деди.

– Нимадан бўлмаса?

– Кўркувдан, мистер Холмс, даҳшатдан!

Шундай деб, у ўртигини кўтарди-ю, биз унинг жуда хаяжонда эканини, башараси кўркувдан оппоқ оқариб, бужмайиб кетганини кўрдик. Унинг бақрайган кўзларида исканжага тушган жониворникига ўхшаш кўркув намоён эди. Ёши ҳали ўттизга етмаган бўлишига карамай, сочига оқ оралаган эди.

Шерлок Холмс қизнинг кўнглидан нималар ўтаётганини билиб, унга тезда кўз югуртириб чиқди.

– Ҳеч нарсадан кўркманг, – деди у меҳр билан кизнинг кўлини силаб. – Ишончим комил, бошингиздаги бутун гам-ташвишларни даф қиламиз... Сиз эрталабки поездда келибсиз-а.

– Мени танийсизми?

– Йўқ, лекин чап кўлингиздаги кўлқопда қайтиб кетиш учун олинган билетни кўриб қолдим. Жуда барвақт турибсиз, кейин станцияга дуколкада жуда ёмон, ўнқир-чўнқир йўлда роса элак-элак бўлиб келибсиз.

Қиз кути ўчиб, чўчиб кетди, саросимага тушиб, Холмсга ялт этиб қаради. Холмс жилмайиб:

– Бунинг хайрон қоладиган ери йўқ, хоним, – деди. – Жакетишгининг чап енгига, етти жойига лой сачрабди. Ҳали қуригани ҳам йўқ. Одатда, дуколкада кучернинг чап томонида ўтирилганда, одамга шунақа лой сачрайди.

– Худди сиз айтгандек бўлди, – деди қиз. – Соат олтиларда уйдан чиқиб, олтидан йигирма дақиқа ўтганда Лэтерхэдга етиб келдим ва биринчи поездга тушиб, Лондонга, Ватерлоо станциясига келдим... Сэр, бунга ортик тоқат қилолмайман, жиши бўлиб қоламан! Ўламан! Дардимга малҳам бўладиган ҳеч одамим йўқ. Айтмоқчи, менга жони ачийдиган бир одам бор-а, лекин у шўрлик қандай қилиб ҳам мушкулимни осон қила оларди? Мен сизнинг ҳақингизда эшитгандим, мистер Холмс, дарагингизни менга миссис Фарингтош берганди. Унинг бошига оғир мусибат тушганда жонига ора кирган экансиз. У менга манзилингизни берди. О, сэр, менга ҳам ёрдам қилинг, жуда бўлмаса, мени қуршаб олган қон-қоронғи зулматни бир оз равшанлаштиришга уришиб кўринг! Ҳозир хизматишгизга ҳақ тўлашга қодир эмасман, лекин икки ойчадан кейин турмушга чиқаман, ана ўшанда ўз даромадимга ўзим хўжайин бўламан. Ишонинг, яхшилигингизни ерда қолдирмайман.

Холмс қонторка олдида келиб, уни очди-да, ёндафгарини олди.

– Фарингтош... - деди у. – Ҳа-я, у ходиса эсимда. Чамамда, бу иш, Уотсон, сиз билан танишганимдан олдин содир бўлган

эди. Гап опал тоши билан безатилган тиллакош устида борган эди. Сизни ишонтириб айтаманки, хоним, танишингиз ишига қандай кунт билан киришган бўлсам, сизнинг ишингизга ҳам ўшандай астойдил киришаман. Менга ҳақ берилишига ҳожа-ти йўқ, ишимдан олган лаззатим ҳар қандай инъомдан аъло. Албатта, майда-чуйда сарф бўлмай иложи йўқ, лекин сиз улар-ни имконингиз бўлганда тўлашингиз кочмайди. Энди сиздан илтимосим шуки, бор гапни ипидан-игнасиғача қолдирмай ба-тафсил сўзлаб беринг.

– Ҳайҳот! – деди киз. – Аҳволим танглиги шундаки, нима-дан чўчиб, нимадан хавфсираётганимни ўзим ҳам билмайман, маслаҳат ҳамда ёрдам сўрашга ҳаддим сиғадиган одамим ҳам менинг гапларимни асабий бир хотиннинг алжирашлари деб ҳисоблаяпти. У рўй-рост шундай демаса ҳам, унинг тасалли бериб айтган гапларидан ва кўзини олиб қочишидан шу маъ-нони ўқийман. Эшитишимча, мистер Холмс, қилвирликни сезиб олишда сизнинг олдингизга тушадиган одам йўқ эмиш. Шунинг учун мени қуршаб олган хавф-хатарга қарши нима қилишим кераклигини сиз айтиб бера оласиз.

– Қулоғим сизда, хоним.

Исмин Эллен Стонер. Ўғай отам – Ройлоттнинг уйида тураман. У Англияда ўтган энг қадимги саксониялик хонадон-лардан бирининг сўнгги намояндаси.

Холмс бошини кимирлатиб қўйди.

– Бу ном менга таниш, – деди у.

– Бир вақтлар Ройлоттлар оиласи Англияда энг бадавлат оилалардан эди. Уларнинг шимолда Беркширда, ғарбда Гемпширда мулклари бўлар эди. Лекин регентлик даврида бир қиморбоз меросхўр оилани батамом хонавайрон қилма унча, бири-кетини тўрт авлод асрлар бўйи ўз бойликларини совуриб келган. Илгариги мулкдан бир печа акр ер билан икки юз йил олдин қурилган кўҳна уй қолган, холос. Айтгандек, уй ҳам ал-лақачон гаровга қўйилган эди.

Шу авлоднинг энг сўнгги вакили бўлган помещчик ўз уйи-да фақир аристократдай қашшоқ кун кечирган. Лекин унинг

ёлғиз ўғли, менинг ҳозирги ўғай отам, қандай бўлмасин бу оғир ахволдан қутулиш кераклигига фаҳми етиб, бир қариндошидан керагича пул қарз олиб университетга киради ва уни битириб врачлик дипломини олади. Кейин Калькуттага жўнаб кетади, ишини пухта билгани ва тўзимлилиги орқасида шуҳрат қозонади. Лекин бир кун унинг уйини ўғри уради. Бундан Ройлоттнинг шундай ғазаби қайнайдики, жаҳл устида ўзининг хизматкори – маҳаллий ҳиндилардан бўлган эшик оғасини ўласи қилиб қалтаклайди. Ўлим жазосидан зўрға қутулиб қолиб, узок вақт турмада азоб чекади, кейин Англияга аламзада ва умидсизликка тушган ҳолда қайтиб келади.

Доктор Ройлотт Ҳиндистонда менинг онам, миссис Стонерга, Банголиядаги армияда хизмат қилган артиллерия генерал-майорининг ёш бева хотинига уйланади. Биз она-сини ил эгизак эдик, онамнинг исми Жулия эди. Онам докторга турмушга чиққанида, энди иккига кирган эдик. Онамнинг яхшигина давлати бор эди, у йилига минг фунтдан кам даромад келтирмасди. Унинг васиятига кўра, биз ўғай отамиз уйида турган вақтда бутун даромаддан доктор Ройлотт фойдаланиши лозим эди. Борди-ю, биз эрга тегсак, ҳар биримизга йиллик даромаднинг маълум бир қисми ажратиб берилиши керак эди.

Англияга қайтиб келганимиздан кейин сал вақт ўтмай онам ўлди, у бундан саккиз йил бурун темир йўлда юз берган фалокат вақтида ҳалок бўлди. Лондонда истикомат қилиб, медицина ишларини йўлга қўйиш учун ҳаракат қилиб юрган доктор Ройлотт онам ўлгандан кейин бу ниятидан қайтди ва бизларни олиб, ота мулкига – Сток-Моренга қўчиб келди. Онамнинг давлати бизнинг барча орзу-ҳавасларимизга бемалол етар, гўё бизларнинг бахтимизга ҳеч нарса раҳна солмайдигандек эди.

Лекин ўғай отам тамомила ўзгариб қолди. Қўшнилари бошда стокморешлик Ройлотт ўз ота мулкига қайтиб келганидан қувонган эдилар, лекин Ройлотт қўни-қўшнилари билан борди-келди қилиш ўрнига, уйга камалиб олди. У уйдан аҳён-аҳёнда, шунда ҳам дуч келган одам билан беҳаёларча жанжаллашгани чиқар эди. Авлоддан аجدодга ўтиб, шу авлод

қонига сингиган, жазава тутиб қолиш даражасигача бориб етандиган баджаҳллик, иссик мамлакатларда узоқ вақт турган ўғай отамда, айниқса, кучайган эди.

У қўшнилар билан бир неча марта кий-шичок бўлди. Икки марта полиция участкасига ҳам олиб боришди. У бутун қишлоқ аҳолисини даҳшатга соладиган бўлиб қолди... Шунини айтиб ўтиш керакки, у хиредек бақувват, боз устига, жаҳли чиққанда ўзини билмай қолади, шунинг учун уни кўрганда одамлар ўтакаси ёрилиб, чекка-чеккага уриб кетишади.

Ўтган ҳафта шу ерли бир темирчини анҳорга отиб юборибди, буни бости-бости қилиш учун йиғиб юрган ҳамма пулларимни беришга мажбур бўлдим. Ўғай отам кўчманчи лўлилар билангина дўст. У ота-бобосидан қолган, маймунжон ўсиб ётган бир парча ерига ўша дарбадарлар чодир-чаманини тикиб тўхташи учун ҳам ижозат беради, гоҳо улар билан кўчиб юриб, ҳафталаб уйга келмайди. Бундан ташқари, у ҳайвонларга ўч. Ҳиндистонда яшайдиган бир таниши унга ҳар хил жониворлар юбориб туради. Ҳозир унинг ерида худди ўзи сингари барчага даҳшат солиб, бир павиан¹ билан бир қошлон бемалол сайр қилиб юрибди.

Менинг гапларимдан биз опа-сингил шод-хуррам ҳаёт кечирмаганимизни фаҳмлаган бўлсангиз керак. Хизматкорлар бизникида туришни истамасди, шу сабабдан барча рўзгор ишларини ўзимиз қилардик. Онам ўлганда энди ўттиз ёшга кирган эди. Лекин унинг ҳам сочига аллақачон меникидек оқ оралаган эди.

— Опангиз ўлганми?

Унинг ўлганига рошпа-роса икки йил бўлди, мен сизга худди унинг ўлими тўғрисида гапирмоқчиман. Ўзингиздан қолар гап йўқ, тўрт девор ичида одамови бўлиб яшаганимиздан, генгкур, ўзимизга муносиб одамлар билан жуда кам учрашар эдик. Бизнинг мисс Гонория Уэстфайл исмли бир бева холаemiz бор. У онамнинг синглиси, Хэрроуга яқин жойда туради, ўғай отам ора-ора ана шу холаменикига бориб туришимизга ижо-

¹ Павиан — иттумшук маймун.

зат берарди. Икки йил аввал опам Жулия уникида Рождество байрамини кутган эди. Опам ўша ерда флотда хизмат қилиб, истеъфога чиққан бир майор билан танишиб қолади, майор опамга уйланишга истак билдиради. Опам уйга қайтиб келганидан кейин ўгай отамга майор билан унаштирилганини билдирди. Ўгай отам унинг эрга тегинишига монелик қилмади, лекин тўйга икки ҳафта қолганда фожиали ҳолиса юз берди-ю, яккаю ягона жигаримдан жудо бўлдим...

Шерлок Холмс креслога суяниб ўтирар, бошини унинг юмшоқ ёстиғига қўйиб олган эди. Кўзлари юмук эди. Гап шу ерга етганда у кўзини очиб, қизга қаради.

— Ўтинаман, биронта ҳам тафсилотни унутмай, иложи борича аниқ қилиб гапиринг.

— Бунинг мен учун ҳеч қийинлиги йўқ, негаки ўша даҳшатли ҳодисалар миямга қаттиқ ўрнашиб қолган... Мен боя айтганимдек, помещчик уйи жуда кўҳна, фақат бир қанотидагина одам турса бўлади. Пастки қаватда ётоқхоналар жойлашган, меҳмонхоналар уй ўртасида. Биринчи ётоқхонада доктор Ройлотт, иккинчисида опам, учинчисида мен ётар эдим. Ётоқхоналардан бир-бирига ўғиб бўлмасди, эшиклари битта йўлакка очиларди. Аниқ гапираётибманми?

Ҳа, жуда аниқ гапираётибсиз.

— Учала ётоқхонанинг деразаси майсазорга қараган. Ўша машъум кечада доктор Ройлотт барвақт ўз хонасига чиқиб кетди, лекин ўрнига ётмаганини биз билардик, у чекадиган ўтқир хинд сигарасининг ҳиди узоқ вақтгача опамни беҳузур қилди. У сигара хидидан безор бўлиб, чор-ночор хонасини тарк этиб, менинг хонамга чиқди, бирмунча вақт унинг турмушга чиқиши тўғрисида гаплашиб ўтирдик. Соат ўн бирда опам ўрнидан туриб, кетмоқчи бўлди, лекин эшик олдида борганда тўхтаб, мендан сўради:

„Менга қара, Эллен, сенга кечалари биров хуштак чалгандек бўладими?“

„Йўқ“, дедим мен.

„Уйқунгда хуштак чалмаслигингга ишонасанми?“

„Албатта, ишонаман. Нега буни сўраясан?“

„Сўнгги кушларда, соат учларда аллакимнинг охиста хуштак чалганини аниқ эшитаман. Менинг уйкум зийрак, хуштакдан уйғониб кетаман. У кўшни уйдан келяптими, майсазорданми – ақлим етмайди. Сен эшитган-эшитмаганини кўпдан бери сўрамокчи бўлиб юрган эдим“.

„Йўқ, эшитмаганман. Балки, буни лўлилар чалгандир?“

„Эҳтимол. Лекин хуштак майсазордан келганда, уни сен ҳам эшитган бўлардин“.

„Менинг уйкум сеникидан каттиқроқ“.

„Ке қўй, бу гапиришга арзимайдиган нарса“, – деб кулди опам ва эшигимни ёпиб чикиб кетди. Бир лаҳзадан кейин эшигини кулфлагани эшитилди.

Шундай денг! – деб юборди Холмс. – Кечаси ҳар доим эшикни кулфлаб ётармидингиз?

– Ҳа.

– Нима учун?

Мен сизга докторнинг қоплони билан павиани бор деб айтувдим, шекилли. Эшикни кулфлаганимиздан кейингина биз ўзимизни хотиржам хис қилардик.

– Тушундим. Давом этинг.

Кечаси ҳеч ухлолмадим. Даф қилиб бўлмайдиган бир фалокат бўлишини кўнглим сезиб турди. Тун шундай расво эдики, асти қўясиз: шамол увиллар, ёмғир деразани тақиллатар эди. Бир вақт бўрон ғувилаб турганда дахшатли чиқирик эшитилди. Чинкирган опам эди. Мен каравотдан сакраб тушдим-да, катта рўмолимга ўралиб, йўлакка чиқдим. Эшикни очганимда опам айтган охиста хуштак товушини эшитгандек бўлдим, кейин алланарса жаранглаб кетди, гўё зилдск темир асбоб ерга тушиб кетгандай бўлди. Опамнинг хонасига югуриб келсам, эшик қия очик экан. Мен нима бўлаётганига ақлим етмай, кўрқувдан ўтакам ёрилиб, тўхтаб қолдим. Йўлакда ёниб турган чироқ нурида опамни кўриб қолдим, у маст одамдек гандираклаб, ранги қув ўчган ҳолда, гўё ёрдам сўраб ёлворгандек икки қўлини олдинга чўзиб, эшикдан чикиб келди.

Югуриб бориб уни кучоклаб олдим, лекин шу пайт унинг тиззалари букилиб кетди-ю, гурс этиб ерга йиқилди. У қаттиқ оғрикка бардош беролмаётгандек тўлғанар, оёқ-кўл тортишиб, қалтирар эди. Аввалига у мени танимагандек кўринди, лекин устига энгапганимда, бирдан чинқириб юборди... О, униш бу даҳшатли чинқирғини ҳеч вақт унутмайман!

„Ё Раббим, Эллен! деб қичқирди у. – Чинор банда!“

У яна бир нарса демокчи бўлиб, бармоғи билан докторнинг хонаси томонни кўрсатди. Кейин яна тўлғаниб, қалтираб кетди-ю, оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди.

Мен саччиб ўршимдан турдим-да, чинқирганча, ўгай отамни чакиргани югурдим. Унинг ўзи ҳам халатда мен томонга шошиб-пишиб келаётган экан. Ўгай отам чопганича опамнинг хонасига кирганда, опам беҳуш ётарди. Ўгай отам униш оғзига коньяк қуйди, дарҳол кишлоқ врачини чакириб келишга одам юборди, лекин ҳамма ҳаракат зое кетди, у ҳушига келмай, жон берди. Севикли опамнинг даҳшатли ўлими шундай бўлган эди...

– Ижозатингиз билан бир нарсани сўрасам, – деди Холмс, – ҳуштак товуши билан металлнинг жаранглаганини эшитганингизга ишончингиз комилми? Шу гапларни қасам билан айтиб, гувоҳлик бера оласизми?

Терговчи ҳам мендан худди шундай деб сўраган эди. Биласизми, бу товушларни мен эшитгандайман, бироқ бўроннинг гувиллаши билан эски уйнинг ғичирлагани мени чалитган бўлиши мумкин.

– Опангиз кийинганмиди?

– Йўқ, у ёлғиз кўйлақда югуриб чиққан эди. Унинг ўнг кўлида ёниб бўлган гугурт чўпи, чап кўлида эса гугурт қутиси бор эди.

– Бу шундан дарак берадики, у алланарсадан кўркиб кетган-у, гугурт чақиб у ёқ-бу ёқни кўздан кечирган. Бу жуда муҳим тафсилот. Хўш, терговчи қандай хулосага келди?

– Доктор Ройлотт жанжалкаш одам экаплиги бутун округга маълум бўлганидан, терговчи бу ишни жуда сиғичклаб ўрганди,

лекин опамнинг ўлимига нима сабаб бўлганини сал-пал бўлса ҳам аниқлолмади. Мен терговда опам турадиган хонанинг эшиги пичидан кулфлюғлиқ эканини, деразалар эса ташқаридан эски, кенг темир қопқоқ билан бекитилганини айтган эдим. Деворларни роса хафсала билан текширишди, лекин у жуда мустаҳкамлиги аниқланди. Полни текшириш ҳам бирор натижа бермади. Печнинг мўрқоғи жуда кенг, тўртта қопқоғи бор. Демак, опам бошига фалокат тушганда ёлғиз бўлганига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бирор таҳдид ва зўрлик белгисини топиб бўлмади.

– Заҳар ичмаганмикин?

– Врачлар текшириб кўришди, лекин заҳарланганини кўрсатадиган ҳеч қандай аломат топишолмади.

– Сизнингча, унинг ўлимига нима сабаб бўлган?

– Менимча, у кўрқув ва асаби бузилганидан ўлган. Лекин ким бунчалик ўтакасини ёрганига сира ақлим бовар қилмайди.

– Бу вақтда кўргонингизда лўлилар бормиди?

– Ҳа, лўлилар бизникидан ҳеч аримайди.

– Сизнингча, унинг банда, чипор банда тўғрисидаги гапи нимани англатади?

– Баъзан мен бу гапни у алаҳлаб айтган бўлса керак деб ўйлайман, баъзида эса опам аллақандай бандани, масалан, лўлилар бандасини назарда тутиб айтгандир деган хаёлга бораман. Лекин нега у банда чипор бўлади? Эҳтимол, кўпгина лўли хотинлар хол-хол гулли рўмолча ўраб юрганларига ишора қилгандир.

Холмс бошини чайкаб кўйди, афтидан, бу изох уни қаноатлантирмади.

– Бунда бир сир бор, – деди у. – Марҳамат, давом этиш.

– Шундан бери икки йил ўтди, ҳаёtim бу вақт ичида илгаридан бешбаттар диққинафаслик билан кечди. Лекин бир ой мукаддам ўзим яхши танийдиган бир одамим турмушга чиқшимни сўради. Унинг исми Эрмитеж, Пэри Эрмитеж. Рединг яқинидаги крэнуотерлик мистер Эрмитежнинг ўртанча ўғли. Ўғай отам никоҳимизга монелик қилмади. Баҳорда тўйимиз бўлиши керак эди.

Икки кун олдин уйимизнинг ғарб томондаги қанотида аллақандай тузатишлар бопланди. Ётоқхонамнинг деворини тешишди, шу важдан мен онам вафот этган хонага кўчиб чиқиб, у ётиб юрган каравотда ётишга мажбур бўлдим. Бугун кечаси, ухламай онамнинг фожиявий ўлими тўғрисида ўйлаб ётиб, тўсатдан сукунатда онамнинг ўлимидан дарак берган худди ўша охишта хуштак товушини эшитиб, жон-поним чиқиб кетганини бир тасаввур қилинг-а. Мен ирғиб ўрнимдан турдим у чирокни ёқдим, лекин хона ичида ҳеч зот кўринмади. Азбаройи ҳаяжонга тушганимдан қайтиб ўрнига ётишга раъйим бўлмади, тонг ёришар-ёришмас уйдан астагина чиқдим-да, уйимиз рўнарасидаги „Толе“ меҳмонхонаси олдида дуколка ёллаб Ләтерхэдга бордим, кейин сизни кўриш ва сиздан маслаҳат олиш ниятида бу ерга келдим.

– Жуда оқилона иш қилгансиз, – деди дўстим. – Лекин менга ҳамма гапни мукаммал айтдингизми?

– Ҳа, ҳаммасини айтдим.

– Йўқ, ҳамма гапни айтмадингиз, мисс Ройлотт; отангизга шафқат қилиб, унинг айбини бекитяпсиз.

– Гапингизга тушунмаяпман...

Холмс жавоб берип ўрнига қизнинг сизга тикилган қора тўр безакни кўгарди. Қизнинг оппоқ билагига беш панжанинг изи тушиб, мўматалоқ бўлиб қолган эди.

– Сизга бағритошлик билан озор етказибдилар, – деди Холмс.

Қиз шолғомдек қизариб, шопа-пиша енгини туширди.

– Ўгай отам баджаҳл одам, – деди у. – У жуда бақувват, қапчалик кучли эканини ўзи билмайди.

Орага узок вақт жимлик чўқди, Холмс қўларини иягига тираб, каминдаги ўтнинг чирсиллаб ёнишига қараб ўтирарди.

– Бу жуда чигал иш, – деди у ниҳоят. – Ишни қапдай бошлаш тўғрисида бир қарорга келишдан олдин, мен яна миңларча тафсилотни аниқласам деган эдим. Лекин бир дақиқани ҳам зос ўтказиб бўлмайди. Борди-ю, биз бугун Сток-Морсенга етиб

борсак, ўтай отангизга билдирмай ўша хоналарни кўздан кечиришимизнинг иложи борми?

– У менга жуда зарур иш билан бугун шаҳарга боришини айтган эди. Хойнахой, у куни бўйи уйда бўлмайди, шундай бўлса, сизга ҳеч ким халал бермайди. Бизнинг бир эконома-миз бор, лекин у қариб, шарти кетиб парти қолган, эсини еб қўйган, уни бирор жойга осонгина жўнатиб юбориш мумкин.

– Жуда соз. Сафар хусусида эътирозингиз йўқми, Уотсон?

– Асло.

Бўлмаса, иккимиз етиб борамиз. Ўзингиз энди нима қилмоқчисиз?

– Шаҳарда битирадиган баъзи ишларим бор. Лекин сизларнинг етиб боришингизга уйда бўлиш учун ўн иккидаги поездда қайтаман.

– Бизни чошгоҳдан кейин кутинг. Менинг ҳам бу ерда баъзи ишларим бор. Балки, қолиб, биз билан нонушта қиларсиз?

– Йўқ, мен борай! Сизга бошимга тушган ташвишларимни гапириб бердим у елкамдан тоғ ардарилгандай бўлди. Сиз билан яна учрашувдан гоё хурсанд бўламан.

У қалин қора ўртикни юзига туширди-да, хонадан чикиб кетди.

Шерлок Холмс креслонинг суянчиғига ясланиб:

– Хўш, бу иш тўғрисида нима деб ўйлайсиз, Уотсон? – деб сўради.

– Менимча, бу ниҳоятда сирли ва расво иш.

– Жуда расво, жуда сирли.

– Борди-ю, меҳмонимиз айтган гап рост бўлса, у хонанинг поли, девори мустаҳкам, эшикдан, деразалардан ва печь мўри-сидан одам қиролмаса, унда сирли равишда ўлган вақтида опа-си яккаю ёлғиз бўлган.

– Ундай бўлса, тунги ҳуштак товуши ва унинг ўлим олдидаги жуда ғалати гаплари нимани аңлатади?

– Ақлим бовар қилмаяпти. Агар бутун далиллар: тунги ҳуштак, кекса доктор апоқ-чапоқ бўлган лўлилар бандаси, киз-нинг ўлим олдида алақандай бандога қилган ишораси, ниҳоят,

мисс Эллен Стонер эшитган, факат деразанинг темир қопқоғи чиқариши мумкин бўлган жаранг-журунг товуш ҳақидаги гаплар жамланса, бунинг устига, доктор ўғай қизининг тўйини бузишдан манфаатдор эканлиги эътиборга олинса, менимча, биз бу муаммони ҳал қилиш учун калаванинг учини топдик.

– Сизнинг фикрингизча, у ерда лўлилар нима қилишган?

– Билмайман... Ақлим етмаяпти.

– Тахминларингизга менинг бир канча эътирозларим бор.

– Менинг ҳам, шунинг учун биз бугун Сток-Моренга борамиз. Мен ҳамма нарсани ўша ерда текшириб кўрмоқчиман... Ё тавба, бу қандай гап!

Дўстим шундан хитоб қилди, чунки тўсатдан эшик ланг очилди-ю, хонага девдек бир одам кириб келди. У врач деса врачга, заминдор деса заминдорга ўхшамайдиган кийим кийган эди. Кийим-боши ғалати, хилма-хил эди, бошида кора цилиндр, эгнида узун камзул, оёғида узун гетралар. Қўлига овчилар қамчиси ушлаб олган. У шундай дароз эдики, цилиндри эшигимизнинг кесакисига тегиб турарди, яғрини шу қадар кенг эдики, эшигимиздан зўрға кириб келди. Унинг офтобда бронза рангига кирган баркашдек юзини қат-қат ажин босган эди, ич-ичига ботиб кетган, ғазаб билан чанқаб турган кўзлари ва узун ингичка қоқсуяк бурни унга қари йиртқич қуш тусини бериб турарди.

У Шерлок Холмсдан нигоҳини узиб, менга бир қаради-да, яна Холмсга тикилди.

– Қайси бирингиз Холмс бўласиз? – деди у ниҳоят.

Дўстим бамайлихотир жавоб берди:

– Бу менинг номим, сэр. Сиз муродингизга етдингиз, номимни билиб олдингиз, мен бўлсам сизнинг исм-шарифингизни билмайман.

– Мен стокморенлик доктор Гримсби Ройлоттман.

Шерлок Холмс илтифот кўрсатиб:

– Марҳамат, доктор, ўтиринг, – деди.

– Ўтирмайман! Бу ерга менинг ўғай қизим кириб чиқди. Мен бу ерга унинг изидан келдим. Сизларга у нима деди?

Бу йил баҳор совуқ келдими? – деди Холмс.

Чол ғазаб билан ўшқирди:

– Нима деди у сизга?

Дўстим пинагини бузмай давом этди:

– Лекин, эшитишимча, заъфар гуллар барк уриб очилаве-
ради дейишади.

Меҳмонимиз олдинга бир кадам ташлади-да, овчилар кам-
чисини ўйнатиб дағдага қилди:

– Аҳа, гаплашмай чиқариб юбормокчисиз-а! Сизни била-
ман. Сиз аблах одамсиз! Сиз тўғрингиздаги гапларни эшит-
дим. Сиз бошқаларнинг ишига тумшуғингизни тикишга ишти-
ёқманд экансиз.

Дўстим жилмайди.

– Сиз бстамиз одамсиз!

Холмс яна ҳам ёйилиб кулди.

– Полиция исковучи!

Холмс астойдил хохолаб кулаб юборди.

– Сиз ажиб дилкаш хамсуҳбат экансиз, – деди у. – Чикиб
кетаётганингизда эшикни ёпиб кетинг, бўлмаса, каранг, ша-
мол жуда ёўриллаб кияпти.

– Кўнглимдаги гапни айтмасдан кетмайман. Менинг ишла-
римга аралашингни хаёлингизга ҳам келтирмаш. Мен била-
ман, мисси Стокер бу ерга келиб кетди, уни пойлаб келдим!
Йўлимга ғов бўлмокка уринган одамнинг шўри қурийди! Мана
бунга каранг!

У тез юриб бориб, темир косовни кўлига олди-да, кураклек
забардаст кўллари билан уни букиб ташлади.

– Чангалимга туша кўрманг! – деб ўшқирди-да, букилиб
кетган косовни иргитиб юбориб, хонадан чикиб кетди.

– Қандай хушмуомала жаноб-а? – деди Холмс кулиб. –
Мен унақа барзанги эмасман, лекин у бу ердан чикиб кетма-
ганда ундан кучсиз эмаслигимни кўрсатиб қўйган бўлардим.

Шундай деб у темир косовни олди-да, бирпасда тўғрила-
ди-қўйди.

– Мени полициячиларга қўшиш қанчалик сурбестлик-а!

Ҳалиги машмашадан кейин текширишларимиз яна ҳам кизиқарли бўладиган бўлди!

Ишонаманки, бечора қиз бу ҳайвон таъқиб қилаётганини билмай қолгани учун зарар-заҳмат кўрмас. Ҳозир, Уотсон, но-пушта қиламиз, кейин мен юристларга учрашиб, улардан баъзи нарсаларни билиб келаман.

Холмс соат бирларда қайтиб келди. Унинг қўлида ёзув ва рақамлар ёзилган кўк қоғоз бор эди.

Мен докторнинг мархума хотини қолдирган васиятнома-сини кўрдим, - деди у. - Унинг маъносига тузукроқ етиш учун мархума бутун пулига олиб қўйган қимматли қоғозларнинг ҳозирги баҳосини суриштириб кўрдим. У ўлган йили қоғозла-ридан оладиган умумий даромади деярли бир минг бир юз фунт стерлингни ташкил қилар экан, лекин орада ўтган вақт ичида қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг нархи пасайиб борганидан йиллик даромад етти юз эллик фунтга тушиб қолибди. Эрга тек-кан ҳар бир қизи йиллик даромаддан икки юз эллик фунт стер-линг олинга ҳақли экан. Демак, агар ҳар икки қиз эрга тегса, бизнинг бояги азаматимизнинг даромадидан барака қочарди... Бир қизи эрга чиққувдай бўлса ҳам, унинг даромади анча-мунча камайиб кетарди... Пешингача овора бўлганим бекор кетмади, ўтай ота ўтай кизининг тўйини бузишга барча асослари борли-гини тасдиқлайдиган аниқ далилларни қўлга киритдим. Вазият жуда жиддий, Уотсон, бир дақиқани ҳам бекор ўтказмаслигимиз керак, бунинг устига, ҳол биз унинг ишлари билан қизиқаёт-ганимизни билади. Агар сиз тайёр бўлсангиз, тезроқ кэб чақириб, вокзалга жўнашимиз даркор. Чўнтагингизга тўппонча солиб ол-сангиз, сиздан жуда миннатдор бўлардим. Темир косовни тугун қилиб тугадиган жентльменнинг эсини жойига тушириш учун тўппонча жуда боп омил. Бизнинг кунимизга тўппонча-ю, тиш чўтка ярайди, холос.

Ишимиз ўнгидан келиб Ватерлоо вокзалида дарҳол ва-гонга тушиб олдик. Лэтерхэдга етиб келганимиздан кейин станциядаги меҳмонхона олдидан тарантас кира қилдик-да, Сэрринг хушманзара йўлларида беш милча йўл юрдик.

Ҳаво очик, қуёш порлаб турар, кўкда бир неча жойда парча-парча булутлар сузиб юарди. Йўл четидаги дарахтлар ва буталар куртак ёзган, нам ернинг хушбуй хидидан тўйинган ҳаво мусаффо эди.

Борлиқни гулга буркаётган баҳор билан бизни бу ерга келишга мажбур этган даҳшатли иш ўртасидаги тафовут менга галати туюлар эди! Ошнам қўлини қовуштириб, шляпасини кўзигача бостириб кийиб, иягини кўкрагига осилтирганча, чуқур ўйга чўмиб ўтирар эди. У тўсатдан бошини кўтарди-ю, елкамга қокиб, менга кўкаламзор томонни кўрсатди.

Қараш!

Тепаликнинг ён бағрида бепоён боғ ястаниб ётарди: дарахтлар орқасидан уйларнинг томлари ва замишдорнинг кўҳна уйи устидаги найза кўзга чалинарди.

– Сток-Морен шуми? деб сўради Шерлок Холмс.

– Ҳа, сэр, у доктор Гримсби Ройлоттнинг уйи, – деди киракаш.

– Уйнинг чап тарафида иморат кўринаяпти-ку, деди Холмс. – Биз ўша ерга боришимиз лозим.

Арава эгаси чап томонда кўзга танланаятган уйларнинг томларини кўрсатиб:

– Биз хув анави қишлоққа кетяшимиз, деди. – Лекин сиз шошилаятган бўлсангиз, шу ерда тушиб, манави девордан ошинглар-да, дала ўртасидаги сўқмоқдан юринглар... Бир хоним келяпти-ку, ана ўша сўқмоқдан.

Холмс кафтини соябон қилиб сўқмоққа қаради-да:

– У хоним мисс Стонерга ўхшайди, – деди. – Яхши, сўқмоқ билан кетамиз.

Биз тараптасдан тушиб, кира пулини бердик, тараптас Лэттерхэдга қайтиб кетди.

– Бу шоввоз, бизларни архитекторлар экан деб ўйлагани маъқул, деди Холмс, – шунда бизнинг бу ерга келганимиз тўғрисида гап-сўз кўнаймайди. Салом, мисс Стонер! Кўрдингизми, ваъдага вафо қилиб, худди айтган вақтимизда келдик.

Эрта билан бизникига келган хоним хурсанд бўлиб, шошилганча биз томон келди ва қўлимизни самимий сиқиб:

- Кўзим тўрт бўлиб, сизларни кутаётган эдим! -- деди. – Ишимиз жуда ўнгидан келди: доктор Ройлотт шаҳарга кетибди, кечкурунгача келиши дарғумон.

- Биз доктор билан танишиш шарафига муяссар бўлдик, – деди Холмс ва нима бўлганини икки оғиз сўз билан гапириб берди.

Мисс Стонер кути ўчиб:

- Вой шўрим! У мен билан изма-из борган экан-да! – деб юборди.

- Шундай бўлса керак.

- У шундай айёрки, ўзимни ҳамма вақт хавф-хатар остида ҳис қиламан. Қайтиб келса, энди у нима дейди?

- У қадамини ўйлаб босишга мажбур бўлади, чунки бу ерда ундан ҳам айёрроқ одам топилади. Сиз кечаси хонашиз эшигини қулфлаб ётинг. Агар ғалва қиладиган бўлса, сизни Хэрроуга, холангизникига олиб кетамиз... Хўш, энди иложи борица фурсатни қўлдан бермайлик, бизни ўша хоналарга олиб боринг, уларни текшириб кўрайлик.

Уй пўпанак босган кўк тошлардан қурилган ва ўртада қад кўтариб турган баланд бинонинг икки томонида иккита ярим доира қанот қискичбаканинг қискичига ўхшаб қулоч керган экан. Бир қанотдаги ойналар синиб кетган, деразаларида тахта қоқиб қўйилган, томининг у ер-бу ери ўпирилиб тушган. Уйнинг ўртадаги асосий қисми ҳам вайронага ўхшаб кўринади. Лекин ўнг қанот якишгинада тузатиш экан, деразалардаги тўр пардалар ва мўрилардан чиқаётган кўкин тутунга қараганда, оила шу қанотда истиқомат қиларди. Энг чеккадаги девор ёнига ҳоваза қурилган, аллақандай иш бошланган эди. Лекин биронта ҳам уста кўринмасди.

Холмс хор-хас босган ўтзор устидан аста-секин юриб, деразаларни ташки томондан сиқичлаб кўздан кечири бошлади.

- Фаҳмимча, мана бу хонада илгари сиз тургансиз. Ўртадаги дераза опангиз турган хонаники, асосий бинога

яқинроқ анави учинчи дераза эса доктор Ройлотт турадиган хонаники...

Тошдингиз, тўғри. Лекин мен ҳозир ўртадаги хонада турман.

– Биляпман, таъмир туфайли. Айтмоқчи, бу деворни бунчалик шошилинч тузатишга ҳожат йўққа ўхшайди-ку.

– Сира ҳам ҳожати йўқ, менимча, бу мени ўз хонамдан чиқариш учун бир баҳона, холос.

– Эҳтимолдан узоқ эмас. Демак, деразалар қаршисидаги деворнинг нарёғи йўлак, учала хонанинг эшиги йўлакка қараган. Йўлакда, албатта, деразалар бўлса керак?

– Ҳа, лекин улар жуда кичкина. Кўзи шундай торки, ундан одам сиғмайди.

– Опа-сингил эшикни қулфлаб ётгансиз, шунинг учун у ёқдан сизларнинг хонангизга одам кириши сира мумкин эмас. Барака топинг, хонангизга кириб, дераза қопқоқларини ёпинг.

Мисс Стонер Холмснинг илтимосини бажо келтирди. Холмс дераза қопқоғини очмоқчи бўлиб қилган барча уриниши беҳуда кетди: пичоқнинг учини сукиб лўкидонни кўтариш учун кичкинагина ҳам тиркиш йўқ эди, Холмс луна билан ошиқ-мошиқларни кўздан кечирди, лекин улар қаттиқ темирдан ясалган, қалин деворга маҳкам қокиб қўйилган эди.

– Ҳм! – деб қўйди Холмс, ўйга толиб иягини қашир экан. – Менинг дастлабки тахминимни далиллар чиппака чиқарди. Дераза қопқоқлари берк бўлса, бу деразалардан баний одам боласи ичкарига киролмайди... Ҳай, ҳеч боқиси йўқ, хоналарнинг ичини кўрайлик-чи, балки бирор нарсани аниқлармиз.

Ён томондаги кичкина эшикдан оҳақ билан оқланган йўлакка кирдик, учала хонанинг эшиги шу йўлакка қараган эди. Холмс учинчи хонани кўриб ўтирмади, биз тўппа-тўғри иккинчи хонага, ҳозирги вақтда мисс Стонер истиқомат қиладиган хонага кирдик. Унинг опаси худди шу хонада вафот этган эди. Хона оддий жиҳозланган, шифти паст эди, унда қадимги қишлоқ уйларида бўладиган кенг камин бор эди. Бир бурчакда жавон турарди; бошқа бурчакка ошноқ аёёл солинган

тор каравот кўйилган: деразанинг чап томинини пардоз столи эгаллаган. Бу жиҳозлардан ташқари иккита стул ҳам бор эди, хона ўртасига шолча солинганди. Деворлардаги панеллар қорайиб кетган, қурт еб илма-тешик қилиб юборган. Улар шу қадар кўҳна эдики, чамаси, уй қурилгандан бери уларни алмаштирмаган эдилар.

Холмс бир стулни олди-да, чурк этмай унга ўтирди. У диққат билан деворларнинг паст-баландини кўздан кечириди, хонанинг ҳаммаёғини ўрганиб, энг арзимас нарсаларни ҳам текшириб чиқди. Алоҳа каравот устида осилиб ётган кўнғирокнинг йўғон чилвири унинг эътиборини жалб қилди. Чилвирнинг дастаси шундоқкина ёстиқ устига тегиб турарди. Холмс чилвирни кўрсатиб:

– Бу кўнғирок қаерга ўтказилган? – деб сўради.

Хизматкорнинг хонасига.

– Бу бошқа асбобларга қараганда янгирок кўринадди.

– Ҳа, атиги икки-уч йил олдин ўтказилган.

– Чамаси, буни опангиз илтимос қилган бўлса керак?

– Йўқ, у сира бундан фойдаланмаган. Ҳамма юмушни ҳаммиша ўзимиз бажарардик.

– Дарвоқе, бу ерда у ортиқча матах. Афв этасиз, мен сизни бир оз тутиб қоламан: полни яхшилаб кўздан кечирсам деган ниятим бор.

Холмс лупани ушлаб, ҳар бир ёрикни диққат билан кўздан кечириб, пол устида олдинга-орқага эмаклаб бориб кела бошлади. Девордаги панелларни ҳам у ғоят синчиклаб текширди. Кейин каравот олдига келиб, ҳафсала билан уни ва деворни кўздан кечириб чиқди-да, кўнғирокнинг чилвирини тортиб кўрди.

– Ийс, бу ёлғондака кўнғирок экан-ку!

– У жарангламайдими?

– Ҳатто симга уланмаган ҳам. Қизиқ! Кўряписизми, у ҳаво қирадиган туйнук теңасидаги ишмоққа боғлаб қўйилибди.

– Ғалати-ку! Буни пайкамабман ҳам.

– Жуда ҳам ғалати... – деб ғудранди Холмс, чилвирни тор-

тиб. – Бу хонада кўпгина нарсалар одамнинг диққатини ўзига жалб қиляпти... Масалан, туйнукни осонгина ташқарига очса бўларкан, қурувчининг калтабинлигини қарангки, уни қўшни хонага очибди.

– Бу ҳам яқинда қилинган, – деб жавоб берди Эллен.

Қўнғироқ билан деярли бир вақтда қилинган, – деди Холмс.

– Ҳа, ўша пайтда бу ерда баъзи нарсаларни тузатган эдилар.

– Тузатишлари кўп қиёмат-ку: қўнғироқлари чалинмайди, туйнуқлари эса хавони янгиламайди. Ижозат этсангиз, мисс Стонер, бошқа хоналарни ҳам текшириб кўрсак.

Гримсби Ройлоттнинг хонаси ўгай кизиникидан катта, лекин ўшандан оддий жиҳозланган эди. Хонага кирганимизда даставвал кўзимизга ташланган нарсалар шулар бўлди: сафар каравоти, аксари техникага оид китоблар қўйилган чоғроқ ёғоч раф, каравот ёнига қўйилган курси, девор ёнидаги тўкима стул, тўғарак стол ва катта пўлат сандиқ. Холмс ҳар бир буюмни зўр кизикиш билан текшириб, хона ичида оҳиста юра бошлади. У пўлат сандиқни уриб қўйиб, сўради.

– Бу ерда нима бор?

– Ҳар хил қоғозлар, ҳужжатлар.

– Оҳ-ҳо! Бундан чиқди, бу сандиқни очиб кўрган экансиз-да?

– Бундан бир неча йил аввал, бир кўзим тушган эди. Ҳалиям эсимда, унда бир тўп қоғоз бор эди.

– Ишқилиб, бунда мушук йўқми?

– Йўқ. Гапингиз жуда қизиқ-а!

– Мана бунга бир қаранг-чи!

Холмс шуни деб сандиқ устидан сут солинган кичкина идиш олди.

– Йўқ, биз мушук асрамаймиз. Лекин ҳовлимизда қоплон билан павиан бор.

– Қоплон – катта мушук холос, имоним комилки, бу кичкина идишдаги сут унинг нафсини кондиролмайди. Қидирган нарсам шу эди, энди калаванинг учи тошилди.

Холмс стул олдиға чўкка тушиб ўтирди-да, унинг ўтириладиган жойини ғоятда диққат билан кўздан кечира бошлади. У ўрнидан туриб, лупани чўнтагига солиб кўяр экан шундай деди:

– Раҳмат сизга, масала равшан. А-а, мапа жуда аломат нарса!

Итларни ўргатиш учун ишлатиладиган кичикроқ камчи унинг диққатини жалб қилди. У каравотнинг оёғига илиб кўйилган, учи сиртмоқ қилинган эди.

– Бунга нима дейсиз, Уотсон?

– Менинча, бу оддий бир камчи. Нима сабабдан учи сиртмоқ қилинганига ақлим етмай турибди.

– Унчалик оддий эмас бу... Эҳ, дунёда ёвузлик шунча кўп-а, ҳаммасидан ҳам ёвуз ишни ақлли одам қилгани ёмон!.. Хўп, мисс, муродим хосил бўлди, керакли барча нарсаларни билиб олдим. Энди ижозат этсангиз, майсазорда бирпас айлансак.

Холмсни мен ҳеч вақт бундай қовоғи солинган ва хомуш ҳолда кўрмаган эдим. Хийла вақт биз чурқ этмай олдинга-орқага бориб келиб турдик. Холмс ҳаёли суришдан тўхтагунича на мен, на мисс Стонер унинг ҳаёлини бўлмадик.

– Энг муҳими шуки, мисс Стонер, – деди у, – менинг айтганларимга жуда аниқ амал қиласиз.

– Нима десагиз ҳаммасини бажону дил қиламан.

– Бу жуда оғир гап, бунда тараддудга ўрин бўлмаслиги керак. Ҳаётингиз измимдан чиқмаслигингизга боғлиқ.

– Бутун ихтиёрим сизда.

– Биринчидан, биз иккимиз – дўстим билан мен, кечаси сизнинг хонангизда қолишимиз лозим.

Мисс Стонер билан мен унга таажжубланиб қарадик.

– Шундан қилмасак бўлмайди. Сизга ҳаммасини тушунириб бераман. Анави томондаги бино нима, кишлок меҳмонхонасими?

– Ҳа, „Тож“ меҳмонхонаси.

– Жуда соз. Ўша ердан сизнинг деразаларингиз кўринадими?

– Жуда яхши кўришади.

– Ўгай отангиз қайтганда, унга бошим оғрияпти деб баҳона

кўрсатиш у, хонагизга кириб эшикни қулфлаб олинг. Кейин у ётгани хонасига кириб кетганини эшитганингизда, деразангизнинг қопқоғини очинг-да, лўкидонни кўтариб, деразага чироқ ёкиб қўйинг, бу чироқ бизларга сигнал бўлади. Шундан сўнг кўнглингиз тилаган нарсани олиб илгариги хонагизга чикиб кетинг. Ишонаманки, таъмир қилинаётган бўлса ҳам, у ерда бир кеча тунаб қола оларсиз.

– Шубҳасиз.

– Қолган ишларни бизга қўйиб бериш.

Хўш, сизлар нима қилмоқчисизлар ўзи?

– Биз кечани сизнинг хонагизда ўтказиб, сизни қўрқитган товушнинг нималигини аниқламоқчимиз.

Мисс Стонер дўстимнинг енгидан оҳиста ушлаб шундай деди:

– Фаҳмимча, мистер Холмс, бир хулосага келган кўринасиз.

– Эҳтимол, шундайдир.

– Ундай бўлса, барча азиз-авлиёлар ҳурмати, айтинг-чи, опам нимадан ўлибди?

– Мен аниқ далиллар йиғиш ниятидаман.

Бўлмаса, менга шуни айтинг-чи, мен опамнинг юраги ёрилиб ўлди, деб қилган фаразим тўғрими?

– Йўқ, нотўғри, менимча, унинг ўлимига бошқа муҳимроқ нарса сабаб бўлган... Энди, мисс Стонер, сиз билан ажралишамиз, чунки мистер Ройлотт қайтиб келиб, бизни кўриб қолса, шунча йўлдан овора бўлиб келганимиз беҳуда бўлади. Хайр! Дадил бўлинг, мен айтган нарсаларни аниқ бажо келтиринг, кўнглингиз тўқ бўлсин, сизга таҳдид қилаётган хавф-хатарни тезда даф қиламиз.

Шерлок Холмс билан мен „Тож“ меҳмонхонасидан осонгина жой олдик. Бизнинг номер юқори каватда эди, деразамиздан боғнинг дарвозаси ва Ройлотт уйининг одам турадиган қисми кўришиб турарди. Кечки ғира-шпирада биз доктор Ройлотт фойтунда ўтиб кетаётганини кўриб қолдик, фойтун ҳайдаб келаётган чиллакдек бола олдида унинг баҳайбат гавдаси тепадек бўлиб кўринарди. Бола зил-замбилдек дар-

возани хадеганда очолмай роса уринди, биз докторнинг унга ўшқирганини эшитиб, қаҳр-ғазаб билан униш тумшуги олдида муштини ўйнатганини кўриб турдик. Фойтун дарвозадан ичкари кириб кетди, орадан хийла вақт ўтгач, хоналардан бирида ёкилган чирок нури дарахтлар орасидан липиллаб кўри-на бошлади.

Биз чирок ёқмай, коронгида ўтирардик.

Очигини айтсам, бугун кечаси сизни олиб борсаммикин-йўқмикин деб ҳайрон бўлиб турибман! – деди Холмс. Жуда хавфли ишга қўл урибмиз.

– Сизга фойдам тегадими ўзи?

Жуда катта фойдашиз тегиши мумкин.

– Ундай бўлса, албатта, бораман.

– Раҳмат.

– Хавф-хатар тўғрисида гапиряпсиз. Чамаси, сиз у хоналарда мен кўрмаган баъзи нарсаларни кўрганга ўхшайсиз.

– Йўқ, сиз нимани кўрган бўлсангиз, мен ҳам фақат ўшани кўрдим, лекин мен бундан бошқача хулосалар чиқардим.

– Мен хонада кўнғироқнинг чилвиридан бошқа ғайритабиий нарсани кўрмадим, лекин ростини айтсам, бундай кўнғироқнинг нима кераги борлигига ақлим етмаяпти.

– Туйнукка эътибор қилдингизми?

– Ҳа, лекин, менимча, икки хона ўртасидаги бу туйнукнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ бўлса керак. У шундай торки, ундан ҳатто сичкошнинг ўтиши ҳам маҳол.

– Шундай туйнук борлигини Сток-Моренга келишимиздан олдиноқ билгандим.

– Йўғ-э!

– Рост, билгандим. Эсингиздами, мисс Стонер опам доктор Ройлотт сигарасининг хидидан қочиб чиқди деганди. Бу икки хона орасида туйнук борлигини кўрсатарди, лекин у жуда ҳам тор экан, бўлмаса терговчи хонани текширганда уни кўрган бўларди. Шунда мен у ерда туйнук бор деган қарорга келган эдим.

– Лекин туйнукда қандай хавф-хатар бор?

– Каранг-а, қандай ғалати ўхшашлик: каравот устидан туйнук очиб, чилвир ўтказадилар, каравотда ётган хоним эса вафот этади. Бу сизни ажаблантирмайдими?

– Мен шу вақтга қадар буларни бир-бирига боғлай олмаяпман.

– Каравотда сиз ҳеч нарсани пайқадингизми?

– Йўқ.

– У полга қоқиб қўйилган. Каравот полга маҳкамлаб қўйилганини илгари ҳеч кўрганмисиз?

– Ростини айтсам кўрмаганман.

– Хоним каравотини ҳеч қасққа суролмаган, каравот доим туйнук билан чилвирнинг тагида турган. Кўнғирок чалинмагани учун уни тўғридан-тўғри чилвир деявериш керак.

– Холмс! – деб қичкириб юбордим мен. – Сизга очиқ-ойдин бўлган нарса менга сал-пал аён бўлаётибди. Пухта ўйланган даҳшатли жиноятнинг олдини олишга жуда ҳам вақтида келибмиз.

– Ҳа, бу даҳшатли жиноят пухта ўйланган. Мабодо жиноятни врач қилса, у ҳар қандай жиноятчидан хавфлироқ бўлади. Унинг асаби мустаҳкам, билими зўр... Бу одам жуда қув, лекин Уотсон, имоним комилки, биз уни тумшуғидан илиштирамиз. Бугун кечаси бошимиздан жуда кўрқинчли воқеаларни кечиришга тўғри келади, шунинг учун, келинг, шу қолган вақт ичида бамайлихотир трубкаларимизни чекиб, қизиқ нарсалар тўғрисида гаплашамиз.

Соат тўққизларда дарахтлар орасидан кўриниб турган чирок нури сўнди-ю, кўрғон зулмат қўйнига фарқ бўлди.

Шу алпозда икки соат ўтди, соат роппа-роса ўн бирда деразамизнинг тўғрисида ёлғиз чирокнинг ёруғ нури шуъла соча бошлади. Холмс ирғиб ўрнидан туриб:

– Бизга сигнал беряпти. Чирок ўртадаги хонада ёняпти, – деди.

Холмс чикиб кетаётиб, меҳмонхона эгасига, биз бир танишимизникига меҳмонга кетяпмиз, тунаб қолишимиз ҳам мумкин, деб айтиб қўйди. Бир дақиқадан кейин қоп-қоронғи йўл-

га чиқдик. Сарин шабада юзимизга уриб турар, сарик пур эса зим-зиё кечада милтиллаб бизга йўл кўрсатар эди.

Кўрғонга осолгиша кириб олдик, чулки эски тахта девор жуда кўп жойда бузилиб-ағдарилиб кетган эди. Биз дарахтлар орасидан юриб майсазорга едик-да, ундан ўтиб, энди деразадан ошмоқчи бўлиб турган эдик, баногоҳ бадбуруш болага ўхшап ашлақандай бир махлук дафна буталари орасидан ўкдек отилиб чиқди-ю, ўт устида биланглаб чошиб, кўз очиб юмгунча майсазордан ўтди ва қоронғилик ичига кириб ғойиб бўлди.

- Ё Раббий! – деб шивирладим мен. – Кўрдишгизми?

Аввалига Холмс ҳам мендек кўркиб кетди. Қўлимдан чангаллаб олиб, қискича қисгаддек қисди. Кейин оҳиста бир қулиб кўйди-да, аранг эшитиладиган қилиб ғудранди.

- Ўхшатмай учратмас! Павиан-ку бу.

Мен докторнинг эркатойларини унутиб кўйган эдим. Хар дамда устимизга санчиши мумкин бўлган қондон-чи! Очиғини айтсам, Холмдан ибрат олиб, ботинкамни ечиб ташлаб, деразадан ошиб, ётоққа тушганимда ўзимни анча яхши хис қилдим. Дўстим товуш чиқармай дераза қопқоғини ёпди-да, чирокни стол устига олиб кўйди ва хошага тез бир кўз югуртириб чиқди. Бу ерда ҳамма нарса қундузгидек эди. У менга яқин келди-да, кўлини карнай қилиб шивирлади:

- Тик этган товуш ҳам бошимизга етади.

Мен бош иргатдим.

- Чироқ ёқмасдан ўтиришимиз керак. Туйшукдан чироқни кўриб қолиши мумкин.

Мен яна бошимни кимирилатиб кўйдим.

- Ухлаб қолманг, ҳаётишгиз шунга боғлиқ. Тўшпончани тахт қилиб, ушлаб туринг. Мен қаравотнинг четига ўтираман, сиз стулга ўтирасиз.

Мен тўшпончани олиб, столнинг бурчагига кўйдим. Холмс узун, ингичка таёқ олиб келган эди, уни бир кути гугурт ва шам қолдиғи билан бирга ёнига, қаравот устига кўйди-да, чирокни нуфлаб ўчирди. Биз зим-зиё қоронғиликда қолдик.

Мижжа қокмай ўтказган бу тунни бир умр унутмасам ке-

рак! Кулоғимга тик этган товуш эшитилмас, ҳатто дўстимнинг нафас олишини ҳам эшитмасдим, ваҳолаки, у икки қадам нарида худди мендек кўзини юммай, кулоғини динг қилиб ўтирганини билардим. Дераза қопқоқларидан милт этган нур тушмас, биз қоп-қоронғи зулматда ўтирардик. Ахёи-ахёида ташқаридан тунги қушнинг қийқиргани эшитиларди. Бир маҳал шундоқки-на деразамизнинг тағида алланарса мушукка ўхшаб чўзиб ириллаб қўйди, қоплон чиндап ҳам дорилмон юрганга ўхшарди. Узоқда черковнинг соати ҳар чорак соатда бонг уриб турарди. Ҳар чорак соат бизга узун йилдек туюларди! Соат ўн иккига, бирга, иккига, учга бонг урса ҳамки, биз юз бериши муқаррар бир нарсани кутиб чурқ этмай ўтирар эдик. Дафъатан туйнук олдида чироқ нури липиллаб кетди-ю, дарҳол сўнди. Лекин шу заҳоти ёкилган ёғ билан қизиган темирнинг ўткир хиди димоғимизга урилди – кўшни хонада аллаким махфий фонарь ёқди. Мен бир нарсанинг ёғирлаганини эшитдим, кейин яна ҳаммаёқ сув қуйгандек жимиб қолди, факат бояги хид янада кучайди. Мен ярим соатча диққат билан қоронғиликка тикилиб ўтирдим. Кўккислан ашмақандай майин, оҳиста товуш эшитилди, гўё қозон устидан бут кўкка ўрлагандай бўлди. Холмс бу товушни эшитиб қараётдан диққат этиб турди-ю, гугурт чақиб, таёкни қўлига олди ва жон-жаҳди билан чилвирни ура бошлади.

– Уни кўряпсизми, Уотсон? – деб ҳайқирди у. – Кўряпсизми?

Лекин мен ҳеч нарса кўрмадим. Холмс гугурт чақётганда мен оҳиста хуштак товушини аниқ эшитдим, лекин лов этиб ёнган гугурт чарчаган кўзимни қамаштириб юборди-ю, ҳеч нарсани кўра олмадим. Холмс нима сабабдан зўр бериб чилвирни таёқ билан ураётганига тушунмадим. Лекин дўстимнинг бўздек оқариб кетган башарасида даҳшат ва нафрат аломатларини кўриб турардим.

Холмс чилвирни уришдан тўхтади-да, туйнукка тикилиб туриб қолди, шу пайт тунги сукунатни шундай даҳшатли бир чинқирик буздики, мен бундай чинқирикни умрим бино бўлиб эшитмаганман. Бу бўғик чинқирикда алам, кўрқув, ғазаб оҳанглари бор бўлиб, у тобора авжига мишарди.

Кейин одамларнинг айтишича, бу чинқирик бутун қишлоқнигина эмас, чет ёқадаги бир рухонийнинг уйида ухлаб ётган одамларни ҳам уйғотиб юборибди. Фарёд тиниб, сукунат чўккунча биз дахшатга тушиб бир-биримизга қараб турдик. Мен энтикиб:

– Бу нимаси? – деб сўрадим.

– Бу шуни англатадики, бало даф қилинди, – деди Холмс. – Шундай бўлгани ҳам дуруст. Тўппончани олинг, доктор Ройлоттнинг хонасига чиқамиз.

Холмсининг чехраси қахрили эди. У чироқни ёкди-да, йўлакдан юриб кетди. Доктор турадиган хона эшигини икки марта тақиллатган эди, ҳеч ким жавоб бермади. Шундан кейин у эшикни ўзи очиб ичкари кирди. Мен ўкланган тўппончани ушлаб унинг орқасидан кирдим.

Кўзимиз олдида ғаройиб манзара намоён бўлди. Стол устидаги махфий фонарь эшиги қия пўлат сандиққа ўзининг ёп-ёруғ нурини сочиб турарди. Стол ёнидаги тўкима стулда узун сурранг халат кийган доктор Гримсби Ройлотт ўтирарди, халати этаги остидан тўпиғи кўриниб турарди. Оёғида туркча қизил кавуш бор эди. Кундузи хонада биз кўрган қамчи унинг тиззасида ётарди. У иягини осмонга кўтариб, бақрайиб шифтга тикилганча ўтирарди; унинг кўзларида дахшат, ғазаб ифодалари қотиб қолган эди. Аллақандай ғайритабиий, жигарранг холи сариқ лента унинг бошига ўралиб олган эди. Хонага кирганимизда, доктор қимир этмади, овоз чиқармади ҳам.

– Лента! Чипор лента! – деб шивирлади Холмс.

Мен олдинга бир қадам ташладим. Докторнинг бошига ўралиб олган ғалати нарса шу заҳоти қимирлади-ю, Гримсби Ройлоттнинг сочлари орасидан дахшатли илон ясси бошини кўтарди.

– Тўқай илони! – деб қичкириб юборди Холмс. – Ҳиндистоннинг энг заҳарли илони бу, чакса, ўлдирмай кўймайди! Доктор илон чакқанда кейин ўн секунд ўтар-ўтмас адо бўлган. „Кимки бировга чоҳ қазиса, ўзи йиқилади“. Бу газандани

нига қамаймиз-да, мисс Стонерни тинчрок жойга юборамиз, кейин юз берган ҳодисани полицияга хабар қиламиз.

Холмс тез бир ҳаракат билан мархумнинг тиззасидан камчини олиб, сиртмоқли учини илоннинг бўйнига солди ва уни докторнинг бошидан ажратиб олди, кейин кўлини чўзганча нўлат сандиқ олдига келди-да, илонни сандиқ ичига отиб юбориб, қарсиллатиб эшигини ёпди.

Стокморенлик Гримсби Ройлотт ўлимининг ҳақиқий тафсилоти шундай. Лекин мен қайғули хабарни ўтақаси ёрилган кизга қандай билдирганимизни, уни тонгги поездда Херроуга, холасиникига жўнатиб юборганимизни, тўпори полициячилар текшириб кўриб, доктор ўзининг эрмаги – заҳарли илон билан ўйнашаётиб, эҳтиётсизлиги орқасида ҳалок бўлган деган хулосага келганини муфассал гапириб ўтирмайман. Қолган гапларни Шерлок Холмс эртасига уйимизга қайтиб келаётганимизда гапириб берди.

Бошда мен, дўстим Уотсон, мутлақо нотўғри хулосага келган эдим, – деди у. Бу хато далилларга таяниш қанчалик хавфли эканини кўрсатади. Лўдиларнинг борлиги ва шўрлик киз айтган „банда“¹ сўзи мени адаштирди, нотўғри хулоса чиқаришимга сабабчи бўлди. Лекин хонага эшик ёки деразадан киришнинг иложи йўклигини кўриб, бу хонада истиқомат қилган одамга хавф у томондан таҳдид қилмаслигини тушунганимдан кейин хато қилганимни дарҳол англадим. Сизга айтганимдек, менинг эътиборимни дарҳол туйнук билан қаработ устида осилиб турган чилвир ўзига жалб қилди. Хаёлимга шу заҳоти илон тўғрисидаги фикр келди, доктор Ҳиндистондан келтирилган ҳар хил жониворларга ҳавасманд эканини билганим учун қалаванинг учини топганимга ишондим. Химик анализ билан аниқлаб бўлмайдиган заҳардан ўз мақсади йўлида фойдаланиш шарқда узок вақт яшаган худди унингдек айёр, бераҳм жиноятчининггина миясига келиши мумкин. Заҳар ишни бирпасда бир ёқлик килишини билгани учун ҳам

¹ Инглиз тилида *banda* сўзи „банда“ ва „лента“ маъносини билдиради.

доктор ундан фойдаланган. Илоннинг тиши қолдирган иккита кўз илғамас доғни пайкаш учун терговчининг кўзи жуда ҳам ўткир бўлиши керак. Кейин мен хуштакни эсладим. Эрталаб кўриб қолмасинлар деб доктор хуштак чалиб, илонни чакириб олган. Чамаси, у сут бериб, ўз олдига қайтиб келишга ўргатган. Илонни у кечаси ҳамма уйкуга кетганда туйнукдан қўйиб юборган, илон чилвирдан ўрмалаб бориб, каравотга тушибипи у жуда яхши билган. Қиз эртами-кечми, ахир бир кун бу қора ниятнинг қурбони бўлиши керак эди, илон уни бугун чакмаса, бир ҳафтадан кейин чакарди. Мен бу хулосага доктор Ройлоттнинг хонасини кириб кўрмасдан олдин келган эдим. Стулнинг ўтириладиган жойини текширганимдан кейин эса доктор туйнукка бўйи етиши учун стулга чикиб туришини тушундим. Пўлат сандик, сут солишган идиш ва қамчини кўрганимдан кейин эса барча шубҳаларим таркаб кетди. Мисс Стонер эшитган жаранглаган товуш доктор илон қамаб қўядиган пўлат сандик эшиги ёпилганда чиққан товуш бўлса керак. Хулосаларим тўғри чиққанига ишонганимдан кейин нима қилганим ўзингизга маълум. Илоннинг вишилланиши эшитган захотим дарҳол тугурт чакиб, чилвирдаги илонни таёқ билан ура бошладим.

– Уни орқага, туйнукка караб хайдадишгиз...

– Шу тарзда уни эгасини даф қилишга мажбур қилдим. Таёқ билан урганимдан илон қахрланди, унда илонларга хос адоват уйғонди, шундан кейин дуч келган биринчи одамига ҳамла қилди. Шундай қилиб, доктор Гримсби Ройлоттнинг ўлимига бевосита бўлмаса ҳам, қисман мен айбдорман, лекин шуни айтишим керакки, бу айб оғир тош бўлиб юрагимни босиб ётмайди, мени виждонан қийнамайди.

САРҒИШ БАШАРА

Эрта баҳор кунларидан бирида Шерлок Холмс илтимосим-ни ерда қолдирмай, мен билан бирга боғда сайр қилгани чиқди. Қайрағоч шохларида ним яшил илк куртаклар ниш урган, каштанларнинг ёшицқоқ бўртиклари очилиб, беш қиррали илк япроқларга айланимоқда эди. Биз боғ бўйлаб сурункасига икки соат айланиб юрдик, бир-бирига яхши синашга икки одамга ҳос одатга кўра чурк этиб оғиз очмадик. Биз Байкер-стритга қайтиб келганимизда салкам беш бўлиб қолган эди.

— Кечирасиз, сэр, — деди хизматкор бола бизга эпик очаркан. — Бир жентльмен келди... У сизни сўради, сэр!

Холмс менга таъна билан қараб қўйди.

Қулдузги сайрларнинг оқибати шундай бўлади! — деди у. — Ўша жентльмен кетиб қолдимми?

— Ҳа, сэр.

— Ичкарига кириб, кутиб туратуринг, демадингми?

— Дедим, сэр, у кирди.

— Узок қутдимми?

— Ярим соатча, сэр. Жуда безовта жентльмен экан, сэр. Кирганидан кетгунича хонада у ёқдан-бу ёқда юрди, ҳатто денсиниб ҳам қўярди. Мен даҳлизда эдим, сэр, шунинг учун унинг гапираётган-гапирмаётганини эпитолмадим. Охири у йўлакка югуриб чикиб: „Ахир бу одам келадими-йўкми ўзи?“ — деб қичқирди. Худди шундай деди, сэр. „Яна бир оз кутиб туринг“, дедим. „Майли, кута тураман, — деди у, — аммо бу ерда эмас, очик ҳавода, бўлмаса бу ерда нафасим тикилиб кетаётибди! Ҳадемай қайтиб келаман“. Ҳеч бир гапга кўнмади.

— Дуруст, дуруст. Сен қўлингдан келган ҳамма ишни ки-

либсан, - деди Холмс ва биз хонамизга кирдик. – Лекин бу жуда ўқинарли, Уотсон, – дея давом эттирди сўзини дўстим. – Ишсиз қолиб жуда зерикиб кетдим, у одамнинг сабрсизланганига қараганда иши муҳимга ўхшайди. О! Столдаги мана бу трубка сизники эмас. Буни у қолдириб кетганга ўхшайди. Узун мундштукли қадимий ажойиб брайер, бунақаларини тамакифурушлар қахрабо¹ бандли деб аташади. Қизик, бутун Лондон бўйича нечта ҳақиқий қахрабо мундштук топилар экан? Баъзи одамлар „Агар қахрабода кумурсқа бўлса, у чинакам қахрабо бўлади“, дейдилар. Шунинг учун ҳам қалбаки қахрабога қалбаки кумурсқа жойлаш билан шуғулланидиган махсус саноатчилар пайдо бўлди... Ҳа, бу одам ўзи учун ардоқли бўлган трубкасини бу ерда унутиб қолдирган экан, демак, у қаттиқ хафа.

– Бунинг унга ардоқли эканлигини қачондан билдингиз? – деб сўрадим мен.

– Янгиси, менингча, етти ярим шиллинг турса керак. Қўриб турибсизки, трубка икки мартаба тузатишган: аввал мундштукнинг ёғоч қисмини, кейин қахрабо қисмини тузатганлар. Иккала марта ҳам трубкани унинг ўзидан қимматроқ турадиган кумуш ҳалқача билан мустаҳкамлаганлар. Уни ғоят ардоқлаган одамгина ана шу пулга янгисини олиб қўя қолиш ўрнига уни қайта-қайта тузаттиради.

– Яна бирон бошқа гап борми? – деб сўрадим мен, Холмсининг трубкани қўлида ўйнаб, уни ўзига хос ўйчанлик билан кўздан кечириб ўтганини кўрарканман.

У трубкани қўлига олди-да, аллақандай суяк ҳақида лекция ўқийётган анатомия профессорига ўхшаб, уни узун, нозик бармоқлари билан чертди.

– Баъзан ғоятда қизик трубкалар учраб қолади, – деди у. – Соат ва ботинка, тасмаларини мустақило қилганда, бошқа ҳеч

¹ **Қахрабо** – тош бўлиб қолган дарахт елими; ундан безак ва зёб-зийнат буюмлари ясайдилар. Баъзан қахрабо парчасида бир вақтлар ширага ботиб қолган майда ҳашаротни ҳам учратиш мумкин.

қандай буюмлар шу қадар ўзларига хос ёрқин хусусиятлари билан кўзга ташланиб турмайди. Бироқ бу трубка зуҳр этаётган шохидликлар унча характерли эмас, унча муҳим ҳам эмас. Афтидан, унинг эгаси мушакдор, чапақай, тишлари бутун, бокибсғамроқ, хийлагина бадавлат одам бўлса керак.

Бу маълумотларнинг ҳаммасини дўстим менга ғоят парвосизлик билан гапирарди. Аммо унинг менга кўз қирини ташлаётганини, мулоҳазалариши кузатиб бораётган-бормаётганимга қаноат ҳосил қилмоқчи бўлаётганини пайқадим.

– Сиз уни, етти шиллинглик трубкаси борлигига асосланибгина бадавлат одам демоқчимисиз? – деб сўрадим.

– Бу Гросвенорнинг омухта тамакиси, бир унцияси саккиз пенс туради, – деб жавоб берди Холмс, трубкани кафтига сн-гилгина қоқиб. – Бундан икки баробар арзон турадиган ажойиб тамаки чекиши ҳам мумкинлигини айтсак, унинг пул тежашга муҳтож эмаслиги равшан бўлади.

– Бошқа хулосаларингиз-чи?

– Унинг трубкасини чирок ёки газдан тутатиб оладиган одати бор. Трубканинг бир томондангина анча куйиб қорайиб қолганини кўришингиз мумкин. Гугурт билан тутатилганда бу қадар қораймайди. Одам гугуртни нима учун трубканинг ёнидан тутиши керак? Агар чирокдан тутатилса, бу бошқа гап. Унда трубканинг тамакидони, албатта, қорайиб қолади. Бу эса фақат ўнг томонидан қорайиб қолган. Бундан шундай хулоса чиқараманки, унинг эгаси – чапақай. Трубкангизни чирокдан тутатиб кўринг-чи. Сиз чапақай бўлмаганингиз учун, табиийки, уни чап томонидан ўтга тутасиз. Албатта, баъзан аксинча бўлиши ҳам мумкин, аммо бу мутлақо тасодиф бўлади. Бу трубкани эса ҳаминша ўнг томондан тутатганлар. Ундан ташқари, мана, у мундштукни қаттиқ тишлайверганидан ейилиб тешилган. Кучли, ғайратли, тишлари бақувват одамгина шундай қилиши мумкин... Янглишмаётган бўлсам зинапоядан кадам товушларини эшитаётибман. Ҳозир биз трубкадан ҳам кизикроқ нарсани кўздан кечирамиз.

Бир дақикадан сўнг эшигимиз ланг очилиб, хонага новча

бир йигит кириб келди. Эғнида қалди-коматини кучиб турган бежиримгина тўк кулранг костюм. Қўлида соябони кенг кўнғир мовут шляпа. Мен уни ўғтиз ёшларда деб тахмин қилишим мумкин эди. Аслида эса, ажаб эмаски, бундан каттарок бўлса.

– Афв этасиз, – деди у сал хижил бўлиб. – Мен тақиллатишим керак эди. Ҳа, албатта, тақиллатишим керак эди. Аммо мен бироз хафаман, ҳамма гап шунда! – деганча у сал-пал боши айланиб турган оламдек, нешонасини силаб, стулга ўтирди, дейишдан ҳам кўра, ўзини тапшлади.

– Назаримда, сиз бир-икки кечадан бери ухламаганга ўхшайсиз, – деди Холмс очикқўнғиллик билан. – Бу нарса асабни ишдан ҳам, хаттоки ўйин-қулгидан ҳам кўпроқ қакнатади. Рухсатишгиз билан сўрасам, сизга биронта ёрдамим тегиши мумкинми?

– Менга сизнинг маслаҳатингиз керак, сэр. Нима қилишимни билмай қолдим, назаримда, бутун турмушим барбол бўлгандек.

– Менга детектив консультант сифатида ёрдам бер, демокчимисиз?

– Бу ўз йўли билан. Аммо бундан ташқари, мен сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим. Сиз кўпни кўрган, турмушининг аччиқ-чучугини тотган оқил одамсиз... Нима қилишим кераклиги тўғрисида йўл кўрсатсангиз деган эдим. О, менга йўл кўрсатишингизни жуда истардим!

У қисқа-қисқа, кескин, узук-юлук гапирар, назаримда, умуман, ғоятда қийналиб гапираётгандек, дилида бор гапини изҳор қилмаслик истагини аранг тийиб тургандек эди.

– Бу жуда нозик масала, – деди у. – Ҳеч ким ўзининг оилавий ишларини бегона одамга гапиришни хуш кўрмайди. Умринг бино бўлиб кўрмаган икки одам билан хотининг ўртасидаги муносабатни муҳокама қилиш – бу жуда дахшатли нарса. Ҳа, бу дахшат! Аммо ичқоқ бориб устихонимга такалди, яхши бир маслаҳатга мухтож бўлиб қолдим.

– Қимматли мистер Грант Монро... – дея гап бошлади Холмс.

Мижозимиз стулдан сапчиб туриб кетди.

- Ия! – деб кичкириб юборди у. – Сиз менинг отимши би-
насимизми?

- Сиз ўзингизнинг кимлигингизни хуфия тутмоқчи бўл-
сангиз, - деди Холмс жилмайиб, - мен сизга отингизни пля-
нанингизнинг астарига ёзмаслигингизни ёки ақалли гаплаша-
ётганингизда ундаги ёзувни суҳбатдошингизнинг кўзи туш-
майдиган ҳолда ушлаб туришингизни маслаҳат берардим. Шу
нарсани айтмоқчи эдимки, дўстим билан мен бу хонада кўнги-
на ғаройиб сирларни эпитганмиз, кўнгиша безовта кўнгишлар-
га таскин бағишлаш бахтига муяссар бўлганмиз. Аминманки,
бу гап ҳам шунга мушарраф бўламиз. Башартики ошикишимиз
зарур бўлиб қолса, менга ҳамма фактларни дарҳол айтиб бери-
шингизни илтимос қилардим.

Меҳмонимиз яна қўли билан пешонасини силади, унинг
гап бошлаши нақадар кийин бўлаётганини пайқаш мумкин:
юзининг ҳар бир имоси, ҳар бир ҳаракати бу одамнинг писмик,
босиқ, мағрур, ўз жароҳатларини аён-ошкор кўрсатишдан кўра
ҳам уни яширишга мойил одам эканлигини сездириб турар
эди. Аммо у бирдан, ҳар қандай андишани бир четга улоқти-
риб ташлагандек, муштини қаҳр билан силтаб, гапира кетди.

- Фактлар шулардан иборат, мистер Холмс, – деди у. –
Уйланганимга уч йил бўлган. Шу вақтгача хотиним ҳам,
мен ҳам бир-биримизни жуда севардик, гоё бахтиёр эдик.
Биз бир-биримиздан ҳеч нарсани – на ўй-хаёлларимизни, на
хатти-ҳаракатларимизни яширардик. Аммо ўтган душан-
бадан бери орамызда бирдан қандайдир тўсиқ пайдо бўлди.
Хотишимнинг ўй-хаёлларида, ҳаётида менга номаълум бўлган
бир нарса пайдо бўлиб қолди. Энди хотинимнинг сирини кўча-
да ўтиб кетаётиб мени тасодифан туртиб юборган хотиннинг
сирини билганимчалик ҳам билмайман. Биз бир-биримизга бе-
гона бўлиб қолдик, мен шунинг сабабини билмоқчи эдим... у
ёғини айтишдан олдин, мистер Холмс, диққатингизни масала-
нинг бир жихатига қаратмоқчи эдим. Эффи мени севади, бунга
шубҳаланмасангиз ҳам бўлади. У мени чин қалбидан севади,

ҳеч қачон ҳозиргичалик севган эмас. Мен буни биламан. Буни ҳис қилиб турибман. Бу борада баҳслашмоқчи эмасман. Эркак кишида хоши киши учун севишига қомил ишонч бўлиши мумкин-ку ахир! Аммо бизнинг орамизга сир тулиб, ола солиди, агар у очилмаса, бизнинг илгариги алоқаларимиз ўрнига қайтиб келмайди.

– Мумкин бўлса, менга фактларни айтиб берсангиз, мистер Монро, деди Холмс бироз сабрсизланиб.

– Мен сизга Эффи тўғрисида билганларимни айтиб бераман... Мен Эффи билан илк дафъа учрашганимда у бева эди, зотан жуда ёш жувон эди. У эндигона йигирма бешга кирган эди. Уни миссис Хиброн деб аташарди. Жуда ёшлигида Америкага жўнаб кетиб, Атланта шаҳрида яшаркан. У ерда миждозлари жуда кўп Хиброн деган адвокатга тегибди. Улар бола кўришибди, аммо қора безгак эпидемияси бошланиб, эри ҳам, боласи ҳам ўлибди. Мен Хиброннинг вафоти ҳақидаги гувоҳномани кўрганман. Ана шу бахтсизликлар туфайли у Американи қаттиқ ёмон кўриб қолиб, у ёқдан қайтиб келган, тул холаси билан Миддлсексдаги Пиннер деган жойда яшай бошлаган. Мен шуни эслатиб ўтишим керакки, эри ўлгач, унга дурустгина мерос, тахминан тўрт ярим минг фунт пул қолган, улардан етти процент даромад олиб тураркан. Мен Эффини учратганимда унинг Пиннерда яшаётганига эндигона ярим йил бўлган экан. Биз бир-биримизни севиб қолдик, бир неча ҳафтадан кейин қовушдик.

Мен ўзим ачитқиғурушман. Бир йиллик даромадим етти юз-саккиз юз фунтга боради. Шундай қилиб, биз ашчагина маъмур бўлиб қолдик. Йилига саксон фунт бадалига Норберидан яхшигина бир боғни ижарага олдик. Бу жой шаҳар чеккагинасида жойлашган бўлса-да, кишлоқдан деярли фарқ қилмасди. Боғимиздан сал юқорида иккита уй билан меҳмонхона, даланинг нариги томонида, четроқда – бизга рўнарама-рўпара қотгеж жойлашган. Станцияга олиб борадиган йўлнинг ўртасига етгунча бундан бошқа ҳеч бир бино йўқ.

Куз ва қиш ойларида мен кўпинча иш билан шаҳарда юра-

ман, аммо ёзда камроқ банд бўламан. Биз шаҳар ташқарисидаги уйимизда кўнгиллагидекки бахтиёр турмуш кечириб турардик. Шу лаънати воқеагача турмушимизга ҳеч нарса доғ солмаган эди...

Сизга шуни айтишим керакки, турмуш курганимиздан кейин, хотиним бор бойлигини менга топширди – карши туришимга ҳам карамади, чунки ишларим юришмай қолган тақдирда мен унинг пулларида фойдаланишга жуда ҳам қийналардим. Бироқ у сўзиши ўтказмай қўймади. Бирдан, тахминан, олти ҳафта муқаддам у менга шундай деб қолди:

„Жек, сиз менинг пулларимни олаётганингизда, хоҳлаган вақтингизда керагича олишингиз мумкин, деган эдингиз“.

„Албатта, деб жавоб бердим мен. – Бу пуллар сизники“.

„Хўш бўлмаса, – деди у, – менга юз фунт керак“.

Мен бироз таажжубландим, аммо янги қўйлак ёнқи шунга ўхшаган бирон нарсага керакдир-да, деб ўйладим.

„Нимага керак бўлиб қолди?“–деб сўрадим мен.

„О, – деб жавоб берди у саросимага тушиб, – сиз банкирипизгина бўламан, деган эдингиз-ку, банкирлар бўлса ҳеч қачон ҳеч нарсани суриштирмайди, буни биласиз-ку“.

„Агар пул сизга, дарҳақиқат, керак бўлса, уни оласиз“.

„Ха, албатта, пул жуда керак“.

„Нима учун кераклигини айтмайсизми?“

„Кейинроқ айтарман, Жек, ҳозир эмас“.

Мен шу жавобга қаноат қилишга мажбур бўлдим, зотан ўшагача у мендан ҳеч нарсани яширмас эди. Мен унга чекни бериб, бу суҳбатимизни хаёлимдан чиқариб юбордим. Ўқтимол, кейин содир бўлган нарсаларга бу ҳолисанинг ҳеч қандай алоқаси ҳам йўқдиру, ҳарқалай, уни эслатиб ўтишим зарур.

Сизга ҳозиргина айтганимдек, уйимизнинг яқинида коттеж бор. Орамизни дала ажратиб туради, аммо коттежга бориш учун йўлдан ўтиб, кейин сўкмоққа бурилиши керак. Худди коттежнинг орқасида кичкина арчазор бор, мен у ерда сайр қилишни жуда ёқтирардим, чунки умуман дарахтларни яхши

кўраман. Афсуски, саккиз ойдан бери коттежда ҳеч ким яшамас, ҳар томондан ўрмалаб чиққан шилви билан куршалган, эски усулдаги пешайвонли, икки қаватли шинамгина уйнинг шунча вақтдан бери бўш ётганига туриб-туриб ачинардим. Кўпинча бу уй қаршисида тўхтаб қолиб, унинг қандай шинамгина кўрғонча бўлиши мумкинлигини ўйлардим.

Ўтган душанба, кечкурун сайр қилиб юрсам, йўлга бўш фургон чиқиб қолди, зинапоя олдидаги ўтлоқда эса бир уюм гилам билан ҳар хил буюмлар ётибди. Аниқ билдимки, коттежни ниҳоят ижарага берганлар. Мен ўтиб кетмоқчи ҳам эдим-у, аммо тўхтаб қолдим, таомилга кўра бекорчиликдан томоша қилиб, бизга қўшни уйда қандай одамлар яшар экан, деб ўйлай бошладим. Уйга қараб турарканман, туйқусдан юқори деразалардан бирида мени кузатаётган одамнинг башарасини кўриб қолдим. Бу башарада диққатга лойиқ нима бор эканлигини билмайман-у, мистер Холмс, аммо этим сесканиб жириллаб кетди. Узоқдан яхшилаб илғаб олмаган бўлсам ҳам, у кўзимга аллақандай ғайритабиий, ғайриинсоний бўлиб кўринди. Шу таассурот билан яқинроқ бориб, мени ким кузатаётганини аниқламоқчи бўлдим. Аммо шу дақиқадаёқ у одамни орқасига, холанинг қоронғи бир жойига тортиб олганларидек, башара тўсатдан ғойиб бўлди. Мен нима бўлганини пайкашга тиришиб беш дақиқача туриб қолдим. Бу эркак кишининг башарасимиди ёки хотин кишининг башарасимиди, унисини айтолмайман. Жуда узоқда турган эдим. Мени ҳаммадан ҳам унинг мурданикидек кўкиш-сарғиш туси ҳайратга солди. Бақрайган қарахт бу башара ўзининг ғайритабиийлиги билан жиркантирарди. Мен шу қадар ташвишланиб қолдимки, янги қўшнилариимиз ҳақида муфассалроқ тасаввурга эга бўлишга қарор қилдим. Зинапоядан чиқиб бориб, эшикни тақиллатдим. Эшикни афт-ангори ёқимсиз, бадбашара, новча бир хотин шу захотиёқ очди.

„Нима дейсиз?“ – деб сўради у кескин шотландча талаффуз билан.

„Мен сизнинг қўшнингиз бўламан, ҳов анави ерда яшай-

ман, – дедим уйим томонга имо килиб, – назаримда, эндигина кўчиб келганга ўхшайсизлар. Сизга бирон ёрдамим тегмасмикин?”

„Керак бўлсангиз чакирамиз“, – деди-да, у эшикни тарақлатиб ёпди.

Бу кўпол жавобдан аччиғим чикиб, уйга қараб кетдим. Бутун кеч давомида, ҳарчанд бошқа нарса тўғрисида ўйлашга киришсам ҳам, фикри-хаёлим деразада кўринган башара билан ҳалиги шаддод хотинга қайтаверди. Хотинимга ҳеч нарса демасликка қарор қилдим: у асабий аёл, улар-унмаста хафа бўлаверади, хунук таассуротларим билан уни ташвишлантиришимнинг ҳожати йўқ, деб ўйладим. Ётаётганимда, гап орасида коттежга одам кўчиб келганлигини айтдим, холос. У ҳеч нарса деб жавоб бермади.

Одатда, мен қаттиқ ухлайман. Оилада кечаси мени уйғотиш амримахол деб ҳисоблашади, бу нарса бизнинг доимий ҳазил-мутойибаларимизга сабаб бўлади. Аммо ўша куни кечаси, эҳтимолки, кўрганларимдан бироз ҳаяжонланганимдан бўлса керак, одатдагидан кўра сергақроқ ухладим. Кўзим уйқуда экан, атрофимда бир нарса бўлаётгандек туюлди. Нима бўлаётганини аста-секин англай бошладим, хотиним ўрнидан турди, ёпиңчиғи билан шляпачасини кийди. Мен уйқули кўзим билан ранжиганим ёки таажжубланганимни айтмоқчи эдим, аммо кўзимни хиёл очарканман, унинг шам ёритган юзини кўриб ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Чехрасида бундай нфодани ҳеч қачон кўрган эмасдим. Буни тасаввуримга ҳам келтирмаган эдим. Раши мурдалек оқариб кетган, энтикиб-энтикиб нафас олар эди. Ёпиңчигининг тугмасини қадаркан, уни уйғотиб юбормадиммикин, дегандек қаравотга ўғринча назар ташлаб кўярди. Кейин мени ухлаб ётибди, деб ўйлаб, хонадан секингина чикиб кетди. Бир лаҳзадан кейин ташқари эшикнинг аста ғижирлаганини эшитдим. Туриб ўтирдим-да, ростдан уйғонган-уйғонмаганлигимни билиш учун қаравотнинг суянчигини уриб кўрдим, кейин ёстикнинг тагидан соатимни олдим. Соат уч эди. Шундай бир бемахал пайтда хотинимнинг қишлоқ йўлида нима иши бор экан?

Мен бирон жавоб топишга уриниб бош котирганча йигирма дакиқача ўтирдим. Ўйлаганим сайин бу нарса тобора чигал ва сирли бўлиб туюларди. Ҳамон бус-бутун саросимада эканман, ташқари эшик яна сассизгина очилиб, зинапоядан хотинимнинг оёқ товушлари эпитилди.

„Қаёқда эдишиз, Эффи?“ – деб сўрадим у кириб келаркан.

У бутун вужуди билан санчиб тушиб, кичкириб юборди. Бу кичкириқ билан титроқ мени бошқа ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ташвишлантирди: мен буларда таърифлаш маҳол бўлган жинойи бир нарса ҳис қилдим. Хотиним ҳамиша шу қадар соф виждошли, ҳалол эдики, унинг ўз хонасига писиб кириб келаётганини, эри гап сўраса кичкириб юборганини, титраётганини кўрарканман, аъзойи баданим музлаб кетди.

„Уйғоқмидингиз, Жек! – деб хитоб қилди у асабий кулиб. – Мен, сизни ҳеч нарса уйғотолмайди, деб ўйлардим“.

„Қаёқда эдишиз?“ – деб сўрадим мен қовоғимни солиб.

„Сизнинг таажжубланганлигингизни пайқаб турибман, деди у. Ёнинчиғининг тугмаларини ечаётганида бармоқлари калтираётганини кўрдим. – Мен илгари, бир кунмас-бир кун шундай бўларман, деб ҳеч ўйламаган эдим. Гап шундаки, бирдан нафасим тикилиб бўғилиб қолаёздим. Тоза ҳавода нафас олишим керак эди, агар ташқарига чиқмасам, ҳушимдан кетиб қолардим. Бир неча дакиқагина эшикнинг олдида турдим, энди яна яхши бўлиб қолдим“.

Шуларни айтаркан, у мен томонга бирон марта ҳам қарамади, овози эса одатдагидан бошқача эшитилди. Унинг ёлғон гапирётгани аён кўриниб турарди. Мен унга ҳеч нима деб жавоб бермай, деворга ўгирилиб олдим, юрагим алам-изтиробда, ўзим эса бус-бутун мудҳиш гумонлар, шубҳалар ҳукми остида эдим. Хотиним мендан нималарни яшираётган экан? У қаерда бўлди экан? Бор гапни билмагунимча тинчиёлмаслигимни ҳис қилардим, аммо бир марта ёлғон гапирганидан кейин уни сўроққа тутгим келмасди. Туншинг қолган қисмини бир-биридан ақл бовар қилмайдиган далиллар ўйлаб топишга тиришиб, ётоқчилаганча ўтказдим.

Ўша куни шаҳарга тушиб келишим керак эди, аммо шу қадар ҳаяжонланган эдимки, иш билан шуғулланолмасдим. Хотиним ҳам ҳафадек эди. Унинг менга саволомуз қараб-қараб кўйишидан уйдирмасига ишонмаётганимни пайқаб тургани, мен билан қандай муомала қилишни билолмаётгани аён кўришиб турарди. Понушта вақтида чурқ этиб гаплашмадик. Понуштадан кейинроқ мен дарҳол айлангани чиқиб кетдим, борганини тоза ҳавода юриб ўйлаб олмоқчи эдим.

Биллур саройига бориб, у ерда бир соатча бўлдим, Норберига кундуз соат бирда қайтиб келдим. Тасодифан коттежниң олдидан ўтаётиб, кеча ўша ёқдан мўралаган ғалати башарани кўриб қолмасмиканман, деган умидда деразаларга кўз ташлаш учун тўхтадим. Эшик бирдан очилиб, ичкаридан хотиним чиқиб келганда нақадар ҳайратланганимни тасаввур этсангиз эди, мистер Холмс!

Уни кўрарканман, ссррайиб қотиб қолдим, кўзларимиз тўқнашганда унинг юзида пайдо бўлган ифода қаршисида мениң ҳисларим ҳеч нарса бўлмай қолди. Назаримда, хотиним уйга қочиб кириб яширинмоқчи бўлгандек туюлди, аммо қочиш бефойда эканлигини кўриб, ранги ўчиб, кўзлари ола-қула бўлганча олдинга қараб юра бошлади, кўзлариниң ифодаси лабидаги табассумига сира ҳам ёпишмас эди.

„Вой, Жек, – деди у, – бирор ёрдамим тегиб қолмасмикин, деб қўшниларимизникига ҳозиргина кирган эдим. Менга нега бундай қараяпсиз, Жек? Мендан аччиғланаётганингиз йўқми?“

„Хўш, – дедим мен. – Кечаси шу ерга келганмидингиз?“

„Бу билан нима демоқчисиз?“ – деб хитоб қилди у.

„Сиз шу ерга келгансиз, бунга аминман. Сиз шунақа вақтда келиб кўрадиган бу одамлар ким ўзи?“

„Мен бу ерда ҳеч қачон бўлган эмасман“.

„Нега ёлғон гапирасиз? Гапингиз ёлғон эканлигини ўзингиз ҳам биласиз-ку! – деб қичкириб юбордим мен. – Гапираётганингизда ҳатто овозингиз ҳам ўзгариб кетади. Мен сиздан ҳеч қачон бирон сир яширганмидим? Ҳозир бу коттежга кириб, бор гапни ўзим аниқлайман“.

„Йўқ, йўқ, Жек!!!“

У даҳшатли ҳаяжонини яширолмай энтикарди, мен эшикка яқинлашарканман, у шартга енгимга ёпишди-да, бирдан кучга кириб кетиб, мени шахт билан четга тортди.

„Ўтинаман, кирманг, Жек! – деб хитоб қилди у. – Қасам ичаман, бир кунмас-бир кун бор гапни бус-бутун айтиб бераман, аммо кейинчалик, кейин... Агар сиз бу коттежга кирсангиз, катта фалокат юз беради!“

Мен унинг кўлидан бўшаб чиқишга уринсам, у жонҳолатда илтижо билан ёпишиб олди.

„Сўзимга ишонинг, Жек! – деб қичқирди у. – Ақалли, шу галча ишонинг! Ҳеч қачон ўкинмайсиз! Агар мен сиздан бирор нарсани яшираётган бўлсам, бу ишни сиз учун қилаётибман. Бутун турмушимиз шу нарсага боғлиқ. Уйга бирга кетайлик, ҳаммаси осойиш топади. Агар сиз менинг кўнглимга қарамай, коттежга кираркансиз, орамиз бузилади!“

Унинг овози шу қадар самимий ва аламли янградики, мен эшик олдида иккиланганча туриб қолдим.

„Сўзларингизга бир шарт билан ишонаман, – дедим ниҳоят. – Хохлайманки, буларнинг ҳаммаси дарҳол барҳам топсин. Сиригиз ичингизда қола қолсин, аммо менга, тунлари бу ёққа қатнашни бас қиламан, сиздан яширинча бирор иш қилмайман, деб ваъда берасиз. Мен бўлган нарсаларнинг ҳаммасини унутишга розиман, бу оргик такрорланмайди, деб ваъда берсангиз бас“.

„Менга ишонишингизга шубҳам йўқ! – деб хитоб қилди у енгил тортиб, эркин нафас оларкан, – ҳаммаси сизнинг кўнглингиздагидек бўлади. Юринг, кани, уйга юринг!“

Енгимни ҳамон қўйиб юбормай, у мени коттеждан нари сургаб кетди. Кетаётиб оркамга қарарканман, юкоридаги деразадан бизни кузатиб турган ўша одамнинг сарғиш, заҳил башарасини кўрдим. Бу махлуқ билан хотилимнинг орасида қандай муносабат бўлиши мумкин? Ёки мен кеча кўрган кўпол хотин билан хотиним орасида қандай яқинлик бўлиши мумкин? Бу бошни котирадиган жумбоқ эди, мен буни ҳал қилмагушим-

ча тиниб-тинчимаслигимни билардим. Шундан кейин икки кунши уйда ўтказдим. Назаримда, хотиним шартимизни ҳалол бажараётгандек эди, негаки, пайкашимча, у уйдан ташқарига чиқмади. Аммо учинчи кунга бориб диққатини эри ва бурчидан четга тортаётган сирли бир нарсанинг таъсиридан уни ҳеч қандай қасам сақлаб қололмаслиги аён бўлди.

Шу кунни мен шаҳарга тушдим, аммо одатда қайтиб борадиган 3:36даги поезд билан эмас, 2:40даги поезд билан қайтдим. Уйга кириб борсам, қаршимдан ваҳимага тушган хизматкор хотин югуриб чиқди.

„Бека қасда?“ -- деб сўрадим ундан.

„Сайр қилгани чиқиб кетган, шекилли“.

Кўнглимда дарров шубҳа туғилди. Унинг уйда йўқлигига ишонч ҳосил қилиш учун юқорига қараб чопдим. Тасодифан деразадан қараб ҳозиргина мен билан гаплашган хизматкор хотинининг даладан кўтгежга қараб қониб кетаётганини кўриб қолдим. Албатта, бунинг боисини дарҳол пайқадим. Хотиним ўша ёққа кетган, мен келиб қолгудек бўлсам, хизматкорга дарров ўзини чақириниши тайинлаган.

Қаҳр-ғазабдан қалтираб дастга югуриб тушдим-да, бу ишга батамом барҳам бериш учун дала томонга қараб кетдим. Хотиним билан хизматкорнинг сўқмоқдан уйга қараб югуриб келаётганларини кўрдим-у, улар билан гаплашиб қолмаслик учун тўхтамадим. Кўтгежда менинг турмушимга кўланка солган бир сир бор! Бу сирни билмагунча кўйманман, деб қасд қилдим. Ҳаттоки тақиллатиб ҳам ўтирмасдан эшик тутқичини бурдим-да, йўлакка югуриб кирдим.

Биринчи қават жимжит, осойишта. Ошхонада ўт устида чойдиш қайнаб турибди, катта қора мушук саватда гужанак бўлиб ётибди, аммо мен илгари кўрган хотиндан асар ҳам йўқ эди. Иккинчи хонага югуриб кирдим, ушсида ҳам ҳеч ким йўқ. Шундан кейин зинапоядан юқорига югуриб чиқдим, юқоридаги икки хонада ҳам ҳеч кимни учратмадим. Бутун бошли уйда жон асари йўқ эди. Мен деразасидан ғалати башарани кўрган хонаки мустасно қилганда, бу ердаги жиҳоз ва расмлар

жўнгина, бачкана эди. Бу хона қулай, шинамгина жиҳозланган, хотинимнинг бор бўйи билан тушган фотосурати каминда турганини кўриб қолганимда ҳамма шубҳаларим даҳшатли, аламли қаҳрга айланди. Бу суратни у менинг илтимосим билан бундан уч ойгина бурун олдирган эди.

Мен у ерда уй мутлақо бўш эканини аниқлаш учун қанча вақт даркор бўлса, шунча вақт бўлдим. Бу ердан дилсиёҳ бўлиб чиқиб кетдим, ҳеч қачон бундай бўлган эмасдим. Уйга қайтиб борсам, хотиним пешвоз чиқди, шу қадар аччиғланган эдимки, у билан гаплашмай, ёнидан ўтиб кабинетимга кириб кетдим. Шундай бўлса ҳам, у эшикни ёпиб улгурмасимдан орқамдан кириб келди.

„Ваъдамни бузганимга қаттиқ ачинаман, Жек, - деди у, - агар сиз бор гапни билганингизда, аминманки, мени кечирган бўлардингиз“.

„Бўлмаса бор гапни айтиб беринг“.

„Айтиб беролмайман, Жек, айтиб беролмайман!“

„Токи сиз бу кotteжда ким яшагини, фотосуратишгини кимга берганингизни менга айтиб бермас экансиз, асло ишонмайман“, - дедим ва уни ташлаб кўчага чиқиб кетдим...

Бу кеча бўлган эди, мистер Холмс, мен уни кейин кўрмадим, бу ғалати ишдан ҳам ортиқ хабарим йўқ. Шунгача бизнинг орамызда ҳеч қандай англашилмовчилик бўлмаган эди, унинг ёлғон гапираётганидан шу қадар ҳаш-маш бўлиб қолдимки, нима қилишга ҳам ҳайронман. Бугун орталаб менга маслаҳат билан ёрдам бера оладиган одам сиз эканлигингиз миямга келиб, олдингизга қараб югурдим. Ўзимни батамом сизнинг ихтиёрингизга топшираман. Агар сизга битта-яримта деталь аниқ бўлмаса, марҳамат, сўрайверинг. Аммо даставвал нима қилишим кераклигини тезроқ айтинг! Бу бахтсизликка ҳеч чидаёлмайман.

Холмс билан мен унинг бу кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ғаройиб ахборотини марок билан тингладик. У зўр ҳаяжон чулган кишидек қалтираб, энтикиб-энтикиб ҳикоя қиларди. Дўстим уйга толиб, бир озгина вақт қўлини иягига тираганча ўтирди.

– Айтинг-чи, – деди у ниҳоят, – деразадан эркак кишининг юзини кўрганингизга аминмисиз?

– Мен уни ҳар гал ҳам узоқдан кўрганим учун бирор нарса деёлмайман.

– Ҳарқалай, у таъбингизни тиррик қилдим?

Назаримда, унинг туси гайритабиий, қиёфаси ғалати бир тарзда ҳаракатсиз эди. Яқинроқ борсам, дарров ғойиб бўларди.

– Хотинингиз сиздан юз фунт пул сўраганига кўн бўлдим?

– Икки ойча бўлиб қолди.

– Сиз ҳеч ҳачон биринчи эришинг сурагини кўрганмисиз?

– Йўк. Унинг вафотидан кейин Атлантада катта ёнғин чиқиб, оилаларига тегишли ҳамма қоғозлар ёниб кетган экан.

– Бироқ эришинг ўлгани ҳақидаги гувоҳномаси бор экан. Бу шаҳодатномани кўрдим, дедингиз-ку!

– Ҳа, ёнғиндан сўнг дубликатини олган экан.

– Сиз уни Америкадалигидан бери биладиган бирор одам билан ҳеч қачон учрашганмисиз?

– Йўк.

– У, яна ўша ёкка бориб келаман, деганмиди сира?

– Йўк.

У ёқдан хат олиб турармиди?

– Билишимча, йўк.

– Ташаккур. Мен бу иш устида бир озгина ўйламоқчи эдим. Агар коттеждагилар у ерни бутушлай ташлаб кетган бўлсалар – бу аҳволни мушкуллаштиради. Аммо ўйлашимча, тўғрироғи, у ерда истиқомат қилувчилар сизнинг келишингиз тўғрисида олдиндан огохлантирилган, улар сиз у ерга кириб бормасингиздан олдин чиқиб кетганлар. Шундай бўлса, улар эҳтимолки, қайтиб келадилар, ҳамма нарсани осонгина аниқлаймиз. Рухсатингиз билан, сизга маслаҳат берардимки, Норберига қайтиб, коттежнинг деразалариши кузатсангиз. Агар сизда у ерда бировлар истиқомат қилиб турибди, дейишга асос туғилса, у ёкка бостириб кира кўрманг, дўстим билан менга телеграмма беринг. Биз телеграмма келиб тегиши билан бир соатдан сўнг олдингизда бўламиз, ишнинг тагига дарҳол етамиз.

- Борди-ю, коттеж халигача ҳам бўш турган бўлса-чи?
- Ундай бўлса, мен эртага етиб бораман, биз бор гапни ўша ерда ўзингиз билан бирга муҳокама қиламиз. Яхши боринг, элдан бурун ич-этингизни еб руҳингиз тушмасин, бунинг учун ҳозирча ҳеч қандай асосли сабабларингиз йўқ...
- Бу расво бир воқеа бўлмаса, деб қўрқаман, Уотсон, -- деди дўстим мистер Грант Монрони эшиккача кузатиб келгач. – Сиз бунга нима дейсиз?
- Назаримда, бу жуда жирканч ишга ўхшайди, – деб жавоб бердим мен.
- Ҳа. Бу товламачилик ёки мен каттиқ адашаётиман.
- Товламачи ким бўлди экан?
- Аниқроғи, бирдан-бир шинам хонада яшаб, ўша хотиннинг фотосуратини каминга қўйиб қўйган киши бўлиши керак. Ростини айтсам, Уотсон, мени нима учундир деразадан кўринган сарғиш башара жуда қизиқтириб қолди, бу ишни сира ҳам эътибордан четда қолдиргим келмаётибди...
- Сизда биронта фараз туғилдими?
- Ҳозирча бир тахминий фикр. Агар у тасдиқланмаса, мен таажжубланган бўлардим. Коттежда ўша хотиннинг биринчи эри яшаб турган бўлиши керак.
- Нима учун бундай деб ўйлайсиз?
- Бўлмаса иккинчи эрининг у ерга кириб қолишидан нега бунчалик қўрқади? Менингча, шундай бўлган: у хотин Америкада эрга теккан. Кейин у эрини ёмон кўриб қолган -- фараз қилайлик, эри мохов ёки меров бўлиб қолган... У, ниҳоят, эридан қочиб Англияга қайтиб келади, отини ўзгартириб, ўз фикрича: янгитдан турмуш бошлайди. У бундан уч йил муқаддам эрга теккан, ўз мавқеини мутлақо мустаҳкам ҳисоблаб қолган. Ўзини аллақандай бир кишининг фамилияси билан атаб, эрига ўша кишининг ўлими ҳақидаги гувоҳномани кўрсатган. Ниҳоят унинг қаерда эканлигини ё биринчи эри, ёинки, фараз қилайлик, беморга кўнгил бериб қолган биронта бсҳаё хотин билиб олган. Улар хотинга хат ёзиб, бориб сени фош қиламиз, деб таҳдид қилганлар. Уларнинг оғзига уриш учун

хотин юз фунт сўраган. Шунга қарамай эри коттежда янги келишган истиқоматчилар пайдо бўлганини унга тасодифан айтганида, хотин булар уни таъқиб қилаётган кишилар эканлигини фаҳмлаб қолган. Эрининг уйкуга кетишини пойлаб хотин ўша ёққа югуриб борган, улардан уни ўз холига қўйишларини сўраб ялиниб-ёлборган. Ҳеч кўндиролмагач, уларнинг олдига ертасига эрталаб ҳам борган, коттеждан чиқаётганида эри билан тўқнаш келиб қолган. Эри ундан у ерга ортиқ келмасликка сўз олган, аммо икки кундан сўнг хотин ўзининг мудҳиш қўшнларидан ҳалос бўлишига астойдил ишонган ҳолда улар билан келишишга яна бир ҳаракат қилиб кўрган. Шунда уларга ўз фотосуратини берган, буни ундан талаб қилган бўлишлари керак. Сухбат устида хизматкор хотин югуриб келиб, эри уйга қайтиб келганини айтган. Шунда эри коттежга тўппа-тўғри олиб-югуриб келишидан кўрққан хотин у ердагиларни шопи-пиша орқа эшикдан, эҳтимолки, қўшни арчазорга олиб чиқиб кетган. Шундай қилиб, мижозимиз кириб борганда уйда ҳеч ким бўлмаган. Бироқ бугун кечқурун текшириб кўрилганда уй ҳамон бўш турган бўлса, мен ғоятда таажжубланган бўлардим... Сиз менинг бу фаразимга нима дейсиз?

– Менингча, бу тахмингина, ҳолос.

– Ҳа, аммо у ҳамма нарсадан белги бериб турибди. Агар изохлаш қийин бўладиган янги фактлар белги бериб қолса, менинг фаразимни қайтадан кўриб чиқишга етгулик вақтимиз бор. Биз Норберидаги дўстимиздан бирон хабар олмагушимизча барибир ҳеч қандай тадбир кўролмаймиз.

Узоқ кутишга тўғри келмади. Телеграмма чойдан кейинок етиб келди.

„Коттеж банд. Деразада ўша башарани яна кўрдим. Соат 7 дагида кутиб оламан. Келгунларингизча ҳеч қандай тадбир кўрмайман“.

У бизни платформада кутиб турарди, биз станция фонуслари ёруғида унинг ранги жуда ўчганини, ҳаяжондан қалтираётганини кўрдик.

– Улар ҳали ҳам ўша ерда, мистер Холмс, – деди у қўлини

дўстимнинг билагига ташларкан. – Ўтиб келаётсам, коттежда чирок ёниб турибди. Биз бу ишга батамом барҳам берамиз.

– Сизнинг режаларингиз қандай? – деб сўради Холмс, биз икки томонига дарахтлар ўтказилган коронги йўлдан пастга тушиб борарканмиз.

– Мен у ерга зўрлик билан бўлса ҳам кириб бориб, бу уйда ким борлигини ўз кўзим билан кўрмоқчиман. Икковларингиз ҳам гувоҳ бўлишларингизни илтимос қиламан.

– Қарорингиз қатъийми? Хотинингизнинг, бу сирни очмасангиз, ўзингизга яхши бўлади, деб шунча ялиниб-ёлборишларига қарамасдан-а?

– Ҳа. Шундай қарорга келдим.

– Дуруст. Ўйланманки, сиз ҳақсиз. Гумону шак-шубҳалардан кўра ҳар қандай ҳақиқат яхши. Энг яхшиси – дарҳол ўша ёққа бориш. Албатта, биз қонунни бузамизу, аммо ўйлайманки, шундай қилсак арзийди.

Тун жуда қоронги эди. Биз катта йўлдан икки томонига ғилдираклар чуқур из солган тор сўқмоққа бурилганимизда майда ёмғир савалай бошлади. Мистер Грант Монро сабрсизлик билан олдинга интиларди, биз ҳам имконимиз борича унинг орқасидан илгарилаб борардик.

– Ҳов анови чирок ёниб турган меҳинг уйим, – деб ғулдиради у дарахтлар орасидан милт-милт кўришаётган шуълаларни кўрсатиб. – Бу ер коттеж, мен ичкарига қираман.

Биз йўлгага бурилиб, коттежга яқин бордик. Эшик қия очик, қора ерда узун сарғиш шуъла кўришмоқда. Юқори қаватдаги бир деразадан ёруғ тушиб турарди. Биз нарда бўйлаб кимираётган қора сояни кўрдик.

– Бу махлуқ – ўша ерда! – деб хитоб қилди Грант Монро. – У ерда биров борлигини ўзларингиз кўриб турибсизлар! Энди қани орқамдан, ҳадемай бор гапни биламиз.

Биз эшикка яқин бордик. Бирдан қоронғиликдан хотин киши чиқиб келди. Мен унинг юзини иғлаёлмадим, илтижо билан қўлларини юқорига чўзаётганини кўрдим, қўлларига ёруғ тушди.

– Худо ҳақи, керак эмас, Жек! – деб кичкирди у. – Мен сизнинг келишингизни билган эдим. Ўзингизни босинг, жоним! Сўзларимга яна ишонинг, шундай қилсангиз ҳеч қачон ўкинмайсиз.

– Мен сизга анча ипониб келдим, Эффи, – деб жавоб берди эри кескин. – Йўл беринг, бу ерга киришим керак. Мана менинг дўстларим. Булар бу ишга батамом барҳам беришимиз учун менга ёрдамлашгани келишган.

У хотинини четга суриб қўйди. Биз ҳам унинг орқасидан шаҳдам кириб бордик. У эшикни очаркан, қаршисида бир кампир югуриб чиқди. Кампир йўлини тўсмоқчи эди, аммо Грант Монро уни четлатди, бир дақиқададан сўнг биз зинаюдан юкорига чиқиб борардик. Унинг орқасидан эргашганча.

Бу шиnamгина, яхши жиҳозланган хона эди.

Столда иккита шам, яна иккитаси – каминда ёниб турарди. Бурчакда столчага энгашганича бизга орқа ўгириб кимдир ўтирарди. Чамаси, кизалок бўлса керак. У кизил кўйлак ва узун ок қўлқоп кийган эди. У бизга кескин ўгирилиб қараркан, мен ҳайрат ва даҳшатдан кичкириб юбордим. Юзининг ранги галати, мурданикинамо, заҳил тусда, қиёфаси ҳар қандай ифодадан маҳрум эди.

Сир бир лаҳзадаёқ аён бўлақолди. Холмс кулиб юборди ва қўли билан боланинг кулоғи орқасини пайнаслади. Никоб тўшиб кетди, кўз ўнгимизда мумдек қоп-қора, жажжигина негр қизча намоён бўлди. У хушчақчақлик билан жилмайган эди, ошпоқ тишлари ялтираб кетди. Ҳайратланганимиздан кулгиси қистаган эди. Мен унинг қувонганидан қаҳ-қаҳлаб кулиб юбордим: аммо Грант Монро ундан кўзларини узолмай, қўлини кўкрагига босганча серрайиб қолди.

– Ё Раббий! – деб хитоб қилди у. – Нима гап ўзи?

– Нима эканлигини мен сизга айтиб бераман, – деди хонага кириб келган мағрур ва кескин қиёфали хоним. – Сиз менинг кўнглимга карамай бор гапни очингга мажбур қилдингиз – энди икковимиз ҳам тақдирга тап беришга мажбурмиз. Менинг эрим Атлантада ўлган, болам тирик қолган эди.

– Болангиз?

Хотин бўйнидан кичикроқ қумуш медальонни олди:

– Сиз буни ҳеч қачон очиклигида кўрганмисиз?

– Мен, бу очилмайди, деб ўйлардим.

Хотин пружиначани босди, медальон очилди. Унинг ичида зоти мукаррар африкаликларга мансуб бўлган, чехраси ғоятда кўркам ва ақлли кишининг портрети бор эди.

– Атлантик Жон Хиброн шу, – деди хоним. – Ер юзида бундан олижаноброқ одам бўлган эмас. Унга тегиш учун мен ҳамма қариндош-уруғларимдан ҳам кечганман, кўзи очиклигида бу ишимдан бирон марта ҳам ўкинган эмасман. Кўриб турибсизки, яккаю ёлғиз боламиз кўпроқ унинг зотидаги одамларга ўхшайди. Бу тарика қовушишларда кўпинча шундай бўлади, жажжи Люси отасидан кўра қорароқ. Аммо қора танми, оқ танми, бу ўзим туққан қиз, арзанда болам.

Шу сўзлар асносида жажжи қиз унинг олдига югуриб бориб пинжиги кирди.

– Мен уни, – деб гапини давом эттирди хотин, – саломатлиги заиф, об-ҳаво шароитининг ўзгариши унга шикаст бериб қўйиши мумкин бўлгани учунгина Америкада қолдириб келган эдим. Мен уни бир вақтлар бизда хизмат қилган садокатли шотланд хотиннинг тарбиясига топшириб келган эдим. Қизимдан воз кечишни ҳеч бир дақиқа ҳам хаёлимга келтирган эмасман. Аммо сиз билан учрашиб, сизни ссвиб қолганимдан кейин, Жек, сизга болам борлигини айтишга ҳайикдим. Мени ўзинг кечир, Танграм! Сиздан ажраб қолишдан кўрқардим, сизга бор гапини айтишга юрагим дов бермасди. Ё сиз билан, ё қизим билан бўлишим керак эди.

Кўрқоқлик қилиб қизим билан видолашдим. Унинг борлигини сиздан уч йилгача яшириб юрдим. Энага менга ҳамиша хабар бериб турди. Мен қизалоқнинг мутлако сиҳат-саломат эканлигидан кўнглим тўк эди. Ниҳоят, боламли ғоятда кўриш иштиёқи туғилди. Бу тилагимга ҳеч бас келолмадим. Бу нарса нақадар хатарли эканини билсам ҳам, ҳарқалай, болани ақалли бир неча ҳафтага бўлса ҳам

олдириб келишга қарор қилдим. Мен юз фунт пулни энагага жўнатиб, унга шу коттежни айтиб, бу ерга бизга бир қўшни сифатида келиб жойлашишни, муносабатларимизни ҳеч сездирмаслигини тайинладим. Мен унга кизалокни кундуз кунлари ташқарига чиқармай, уни деразадан кўриб қолиши мумкин бўлган одамлар қўни-қўшнилари билан, бу ерда негр бола яшар экан, деб ғийбат қилмасликлари учун унинг юзи билан қўлларини яширишни буюриб, эҳтиёткорликни ҳалдан ошириб юбордим. Бу қадар эҳтиёткорлик қилмаганим маъқул экану, лекин сиз бор гапни билиб қоласиз деб, осимни йўқотаёзибман-да.

Коттежга одам кўчиб келганини менга энг аввал сиз айтдингиз. Мен эрталабгача сабр қилишим керак эди-ю, хаяжонланганимдан кўзимга уйку келмади. Ниҳоят, сизнинг каттиқ ухлашингизни билиб сирғалиб чиқиб кетдим. Аммо чиқиб кетганимни сиз пайкаб қолган экансиз. Бу ҳамма кўргиликларимнинг боши бўлди. Эртасига сиримни очиш ҳукмингизда эди, аммо сиз олижаноблик қилиб бундан воз кечдингиз. Уч кундан кейин эса сиз уйга бостириб кирганингизда энага билан бола орқа эшикдан югуриб чиқиб кетишга арағ улгуришди... Апа, бор гапни бус-бутун билдингиз, сиздан сўрайман, энди биз – болам билан мен нима бўламиз?

Хотин жавоб кутганча қўлларини кўксида чирмаштирди.

Грайт Монро жавоб бергунича орадан ҳар бири йилдек ўн дақиқа фурсат ўтди, у шундай жавоб бердики, мен уни ҳузур билан эслайман. У қизни кўтариб олиб, ўпди-да, кейин хотинига кўлини чўзиб эшик томонга қараб кета бошлади.

– Ҳамма гапни уйда гаплашганимиз қулайроқ, – деди у, – мен унча яхши одам эмасман-у, Эффи, аммо ўйлайманки, сиз тахмин қилганингиздан кўра сал тузукроқман.

Холмс икковимиз уларга эргашиб йўлакдан кета бошладик, кейин Холмс менинг енгимдан тортди.

– Ҳаркалай, – деди у, – биз Норбсридан кўра Лондонда кўпроқ иш берсак керак.

Бу иш ҳақида у бошқа чурк этиб оғиз очмади, аммо кечаси

алламаҳалда шам кўтариб ётоқхонасига кириб кетаётганида шундай деди:

- Уотсон, агар бир кунмас бир кун менинг ўзимга бино қўйиб юбораётганимни ёки иш устида керагидан камрок бош котираётганимни пайкаб қолсангиз, мумкин бўлса қулоғимга: „Норбери“, деб шипшиб қўйсангиз, сиздан ҳаятда миннатдор бўлардим.

МЕСГРЕЙВЛАР ХОНАДОНИНИНГ УДУМИ

Дўстим Холмснинг характерида мени кўпинча унинг бир талафти жиҳати таажжублантирарди: зотан у ўзининг ақлий ишида лишиқ-пухта ва батартиб одамлардан бўлса-да, ҳамиша озода ва нозик дид билан кийиниб юрса-да, бошқа жиҳатлардан бу дунёда энг бетартиб кимса, олатлари у билан истиқомат қилиб турган ҳар қандай одамни ҳам ақлдан оздириши мумкин эди.

Ҳап менинг бу жиҳатдан бенуқсон бўлишимда эмас. Сайёр турмуш кечиришга бўлган туғма иштиёқимни яна ҳам кучайтириб юборган Афғокистондаги тўс-тўполон ишим врачларнинг табиатига зид ўларок мени янада бессараңжомроқ қилиб қўйган. Аммо менинг бетартиблигимнинг, ҳарқалай, маълум чегаралари бор. Агар бирор одамнинг ўз сигараларини кўмир челақда, тамакисини эронча кавуши ичида сақлаётганини, жавоб бериши керак бўлган хатларни камини устидаги рафга қаламтарош билан қадаб қўйганини кўрсам, ростини айтиш керак, наздимда бутун хушахлоқ фазилатли кишилар намунасидек бўлиб туюла бошлайман. Бундан ташқари, тўппончадан ўқ узишдек бир иш шубҳасиз фақат очик ҳаводагина шуғулланиш мумкин бўлган эрмаклар тоифасига киради, деб ҳисоблаб келганман ҳамиша. Шунинг учун ҳам Холмсда тўппонча отиш иштиёқи туғилиб, креслога ўтириб олганча револьвердан ўқ узиб рўнарасидаги деворни „Қ.В.“¹ қабилдаги ватанпарварона вензель билан безай бошларкан, бу машғуллот квартирамиз-

¹ Қ. В. – „Қиролича Виктория“ сўзларининг бош ҳарфлари: у Англияда XIX асрда подшоҳлик қилган.

нинг қиёфасини ҳам, вазиятини ҳам сира яхшиламаслигини, айникса, чуқур ҳис қилардим.

Хоналаримиз кимё ёки аллақандай жиноий ишга тааллуқли галати буюмлар билан доим тўла бўлар, бу ёдгорликлар доимо сира ҳам кутилмаган жойларда, масалан, мой идишда, баъзан эса ундан ҳам номуносиброк жойда туради. Бирок мени ҳаммадан кўра Холмснинг қоғозлари қийнарди. У ҳужжатларни, айникса, улар ўзи бир вақтлар иштирок этган ишлар билан алоқадор бўлса, йўқотишни сира ҳам хушламас, аммо қоғозларини кўздан кечириб, уларни тартибга келтиришга эса йиллига бир ёки икки мартагина журъат қилар эди. Мен ўзимнинг пойма-пой ҳикояларимнинг аллақайсинисидо ҳам, Холмснинг донгини таратган ажойиб текширишлари давомида ошиб-тошган ғайрати ўрнини баъзан ҳафсаласизлик, толиқиш эгаллашини айтиб ўтган эдим, шекилли. Шундай пайтларда у яхши кўрган китобларини олиб кун-узуқун диванда чўзилиб ётар, ахён-ахёндагина туриб скрипка чалар эди. Шу тариқа ой сайини қоғозлар тобора кўшайиб борар, бурчак-бурчакларда даста-даста қўлёзмалар уйилиб кетар эди. Бу қўлёзмаларни ёқиб юборишга мутлақо рухсат берилмас, улар фақат эгаларининг измидагина бўлар эди.

Қиш оқшомларидан бирида икковимиз камин олдида ўтирарканмиз, мен Холмсга, хотира дафтарингизга хотираларингизни ёзиб бўлган экансиз, квартирамизни бир оз одамбашара қилиб қўйиш учун бир-икки соатгина вақт ажратсангиз ҳам бўлар, дегандек шама қилдим. У илтимосимнинг ҳаққонийлигини тан олмасликдан ожиз қолиб, сал хомуш тортганча ётоқхонасига кириб кетди. Тез орада у ердан каттагина тунука қутини сургаб чиқди. Уни хона ўртасига қўйиб, ёнидаги стулга ўтирди-да, копқоғини очди. Мен қутининг учдан бир қисмини кизил тасма билан таъғилган даста-даста қоғозлар эгаллаб турганини кўрдим.

– Бундаги қизиқ нарсалар озмунча эмас, Уотсон, – деди у менга муғомбирона қараб. – Агар сиз бу қутида нималар турганини билсангиз, ажаб эмаски, унга янги қоғозларни жойлаб

кўй, демасдингиз. Аксинча, ундан баъзи бир қоғозларни олишни илтимос қилган бўлардингиз.

– Булар сизнинг бурунги ишларингиз ҳақидаги ҳисоботлар экан-да? – деб сўрадим. – Бир вақтлардаги бу ходисалар ҳақида менда ҳеч нарса ёзилмаганидан жуда кўп ачинганман.

Ҳа, азизим. Бу ишларнинг ҳаммаси менинг донғимни таратмоқчи бўлган хусусий биографим¹ пайдо бўлган қадар юз берган.

У мулоимлик ва навозиш билан даста-даста қоғозларни бирма-бир ола бошлади.

– Ҳамма ишларим ҳам муваффақиятли чиқаверган эмас, Уотсон, – деди у, – аммо уларнинг орасида бир неча ғаройиб жумбоқлари ҳам бор. Мана, масалан, Тарлтоннинг ўлдирилиши ҳақидаги ҳисобот, мана бу винофуруш Вамберрининг иши, мана бу эса бир рус кампирининг бошидан ўтган ҳодиса. Мана бу алюминий қўлтиктаёқ ҳақидаги ғалати воқеа билан оқсоқ Риколетти ҳамда унинг қабри хотини ҳақидаги батафсил ҳисобот. Мана бу эса... бу ҳақиқатан ҳам ажойиб.

У кутининг тагидан баъзи болалар ўйинчоқлари солиб соғиладиган, қопқоғи очиладиган кутича олди. Кутичанинг ичида бир варақ ғажим қоғоз, қадимий мис қалит, бир қалава тизимча боғланган ёғоч қозикча билан учта кўҳна, занглаган металл ғилдирак олди.

– Хўш, дўстим, бу ғаниматларга нима дейсиз? – деб сўради у, юзимдаги таажжубланиш аломатларини кўриб қуларкан.

– Ғаройиб коллекция.

– Жуда ғаройиб. Унга тааллуқли бўлган воқеа сизга бундан ҳам ғаройиброқ бўлиб кўришиши мумкин.

– Ҳали бу ёдгорликларнинг ўз тарихлари ҳам бор деми?

– Бугина эмас, уларнинг ўзлари – тарих.

– Бу билан нима демоқчисиз?

Шерлок Холмс бу буюмларнинг ҳаммасини стол четига ётириб қўйди-да, креслосига ўтириб, кўзлари мамнуният билан чақнаганча уларни томоша қила бошлади.

¹ **Биограф** – машҳур шахсларнинг таржимаи ҳолини ёзувчи.

– „Месгрейвлар хонадонининг удуми“ билан боғлиқ бўлган бир ишдан хотира сифатида олиб қолган нарсаларим шу, – деди у.

Холмс бу иш ҳақида илгарилари ҳам менга кўп эслатиб ўтган, аммо мен ундан бунинг тафсилотларини билиб олишга муваффақ бўла олмай юрган эдим.

– Истар эдимки, шу ходисани гапираб берсангиз... – деб илтимос қилдим мен.

– ...Бу лаш-лушларнинг ҳаммасини йиғиштириб олмасдан-а? – дея кулиб эътироз билдирди у. – Сизнинг саранжом-сарингаликка риояшиз нима бўлади унда? Дарҳақиқат, бу ишни солломаларингизга тиркаб қўйишинизни ўзим ҳам истайман. Чунки унда шундай деталлар борки, улар бу ишни Англиядаги жиноятлар хроникасидагина эмас, бошқа мамлакатлардаги жиноятлар хроникасида ҳам босқич қилиб турарди. Гоятда ғаройиб бўлган бу воқеа акс эттирилмаса, менинг кичик-кичик жасоратларим коллекцияси тўла-тўқис бўлмас эди...

„Глория Скотт“ воқеаси билан бир бахтсиз чолнинг тақдири ҳақида гапириб берганим, ўша чол билан қилган суҳбатим кейинчалик умрбод касбим бўлиб қолган ихтисос ҳақида илк бор фикримни уйғотганини айтганим ҳам эсингизда бўлса керак. Ҳозир менинг номим маълум ва машҳур. Халойиқкина эмас, расмий доиралар ҳам мени жанжалли масалаларни ҳал қилишда энг охириги босқич деб ҳисоблайдилар. Хаттоки икковимиз эндигина танишган вақтимизда менинг иш фаолиятим унча ссрдаромад бўлмаса ҳам, анчагина катта миқёсда эди. Шунинг учун сиз, Уотсон, менинг дастлаб нечоғли қийналганимни, муваффақиятни нечоғли узоқ пайт зориқиб кутганимни тасаввур ҳам қилолмайсиз.

Лоцдонга биринчи келганимда мен Британия музейи муъолишидаги Монтегю-стритга жойлашдим, ўша ерда яшаб, бўш вақтларда – бўш вақтларим эса ҳаддан ортиқ эди – ўз ихтисосимга мос иш бериб қолиши мумкин бўлган билимнинг барча соҳаларини ўрганиш билан ўтказдим. Вақти-вақти би-

лан, кўпинча собиқ студент ўртоқларимнинг тавсияларига кўра, мендан ёрдам сўраб мурожаат қилиб туришарди, чунки университетда бўлган сўнги йилларимда мен ва менинг ме- годларим ҳақида кўпгина овозалар юрарди. Мендан маслаҳат сўраб мурожаат қилган учинчи ишлари „Месгрейвлар хонадо- ни“нинг иши бўлди, бу ғалати воқеалар силсиласи уйғотган қизиқиш, шунингдек, менинг аралашувим натижасида содир бўлган муҳим оқибатлар ҳозирги мавқеим сари қўйилган илк кадам бўлди.

Режинальд Месгрейв мен билан бир коллежда ўқирди, ора- мизда унча-мунча дўстона алоқалар ҳам бор эди. У бизнинг орамизда унча эътиборга эга эмасди, зотан, назаримда ҳамиша уни кибр-ҳаволи деб айблашса-да, ўтакетган тортинчоқлигини яшириш учунгина шундай қилар эди. Сиртига қараганда у асл оқсуяк: кўзлари катта, бурни йирик, юзи ёқимтойгина, белар- во, аммо назокатли эди. У ҳақиқатан ҳам, қиролликнинг қадимий насабларидан бирининг авлоди бўлиб, унинг ўн олтинчи асрдаёқ шимолий Месгрейвлардан ажралиб чиқиб, Ғарбий Сассексада жойлашган кичик шажарасидан эди. Шуниси ҳам борки, Месгрейвларнинг қароргоҳи бўлган Херлстон қасри графликдаги энг кўхна бинолардан бири бўлса ҳам ажаб эмас. Гўё у туғилган қаср бу одамнинг тапқи қиёфасида ўз асора- тини қолдиргандек, мен унинг ранглар чехраси, кўзга яққол ташланадиган юз бичими билан мағрурона қоматига қарар- канман, ҳамиша беихтиёр кулранг минора гумбазлари, шап- жарадор ва феодал архитектурасининг шундай олижаноб қол- диклари бус-бутунча кўз олдимга келарди.

Биз тўрт йилча кўришмадик, бир куни эрталаб у менинг Монтегио-стритдаги хонамга кириб келди. Унча ўзгармаган, бежиримгина кийинган – ҳамиша олифтарок бўлиб юрар- ди – илгари ҳам кўзга ташланиб турадиган осуда латофатини йўқотмаган эди.

– Аҳволларингиз қалай, Месгрейв? – деб сўрадим, дўстона қўл сиқишиб кўришганимиздан сўнг.

– Бечора отамнинг вафот этганини эшитган бўлсангиз

керак, -- деди у. -- Бунга икки йилча бўлиб қолди. Ўз-ўзидан маълум, ўшанда Херлстондаги ер-сувнинг тасарруфини ўз зиммамга олишимга тўғри келди. Бундан ташқари, ҳавзамизда депутатман, шунинг учун ҳеч бўш вақтим йўқ. Айтишларига қараганда, сиз, Холмс, бир вақтлар бизни таиғ қолдирган ажойиб қобилиятларингизни амалда татбиқ этиб кўришга қарор қилганмишсиз?

– Ҳа, – деб жавоб бердим, – энди аклимни ишлатиб нон топишга уришаётибман.

– Бу сўзларингиздан гоёт хурсандман, чунки ҳозир сизнинг маслаҳатларингиз мен учун олтига тенг бўлиб турибди. Бизнинг Херлстонда ғалати воқеалар юз берди. Полиция эса ҳеч нарсани аниқлашга муваффақ бўлолмади. Бу қандайдир бош қотирадиган жумбоқ.

Унинг гапларини қандай ҳис билан эшитганимни тасаввур қилсангиз эди, Уотсон. Бир неча ойлар давомида бекорчилигимда иштиёқ билан зориқиб кутган ҳодисам ниҳоят олдиганимда тургандек эди. Кўнглимнинг чуқур бир жойида, бошқалар муваффақиятсизликка учраган ишда мен муваффақиятга эришишим мумкинлигига ҳаминча астойдил ишонардим, мана энди менга ўз-ўзимни сишаб кўриш имконияти туғилди.

– Менга бор тафсилотларини айтиб беринг! – деб юбордим.

Режинальд Месгрейвга папирос таклиф қилдим, у рўпарамга ўтириб, чека бошлади.

– Сизга шулисини айтишим керакки, – деб гап бошлади у, – гарчанд ҳали уйланмаган бўлсам ҳам, Херлстонда бир талай хизматкорлар сақлашимга тўғри келади. Қаср жуда қатта, у жуда дидсизлик билан қурилган. Шунинг учун уни сира ҳам қаровсиз қолдириб бўлмайди. Бундан ташқари, менинг қатағон ўрмоним бор, қирғовул овлаш мавсумида уйга одатда тумонат одам йиғилади, бу ҳам анча-мунча хизматкор сақлашни талаб қилади. Ҳаммаси бўлиб саккиз оксоч, ошпаз, эшик оғаси, икки малай билан дастёр бола хизмат қилади. Боғ билан отхоналарда ҳам, албатта, ўзига яраша хизматкорлар бор.

Бу одамлардан оиламизга ҳаммадан узоқ хизмат қилгани

эпик оғаси Брантон. Отам хизматга олганида у иш тополмай юрган ёшгина муаллим экан, тез орада ўзининг ғайрати ва катъий характери туфайли хонадонимизда бирдан-бир беназир хизматчига айланди.

Бу пешонаси кенг, кўркам, бўйдор одам, зотап бизникида йигирма йилчадан бери яшаётган бўлса-да, ёши ҳозир ҳам қирқлардан ошган эмас. Шуниси ғалати туюлиши мумкинки, саҳт-сумбати шундай келишган, ўзи бағоят қобилиятли бўла туриб – у бир неча тилларда гаплаша олади, деярли ҳамма музика асбобларини чала олади – узоқ вақт ўзининг камтарона ўрни билан қаноат қилиб келди, афтидан, у турмушидан мамнуи эди, ҳеч қандай ўзгаришларга интилмади. Херлстоннинг эпик оғаси ҳамisha меҳмонларимизнинг диққатини ўзига тортиб келди.

Аммо бу баркамол кимсанинг бир нуқсони бор: сал-пал Дон-Жуанроқ¹, ўзингиз биласиз, бизнинг авлоқ моликонамизда у бу ролни унча қийналмасдан ижро этарди.

Хотини борлигида ҳаммаси ажабтовургина эди, хотини вафот этди-ю, бошимизни ташвишдан чиқармай қўйди. Рост, бундан бир неча ой муқаддам биз эндигина хотиржам бўлиб, ҳамма ишлар яна осойиш топиб кетади, деб турган эдик: Брантон бизнинг кичик оқсочимиз Рэчел Хаулз билан қовушган эди, кейин уни ташлаб бош овчининг қизи Женат Трежелис билан топишиб кетди. Ажойиб, аммо умуман Уэлсдаги ҳамма қизларга ўхшаб қизгин, ҳовлиқма Рэчел шундан кейин мияси интихобланиб ётиб қолди. Яқинда у тузалиб ўрнидан турди, ҳозир оёқ учида юрибди, тўғрироғи, кечаги кунгача суврати юрган эди; жавдираган кўзларигина қолган...

Бизнинг Херлстондаги биринчи совуқ воқеа шундай бўлган эди, аммо иккинчиси биринчисини дарров хотирамиздан ўчирди. Қолаверса, ундан олдин яна бир катта воқеа содир бўлди: эпик оғаси Брантонни шармандан шармисор қилиб хонадонимиздан ҳайдаб чиқардик.

Бу шундай юз берди. Боя сизга айтганимдек, Брантон

¹ Дон Жуан – классик ғарб адабиётида модабоз образи.

жуда ақили, афтидан, худди ана шу ақли унда ўзига заррача ҳам алоқаси бўлмаган нарсаларга қандайдир каттиқ қизиқиш уйғотиб, ҳалок бўлишига олиб келган бўлса ажаб эмас. Бу қизиқиши уни фалокатга дучор қилиши мумкинлиги менинг хаёлимга ҳам келмаган экан, аммо бир тасодиф кўзимни очди.

Боя айтганимдек, бизнинг уй ниҳоятда дидсизлик билан қурилган: ҳар хил йўлақлари, далонлари кўп. Ўтган ҳафта, аниқроғи, ўтган пайшанба кечаси ҳеч ухлолмадим, чунки тентаклик қилиб овқатдан сўнг бир чишноёқ қуюқ қора қаҳва ичиб қўйган эдим. Кечаси соат иккигача қийналиб, барибир ухлаёлмаслигимни билганимдан кейин ўрнимдан турдим-да, бошлаб қўйган романимни ўқишни давом эттирмоқчи бўлдим. Қарасам, китобни биллиардхонада унутиб қолдирган эканман, шунинг учун ҳалатимни кифтимга ташлаб, уни олиб келгани кетдим.

Биллиардхонага бориш учун зинапоядан пастки қаватга тушиб, кутубхона билан қурулхонага олиб борадиган йўладан ўтишим керак эди. Бу йўлакка ўтиб, кутубхонанинг очик эшигидан хира ёруғ тушиб турганини кўрганимда нақадар ҳайратланганимни кўрсангиз эди! Ётишдан олдин у ернинг чироғиши ўзим ўчириб, эшигиши ёпиб келган эдим. Турган гапки, уйимизга ўғри тушибди, деб ўйладим. Херлстондаги ҳамма йўлақларнинг деворлари қадимий қурул-аслаҳалар билан безатилган - булар аجدодларимнинг ҳарбий ўлжалари. Мен деворлардан биридаги ойболтани олиб, шамни ерга қўйдим-да, йўлак бўйлаб оёқ учида писиб бориб, кутубхонанинг очик эшигидан мўраладим.

Тўла-тўқис кийинган эшик оғаси Брантон креслода ўтирарди. Тиззасида географик харитага ўхшаган бир варақ қоғоз, қоғозга тикилганча чуқур ўй суларди. Мен ҳайратдан ҳанг-манг бўлиб, кимир этмай, қоронғидан уни кузата бошладим. Хонани бир парча шам ғира-шира ёритиб турарди. Бирдан Брантон ўрнидан туриб, девор тагидаги бюро олди-га келди-да, уни очиб ғаладонларидан бирини тортди. Ундан қандайдир бир қоғозни олиб, яна жойига бориб ўтирди-да,

уни столдаги шам ёнига текислаб қўйиб, диққат билан кўздан кечири бошлади.

Унинг бизнинг оиламизга мансуб бўлган ҳужжатларни бундай хотиржамлик билан ўрганиб ўтириши шу қадар қаҳримни ошириб юбордики, ўзимни тутиб туролмай, олдинга қадам ташладим. Брантон қоғоздан бопиши кўтарди. Менинг останада турганимни кўриб, ўрнидан сапчиб турди, қўрққанидан юзи кўкариб кетди, харитага ўхшаган қоғозни шоша-пиша чўнтагига тикди.

„Офарин! – дедим мен. – Бизнинг ишончимизни шу тариқа оқлар экансиз-да! Эртадан бошлаб ишдан бўшатилдингиз“.

У таъзим қилиб, чурқ этмай олдимдан ғизиллаганча ўтиб кетди. Шам столда қолди, мен унинг ёруғида Брантон бюродан олган қоғозни кўздан кечирдим. Хайрон бўлдим, у бирон-та муҳим ҳужжат эмас, бизда „Месгрейвлар хонадонининг удуми“ деб аталадиган, ғаройиб бир қадимий удум ижро этилаётганда айтиладиган савол-жавобларнинг кўчирма нусхаси экан, ҳолос. Мана бир неча асрлар бўладикки, бизнинг уруғимиздаги ҳар бир эркак балогат ёшига етгач, бир маросимни адо этади, бу маросим шу оила аъзоларининг ёки, эҳтимолки, умуман бизнинг геральдикамиз¹ каби битта-яримта археологнинг диққатига молик бўлмаса, ҳеч қандай амалий аҳамиятга эга эмас.

– Бу қоғозга биз ҳали яна қайтамыз, – дедим мен Месгрейвга.

– Агар сиз буни чиндан ҳам зарур деб ҳисобласангиз... – деб бироз иккиланиброк жавоб берди суҳбатдоним. – Шундай қилиб, мен фактларни баён қилишда давом этаман. Бюрони Брантон қолдириб кетган қалит билан қулфлаб кетмокчи бўлиб турган ҳам эдимки, эшик оғасиниш қайтиб келиб, қаршимда турганини кўриб хайрон бўлиб қолдим.

„Мистер Месгрейв, – деб қичкирди у ҳаяжондан хириллаган овоз билан, – мен иснодга чидаёлмайман! Мен қичкина одамман-у, аммо ўзимга яраша гурурим бор, иснодга чидаёл-

¹ Геральдика – қадимий асилзодалар тугролари – герблари ҳақида маълумотлар тўплами.

май ўламан. Сиз алам устида ўзимни бир нарсга қилиб қўйишимга сабабчи бўлсангиз товонимга қоласиз, сэр! Ўтниниб сўрайман, бу ҳодисадан кейин менинг уйда қолишимни мумкинмас, деб ҳисобласангиз, бир ой муҳлат беринг, токи мен, ўз ихтиёрим билан кетаётибман, дея олай. Мени яхши биладиган ҳамма хизматкорлар кўзи ўнгида ҳайдалиб кетишга сира тоқат қилолмайман!“

„Сиз кўнглига қарашга арзимайдиган одамсиз, Брантон, — деб жавоб бердим мен. — Сизнинг қилмишингиз кишининг ғазабини келтиради, аммо оиламизда шунча вақтдан бери хизмат қилганингизни назарга олиб, сизни эл кўзи олдида сазойи қилмайман. Бироқ бир ой муҳлат — жуда кўплик қилади. Бир ҳафтадан кейин хоҳлаган важингизни кўрсатиб кетаверишингиз мумкин“.

„Бир ҳафтадан кейин дейсизми, сэр? — деб қичқириб юборди у алам билан. — О, ақалли икки ҳафта муҳлат беринг!“

„Бир ҳафтадан кейин, — деб такрорладим мен, — шунда ҳам менга жуда мурувват қилишди, деб ҳисобланг“.

Тарвузи қўлтиғидан тушиб, боши кўксига солинганча у аста-секин чиқиб кетди, мен эса шамни ўчириб, хошамга йўл олдим.

Шундан кейинги икки кун давомида Брантон ўз вазифасини камоли риоя билан бажарди. Мен ҳам содир бўлган ишни юзига солмадим, ўз шармандалигини яшириш учун қандай тadbир ўйлаб топажанини қизиқини билан кутдим. Аммо учинчи кун у ўзининг одатига зид ўларок мендан фармойишлар олгани келмади. Нонуштадан сўнг мен емакхонадаи чиқаётиб тасодифан Рэчел Хауэлзни кўриб қолдим. Боя сизга айтганимдек, у касалдан янгигина турган, ҳозир шундай бир тинка-матори қуриган қиёфада эдики, ишлай бошлагани учун ҳатто унга дашном ҳам бердим.

„Ўрнингиздан туриб чакки қилибсиз, — дедим мен. — Бир оз куч-қувватга кирганингиздан кейин ишга тушасиз“.

У менга шундай ғалати қараб қўйдики, мен „Касали ақлига асар қилмадимикин“, деб ўйлаб қолдим.

„Куч-кувватта кирдим, мистер Месгрейв“, – деди у.

„Кўрайлик-чи, врач нима дер экан, – деб эътироз билдирдим. – Ҳозирча ишингизни қўйиб, пастга тушинг. Дарвоқе, Брантонга айтинг, олдимга келсин“.

„Эшик оғаси ғойиб бўлиб қолди“, – деди у.

„Ғойиб бўлиб қолди?! Ғойиб бўлиб қолгани нимаси?“

„Ғойиб бўлиб қолди. Ҳеч ким кўрмабди. Хонасида йўқ. У ғойиб бўлган, ҳа, ҳа, ғойиб бўлган!“

У деворга суянганча асаби кўзгаб хахолаб кула бошлади. Мен бу ногаҳоний асабийликдан чўчиб кетиб, югуриб бориб кўнгиروقчани олдим-да, ёрдамга одам чақирдим. Қизни хонасига олиб чикиб кетишди, у эса ҳамон хахолаб кулиш ва ўкраб йиғлашда давом этарди, мен Брантонни суриштира бошладим. Унинг ғойиб бўлгани шубҳасиз эди. Кўрпа-тўшагининг тахи бузилмаган, уни кеча кечкурун хонасига кириб кетганидан бери ҳеч ким кўрмабди. Бироқ уйдан қандай қилиб чикиб кетганини тасаввур қилиш қийин. Чунки деразалари ҳам, эшиги ҳам эрталаб ичкарисидан берк экан. Брантошнинг кийимлари, соати, ҳатто пуллари, одатда, кийиб юрадиган қора пиджаги билан шимидан ташқари ҳамма нарсаси хонасида эди. Шунингдек, хонаки туфлиси кўринмасди, аммо этиклари жойида турарди. Эпик оғаси Брантон кечаси қаёққа чикиб кетган бўлиши мумкин, унга нима бўлган?

Ўз-ўзидан маълумки, биз уй билан ҳамма ёрдамчи биноларни тинтиб чиқдик, аммо ҳеч қаердан изини тополмадим. Такрор айтаманки, бизнинг уй, айниқса, унинг ҳозир ҳеч ким истиқомат қилмайдиган энг эски қаноти чинакам лабиринт¹, аммо биз барибир ҳар қайси хонани, том тағларини ҳам тинтиб чиқдик. Қидиришларимиз ҳеч қандай натижа бермади. Брантоннинг бор бўл-шудини қолдириб, қуруқ ўзи чикиб кетганига ҳеч ишонгим келмасди, аммо қасрда ном-нишони йўқ, шу сабабли буни тан олмаслигининг ҳеч иложи йўқ эди. Мен маҳаллий полициядан одам чақирдим, у бирон нарсани аниқлашга муяссар бўлолмади: бир кун олдин ёмғир ёққанлиги учун уй атрофидаги ўт-

¹ Кўп хонали ва эри-бугри чалкаш йўлаклари бўлган катта қаср.

лоқлар билан йўлкаларни кўздан кечириш ҳеч қандай натижа бермади. Янги бир воқеа бу жумбоқдан бизнинг диққатимизни четга тортгунча иш шу аҳволда эди.

Рэчел Хауэлз икки кечаю икки кундуз гоҳ алаҳлаб, гоҳ шайтонлаб, тутқанок тутиб ётди. Унинг аҳволи шу қадар ёмон эдики, кечаси билан олдига бир аёлни ўтқазиб қўйишга тўғри келди. Брантон ғойиб бўлган куннинг учинчи кечаси у аёл беморнинг осойишта ухлаб қолганини кўргач, ўзи ҳам креслода мудраб кетибди. Эртасига тонгда уйғониб караса каравот бўм-бўи, дераза ланг очиқ, бемор йўк эмиш. Мени шу ондаёқ уйғотишибди, ёнимга икки малайни олиб, йўколган кизни қидиргани чиқиб кетдим. Биз унинг қайси томонга қочганини осонгина аниқладик: из деразадан ўтлок бўйлаб то ҳовузгача бориб, қўрамиздан олиб чиқадиган шағал тўкилган йўлкага етгач ғойиб бўлган эди. Ҳовузнинг шу ери саккиз фут чуқурликда бўлиб, ақлдан озган шўрлик қизнинг оёқ излари худди сув ёқасига келиб тўхтаб қолганини кўрганимизда қандай аҳволга тушганимизни кўрсангиз эди. Ўз-ўзидан маълумки, биз дарҳол қўлларимизга чангак олиб, ўзини сувга тапшлаган қизнинг мурдасини қидира бошладик, аммо тополмадик. Лекин мутлако кутилмаган бир нарсани тортиб чиқардик. Бу аллақандай тусини йўқотган, занг босган эски металл парчалари, хира йилтираб турган чақмоқтош парчалари десаммикин, шиша синиқлари десаммикин, шулар билан тўлатилган қаноп қош эди. Биз ҳовуздан бу ғалати топилдиқдан бошқа биров нарса тополмадик, кечаги ҳамма қидиришларимиз, суриштиришларимизга қарамай, Рэчел Хауэлз ҳақида ҳам, Ричард Брантон ҳақида ҳам ҳеч нарса билолмадик. Маҳаллий полиция ҳам саросимада қолди, энди охириги умидимиз сиздан...

– Унинг бу ғалати воқеалар ҳақидаги ҳикоясини қандай қизгин иштиёқ билан эшитганимни, уларнинг ҳаммасини бус-бутун жамлаб, жумбоқнинг ечимига олиб борадиган ипнинг учини топишни нечоғли истаганимни тасаввур қилсангиз эди, Уотсон!

Эшик оғаси ғойиб бўлган. Оксоч ғойиб бўлган. Бир вақтлар

оксоч эшик оғасини севган, кейин уни асосли равишда ёмон кўриб қолган. Рэчел Хауэлз саркаш, эҳтиросли аёл бўлган. Эшик оғаси ғойиб бўлиши билан унинг феъли ғоятда айниб қолган. У ниҳоятда ғалати нарсалар солинган қопни ҳовузга олиб бориб ташлаган. Бу фактларнинг ҳар бири ҳам диққатга сазовор, аммо улардан биронтаси ҳам ишнинг моҳиятини очиб беролмас эди. Чигал бўлиб кетган бу воқеалар зашжирининг учини қаердан қидиришим керак эди? Ахир кўз ўнгимда унинг охириги бўғинигина намоён эди...

– Месгрейв, – дедим, – мен эшик оғангиз ишдан ажралиб қолишидан ҳам кўрқмай, жуда муҳим деб ҳисоблаган ўша ҳужжатни кўришим зарур.

– Хулосасини айтганда, бизнинг бу „удумимиз“ – тутурик-сиз бир нарсаси, – деб жавоб берди у, – бирдан-бир риюя қилиш мумкин бўлган жиҳати кадимийлиги. Сиз уни кўраман, деб қолсангиз кўрсатарман, деган мақсадда савол-жавобларнинг кўчирмасини ола келган эдим.

У менга ҳозир қўлимда кўриб турганингиз бир варақ қоғозни узатди, Уотсон. Бу удум Месгрейвлар авлодидан бўлган ҳар бир эркак балоғатга етганда ўтиши керак бўлган имтиҳон. Мен ҳозир саволлар билан жавобларни бу ерда қайд этилган тартибда ўқиб бераман:

„Бу кимга тегишли эди?“

„Кетганга“.

„Энди кимга тегишли бўлади?“

„Келадиганига“.

„Бу қайси ойда бўлган эди?“

„Биринчисидан бошлаганда олтинчисига“.

„Қуёш қаерда эди?“

„Эманнинг тепасига“.

„Соёси қаерда эди?“

„Қайрағочнинг тагида“.

„Неча қадам босиш керак?“

„Шимолга – ўну ўн, шарққа – бешу беш, жанубга – иккию икки, ғарбга – биру бир, сўнг пастга“.

„Бунинг эвазига биз нима берамиз?“

„Ўзимизда борини“.

„Биз буни нима учун берамиз?“

„Бурч хурмати“.

– Асл нусхасида санаси йўқ, -- деб қўйди Месгрейв, – аммо имлосига қараганда ўн еттинчи асрнинг ўрталарига мансуб бўлса керак. Хуллас, кўрқаманки, бу хужжат сирни очишимизда унча иш бермаса керак.

– Лекин у бизнинг олдимизга иккинчи бир жумбоқни, яна ҳам ғаройиброқ жумбоқни кўндаланг қилмоқда, – деб жавоб бердим мен. – Ажаб эмаски, биз уни ечиш билан, биринчи жумбоқни ҳам ечсак, умид қиламанки, борли-ю, сизнинг эшик оғангиз жуда ақлли одам экан, хўжайинларининг ўн авлодидан кўра ҳам кўпроқ зеҳнлироқ, фаросатлироқ экан, десам мендан хафа бўлмассиз.

– Ростини айтсам, гапингизга тушунолмадим, – деб жавоб берди Месгрейв. – Назаримда, бу қоғоз ҳеч қандай амалий бир аҳамиятга молик эмасдек туюлади.

– Менга эса ғоятда муҳим туюлади. Афтидан, Брантон ҳам шундай фикрда бўлганга ўхшайди. Ўйлайманки, Брантон бу қоғозни сиз уни жинойт устида қўлга туширган кечангиздан олдинроқ ҳам кўрган.

-- Ажаб эмас. Биз буни ҳеч қачон яширган эмасмиз.

-- Эҳтимолки, бу гал унинг мазмунини эслаб олмокчи бўлган. Гапингиздан фаҳлашимча, қўлида қандайдир харита ёки режа бўлиб, уни қадимий қўлёзма билан такқослаётган экан, сизни кўриши билан уни чўнтагига тикибди, шундайми?

-- Мутлақо тўғри. Бизнинг кўхна оилавий маросимимизнинг унга нима зарурати бўлиши мумкин, бу туғуриксиз гапларнинг ҳаммаси нимани билдиради?

– Ўйлайманки, биз бу нарсани осонгина аниқлашимиз мумкин, – деб жавоб бердим. -- Рухсат этсангиз, биринчи поездлаёқ, сиз билан Сассексга жўнасак, ишни ўша жойнинг ўзида чуқур текшириб кўрсак.

Биз Херлстонга ўша кунёқ этиб бордик. Сиз, Уотсон, бу

машхур кўхна қасрнинг суратини кўрган бўлсангиз ёки тасвирини ўқиган бўлсангиз керак, албатта, шунинг учун мен унинг „L“ ҳарфи шаклида эканлигинигина айтишим мумкин, шуиси борки, узун қаноти анча замонавий, қисқа қаноти эса анчагина қадимий, яъни қолганларининг ўсиб чиқиши учун хизмат қилган асосий моя. Кўхна қисмининг марказидаги настак оғир эшик тепаси „1607“ санаси ўйиб ёзилган, аммо мутахассисларнинг бир оғиздан таъкидлашларига қараганда, ёғоч тўсинлар билан тош пойдевор анчагина кўхна экан. Ўтган асрда бинонинг бу қисмининг деворлари хаддан зиёд қалин ва деразаларининг туйшукдек кичиклиги қаср эгаларида янги қанотни қуриш фикрини тугдирган, ҳозир эски қанот омборхона ва ертўла хизматини ўтайди, баъзан эса мутлақо бўш ётади. Бинонинг атрофини ажойиб қадимий дарахтлар ўсган кўркам боғ ўраб олган, миждозим эслатиб ўтган кўлми, ховузми, хиёбоннинг этагида, уйдан икки юз ярд узокликда жойлашган.

Бу вақтгача менда, Уотсон, бу ишда учта алоҳида жумбоқ эмас, биргина жумбоқ бўлиб, агар Месгрейвлар удумишини маъносини ўқиб ололсам, бу эшик оғаси Брантон билан оқсоч Хауэлзнинг ғойиб бўлиши сабабини очиб берадиган қалит бўлиб хизмат қиларди, деган катъий бир ишонч тутилган эди. Мен бор зехнимни шушга йўналтирдим. Нима учун Брантон ана шу қадимий формуланинг моҳиятига бу қалар кириб боришни истаган? Афтидан, шунинг учунки, бу қоғозда у зодагон қаср эгалари аждод-аждодларининг диққат-эътиборидан четда қолган бир нарсани пайкаган бўлиши керак, қандайдир шахсий фойда кўриш умидида бўлган. Бу нима бўлди экан, эшик оғасининг шундан кейинги тақдирига қандай таъсир кўрсатди экан?

Хужжатни ўқиб чиққанимдан сўнг менга мутлақо равшан бўлдики, ундаги ҳамма рақамлар хужжатнинг биринчи қисмида айтилган нарса яширилган қандайдир жойга алоқадор, агар биз ўша жойни топсак, Месгрейвларнинг аждодлари шу қадар аломат бир тариқада яширишни маъқул кўрган сирни очши

учун тўғри йўлга тушиб оламиз. Қидиришни бошлаш учун биз икки белгили нишонга эга эдик: эман билан қайрағоч. Эман важига келсак, бу борада ҳеч қандай шубҳага ўрин йўқ эди. Уйнинг олдигинасида, йўлнинг чап томонида бобокалон азим туи эман турарди, бу умрим бино бўлиб кўрган энг ажойиб дарахтлардан бири эди.

– Сизнинг „удумингиз“ ёзилган вақтда бу эман бўлганми-кан? – деб сўрадим Месгрейвдан.

– Ажаб эмаски, бу эман Англияни норманлар фатҳ этган даврлардан бери яшаб келаётган бўлса, – деб жавоб берди у. Унинг айланаси йигирма уч фут келади.

Шундай қилиб, менга зарур бўлган нуқталардан бири аниқланган эди.

– Бу ерда кўҳна қайрағочларингиз борми? – деб сўрадим.

– Бор эди, бундан ўн йил муқалдам яшин уриб, тагидан ар-ралатиб таплашга тўғри келди.

– Аммо ўсиб турган жойини биларсиз?

– Ҳа, албатта, биламан.

– Яқин орада бошиқа қайрағочлар йўқми?

– Кўҳналари йўғу ёшлари жуда кўп.

– Унинг турган жойини кўрсам деган эдим.

Биз извошчада келган эдик, мижозим уйига ҳам кириб ўтирмасдан, мен тўппа-тўғри ўтлоқдаги бир вақтлар қайрағоч ўсиб турган жойга олиб борди. Бу эман билан уйнинг оралигидаги ўрта бир жойда эди. Ҳозирча қидиришларим муваффақиятли кетмоқда эди.

– Чамамда, ҳозир қайрағочнинг бўйини аниқлаб бўлмаса керак? – деб сўрадим мен.

– Сизга шу захотиёк айтиб беришим мумкин: унинг бўйи олтмиш тўрт фут эди.

– Сиз буни қандай қилиб билиб олгансиз? – деб юбордим мен таажжуб билан.

– Уйда ўқитадиган кекса муаллим менга тригонометриядан масалалар берганда улар ҳаминча баландлик ўлчовларига асосланган бўларди. Шунинг учун мен болалигимданоқ ери-

миздаги ҳар бир дарахт, ҳар бир иморатнинг баландлигини ўлчаб чиққанман.

Бу қутилмаган омад эди. Менга керакли маълумотлар қутганимдан ҳам кўра тезроқ қўлга кира қолди.

Мумкин бўлса, айтсангиз, эшик оғангиз сизга ҳеч қачон шундай савол берганмиди? – деб сўрадим мен.

Резинальд Месгрейв менга ғоят ҳайратланиб қаради.

– Ҳозир, сиз шундай деб қолганингиздан кейин, – деди у, эслаяпман, бир неча ой муқаддам Брантон, дарҳақиқат, мендан ўша дарахтнинг бўйи канча экаплигини сўраган эди. Айтишча, шу тўғрида сайис билан тортишиб қолган экан...

Бу ажойиб маълумот эди, Уотсон. Демак, мен тўғри йўлдан кетаётган эканман. Мен қуёшга қарайдим: у ботиб бормоқда эди, бир соатга етар-етмас фурсат ичида кўҳна эманнинг худди учидаги шохлари тепасига етиб келиши мумкинлигини чамалаб чиқдим. Шундай қилиб, ҳужжатда эслатилган бир шарт амалга оширилади. Қайрағочнинг сояси важига келсак, афтидан, бунда гап унинг энг охириги нуқтаси ҳақида бориши керак – акс ҳолда, соясини эмас, танасини йўл кўрсаткич қилиб танлаган бўлар эдилар. Бинобарин, энди мен қуёш худди эманнинг қоқ тепасига етиб келган пайтда қайрағоч соясининг учи қаергача боришини аниқлашим керак эди.

– Бу нарса, афтидан, осон иш бўлмаган бўлса керак, Холмс? Ахир қайрағоч аллақачон йўқ бўлиб кетган экан-ку.

– Албатта. Аммо бу нарсани Брантон уддалаётган бўлса, мен ҳам уддалашим мумкинлигини билардим. Ундан ташқари, бу унча қийин эмасди. Мен Месгрейв билан унинг кабинетига кириб маиша шу қозикни йўниб олдим-да, унга узун чизимча боғлаб, ҳар қайсиси бир ярд ораликни билдирадиган тугунлар тугдим, сўнгра иккита қармоқ сопи улаб бўйини олти футга етказдим, кейин мижозим икковимиз яна бир вақтлар қайрағоч ўсиб турган ўша жойга қараб кетдик. Қуёш шу дақиқада худди эманнинг учига тақалиб келган эди. Мен ёғочни ерга сукиб, соя тушган томонни белгиладим-да, ўлчаб кўрдим. Узунлиги тўққиз фут чиқди.

Шундан кейинги ҳисобларим жуда ҳам жўн бўлди. Агар бўйи олти фут келадиган таёқ тўққиз фут узунликда соя ташласа, бўйи олтинчи тўрт фут келадиган дарахт тўксон олти фут узунликда соя ташлайди, унисининг ҳам, бунисининг ҳам йўналишлари бир-бирларига мос келади, албатта. Мен бу ма-софани ўлчаб кўрдим. У мени уй деворининг таггинасига олиб борди, қозикни ўша ерга қокдим. Қозикчадан икки дюймча па-рида конуссимон чуқурчани кўриб қолганимда қандай гурур-ланганимни кўрсангиз эди, Уотсон! Бу Брантон ўлчаётганида қўйган белги эканини, мен эса унинг изидан кетаётганлигимни пайкадим.

Чўнтак компаси ёрдамида шимол билан жануб қаёқда эканлигини аввал аниқлаб олиб, бу дастлабки нуқтадан санаб қадам боса бошладим. Шимол томонга қараб уни ўн марта (афтидан, ҳар бир оёқ ўнтадан қадам босиши кераклиги кўзда тутилган бўлса керак) қўйган қадамим мени уй девори бўйлаб олиб кетди, шунча юриб бўлгач, яна турган жойимни қозик би-лан белгилладим. Шундан кейин шарққа қараб бешу беш, кейин ғарбга қараб иккию икки қадам ташладим, эски бир эшик осто-насига бориб қолдим. Энди ғарбга қараб биру бир қадам бо-сиш қолган, унда тош ётқизилган йўлак бўйлаб юришга тўғри келар эди. Хужжатда кўрсатилган жой нахотки шу бўлса?

Умрим бино бўлиб бу қадар алам билан каттик ўкинмаган эдим, Уотсон. Бир лаҳзагина тахминий ҳисобларимда қандай-дир бир муҳим чалкашлик юз бергандек туюлди. Ботиб бора-ётган қуёш нурлари йўлак сатҳини ёритиб турарди. Чака бўлиб кетган бу тахта тошларнинг зиҳлари цемент билан жишс ёпи-шиб турганини, кўп йиллар мобайнида жойидан кўзгалмага-нини аён кўрмоқда эдим. Йўқ, Брантон буларга тақилган эмас, бу аниқ. Йўлакнинг бир неча жойини уриб кўрдим, ҳамма жойдан ҳам бирдек товуш чиқаверди, бирон дарз ёки тирқиш борлигидан асар йўқ эди.

Бахтимга, ҳаракатларимнинг моҳиятига тушуна бошлаган, мендан кам ҳаяжонланмаётган Месгрейв ҳам ҳисобларимни текшириб кўриш учун хужжатни ёнидан олди.

Сўнг пастга! – деб хитоб қилди у. – Сиз „Сўнг пастга“, деган сўзни унутибсиз.

Мен бу кўрсатилган жойда ерни казиш кераклигини билдиради, деб ўйлаган эканман, энди янглишганимни дарров пайқадим.

– Демак, пастда ертўлаларинг бор экан-да?! – деб хитоб қилдим мен.

– Ҳа, у бу уйнинг тенглоши. Мана бу эшикдан ўтиб, дарҳол пастга тушайлик!

Биз айланма зинаюядан пастга тушдик, ҳамроҳим тугурт чакиб, бурчакдаги бочка устида турган каттакон фонарни ёқди. Биз керакли жойга тушиб келганимизни, бу ерда бизгача яқинда кимдир бўлганини шу заҳотиёк пайқадик.

Ертўлада ўтин сақланаркан, афтидан, илгари бутун ертўлани қоплаб турган ўтинлар ҳозир девор тагига суриб қўйилиб, ўртадан жой очилган эди. Бу ерда ўртасида занглаган темир ҳалқаси бор сербар, оғир тош тахта ётарди, халқага катак-катак пишик шарф боғланган эди.

– Жин урсин, бу Брантоннинг шарфи-ку! – деб кичкириб юборди Месгрейв. – Шу шарфни унинг бўйнида жуда кўп кўрганман. Бу ерда нима қилган бўлиши мумкин у ярамас?

Менинг илтимосим билан иккита маҳаллий полисмен чакирилди, мен улар ҳузурида шарфни тортиб тош тахта қопқоғни очмокчи бўлдим. Бирок уни аранг қимирлата олдим, констебллардан бирининг ёрдами билан уни салгина бир четга суролдим. Қопқоқ тагида қоп-қоронғи ўра кўриниб турарди, ҳаммамиз унга мўраладик. Месгрейв чўккалаганича пастга фонарини туширди.

Биз чуқурлиги етти футча, эни билан бўйи тўрт футга яқин торғиша чорбурчак хужрани кўрдик. Девор тагида мис қопланган, қопқоғи очиқ пастаккина сандик турарди; оғзида мана шу қадимий аломат калит. Сандикнинг сиртини бир энлик гард босган. Зах билан куртлар ёғочини шу қадар еб қўйган эдики, уни ҳатто ич томонидан ҳам моғор босган эди. Тагида, афтидан, қадимий пуллар бўлса керак, мана шу кўриб турганингиз-

га ўхшаб бир неча ғилдирак металлчалар ётарди. Ичида бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Аммо дастлаб биз сандиққа қарамадик – кўзларимиз униш ёнидаги жасадга қадалган эди. Қора костюм кийган ашпақандай одам бошини икки қўли билан чапталлаганча сандиқ четига қўйиб, чўнкайиб ўтирарди. Бу одамнинг юзи кўкариб кетган, таниб бўлмайдиган даражада тиришиб-буришган, аммо биз уни кўтарганимизда Режинальд Месгрейв бўйи, кийими ва сочларидан ғойиб бўлган эшик оғаси эканини дарров пайкади. Брантон бундан бир неча кун муқаддам ўлган, аммо тана-сида унинг мудҳиш ўлимини изоҳлаб бериши мумкин бўлган на жароҳат, на моматалок асари бор эди. Жасадни ертўладан олиб чиқарканмиз, ҳозиргина ечган жумбоғимиздан ҳам кўра мушкулроқ бўлган жумбоққа дуч келдик...

Эътироф этишим керак, Уотсон, ҳозирча кидиришларимнинг натижаларидан гаранг эдим. Мен қадимий ҳужжатда кўрсатилган жойни топсам бас, ҳамма нарса очиқ-ойдин бўлади-қолади, деб ўйлаган эдим, мана, ўша жойда турибман. Месгрейвлар оиласи пухталаб япирган сирнинг жавобидан, чамаси, бояги-боягисидек ҳали ҳам узоқдамаш. Рост, Брантоннинг қисматини ёритдим, аммо энди у бу қисматга қандай қилиб дучор бўлганини, ғойиб бўлган аёлнинг бу ишда қандай ўрин тутганини ҳам аниқлашим керак эди. Мен бурчакдаги бочкага ўтириб, юз берган ҳодисанинг ҳамма тафсилотларики яна бир бор ҳаёлимдан ўтказа бошладим.

Бу тариқа ишларда қўллайдиган методимни биласиз, Уотсон: ўзимни ўша иш кўрган одамнинг ўрнига қўйиб, эш аввал унинг ақлий савиясини аниқлаб оламан-да, муштарак вазиятларда ўзим нима қилишим мумкинлигини тасаввур қилишга тиришиб кўраман. Бу вазига иш осонлашган эди: Брантоннинг акли чакана эмасди, шунинг учун менга унинг тафаккури билан менинг тафаккурим савияси орасидаги тафовутни ҳисобга олиб ўтиришимга тўғри келмади. Брантон қаердадир бир қимматбаҳо нарса бор эканлигини билган. Бу жойни аниқлаган. У пастга олиб тушадиган ертўланинг оғзини берки-

тиб турган тошни кўтариш бир киши учун оғирлик қилишига ишонч ҳосил қилган. Шундан кейин у нима қилган? Бегона одамлардан ёрдам сўраб мурожаат қилиши мумкин эмасди. Борди-ю, ҳаттоки сирини ишониши мумкин бўлган одам топишга тақдирда ҳам, бу кишига кўча эшикни очадиган бўлса ўзини анчагина хавф-хатарга қўйиши мумкин эди. Ёрдамчини шу хонадоннинг ўзидан топиш қулайроқ эди. Хўш, Брантон кимга мурожаат қилиши мумкин эди? Ҳалиги қиз унга бир вақтлар содик экан. Эркак одам хотин кишини қанчалик хафа қилмасин унинг муҳаббатидан батамом маҳрум бўлганига ҳеч қачон ишонмайман. Афтидан, Брантон Рочелга унча-мунча хушомад қилиб юриб, у билан ярашиб олишга уринган, кейин эса уни шерик бўлишга кўндирган. Кечаси улар биргаликда ертўлага тушганлар, биргалашиб тошни жойидан қўзғатишга муваффақ бўлганлар. Ана шу дақиқагача уларнинг хатти-ҳаракатлари очиқ-ойдин эди, мен буни ўз кўзларим билан кузатиб тургандек эдим.

Аммо икки киши учун, айниқса, улардан бири аёл бўлса, афтидан, бу осон иш бўлмагандир. Ҳатто биз мен билан Сассексдан келган давангидек полисмен учун ҳам бу тошни жойидан қўзғатиш анча мушкул бўлди. Улар ўз вазифаларини енгиллатиш учун нима қилган бўлишлари мумкин? Ҳа, афтидан, мен ҳам уларнинг ўрнида бўлганимда нима қилишим мумкин бўлса, улар ҳам шундай қилганлар. Ана ўшандан кейин ўрнимдан туриб, ерда сочилиб ётган ўтинларни кўздан кечирдим-да, топамаи деб умид қилган нарсамни шу ондаёқ топдим. Узунлиги уч фут келадиган бир тўланинг учи сал мертилган, бир нечтаси эса эзилган эди: чамаси улар анчагина оғир нарсанинг тагида қолган бўлса керак. Афтидан, Брантон билан ёрдамчиси тошни кўтараётганларида пастга бемалол тушса бўлгудек кенгайгунча унинг тирқишига шу ўтинларни қистириб турган, кейин эса тошнинг тагига яна бир ўтинни тиккасига тираб қўйганлар, шу сабабдан унинг пастки учи мертилган бўлиши аниқ, чунки тош уни бор залвари билан босиб турган. Ҳозирча ҳамма тахминларим анчагина асосли эди.

Тунги фожиа манзарасини тўла-тўқис тиклаш учун бундан бу ёғига қандай мулоҳаза юритишим керак эди? Шуниси аниқки, чуқурга биргина одам тушиши мумкин эди, у, албатта, Брайтон бўлган. Қиз юқорида кутиб турган бўлиши керак. Брантон сандикни очиб, ичидаги бор нарсани унга узатган (буниси аниқ, чунки сандик бўм-бўш эди), шунда кейин... нима бўлган?

Эҳтимолки, бу жўпкин аёлнинг қалбида учқунланиб турган қасос истаги дилозори – ажаб эмаски, унинг кўрган жабри биз тахмин қилганимиздан кўра кучлироқ бўлса – ҳозир ўз ҳукми остида эканлигини кўраркан, ловиллаб қизишиб кетган. Ўтин тушиб кетиб, тош тахтанинг Брайтонни ана шу тош тобутга тириклай кўмиб қўйгани тасодифиймикин? Агар шундай бўлса Рэчел юз берган ҳодисани айтмагани учунгина айбдор. Ё у тирговични жўрттага уриб юбориб, тош тахтани жойига тушириб қўйдимикин? Ҳаркалай, бу аёл худди кўз ўнгимда гавдалангандек бўлди: тошилган хазинани кўксига босганча у тош тахта остида қолган вафосиз ёрининг энтикканча қичқирган бўғиқ дод-фарёдларидан, тошни алам билан дукиллагишларини эшитишдан қочиб, айланма зинапоядан юқорига гизиллаганча чикиб кетган.

Эртасига эрталаб рангининг ўчгани, безовгалангани ва ўқтин-ўқтин асабий кулишларининг сири шунда экан. Аммо сандикдаги нима экан? Қиз унинг ичидаги нарсаларни нима қилган? Булар, шубҳасиз, жинойти изларини яшириш мақсадида имконият туғилиши биланок, ҳовузга олиб бориб ташлаган ўша эски металл синиклари билан тош парчалари эди.

Чуқур ўй сурганимча йигирма минутча кимир этмай ўтирдим. Ранги оқариб кетган Месгрейв фонарни лопиллатганча ҳамон пастга, чуқурга тикилиб турарди.

– Бу Карл Биринчининг¹ пуллари, – деди у менга сандикдан олинган бир неча ғилдирак метални узата туриб. – Кўрдингизми, биз „удумимиз“нинг пайдо булган вақтини тўғри аниқлабмиз.

¹ Карл Биринчи – Англия кироли. 1649 йилда тахтдан туширилиб, қатл этилган.

Карл Биринчидан қолган яна баъзи бир нарсаларни топсак ҳам ажаб эмас! – деб қичкириб юбордим мен, бирдан ҳужжатдаги дастлабки икки саволни эсларканман. – Ҳовуздан тошиб олган қопдаги нарсаларингизни кўрсатинг-чи.

Биз Месгрейзнинг кабинетига чикиб бордик, у металл синикларини олдимга ёйиб кўйди. Уларга қарарканман, Месгрейвнинг буларга нима учун эътибор бермаганини пайқадим: металл деярли қорайиб кетган, тошларнинг эса туси йўқ, хира эди. Аммо мен улардан бирини олиб енгимга ишкаган эдим, кафтимда худди чакмоқдек яраклай бошлади. Металл қисмлар кўшалоқ чамбарак йўсинида бўлиб, улар букилган, буралган, дастлабки шакллари деярли йўқотган эди.

Хотирингизда бўлса керак, албатта, – дедим Месгрейвга, – киролинг партияси Англияда унинг ўлимидан кейин ҳам бошчилик қилган эди. Ажаб эмаски, унинг аъзолари қочиндан олдин энг қимматбаҳо нарсаларни замон анча тинчигач, қайтиб келиб олиш мақсадида уларни бирон ерга яшириб кетган бўлсалар.

– Менинг бобокалонларимдан сэр Ральф Месгрейв саройда эътиборли мансабни эгаллаб турган Карл Иккинчи дарбадарликда юрган кезларида унинг ўнг қўли бўлган.

– Э, шунақами?! – дедим мен. – Жуда соз. Бу билан етишмай турган охириги жавоб кўлимизга киради. Табриклайман сизни, Месгрейв! Сиз –шуниси борки, ҳоят бир фожиаги вазиятда – ўз-ўзидан каттақон қимматга эга, тарихий ноёб бир нарса сифатида яна ҳам муҳимроқ аҳамиятга молик бир ёдгорликка эга бўлдингиз.

– Бу нима бўлди ўзи? – деб сўради у каттиқ ҳаяжонланиб.

– У эмас, бу эмас, инглиз киролининг қадимий тожи.

– Тож?!

– Ҳа, тож. Ҳужжатда айтилган сўзларни эсланг-а: „Бу кимга тегишли эди?“ – „Кетганга“. Бу сўзлар Карл Биринчининг қатлидан кейин ёзилган. „Энди кимга тегишли бўлади?“ – „Келадиганига“. Гап Карл Иккинчи ҳақида борган, ўша вақтда унинг тахтга чиқиши тахмин қилинган. Шундай қилиб,

шак-шубхасиз, бу шаклини йўқотган пачоқ тиллақош бир вақтлар Стюартлар сулоласига мансуб бўлган кироиларнинг бошларини безаб турган.

– У ҳовузи а қандай қилиб тушиб қолган?

– Бу саволга дарҳол жавоб бериш мумкин эмас.

Мен ўз тахминларим ва далилларимнинг бутун йўналишини Месгрейвга бирма-бир ташириб бердим. Ҳикоямни таъмомлаганимда қоронғилик қуюқлашиб, осмонда ой аллақачон ёрқин нур сочмоқда эди.

– Шуниси қизиқки, Карл Иккинчи қайтиб келганидан кейин нима учун тожини талаб қилиб олмади экан? – деб сўради Месгрейв, ўз ёдгорликларини яна қанон қопга жойларкан.

– О, сиз билан биз қачон бўлмасин ҳал қилишимиз маҳол бўлган масалани кўтармоқдамиз. Афтидан, бу сирдан вокиф бўлган Месгрейв ўлиши олдидан бу ҳужжатни ўз валиахдига дастуриламал сифатида қолдиргану, аммо унга бунинг маъносини нима учундир тушунтирмаган. Ҳужжат ўша кундан эътиборан отадан фарзандга ўта-ўта, шихоят, унинг сирини очипга муваффақ бўлган, аммо бунинг эвазига жонидан ажраган одамнинг кўлига келиб тушган...

„Месгрейвлар хонадони улуми“нинг тарихи шундай, Уотсон. Тож ҳозир ҳам Херлстонда сақланмоқда, зотан қаср эгалари уни ўз қўлларида сақлаб тургани расмий рухсат олгунларича озмунча елиб-югуриб, ҳазилакам маблағ сарф қилмадилар. Борди-ю, сиз бир кўрмоқчи бўлсангиз, улар тожни сизга бажонидил кўрсатишади, албатта, уларга менинг номимни айтсангиз бас.

Анави аёл важига келсак, у ном-нишонсиз ғойиб бўлди. Англиядан бош олиб чиқиб, ўзининг жинояти ҳақидаги хотирасини узоқ юртларга олиб кетган бўлса ҳам ажаб эмас.

ХОЛМСНИНГ СЎНГГИ ИШИ

Дўстим, мистер Шерлок Холмсинг мисли кўрилмаган истеъдоди ҳақида ҳикоя қилувчи хотираларимнинг сўнги сатрларини чуқур қайғу билан ёзишга киришаман.

Ростини айтсам, ҳаётимни мунгли кўйга солиб кетган воқеа ҳақида мен индамоқчи эмасдим, гарчанд ўшандан бери икки йил ўтган бўлса-да, бунинг ўрнини ҳеч нарса босолмаётибди. Аммо мени кўнга қалам олишга мажбур қилган нарса полковник Жеймс Мориаргининг хатлари бўлди; бу хатларида у мархум акасининг шаънини ёқлайди. Мен бўлиб ўтган воқеаларни ҳалойиқ кўзи ўнгида рўй-рост изҳор қилишни ўз бурчим деб ҳисобладим. Ҳамма гап ёлғиз менгагина маълум, мен уни яширишга эҳтиёж қолмаганига фурсат етганидан хурсандман.

Билишимча, газеталарда учтагина ахборот босилиб чиқди. „Журналь де Женев“¹нинг 1891 йил 6 май сонидagi хабар, Рейтер агентлигининг² 7 майдаги Англия матбуотида эълон қилинган телеграммаси ва нихоят, юқорида эслатиб ўтилган яқиндаги хатлар. Бу хатлардан биричиси билан иккинчиси ғоятда қисқартирилган, сўнггиси эса (унисини ҳозир тушунтириб бераман) чинакам фактларни бузиб кўрсатади. Менинг вазифам профессор Мориарти билан мистер Шерлок Холмс ўртасида аслида қандай воқеа юз берганинидан эзу юртни хабардор қилиб қўйишдир.

Китобхонанинг хотирасида бўлса, мен уйланганимдан кейинроқ, орамиздаги жуда яқин алоқалар бироз ўзгариб қолди. Мен хусусий врачлик фаолияти билан шугуллана бошладим.

¹ „Журналь де Женев“ – Швейцария газетаси.

² Рейтер агентлиги – Англиянинг йирик телеграф агентлиги.

У ўз тадқиқотлари учун ҳамроҳ керак бўлган пайтларда вақти-вақти билан ҳузуримга келиб турди, бу тобора камайиб борарди. 1890 йилда эса унинг саргузаштлари ҳақида фақат учтагина ҳисобот ёздим. Шу йилнинг қиши билан 1891 йил баҳорининг бошларида газеталар, Холмс Франция ҳукумати томонидан фавқулодда бир муҳим иш муносабати билан таклиф этилган, деб ёзди, унинг Норбонн ва Нимдан ёзган хатларини олиб, Францияда анчагина қолиб кетса керак, деган хулосага келган эдим. Шунинг учун ҳам 24 апрель куни кечқурун у бирдан кабинетимга кириб келганида мен биров таажжубланиб қолдим. Одатдагига қараганда яна ҳам ранги кетиб ориқлаб қолганини дарҳол пайқадим.

– Ҳа, анчагина тинка-мадорим қуриди, – деди у сўзларимдан кўра ҳам боқишларимга жавоб бергандек. – Кейинги вақтларда анчагина қийналишга тўғри келди... Дарчаларни ёпиб қўйсам нима қилади?

Хонани стол чироғи ёритиб турарди, мен одатда унинг ёруғида мутолаа қилардим. Холмс девор тагидан эҳтиёткорона юриб, бутун хонани айланиб дарчаларни беркигди-да, орқаларидан лўкидонларини солиб қўйди.

– Бирон нарсадан кўрқаётибсизми? – деб сўрадим.

– Ҳа, кўрқаётибман.

– Нимадан?

– Ел билан отадиган милтиқдан.¹

– Азизим Холмс, бу билан нима демоқчисиз?

– Чамамда, Уотсон, сиз мени яхшигина биласиз, сизга маълумки, мен юраксиз одамлардан эмасман. Бироқ таҳдид солиб турган хавф-хатар билан ҳисоблашмаслик ботирликдан кўра аҳмоқлик бўларди. Мумкин бўлса, менга гугурт берсангиз.

У папирос чекди, гўё тамаки тутуни унга пором келгандек эди.

– Биринчидан, бемаҳалда кириб келганим учун кечирим сўрашим керак, – деди у. – Бундан ташқари, сиздан иккинчи

¹ Ел билан отадиган милтиқ – сиқилган ҳаво ёрдамида товушсиз отиладиган қурол.

бир бсодоб иш – боғингизнинг этагидаги девордан ошиб кетиш учун изн сўрашга тўғри келади, чунки мен сизникидан худди шу йўл билан чиқиб кетмоқчиман.

– Нима гап ўзи? – деб сўрадим.

У кўлини чирокқа тутди, мен икки бармоғининг бўғишлари яраланганини ва конаб турганини кўрдим.

– Кўриб турибсизки, бу мутлако беҳуда нарсас эмас, – деди у жилмайиб. – Бунақада бутун бошли кўлдан ажралиш ҳам ҳеч гап эмас. Миссис Уотсон қаёқда? Уйдаими?

– Йўқ, у танишлариникига меҳмондорчиликка кетган.

– Шунақа денг! Хўш, дсмак, ёлғиз экансиз-да?

– Ёлғиз ўзимман.

– Ундай бўлса, мен билан бир ҳафтагина континентга бориб келишингизни таклиф қилишим осон бўлар экан.

– Қаёққа ўзи?

– Қаёққа бўлса ҳам барибир. Менга мутлако фарқи йўқ.

Бу гаплар менга ғоятда ғалати туюлди. Холмснинг бекорга дайдиб вақт ўтказадиган одати йўқ, унинг толиққан рангсиз чехрасидаги қандайдир ифода асабларининг камони таранг тортилганидан дарак бериб турар эди. У нигоҳимдаги тааж-жубни пайкаб, тирсакларини тиззасига тиради-да, бармоқларининг учларини чирмаштирганича, менга бор гапни тушуштира бошлади.

– Сиз, ўйлайманки, профессор Мориарти ҳақида ҳеч нарсаси эшитмаган бўлсангиз керак? – деб сўради у.

– Йўқ.

– Ақл бовар қилмайдиган ноёб бир нарсас. Бу одам ўзининг тузуклари билан бутун Лондонни чирмаб олган, лекин ҳеч ким унинг отини ҳам эшитмаган. Худди шу нарсас уни жинойт оламида қўл етмайдиган баландликка кўтариб қўйган. Сизни ишонтириб айтаманки, Уотсон, борди-ю, мен шу одамни енгилшга муваффақ бўлсам, борди-ю, мен жамиятни шу одамдан ҳалос қилишга муяссар бўлсам, бу фаолиятимнинг тантанали хотимаси бўларди, мен ўз фаолиятимни тугалланган ҳисоблаб, ундан кўра хотиржамроқ машғулотларга ўтишга тайёр эдим.

Гап орамизда қолсин, Уотсон, мен Скандинавиянинг қироллар хонадони билан Франция республикасига баъзи бир хизматлар кўрсатиш имконини берган сўнгги икки иш туфайли ўз дилимга анчагина мос бўлган ҳаёт кечиришим, тамоман қимё соҳасидаги тажрибалар билан шуғулланишим учун маблағ орттирдим. Аммо, токи профессор Мориартидек одам Лондон кўчалари бўйлаб бемалол дорилмон юаркан, мен дам ололмайман, кресломда хотиржам узала тушиб ўтиролмайман.

- У нима иш қилган?

– О, унинг таржимаи ҳоли аломат! У яхши бир оиладан чиққан, тўла-тўқис маълумот олган, нодир-ноёб туғма бир математик истеъдодга эга. У йигирма бир ёшида Ньютоннинг биноми ҳақида рисола ёзиб, бу билан бутун Европага донг таратган. Шундан сўнг у вилоят шаҳарларимиздан биридаги университетда математика кафедрасига бошлиқ бўлиб олган, уни порлоқ келажак кутаётганлиги мутлақо равшан эди. Аммо унинг қонида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ваҳшиёна шафқатсизлик иштиёқи бор. Унинг томиридан жиноятчи қони оқади. Бағоят ўткир зехни туфайли бу шафқатсизлиги янада хавфлироқ тус олган. У дарс берган университет шаҳарчасида унинг ҳақида машҳум мин-минлар тарқалган. Ниҳоят, кафедранини ташлаб Лондонга кўчиб келишга мажбур бўлган, бу ерда ён йигитларни офицерлик мансабини олиш учун имтиҳондан ўтишга тайёрлай бошлаган... Бу ҳаммага маълум бўлган фактлар, ҳозир эса сиз мен аниқлашга муваффақ бўлган нарсаларни эшитасиз.

Ўзингизга маълумки, Уотсон, Лондондаги жиноятчилар оламини ҳеч қим менчалик яхши билмайди. Шундай қилиб, мен анча вақтлардан бери, кўпгина жиноятчиларнинг орқасида менга номаълум бўлган, қонунга ҳилоф равишда, бутунлай бошқа қимсалар панасида иш қўраётган қудратли ташкилотчи бир қуч бор эканлигини ҳис қила бошладим. Қаллоблик бўлмасин, талончилик ёки суиқасд бўлмасин, турли-туман ҳодисаларда ҳам шу қучнинг иштироки бор эканлигини бир неча марта сезганман, шунингдек, ҳали аниқлапмаган, текшириш

учун мен бевосита жалб этилмаган жиноятларда ҳам унинг изларини мантикий йўл билан топганман. Бир неча йиллар мобайнида мен уни яшириб турган нардани ёриб киришга уришиб келдим, мана ниҳоят фурсат етиб, калаванинг учини топдим, тугунни еча бошладим, ниҳоят калаванинг учи минг турли маккорона тугунлардан сўнг мени машҳур математик, собик профессор Морнарти билан тўқнаштирди.

У – жиноят оламининг Наполеони, Уотсон. У - бу шаҳарда юз берган ёвузликлардан тенг ярмининг таъкилотчиси, очилмаган жиноятларнинг деярли ҳаммасининг таъкилотчиси. У даҳо файласуф, у мавҳум фикрлай оладиган одам. Унинг ақли жуда ўткир. Ўргимчак худди ўз уясининг ўртасида ётгандек, у ҳаракатсиз ўтиради, аммо бу ўргимчак уясининг мингларча ишлари бор, булардан ҳар бирининг қимирлаганини пайкаб олади. Ўзи камдан-кам ҳаракат қилади. Фақат режаларгина тўзади. Аммо агентлари беҳисоб, улар жуда яхши уюштирилган. Борди-ю, кимдир бирор ҳужжатни ўғирлаши, уйни талаб кетиши, йўлда тўсиқ бўлиб турган одамни йўқ қилиб юбориши керак бўлиб қолса – бу нарсани профессорнинг диққатига ҳавола қилса бас, жиноятга дарҳол ҳозирлик кўрилиб, кейин у амалга оширилади. Агент қўлга тушиб қолиши мумкин. Бундай ҳолларда ҳаммаша уни қафилга олишга ёки ҳимоячи таклиф этишга пул ҳам топила қолади. Аммо бу агентни ишга солган бош раҳбар ҳеч қачон қўлга тушмайди – у пубҳалардан холи бўлади. Мен мантикий йўл билан мавжуд эканлигини аниқлаганим таъкилот ана шундай, Уотсон, мен уни топиб, тор-мор этишга бутун куч-ғайратимни бағишладим.

Аммо профессор айёрлик билан никобланган, ўзини шу қадар яхши ҳимоя қила оладик, суд ҳукмига старли бўладиган далилларни тақдим этиш учун қилган бутун сарф-ҳаракатларим беҳуда кетмоқда. Менинг нималарга қодир эканлигимни яхши биласиз, азизим Уотсон, ҳарқалай, уч ойдан кейин мен ниҳоят ўзимга муносиб рақиб билан учрашганимни эътироф этишга мажбур бўлдим. Унинг жиноятларидан даҳшатга келган бўлсам, энди бунинг ўрнини унинг маҳоратига қойил ко-

лиш эгаллаш. Бирок у барибир бир хато, кичкина, жуда кичкина бир хато килиб қўйди, аммо шундай хатога ҳам йўл қўймаслиги керак эди, чунки мен уни узлуксиз таъкиб қилмоқда эдим. Ўз-ўзидан маълумки, унинг бу хатосидан фойдаланиб, бунга дастлабки марра сифатида амал қилиб Мориартининг атрофига тузук қўя бошладим. Ҳозир у деярли тайёр бўлиб қолди. Уч кундай сўнг, яъни келар душанба, ҳаммаси тамом бўлади – профессор ўз шайкасининг бош аъзолари билан адолат судининг кўлига тунади. Шундан кейин эса асримизнинг энг йирик жиний процесси бошланади. Қирқдан ошиқ сирли жиноятларнинг сирини очилиб ойдинлашади, ҳамма айбдорлар жазога тортилади. Борди-ю, шошқалоқлик килинса, биронта ноўрин қадам қўйилса, улар хатто охириги дақиқада ҳам қўлимиздан чиқиб кочишлари мумкин.

Мен шундай ҳаракат қила олсамки, бундан профессор Мориарти воқиф бўлмаса, ҳамма иш жойида бўларди. Аммо у ғоятда маккор. Уни ўз тузоғимга тушириш учун қўйган ҳар бир кадамим унга маълум бўлиб қолаверди. У бу тузоқлардан чиқиб кетишга кўп марта уриниб кўрди, аммо мен ҳар гал унга йўл бермадим. Дарҳақиқат, дўстим бу махфий курашнинг муфассал тасвири матбуотда пайдо бўлгудек бўлса, у детектик тарихидаги энг ажойиб, хаяжонли китоблар орасида ўз ўрнини эгаллаган бўларди. Мен ҳеч қачон бу қалар юксакка кўтарилган эмасдим, ҳеч қачон рақибимнинг ҳаракатларидан бу қадар мушкул аҳволга тушган эмасдим. Унинг зарбалари кучли эдики, мен уларга яна ҳам зўрроқ зарба билан жавоб қайтардим. Бугун эрталаб охириги тадбирларни кўрдим, ишни тугаллашим учун менга яна уч кун, уч кунгина фурсат керак эди. Шуларнинг ҳаммасини ўйлаб ўз хонамда ўтирсам, беҳосдан эшик очилди. Қаршимда профессор Мориарти турарди.

Менинг асабларим пўлатдан, Уотсон, аммо эътироф этишим керакки, бутун фикри-хаёлимни банд этган одамни қаршимда кўрарканман, беихтиёр сесканиб кетдим. Унинг қиёфаси менга илғари ҳам таниш эди. У жуда озғин, повча. Пешонаси дўнг, энли, оппоқ, кўзлари чуқур тушган. Соқоли қиртишлаб олинган, юзи заҳил, зоҳидона – унда профессор Мориартидан ҳали-ҳозирча қандайдир асоратлар қолган. Кифтлари буқик,

афтидан, муттасил ёзув столида ўтирганидан бўлса керак, боши эса олдинга чўзилиб чиққан, илоннинг бошига ўхшаб у ёқдан-бу ёқка аста-секин чайқалиб турарди. Қадалиб турувчи кўзлари менга еб қўйгудек бўлиб тикиларди.

„Сизнинг манглай суякларингиз мен кутганимчалик унча тараққий қилган эмас экан, – деди у ниҳоят. – Ўқланган револьверни устингиздаги халатнинг чўнтагида сақлаш, мистер Холмс, хавфли одат“.

Дарҳақиқат, у кириб келганда мен қандай зўр хавф-хатар таҳдид қилаётганини дарров пайқаган эдим: унинг бирдан-бир жон сақлаш йўли мени умрбод тилимни тишлатишдан иборат эди. Шунинг учун ҳам мен револьверни шахт билан стол ғаладонидан чўнтагимга солиб қўйиб, шу пайтда, уни устидаги мовут орқали пайпасламоқда эдим. Унинг тапбеҳидан сўнг револьверни чўнтагимдан олиб, тепкисини тўтриладим-да, олдимдаги столга қўйиб қўйдим. Мориарти илжайиб кўзини сузиб тураверди, аммо кўзларидаги қандайдир ифодани кўриб, қуролим яқинда турганидан севиниб қўйдим.

„Сиз, чамаси, мени танимасангиз керак“, – деди у.

„Аксинча, – деб эътироз билдирдим мен, – назаримда, сизни танишимни пайқаб олишингиз қийин эмас эди, шекилли. Марҳамат, ўтиринг. Борди-ю, менга айтадиган бироқ гапингиз бўлса, мен сизга беш дақиқа вақтимни ажратишим мумкин“.

„Мен сизга айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини пайқаб олибсиз“, деб жавоб берди у.

„Ундай бўлса, сиз ҳам менинг жавобимни пайқабсиз, шекилли“.

„Сиз аҳдингизда катъий турмоқчимисиз?“

„Мутлақо катъий“.

У қўлини чўнтагига тикди, мен эса столдан револьверни олдим. У чўнтагидан ёндафтарчасинигина олди, унда қандайдир саналар ажи-бужи қилиб ёзилган эди.

„Сиз тўртинчи январь куни менинг йўлимни тўсдингиз, – деди у. – Йигирма учинчи куни сиз мени яна безовта қилдингиз. Февралнинг ўртасида сиз мени жуда ташвишга солдингиз. Мартнинг охирида режаларимни мутлақо бузиб юбордингиз. Ҳозир эса сизнинг узлуксиз таъқибингиз туфайли мен шундай

аҳволга тушиб қолдимки, каршимда озодликдан маҳрум бўлишдек аён-ошкор хавф турибди. Бу барҳам топиши керак“.

„Сиз нимани таклиф қиласиз?“ – деб сўрадим мен.

„Бу ишдан воз кечинг, мистер Холмс, – деди у бошини чайкаб. – Яхшиликча воз кечинг“.

„Душанбадан кейин“, -- деб жавоб бердим мен.

„Бас, мистер Холмс. Сиз жуда ақли одамсиз, менинг сўзларимга туншунсангиз керак, албатта: сиз ўзингизни четга олишингиз керак. Сиз ўзингиз ишни шу йўсинда олиб келдингизки, энди бошқа йўли йўқ. Сизнинг кураш методларингизни қузатарканман, руҳан ҳузур қилдим, ишонингки, борди-ю, мени охирги чораларни кўришга мажбур қиладиган бўлсангиз, ҳоят афсусланган бўлардим... Сиз илжаяётибсиз, сэр, аммо сизни ишонтириб айтаманки, мен сидқидилдан айтаётибман“.

„Хавф-хатар ихтисосимнинг мукаррар йўлдоши“, – дедим мен.

„Бу хавф-хатар эмас, мукаррар ажал, – деб эътироз билдирди у. – Сиз биргина одамнинг эмас, каттакон ташкилотнинг йўлида ғов бўлиб турибсиз, унинг бутун куч-қудратини ақлу зеҳни шу қадар ўткир бўлган сиздек одам ҳам тасаввур қилишга ожизсиз. Сиз четга чиқиб кетишингиз керак, мистер Холмс, бўлмаса сизни тепкилаб тупроқ билан қориштириб юборадилар“.

„Бизнинг бу ёқимли суҳбатимиз туфайли мени бошқа бир жойга даъват этаётган муҳим бир ишга кеч қолмасам, деб кўрқяпман“, – дедим мен ўрнимдан туриб.

У ҳам ўрнидан туриб, ғамгин бош чайкаганича менга индамай қараб турарди.

„Начора! – деди у ниҳоят. – Мен жуда афсусланаман, аммо қўлимдан келган барча чорани кўрдим. Ҳар бир босган кадамингиз менга аён. Сиз душанбагача ожизсиз. Бу бизнинг орамиздаги яккама-якка олишув, мистер Холмс. Сиз мени айбдорлар курсисига ўтказиб қўйишни умид қилмоқдасиз, сизга айтиб қўяйки, бу ҳеч қачон амалга ошмайди. Борди-ю, мени ҳалок этишга уқувингиз стгудек бўлса, у тақдирда, сизни ишонтириб айтаманки, мен билан бирга ўзингиз ҳам ҳалок бўласиз“.

„Сиз менга шу қадар кўп хушомадомуз сўзлар айтганигизки, мистер Мориарти, мен ҳам шунга муносиб жавоб беришим керак, шунинг учун сизга айтаманки, жамиятнинг саодати учун айтганингизнинг биринчисига ишончим комил бўлса, иккинчисига бажонидил рози эдим“.

„Биринчисини ваъда қилолмайман-у, аммо иккинчисини жон-жон деб ваъда қиламан“, -- деб жавоб берди у қахрли заҳарханда билан.

Букик кифтларини мендан ўгирганча сузик кўзлари билан оркасига аланглай-аланглай чиқиб кетди. Менинг профессор Мориарти билан бўлган ўзига хос бу учрашувим шундай ўтди. Ростини айтсам, бу учрашув менда ёкимсиз бир таассурот қолдирди. Мулоимлик билан аниқ гапириш одати унинг оддий жинойтчиларга хос бўлмаган самимийлигига ишонишингизга мажбур қилиб кўяди. У бекорга оғиз кўпиртирадиган мактан-чоклардан эмас. Сиз, албатта, бунга: „Полицияга ёрдам сўраб мурожаат қилса бўлади-ку?“ – дерсиз. Аммо гап шундаки, зарбани унинг ўзи эмас, агентлари беради – мен бунга аминман. Бунга далилларим бор.

– Сизга хужум қилишдимми?

– Азизим Уотсон, профессор Мориарти ўйланган ишни пайсалга солиб юришни хуш кўрадиганлардан эмас. У чиқиб кетгач, соат ўн иккиларга яқин Оксфордстритга боришга тўғри келиб қолди. Бенгтик-стрит билан Уэлбек-стритнинг мушунда кўчадан ўтаётиб, зўр шиддат билан тўппа-тўғри устимга бостириб келаётган кўш отли фургонни кўрдим. Йўлгага югуриб чиқишга аранг улгурдим. Бирон сония ҳаяллаб қолсам борми, абжағим чиқиб кетарди. Фургон мушундан бурилиб дарҳол тўйиб бўлди. Энди мен йўлқадан пастга тушмасликка қарор қилдим, аммо Вир-стритдаги уйлардан бирининг тоmidан ғишт тушиб, оёғимнинг таггинасида майда-майда бўлиб кетди. Мен полициячини чақириб, ходиса юз берган жойни кўздан кечиришни буюрдим. Томга таъмирлаш учун мўлжалланган ғишт билан шифер тахлаб қўйилган экан, мени ғиштни шамол учуриб туришган, деб ишонтирмоқчи бўлишди. Маълумки, гап нимада эканини мен яхшироқ билардим, аммо далилларим йўқ эди. Мен кэб кира қилиб, укамнинг Пэлл-

Мэллдаги квартирасига етиб бордим-да, кун-узукун ўша ерда бўлдим. У ёқдан тўппа-тўғри сизникига қараб келдим. Йўлда менга таёқ кўтарган қандайдир ярамас ёпишди. Мен уни уриб йикитдим, полиция уни ушлади, аммо сизга сўз бериб айтаманки, мен бугун курак тишларига уриб кўлимни конатиб олган жентльмен билан ҳозир, эҳтимолки, бу ердан ўн миля узоқда ўзининг тилбўта билан ёзадиган тахтасида масалалар чиқараётган математика муаллими орасидаги алоқани сезишга ҳеч ким муваффақ бўлолмайди. Энди сиз, Уотсон, нима учун бу ерга келишим биланок дастлаб дарчаларни ёпиб, нима учун сиздан кўча эшикдан эмас, кўздан папароқ бошқа бирон йўл билан чикиб кетишим учун изн беришингизни сўраганимнинг сабабини тушунган бўлсангиз керак.

Мен дўстимнинг довураклигига кўн марталар қойил қолганман. Аммо бугун унинг бу мудҳиш кунда юз берган мутлақо тасодифий бўлмаган воқеаларни бамайлихотир санаб бериши мени, айникса, хайратлантирди.

– Умид қиламанки, меникида ётиб қоларсиз? – деб сўрадим мен.

– Йўқ, дўстим, мен сиз учун хавфли меҳмон бўлишим мумкин. Мен қандай ҳаракат қилиш кераклиги режасини ўйлаб қўйганман, ҳаммаси яхшилик билан тугайди. Ҳозир иш шундай бир босқичда турибдики, уни қамоққа оладиган бўлсалар, менсиз ҳам олаверадилар. Менинг ёрдамим фақат тергов вақтидагина керак бўлади. Шундай қилиб, полициянинг кескин ҳаракатлари бошлангунича бирон ёққа кетганим дуруст. Борди-ю, сиз мен билан бирга континентга кета олсангиз жуда хурсанд бўлган бўлардим.

– Ҳозир менинг бсморларим кам, – дедим мен, – яқин орада яшайдиган ҳамкасабам бажонидил менинг ўрнимда ишлаб туради. Шунинг учун сиз билан жон-жон деб бораман.

– Эртага эрталабданоқ йўлга чиқа оласизми?

– Ҳа, агар бу зарур бўлса.

– Э-ҳа, жуда зарур. Энди менинг кўрсатмаларимни эшитиб олинг, сиздан илтимос қиламан. Уотсон, уларга ғоятда риоя қилинг, чунки икковимизнинг олдимизда энг истеъдодли муттаҳам билан бутун Европада энг қудратли жиноятчи-

лар уюшмасига қарши кураш олиб бориш вазифаси турибди. Шундай қилиб, қулоқ солинг. Сиз ўз юкингизни етиб бориши керак бўлган станцияни кўрсатмасдан, шу бугун кечкурун ишончли бир одамдан Виктория вокзалига жўнатишингиз керак. Эрталаб хизматкорингизни кэб кира қилиб келгани юбрасиз, аммо унга тайинлангки, у ўзига дуч келган биринчи, иккинчи экипажни ҳам кира қила кўрмасин. Сиз кэбга тушиб Стрендаги Лоусер пассажига борасиз, шуниси борки, изволчига манзилни бир варақ қоғозга ёзиб берасиз, унга айтиб қўйинг, қоғозни ташлаб юбора кўрмасин. Унга кира ҳақини олдинроқдан бериб қўясиз. Кэб тўхташи биланоқ дарҳол пассажга ғизиллаб кирасизу тўққиздан чорак ўтганда унинг нариги бошига чиқиб борасиз. У ерда худди йўлка ёқасида кичик бир экипажни кўрасиз. Уни ёқасига қизил тасма тутилган қалин кора плашли одам ҳайдайди. Сиз ўша экипажга чиқиб, континентга жўнайдиган экспрессга тушини учун вокзалга ўз вақтида етиб борасиз.

– Сиз билан қаерда учрашишим керак?

– Станцияда. Бизга биринчи классдаги иккинчи кулэ қолдирилган бўлади.

Демак, вагонда учрашарканмиз-да?

– Ҳа.

Холмсни меникида ётиб қолишга ундаганларим бехуда кетди. Ўзига бошпана берган хонадоннинг бошига кулфат солишдан кўрқаётгани уни чиқиб кетишга мажбур қилаётган бирдан-бир сабаб эканлиги менга аниқ эди. У шоша-пиша эртанги кунга оид режаларимизга тааллуқли бир неча кўрсатмаларни бериб, ўрнидан турди-да, мен билан бирга боққа чиқиб, девордан тўппа-тўғри Мортиметр-стритга ошиб тушди, хуштак чалиб кэб чақирди, мен узоклашаётган ғилдирақларнинг тарак-туруқ товушларини эшитиб қолдим.

Эртасига эрталаб Холмсининг кўрсатмаларини аниқ бажардим. Кэбни ҳамма зарур аҳтиёт чоралар билан кира қилдик (у асло тузок бўлиб хизмат қилолмасди), нонуштадан кейиноқ шартлашилган жойга қараб жўнадим. Лоусер пассажига етиб бориб ғизиллаганча уни кесиб ўтдим-да, шартимизга кўра мени кутиб турган каретани кўрдим. Аравага чиқишим билан,

қора плашга ўраниб олган бўйдор извоичи отга қамчи уриб, мени бир лаҳзада Виктория вокзалига етказиб қўйди. Ерга тушишим биланоқ у экипажини буриб, ҳатто мен томонга қайрилиб ҳам қарамай, яна ғизиллаганча жўнаб қолди.

Ҳозирча ҳамма иш бинойидек кетмоқда эди. Юким мени аллақачон вокзалда кутиб турарди. Холмс тайинлаган купэни осонгина топдим, негаки „банд“ деган ёзув осиб қўйилган бирдан-бир купэ шу эди. Энди мени биргина нарса – Холмсинг йўқлиги ташвишлантирарди. Вокзал соатига қарадим: поезднинг жўнашига етти минутгина қолган эди. Жўнаб кетаётган ва кузатаётган халойиқ орасидан озгин жуссали, дўстимни беҳуда кидирардим – у йўқ эди. Инглиз тилини бузиб, юк ташувчига юки тўппа-тўғри Парижга жўнатилиши кераклигини тушунтиришга уринаётган басавлат итальян руҳонийсига ёрдам бераман деб бир печа дақиқа вақтимни ўтказдим. Кейин платформани яна бир айланиб чиқиб, ўз купэмга қайтиб келсам, ўша ўзимга таниш кекса итальянни учратдим. Зотан унинг бу купэга кириш учун билети бўлмаса ҳам, юк ташувчи, ҳарқалай, уни менинг ёнимга ўтқазиб кетибди. Номатлуб ҳамроҳимга унинг бу ерга кириши менга ёқмаётганини тушунтиришга ҳар қанча уринмай беҳуда кетди: мен итальянчани у инглизчани билганидан кўра ёмонроқ билардим. Шунинг учун мен фақат кифтимни қисиб, дўстимни кутганча ташвиш билан деразадан қараб турардим. Вужудимни ваҳима чулғай бошлади: кечаси бирон бахтсизликка учраган бўлса-я! Ҳамма эшиклар ёпилиб бўлиб, хуштак чалинган эдики, бирдан...

– Азизим Уотсон, мен билан саломлашай ҳам демайсиз-а! – деган овози эшитилди ёнимдан кимнингдир.

Ўгирилиб қараб, ҳанг-манг бўлиб қолдим. Кекса руҳоний энди менга тик қараб турарди. Бир лаҳзагина унинг ажинлари ёзилиб, бурни энгагидан кўтарилди, пастки лаби олдинга чўччайишдан, оғзи эса тамшанишдан тўхтади, хира кўзлари аввалгисидек чақнай бошлади, букик елкаси ростланди. Аммо буларнинг ҳаммаси бир лаҳзагина давом этиб, Холмс қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди.

– Ё Парвардигор! – деб қичкириб юбордим мен. – Ўтакамни ёриб юборай дедингиз-ку!

– Биз ҳамон гоят эҳтиёткор бўлишимиз керак, – дея шивиради у. – Улар бизнинг изимизга тушиб олишган, дейишга асосларим бор. Ҳа, Мориартининг ўзи!

Холмс шу сўзларни айтаётганда поезд жилган эди. Мен деразадан мўралаб орқага қарар эканман, халойиқни жон-жаҳди билан туртиб-суртиб поездни худди тўхтатмоқчи бўлгандек кўлини силтаётган новча одамни кўрдим. Бироқ вақт ўтган эди. Ҳаракат тезлиги тобора ошиб борарди. Ҳадемай станция орқада қолиб кетди.

– Ана кўрдингизми, – деди Холмс кулиб, – биз нечоғли эҳтиёт бўлишимизга қарамай, бу одамлардан аранг қочиб қутулдик.

У ўрнидан туриб, ниқоби – руҳонийча қора либоси билан шляпасини ечди-да, саквояжига яшириб қўйди.

– Эрталабки газеталарни ўкидингизми, Уотсон?

– Йўқ.

– Демак, сиз Бейкер-стритда нима воқеа содир бўлганини ҳали билмас экансиз-да?

– Бейкер-стритда?

– Бугун кечаси улар бизнинг квартирамизга ўт қўйиб юборишди, лекин унчалик катта зарар етказишолмади.

– Нима қилиш керак, Холмс? Бунга тоқат қилиш қийин-ку.

– Афтидан, таёқ ушлаган агентлари қамоққа олинганидан кейин улар менинг изимни узил-кесил йўқотиб қўйганга ўхшайдилар. Бўлмаса улар мени уйга қайтиб келган, деб ўйла-масликлари керак эди. Аммо кейин улар, кўриниб турибдики, сизни кузата бошлаганлар. Мориарти Виктория вокзалига шу сабабли келган. Сиз вокзалга келаётиб йўлда бирон хато қилиб қўймаганмидингиз?

– Ҳамма кўрсатмаларингизни аниқ бажардим.

– Экипажни ўша жойдан топдингизми?

– Ҳа, у мени кутиб турган экан.

– Кучерни таниёлдингизми?

– Йўқ.

– У менинг акам Майкрофт эди. Бундай ишларда киши сирини ёллашган бегона одамга билдирмагани дуруст. Ҳўн, энди

биз Мориарти важини нима қилиш кераклигини ўйлашимиз лозим.

– Модомики, биз экспрессда кетаётган эканмиз, пароход бўлса поездимиз етиб бориши билан жўнар экан, назаримда, у бизнинг орқамиздан сира ҳам қувиб етиб келолмайди.

– Азизим Уотсон, ахир мен сизга айтган эдим-ку, ақл-зеҳн хақида гап борганда, бу одамга ҳам худди менга қаралган андоза билан караш керак. Наҳотки сиз, борди-ю, таъқибчининг ўрнида дўстим бўлса, шундай арзимаган бир тўсиқ уни тўхта-тиб қоларди, деб ўйласангиз? Хўш, борди-ю, ундай деб ўйла-сангиз, нега бўлмаса унинг тўғрисида бундай чакки ўйлайсиз?

– У нима қила олиши мумкин ўзи?

Мен қилишим мумкин бўлган ишни қилиши мумкин.

– Унда айтинг-чи, сиз нима қилган бўлардингиз?

Мен ошиғич қатнайдиган поезд буюрган бўлардим.

– Аммо у барибир кеч қолади-ку.

Ҳеч-да. Бизнинг поездимиз Кентерберида тўхтаб ўтади, у ерда ҳамиша камида чорак соат пароход кутишга тўғри келади. Ана ўша ерда у бизга етиб олади.

– Гўё жиноятчи у эмасу биз, деб ўйлаш мумкин. У етиб келиши билан камокқа олдилинг.

– Бу уч ойлик ишимнинг самарасини барбод қилган бўларди. Биз қаттакон балиқчи тутардигу майдалари тўрнинг кўзларидан ўтиб, турли томонларга қочиб кетган бўларди. Душанба куни уларнинг ҳаммаси кўлимизда бўлади. Йўқ, ҳозир камокқа олишга йўл қўйиб бўлмайди.

– Нима қилишимиз керак бўлмаса?

– Биз Кентерберида тушиб қолишимиз керак.

– Кейин-чи?

– Кейин эса Ньюхевенга, у ердан Дьеппга жўнашга тўғри келади, Мориарти яна мен қилишим мумкин бўлгандек бир иш қилади: Парижга етиб бориб, у ерда бизнинг чамадонларимизни таниб қўяди-да, юк сақлаш камерасида икки кунча туради. Биз эса бу орада бир жуфт сафарбоп гилам хуржун харид қилиб, саёҳат қиладиган жойимиздаги саноату савдо-сотиқни рағбатлантириб, бамайлихотир Люксембург билан Базель орқали Швейцарияга қараб жўнаймиз.

Мен жуда тажрибакор сайёҳман. Шунинг учун ҳам юки-миздан ажралганимизга унча ўқиниб ўтирмадим, аммо, эътироф этишим керак, қанчадан-қанча қабих ёвузликлар қилган жиноятчига чап бериб, ундан яшириниб юришимиз керак, деган фикр менга ҳеч ёқмас эди. Бироқ Холмс аҳволни яхшироқ биларди, албатта. Шунинг учун биз Кентерберида тупиб қолдик. Бу ерда биз Ньюхевенга қатнайдиган поезд бир соатдан кейингина жўнашини билдик.

Бор кийим-кечакларимни суръат билан олиб кетаётган юк вагонининг йироқда кўздан ғойиб бўлишини ҳамон маънос кузатиб турган эдим. Холмс енгимдан тортиб, темир йўл изларини кўрсатди.

– Кўрдингизми, қандай тез! – деди у.

Йироқда, Кент ўрмонлари орасидан ингичкагина тутун буралиб чиқмоқда эди. Бир дақиқадан сўнг станцияга олиб келаётган ярим доира изларда локомотив билан бир вагондан иборат янги поезд кўринди. Биз аллақандай тошлар орқасига эндигина яшириниб улгурган ҳам эдикки, у тарақ-туруклаб, юзларимизга паға-паға иссиқ буғ уфуриб гизиллаганча ўтиб кетди.

– Ўтиб кетди! – деди Холмс, темир излар устида сакраб-сакраб биров чайқалиб бораётган вагонни орқасидан кузатиб қоларкан. – Кўриб турибсизки, дўстимизнинг акл-фаросатининг ҳам ниҳояси бор экан. Агар у мен чиқарган хулосаларга ўхшаб хулосалар чиқариб, шунга амал қилиб иш кўрса, бу чинакам мўъжиза бўлар эди.

– Агар, борди-ю, у орқамиздан етиб келса нима қиларди?

– Шубҳасизки, мени ўлдиришга уриниб кўрарди. Ҳа, мен ҳам буни қўл қовуштириб кутиб турмасдим. Энди бутун масала шундаки, биз шу ерда нонупта қилсакмикин ёки очимиздан ўладиган бўлсак ҳам, Ньюхевенга етиб боргунимизча сабр қилсакмикин?

Ўша куни кечасиёқ биз Брюсселга етиб бориб, у ерда икки кун бўлдик, учинчи куни Страсбургга қараб йўл олдик.

Душанба куни эрталаб Холмс Лондон полициясига телеграмма жўнатди, кечкурун меҳмонхонамизга қайтгач, жавоб келганини кўрдик. Холмс телеграммани очиб, лаънат ўқиганича уни каминга отди.

- Мен буни олдиндан кўришим керак эди! - деб зорланди у. - Қочиб кетибди!

- Мориарти-я?

- Ундан ташқари бутун шайкани қўлга туширишибди! Ёлғиз унинг ўзи қочиб қутулибди! Ҳа, албатта, мен бу ёққа жўнаганимдан кейин бу одамлар уни эшашолмаган. Зотан, мен уларнинг қўлларига ҳамма ишни тутказиб қўйдим-ку, деб ишонган эдим. Биласизми, Уотсон, сизнинг тезроқ Англияга қайтганингиз дуруст.

- Нега энди?

- Энди мен хавфли ҳамроҳман. Бу одам бор-йўғидан ажралди. Агар у Лондонга қайтиб борса, тамом бўлади, мен унинг характерини яхши биламан, энди бутун хатти-ҳаракатини менадан ўч олишга қаратади. Буни менга қисқагина учрашувимиз вақтида айтган, аминманки, бу курук пўписа эмас эди. Хуллас, мен сизга Лондонга, ўз беморларингиз олдига жўнашингизни маслаҳат бераман.

Аммо мен эски аскар, Холмснинг қадрдон дўстиман, албатта, уни бундай дақиқада ёлғиз ташлаб кетишни муносиб кўрмадим. Биз Страсбург меҳмонхонасининг ресторанида ўтириб, бу тўғрида ярим соатдан ортиқ тортишдик, ўша куни кечасиёқ яна йўлга чиқиб, Женевага жўнадик.

Биз бир ҳафтача Рона водийси бўйлаб ҳузур қилиб кездик, кейин эса Лейкдан ўтиб, ҳали қалин қор босиб ётган довон оша ундан нарига - Интерлакен орқали Мейринген қишлоғига жўнадик. Бу ажойиб сайр эди: пастда латиф баҳор кўкаламзори, тепамизда эса тахи бузилмаган оппоқ қор, аммо Холмснинг тепамизда таҳдид солиб турган хавфни бир дақиқа бўлса ҳам унутмаётгани менга равшан эди. Тоғ тепасидаги шинам қишлоқларда, довонлардаги хилват сўқмоқларда - ҳар бир дуч келган йўловчининг юзига диққат билан разм солаётган шонлиқин, синчков назаридан, мен унинг орқамиздан қорама-қора келаётган хавф-хатарнинг муқаррарлигига имони комил эканлигини кўриб турардим.

Шу ҳодиса эсимда: биз Жемми орқали ўтаётиб сокин Даубензеенинг соҳилида кетаётган эдик, ўнг томонимизда бўй чўзиб турган қоядан дафъатан каттақон бир тош қулаб, пастга

қараб гумбурлаб ғилдираганича орқамиздаги кўлга тушиб кетди. Холмс чўкки теппасига чикиб, бўйини чўзганча теваарак-атрофга аланглай бошлади. Йўл бошловчи баҳор кезлари бу ерларда харсанг тошларнинг кўчиб тушиши оддий ҳодиса, дея уни ишонтирмокчи бўлиб беҳуда уринарди. Холмс ҳеч қандай жавоб бермади-ю, бу воқеаларни аллақачонларок олдиндан билиб қўйган кишидек менига қараб жилмайди: нечоғли хавотир олишига қарамай, барибир у хомуш тортмади. Ақсинча, эсимда, мен уни ҳеч қачон бу қадар хушчақчақ кайфиятда кўрмаган эдим. У борди-ю, жамият профессор Мориартидан халос этилса, ўз фаолиятини бажонидил тўхтатиши мумкинлигини яна қайта-қайта такрорлади.

– Назаримда, Уотсон, мен беҳуда умр кечирмадим, дея олишга ҳақлиман,– дерди у, – мабодо ҳаёт йўлим ҳаттоки шу бугун узилиб қолса ҳам, мен, харкалай, унга маънавий мамнуният хисси билан қараб қўя олардим. Мен туфайли Лондоннинг хавоси мусаффорок бўлиб қолди. Мен мингдан ортиқ ишда интирок этганман, аминманки, ўз таъсиримдан фойдаланиб, уни ҳеч қачон суниестеъмол қилган эмасман, поҳак томошга ён босганмасман. Рост, сўнгги пайтларда мени, жамиятимиз тузилишининг номукаммаллиги жавоб бериши ксрак бўлган юзаки муаммолардан кўра, бизнинг олдимизга табнат қўйган жумбоқларни ўрганиш кўпрок кизиктирди. Мен Европадаги энг хавфли, энг истеъдолли жинойтчини тутиб олиб ёки йўк қилиб, ўз фаолиятимни хотималаган куним сизнинг мемуарларингиз ҳам ниҳоясига етади, Уотсон.

Энди мен ҳали изҳор қилинмай қолган озгина бир гапимни қисқагина, аммо аниқ айтиб беришга ҳаракат қиламан. Бу тафсилотлар устида тўхтаб ўтириш мен учун осон эмас, аммо улардан биронтасини ҳам тушириб қолдирмасликни ўз бурчим деб биламан.

3 май куни биз Мейринген деган жойга бориб, ўша вақтларда Петер Шгайлерларнинг каттаси тасарруфида бўлган „Англия“ меҳмонхонасига тушдик. Меҳмонхона эгаси шудликкина одам, инглизчани тушла-тузук гапирар, чунки Лондондаги „Гросвенор“ меҳмонхонасида уч йилга яқин хизмат қилган эди. 4 май куни тушдан сўнг унинг маслаҳа-

ти билан Розенлау қишлоғида тунаш мақсадида тоққа қараб жўнадик. Меҳмонхона эгаси бизга, айниқса, чиқадиган йўлимизнинг тахминан ўртариғида, лекин ундан биров четроқда бўлган Рейхенбах шаршарасини томоша қилишни тавсия этди. Бу чинакам даҳшатли жой. Эриётган қорлардан ҳосил бўлган асов тоғ шалоласи тагсиз жар қаърига отиради, ундан ўт кетган уйдан буркиб чиқаётган тутундек кўшиқлар санчийди. Шалола бориб тушаётган даранинг атрофини кўмирдек қон-қора ялтироқ қоялар қуршаб олган. Пастда, тагсиз чуқурликда у тора-йиб, кўпириб-қайнаётган қудукқа айланади, қудук эса муттасил тўлиб-тошиб, ичидаги сувни даҳшатли куч билан яна ўрқачли тоғлар томон қайтариб отади. Пайваст гулдураб пастга тушаётган зумрад шалоланинг узлуксиз ҳаракати, чаппор урганча муттасил тепага санчиётган сув тўзонларидан иборат қалин, безовта парда оламнинг бошини айлантириб, тинимсиз ҳайкириғи билан қарахт қилиб кўяди.

Биз жар ёқасида туриб, жуда пастликда қора тошларга урилиб сачраганча товланаётган сувга тикилиб, олисдан эшитилаётган оломон суронидек ер қаъридан келаётган сирли шовқинга кулоқ солардик.

Биз юриб чиққан йўлка саёҳатчиларнинг шаршарани яхшироқ кўра олишлари учун ярим доира қилиб солинган эди, аммо у жар ёқасига бориб тўхтаган, йўловчи борган йўлидан орқасига қайтиб келишга мажбур эди. Кетмоқчи бўлиб орқамизга ўгирилган ҳам эдикки, кўлида хат ушлаб бизга қараб чоғиб келаётган швейцар болани кўриб қолдик. Конвертга биз келиб тушган меҳмонхонанинг муҳри босилган эди. Хатни меҳмонхона эгаси менга ёзган экан. Унинг ёзишича, биз чиқиб кетишимиз билан меҳмонхонага сил касали билан оғриб, унинг охириги босқичига етиб қолган бир инглиз аёл кириб келганмиш. У қишни Давосда ўтказиб, ҳозир Люцерндаги дўстлари олдига кетаётган экан, йўл устида дафъатан оғзидан қон кела бошлабди. Унинг бир неча соатгина умри қолганмиш. Аммо ёнида бирор инглиз доктори бўлса, борди-ю, мен етиб борсам, унинг кўнгли ғоят таскин топармиш, ва ҳоказо, ва ҳоказо... Хатнинг охирида одамшаванда Штайлер, башарти боришга кўпсам, мендан ғоятда миннатдор бўлажагини, чунки меҳмон

хоним швейцар врачнинг хизматларини мутлақо рад этаётганини, шунинг учун ҳам у ўз зиммасида каттакон масъулият ётганини ҳис этаётганини илова қилган эди.

Мен бу даъватга эътибор бермаслигим мумкин эмасди. Ғурбатда қазо қилаётган ватандошимнинг илтимосини ерда қолдирилмасдим. Аммо шу билан бирга Холмсни ёлғиз қолдириб кетишга кўнглим бормас эди. Бироқ у билан биз шундай қарорга келдикки, унинг ёнида йўл бошловчи ва ҳамроҳ сифатида швейцар бола қоладиган, мен эса Мейрингенга қайталаган бўлдим. Дўстим шаршара олдида яна бироз турмокчи, кейин эса тепаликлар оша аста-секин Розенлауга жўнамокчи бўлди, кечкурун мен унинг олдида етиб борадиган бўлдим. Бироз юргач, орқамга қарадим: Холмс қояга суяниб қўлларини қовуштирганча пастга, жар тагига қараб турарди. Ўшанда дўстимни кўриш менга ортиқ насиб бўлмаслигини билмаган эканман.

Пастга тушгач, яна қайрилиб қарадим. Бу жойдан энди шаршара кўринмас, аммо мен унга олиб чиқадиган йўлкани кўрдим, йўлка тоғ кўксидаги зов бўйлаб кетган эди. Шу йўлкадан қандайдир одам илдам юриб борарди. Унинг кора шарпаси очик яшил фонда аниқ кўзга ташланиб турарди. Мен уни кўрдим, унинг ғоятда илдамлик билан чиқиб кетаётганини кўрдиму, лекин бемор ҳузурига шопилиб турганим учун бу нарса тез орада ёдимдан кўтарилибди.

Тахминан, бир соатдан кейин мен Мейрингендаги меҳмонхонамизга етиб келдим. Кекса Штайлер остонада турарди.

– Хўш, нима бўлди? – деб сўрадим, унинг олдида югуриб бориб. – Умид қиламанки, ахволи ёмон эмасдир?

Унинг юзида ҳайрат ифодаси пайдо бўлиб, қошлари чимирилди. Юрагим орқасига тортиб кетди.

– Демак, бу хатни сиз ёзмаган экансиз-да? – деб сўрадим хатни чўнтагимдан олиб. – Меҳмонхонада бемор инглиз аёл йўкми?

– Ҳа, албатта, йўк! – деб юборди у. – Ия, бу нима бўлди? Конвертга менинг меҳмонхонамнинг мухри босилган-ку?.. Ҳа, тушундим! Афтидан, хатни сизлар кетишингиз биланок кириб келган повча инглиз ёзганга ўхшайди. У айтдики...

Мен унинг гапларининг давомини эшитиб турмадим. Ваҳима босганча қишлоқ кўчасидан ҳозиргина тушиб келган тоғдаги йўлкага караб югура кетдим.

Тепадан бир соатда тушиб келган эдим, жон-жаҳдим билан чоғишимга қарамай, Рейхенбах шаршарасига етиб боргунимча яна икки соат ўтди. Холмсинг альпенштоки¹ кетаётганимда ўзи суяниб турган қоя тагида ҳамон турар, аммо Холмсинг ўзи йўқ эди. Мен уни қанча чақирсам ҳам фойдаси бўлмади. Атрофимни қуршаб турган қоялар ўртасида гумбурлаб такрорланган овозимнинг акс садосигина бирдан-бир жавоб бўлди.

Альпенштокни кўрарканман вужудим музлаб кетди. Демак, Холмс Розенлауга кетмаган. У шу ерда, эни уч фут келадиган бир томони тик деворга тақалган, иккинчи томони тик жарга бориб тугайдиган шу йўлакда қолган эди. Шу ерда душман устига етиб келган. Швейцар бола ҳам йўқ эди. Афтидан, у Мориарти томонидан ёлланган бўлиб, рақибларни юзма-юз холи қолдириб кетган. Шундан сўнг нима бўлган? Шундан сўнг нима юз берганлигини менга ким айтиб бериши мумкин эди?

Даҳшатдан лол бўлиб, ўзимга келолмай икки дақиқача саррайган кўйи туриб қолдим. Сўнгра Холмсинг методини эслаб, содир бўлган фожиани изоҳлаш учун уни татбиқ қилишга уришиб кўрдим. Ҳайҳот, бу қийин эмас эди! Сухбатимиз вақтида биз Холмс билан сўқмоқнинг охирига етиб бормаган эдик, альпеншток биз тўхтаган жойни кўрсатиб турарди. Муттасил сув сачраётгани туфайли бу ерда ҳатто қушнинг изи ҳам аниқ, кўриниши мумкин. Икки қатор оёқ излари сўқмоқ охирида аниқ кўришиб турарди. Улар мен томондан олдинга караб кетган эди. Қайтган излар йўқ эди. Сўқмоқ этагидан бир қанча қадам беридаги ер ўйдим-чуқур, из бўлиб кетган жар ёқасида ўсиб турган парманчак билан қирққулоқ юлиб олинган, уларга лой сачраган эди. Мен ерга ётиб, отилиб тушаётган шайолага тикила бошладим. Қоронғи тушиб қолган, энди мен сув сачраб ҳўл бўлган кора тош деворлар билан жуда пастдаги чуқурлик-

¹ **Альпеншток** — тоғларда юриш учун учига ўткир темир ўрнатилган узун таёқ.

да йилтираб кўринаётган сон-саноксиз сув тўзонларинигина кўра олишим мумкин эди. Мен қичкирдим, аммо қулоғимга яна ўша нимаси биландир халойикнинг ғала-ғовурига ўхшаган шаршаранинг гулдуроти эшитилди.

Бирок тақдирнинг хоҳиши билан дўстим ва ўртоғимнинг сўнгги саломи менга, ҳарқалай, етиб келди. Боя айтиб ўтганимдек, унинг альпенштоки сўқмоқ устида турган пастак қояга суялганича қолган эди. Бирдан ана шу қоянинг тепасида нимадир йилтираб кетди. Мен қўлимни чўзиб, бу Холмс ёнидан қўймайдиган кумуш тамакидон эканлигини кўрдим. Уни олган эдим, тагига бостириб қўйилган бир исча варақ қоғоз ерга келиб тушди. Мен уларни олдим. Бу блокнотдан йиртиб олиб менга ёзган мактуби экан. Айтишим керакки, манзил шу қадар аниқ ёзилган, дастхати шу қадар пишиқ, очиқ эдики, гўё Холмс бунга ўз кабинетига ўтириб ёзгандек.

„Қадрдон Уотсон. — дейилган эди мактубда. — Мен бу сатрларни бизнинг икковимизга тааллуқли бўлган масалаларни узил-кесил ҳал қилиб олишимизни кутаётган мистер Мориартининг штифоти туфайли ёзмоқдаман. У қандай усуллар ёрдамида инглиз полициясидан қочиб қутулишга, бизнинг маршрутимишни билиб олишга муваффақ бўлганини нардан-бери гапириб берди. Бу усуллар унинг мислсиз қобиляти ҳақидаги юксак фикримни тасдиқлайди, холос. Бу разилнинг ҳаётлиги туфайли бундан буён юз бериши мумкин бўлган ноқулайликлардан жамиятни халос қила олишимни ўйларканман, бу менга ҳузур бағишлайди, аммо кўркамани, бу мақсадга дўстларимни, айниқса, сиз, азизим Уотсонни ўқинтирадиган бир нарса эвазига эришилади. Дарвоқе, ҳаёт йўлимнинг ўз олий нуктасига етганини, ўзимга бундан кўра дурустроқ оқибатни истамаслигимни сизга айтган эдим. Шунисини айттайки, очигиға кўчсам, Мейришгендан келган хат тузук эканлигидан мен заррача ҳам шубҳа қилмаган эдим. Сизга рухсат берарканман, шу тариқа бир иш содир бўлишига қатъий амин эдим. Инспектор Петерсонга айтингки, шайкани фош қилиш учун зарур бўлган ҳужжатлар столим ғалалонидаги „М“ бўлимида турибди устига „Мориарти“ деб ёзилган кўк конверт. Англиядан чиқиб келаётганимизда мен мол-мулкимга оид

хамма зарур фармойишларни бериб, уни акам Майкрофтда қолдирганман. Сиздан миссис Уотсонга мендан самимий салом айтишингизни илтимос қиламан.

Содиқ дўстингиз Шерлок Холмс“.

Қолганини икки оғиз сўз билан айтиб бериш мумкин. Ҳодиса содир бўлган жойни экспертлар келиб кўздан кечиргач, ракиблар ўртасидаги олишув мазкур шароитда қандай тугаши кераклиги муқаррар бўлса, шундай тугаганлигига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ эди: чамаси улар жон аччиғида бир-бирларига ёпишиб олганларича биргаликда жарга қулаганлар. Жасадаларни кидириб топиш шу оннинг ўзидаёқ бекфойда деб топилди, шундай қилиб, сув қайнаб-қўпираётган бу даҳшатли қозон қаърида энг хавфли жиноятчи билан ўз даври адолат судининг чицакам моҳир жонкуярининг танаси қолиб кетди. Швейцар болани барибир топа олмадилар.

Маълум бўлдики, бу Мориартининг қўли остидаги кўпдан-кўп агентлардан бири экан. Шайка важиға келсак, ҳамма лондонликларнинг эсларида бўлса керак, Холмс тўплаган тўлатўкис далиллар бутун ташкилотни фош қилиб, унинг бошлиғи ва илҳомчиси марҳум Мориарти ташкилотни ўз темир панжаларида қандай сақлаб турганини ошкор қилди. Процесда бу даҳшатли одамнинг шахси деярли ёритилмай қолди. Агар мен бу ерда унинг жиноий фаолияти ҳақидаги бор ҳақиқатни очишга муяссар бўлган бўлсам, бунга баъзи бир ноинсоф химоячилар сабаб бўлдилар, улар бу одамнинг шаънини исноддан сақлаб қолиш учун мен ҳаммаша ўзимга маълум бўлган барча одамлар орасида энг олижаноби ва энг донишманди деб ҳисоблайдиган одамга тухмат қилдилар.

БЎШ УЙ

1894 йилнинг баҳорида ёш граф Рональд Адэрнинг ўлдирилиши воқеасига бутун Лондон ғоятда қизиқиб, киборлар олами эса бундан ханг-манг бўлиб қолди. Бу жуда ҳам гайриоддий ва сирли вазиятда содир бўлган эди. Ўз вақтида халойиқ бу жинойтнинг полиция тергови вақтида аниқланган айрим деталлари билан танишган эди; аммо иш шу қадар жиддий эдики, тафсилотларининг кўпгина қисмини яшириб қолишга тўғри келган эди. Мана энди орадан ўн йилча ўтгачгина менга бу ғаройиб фактлар занжирининг етишмайдиган халқаларини тўлатиш имконияти берилди. Жинойтнинг ўзи ҳам аҳамиятга молик, аммо унинг ақл бовар қилмайдиган оқибатлари мен учун минг бор муҳимроқ эди. Ҳаётим шундай ҳам турли-туман саргузаштлар билан тўлиб-тошган бўлишига қарамай, бу воқеа мени умрим давомида бошимдан кечирган ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ҳайратга солиб, ханг-манг қилиб қўйган эди. Ҳатто ҳозир ҳам, орадан шунча йил ўтган бўлса-да, ўша ишни эсларканман, ҳамон ҳаяжонланмаман, ўша вақтда бутун вужудимни чулғаб, қалбимда туғён урган ўша ишончсизлик, ҳайрат ва қувончни яна бошимдан кечираман. Ажойиб одамнинг ишлари ва орзу-ниятлари ҳақида ҳикоя қиладиган очеркларимга унча-мунча қизиқиб қараган баъзи китобхонлар ўзимнинг кашфимни улар билан дарҳол баҳам кўрмаганим учун мени кечирсинлар. Мен уларга бу воқеани хабар қилишни энг биринчи бурчим деб ҳисоблардим, аммо мен ўша одамнинг ўзи қатъиян тақиқлаган яқиндагина, ўтган ойнинг учинчисида бекор қилинган буйруқнинг измида эдим.

Ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмс билан иноқ дўст бўлганимдан бери мен турли-туман жинойий ишларга астойдил

кизиқа бошладим. У ғойиб бўлгач эса газеталардаги очилмай қолган жиноятлар ҳақидаги ҳамма ҳисоботларни, айниқса, диққат билан кўздан кечирадиган бўлдим. Кўп марталаб, ҳатто ўзимча эрмак қилиб, дўстим қўллаган ўша методлардан фойдаланиб, уларни аниқлашга тиришиб кўрдим. Зотан, унга ўхшаб муваффақият қозонолмасам ҳам, уларни аниқлашга уриниб кўрганман.

Бирок бу жиноятлардан биронтаси ҳам мени Рональд Адэрнинг фожиона ҳалокатичалик ҳаяжонлантирмаган эди. „Суикасд маълум бир шиятда қилинган бўлиб, бир ёки бир неча номаълум шахс томонидан амалга оширилган“лигини-гина аниқлаган тергов материалларини ўкиб чиққач, бизнинг жамиятимиз Шерлок Холмсдек бир зотдан ажралиш билан қандай оғир жудоликка дучор бўлганини ҳар қачонгидан ҳам чуқурроқ ҳис қилдим. Бу ғалати ишнинг шундай бир жиҳатлари бор эдики, булар шубҳасиз унинг диққатини тортгани мумкин эди. Европадаги изтопарлардан энг яхшисининг зийрак акли ва нозик мушоҳадаси туфайли полициянинг ҳаракатлари мукаммаллашган ёинки, тўғрироғи, бу ҳаракатларнинг олди олинган бўлиши мумкин эди.

Кун-узуқун уйма-уй юриб бемор кўрарканман, қайта-қайта фикран Адэрнинг ишига қайтар, аммо барибир қаноатланарлидек туюлган биронта ҳам изох тополмас эдим. Ҳаммага аллақачон маълум бўлган нарсаларни такрорлашдан кўрқсам ҳам, ҳарқалай, фактларни улар тергов тугалланганидан сўнг ҳалойиққа қандай маълум қилинган бўлса, шундай тариқада эслатиб ўтмоқчиман.

Сэр Рональд Адэр Австралиядаги мустамлакаларимиздан бирининг губернатори граф Мэйнуснинг иккинчи ўғли эди. Адэрнинг онаси Австралиядан Англияга келган. Бу ерда унинг кўзини операция қилишлари, нардасини олиб ташлашлари керак эди: у ўғли Рональд ва кизи Хильда билан Парк-лэйндаги 427-уйда яшар эди. Йигит энг яхши жамиятда мулоқотда бўлиб, афтидан, ҳеч қандай душманлари ва ҳеч қандай айтарли қусурлари йўқ эди. Бир вақтлар бу карестерлик мисс Эдит Вудли билан унашиб қўйилган, аммо зикр қилинаётган бу воқеалардан бир неча ой муқаддам йигит

билан киз ажралишиб кетишга қарор қилганлар, ҳамма нарсадан маълум бўлишича, ҳеч қайсиларини алам ўртамаган. Умуман, йигитчанинг ҳаёти торгина оилада, киборлар орасида ўтган, унинг характери босиқ, диди билан одатлари эса соддарок эди. Худди мана шу беташвиш ёш асилзода жуда галати, жуда ногаҳоний ажалдан ўлди. Бу 1894 йил 30 март куни кечкурун соат ўн билан ўн бирдан йигирма дақиқа ошган вақтлар ўртасида юз берди.

Рональд Адэр картабоз бўлиб, доимо қимор ўйнар, аммо ҳеч одоб доирасидан чиқмас экан. У Болдвин, Кэвендиш ва Багатель каби уч клубнинг аъзоси экан. Ўладиган куни, тушдан сўнг Рональд Багатель клубида бир роббердан вист ўйнаганлиги аниқланган. Унинг рақиблари – мистер Меррей, сэр Жон Харди ва полковник Моран чиндан ҳам вист ўйнаганлари, ўйин қарийб дуранг билан тугаганидан шохидлик берганлар. Адэр беш фунтча ютказган, бундан ортиқ ютказмаган бўлиши керак. Унинг давлати каттагина, бундай ютқизиқ уни рағжита олиши мумкин эмас эди. У деярли ҳар куни ўйнар, одатда ютиб чиқиб кетар экан. Гувоҳларнинг шохидликларидан яна шу нарса аниқланганки, Адэр ўлиmidан бир ярим ой мукаддам, полковник Моран билан шерик бўлиб ўйнаб бир кечанинг ўзида Годфри Милнер билан лорд Бэлморандан тўрт юз йигирма фунт ютиб олган. Адэр ҳаётининг сўнгги ҳафтаси ҳақида маълум бўлган бор гап шу.

Ўша машъум кечада у клубдан худди оқшом соат ўнда қайтиб келган. Онаси билан синглиси уйда йўқ, улар меҳмондорчиликка кетишган экан. Оксоч хотин қасамёд қилиб шохидлик берганки, унинг ўз хонасига кириб келганини эшитганмиш. Иккинчи каватдаги деразалари кўчага қараган бу хона унинг меҳмонхонаси экан. Ёш графнинг келишидан олдин оксоч каминга ўт ёкиб, унда тугун бурқсиб чиққани учун деразани очиб ўйган экан.

Ўн бирдан йигирма дақиқа олгунга қадар хонадан тик этган садо чиқмабди: шу пайтда леди Мэйнус билан қизи уйга қайтиб келибди. Леди Мэйнус ўғлининг олдига кириб, унга хайрли тун тиламоқчи бўлса, хонаси ичкарасидан беркмиш, қичқириб дуқиллатганига қарамай ҳеч ким жавоб бермаб-

ди. Шундан сўнг шовкин солиб, эшикни бузиб очишибди. Шўрлик йигит стол ёнида полда ётганмиш. Боши револьвер ўқидан дабдала бўлиб кетган, аммо хошада ҳеч қандай қуроли йўқ эмиш. Столда иккита ўн фунтлик қоғоз пул билан ўн етти фунту ўн шиллинг кумуш ва тилла тангалар ётганмиш, бу тангалар эса дастача-дастача килиб қўйилганмиш. Уларнинг ёнида ётган бир варақ қоғозга ракамлар, уларнинг қаршисида эса Адэрнинг бир неча клубдош ошналарининг номлари ёзилганмиш. Булардан шундай хулосага келиш мумкин эдики, йигитча худди ўлими олдидан картадан ютган ва ютқизилганларини ҳисоблаш билан шуғулланган.

Ҳамма жиҳатлар пухта текшириб кўрилгач, иш яна ҳам сирлироқ эканлиги маълум бўлди. Даставвал, йигитнинг эшикни нима учун ичкарисидан беркитиб олганлиги тушунарли эмас эди. Тўғри, эшикни қотил ҳам беркитган бўлиши, кейин эса деразадан сакраб тушиб кетган бўлиши мумкин эди-ю, аммо дераза камида ердан йигирма фут баландликда, унинг тагидаги бир жўяк очилиб турган крокус гулларига ҳеч ким мутлақо тегмаган – биронта ҳам гул эзилмаган. Шунингдек, уй билан йўлни ажратиб турган эни торгина чимда ҳам ҳеч қандай из қолмаган. Шундай килиб, чамаси, эшикни Рональд Адэрнинг ўзи беркитган. Аммо у қай тарика ўлимга дучор бўлган? Ахир ҳеч ким деразадан из қолдирмай кира олиши мумкин эмас эди-ку. Борди-ю, қотил дераза орқали ўқ узган, деб фараз қилинадиган бўлса, унда жуда ҳам ажойиб мерган бўлиши керак, чунки бундай масофадан туриб бир одамни револьвер билан отиб қулатиш ғоятда мушкул. Ундан ташқари, Парк-лэйн гавжум кўча, ундан юз метрча нарида кэблар тўхтаб турадиган жой бор. Бироқ ўқ товушини ҳеч ким эшитган эмас. Ҳолбуки, одам ўлдирилганлиги аён, бошига теккан тўппонча ўқи ҳам намоён, жароҳатнинг характериға қараганда, марҳум ўша заҳотиёк ўлган.

Парк-лэйнда содир бўлган сирли суиқасднинг тафсилотлари ана шундай. Қандай бўлмасин аён сабабларнинг мутлақо йўқлиги бу суиқасднинг сирлилигини яна ҳам оширарди: ахир, боя айтиб ўтганимдек, ёш Адэрнинг, чамаси, ҳеч қандай душ-

манлари бўлмаган, хонадаги пуллар билан қимматбаҳо нарсаларга ҳеч ким тегмаган.

Мен кун-узуқун бу фактларнинг ҳаммасини хаёлимдан ўтказиб, уларни бир-бирига боғлай олиши мумкин бўлган қандай бўлмасин бир назарияни буларга татбиқ этишга, шўрлик дўстим ҳар қандай текширишда бошланғич нукта деб ҳисоблаган, „энг кам қаршилиқ кўрсатувчи нукта“ни топишга уриндим. Эътироф этишим керакки, бунга муваффақ бўлолмадим. Кечкурун паркда кезиб юриб соат олтиларга яқин бирдан Парк-лэйн билан Оксфорд-стритнинг муюшига бориб қолдим. У ердаги йўлакда бир тўда бекорчилар йиғилишиб, ҳаммалари ҳам бир деразага тикилиб туришарди, мен худди ўша ўзим қидириб юрган уйга келиб қолганимни пайқадим. Қора кўзойнақ таккан повча, озғич бир одам, менингча, кийимини ўзгартириб олган изтопар бўлса керак, юз берган ҳодиса юзасидан ўз гапини маъқуллар, қолганлари эса уни қуршаб олганларича қуюқ солиб туришар эди. Яқинроқ сукилиб бордим, аммо унинг мулоҳазалари менга шу қадар тутуриқсиз туюлиб кетдики, энсам қотганча орқага қайтиб, нари кетмокчи бўлдим. Шу орада орқада турган аллақандай мункиллаган бир чолни беҳосдан туртиб юборибман, унинг кўлтигидаги бир неча китоб сочилиб кетди. Уларни чолга теришиб бераётиб китоблардан бирининг номини кўриб қолдим: „Дарахтларга сиғишишнинг келиб чиқиши“ деган китоб экан, бу, чамаси, пул топиш учунми ё азбаройи ишқибозлигиданми нодир наشرларни йиғадиган қапишқок библиофил¹ бўлса керак, деб ўйладим. Ундан кечирим сўрай бошлаган эдим, афтидан, бахтга қарши мен шу қадар увол қилган бу китоблар эгаси учун жуда ардоқли бўлса керак, у жаҳл билан алланима деб тўнғиллади-да, нафратланганича шартга бурилди, тез орада унинг мункиллаган олкаси билан ок оралаган бакенбардлари ҳалойиқ орасида ғойиб бўлди.

Парк-лэйндаги 427-уйни кузатишларим мени қизиктирган жумбоқни счишимда унча ёрдам беролмади. Уй кўчадан панжарали пастак девор билан ажратилган: панжаранинг баландлиги беш футдан ҳам ошмас эди. Бинобарин, ҳар бир одам

¹ Библиофил – (грекча) китоб ишқибози.

боққа бемалол ошиб тушиши мумкин эди. Аммо деразага мутлақо чиқиб бўлмас, унинг ёнида на сув оқиб тушадиган тарнов, на биронта чиқиб турган нарсаси бор, шунинг учун ҳаттоки энг мохир гимнаст ҳам деворга чирмашиб чиқа олмас эди.

Мен баттарроқ гарангсиб, яна Кенсингтонга қайтдим-да, уйга келдим. Кабинетимга келганимга беш дақиқача бўлмасданок, оқсоч хотин кириб, мени алақандардай бир одам кўрмоқчи эканини айтди. Таажжубки, бу бояги аломат библиофил чолнинг ўзи экан. Унинг кескин қиёфали саражини юзини оқ оралаган соч-соқоллари ўраб олган: қўлтиғида салкам бир дюжина қимматбаҳо китобларни ушлаб турар эди.

— Сиз менинг келганимдан таажжубланган бўлсангиз керак, албатта, сэр? — деб сўради у ғалати бир шанғиллаган овоз билан.

Мен унинг тахминини тасдиқладим.

— Биласизми, сэр, мен хушодоб одамман. Худди сиз келатган йўлдан орқангиздан лўкиллаб кела туриб бирдан сизнинг бу уйга кирганингизни кўрдиму шундай илтифотли жанобнинг хузурига кириб, ундан кечирим сўрашим керак, деган фикрга келдим. Мен сизга бироз дағал муомала қилган бўлсам, сэр, ростини айтай, сизга озор бермоқчи эмасдим, срдан китобларимни олиб берганингиз учун сиздан гоётада миннатдорман.

— Бундай арзимас нарсалар ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ, дедим мен. Мумкин бўлса айтсангиз, менинг қимлигимни қаёқдан билдингиз?

— Рухсатингиз билан айтсам, сэр, мен сизнинг қўшинингиз бўламан. Менинг кичкина китоб дўкончам Черч-стритнинг мушунда жойлашган, борди-ю, қачон бўлмасин дўкончамга ташриф буюрсангиз, жуда бахтиёр бўлардим. Эҳтимол, сиз ҳам китоб йиғарсиз, сэр? Мана „Британия қушлари“, „Катулл“, „Муқаддас уруш“ деган китоблар. Сотиб олинг, сэр. Арзонгаровгина бераман. Беш жилд китоб шкафингизнинг иккинчи полкасида бўш турган жойини тўлатади-қўяди. Бўлмаса кўзга алақандардай тартибсизроқ кўриниб турибди, шундай эмасми, сэр?

Мен полкага қараш учун бурилдим, қайтиб яна ўтирилсам ўзув столимнинг олдида юзимга қараб илжайи анча Шерлок

Холмс турибди. Ўрнимдан сапчиб туриб, ҳайратдан лол бўлганча унга бир неча лаҳза тикилиб қолдим, шундан сўнг эса умримда илк ва умид қиламанки, охирги марта ҳушимдан кетиб қолибман. Шуниси эсимдаки, кўз ўнгимда аллақандай кулранг туман чирчирак бўлиб айланди, тарқалганда қарасам, кўйлагимнинг ёқаси ечилган, лабларимда коньяк мазасини сездим. Холмс кўлида флягача ушлаган кўйи стулим тепасида энгашиб турарди.

– Қимматли дўстим, кадрдоним Уотсон, -- деди менга яхши ташиш овоз, – минг бор кечирим сўрайман. Мен бу нарса сизга шу қадар таъсир қилади, деб ўйламаган эканман.

Мен унинг қўлини ушлаб олдим.

– Холмс! – дея кичкириб юбордим мен. – Ўзингизмисиз? Ростдан тирикмисиз? Сизнинг шундай мудҳиш жардан чиқиб олганингизга ишонса бўладими?

– Бир зум сабр қилинг, -- деб жавоб берди у. – Сиз бундай нарсалар ҳақида гап юритишга чиндан ҳам кодирмисиз? Менинг бундай тўсатдан пайдо бўлиб қолишим сизни жуда ҳам ҳаяжонлантириб юборди.

– Ахволим яхши, аммо, ростини айтсам, Холмс, кўзларимга ишонмаётибман. Ё Парвардигор! Ё қудратишдан! Менинг кабинетимда турган наҳотки сиз ўзингиз бўлсангиз, наҳотки бошқа одам бўлмаса?

Мен унинг яна енгидан ушлаб, мушакдор ингичка қўлини пайпасладим.

– Йўқ, сиз арвоҳ эмассиз, бу шак-шубҳасиз, – дедим мен. – Кадрдон дўстим, сизни кўрганимдан нақадар бахтиёрман! Ўтирсангиз-чи, ўша жар қаъридан қандай омон чиқиб келганингизни гапириб берсангиз-чи!

Холмс рўпарамга ўтириб, синашта бепарво ҳаракати билан паширос тутатди. Унинг устида китобфурушнинг нимдошгина сюртуғи қолган, бу маскарадга тааллуқдор бўлган бошқа нарсалари – бир тутам соч билан бир боғлам эски китоб столда ётарди. У яна ҳам ориқлаб, боқишлари яна ҳам ўткирлашгандек, қирра бурунли латиф юзининг оқиш рангпарлиги сўнгги вақтларда кечирган ҳаёт йўсини сиҳат-саломатлиги учун у қадар фойдали бўлмаганлигидан далолат бериб турарди.

- Қадши ростлаб чўзилиш қандай хуш ёқади, Уотсон! -- деди у. -- Новча одамнинг салкам бир фут пакана бўлиб олиши, сурункасига бир неча соат шу аҳволда юриши осон эмас. Энди, кадрдон дўстим, жиддий нарсалар ҳақида гаплашайлик... Гап шундаки, менга ёрдам берсангиз, агар кўнсангиз, икковимиз тунни бўйи машаққатли, хавфли бир ишни амалга оширишимиз керак бўлади. Менинг саргузаштларим ҳақидаги ҳикояни эса шу ишдан қутулгунимизгача кўя турганим тузук эмасмикин?

– Аммо сабрим чидамаяпти, Холмс, гапларингизни ҳозирок эшитишни маъқул кўрардим.

– Сиз мен билан бугун кечаси бирга боришга розимисиз?

– Қачон десангиз ҳам, қаёққа десангиз ҳам бажонидил.

– Худди бир вақтлардагига ўхшаб-а? Биз кетишимиз олди-дан бироз овқатланиб олишга ҳам улгурсак керак... Хўш, энди ўша жар ҳақида. Ундан чиқиб келишим шунинг учун кийин бўлмадики, мен унга ҳеч қачон тушган эмасдим.

– Тушган эмас эдим?!

– Ҳа, Уотсон, тушган эмасдим. Аммо сизга ёзган мактубим мутлақо самимий эди. Марҳум профессор Мориартининг маъжум шарпаси бирдан торгина сўқмоқда пайдо бўлиб, мен учун бирдан-бир нажот йўлини тўсганидан кейин, энди тамом бўлдим, деган фикрга қатъий ишондим. Мен унинг куралай кўзларида омонсиз ҳукмни ўқидим. Биз у билан бир-икки оғиз сўзлашдик, у менга кейинчалик сиз олган қискача мактубни ёзишимга илтифот билан изн берди. Мен уни тамакидоним ҳамда альпеншток билан бирга қолдириб, ўзим эса сўқмоқдан олдинга қараб кетдим. Мориарти изимдан келмоқда эди. Мен сўқмоқнинг этагига бориб тўхтадим – ундан у ёғига йўл йўқ эди. У ҳеч қандай қурол чиқармади-ю, менга ҳамла қилиб, узун қўллари билан чангаллаганча ушлаб олди. У куни битганини биларди, фақат бир нарсанигина – мендан қасос олишнигина истарди. Бир-биримизни қўйиб юбормай, гандираклаганча жар ёқасига бориб қолган эдик. Бироқ мен „баритсу“ деган японча курашнинг усуллари билан бироз танишман, улар менга кўп марта иш берган. Мен унинг қўлидан сирғалиб чиқдим. У жон аччиғида қичкириб юбориб, ҳавода қўлларини ўйнатганча, эси оққан кишидек бир неча лаҳза қалқиб турди.

Аммо нечоғли уринмасин мувозанатни саклаб қоюлмай, настига қараб кулади. Мен жарга энгашиб, унинг настига ғизиллаб тушиб кетаётганини узоқ кузатиб турдим. Кейин у чикиб турган қояга урилиб, сувга чўкиб кетди.

Мен шапирсини хотиржам тутатиб хикоя қилаётган Холмснинг гапларини чуқур ҳаяжон билан тинглардим.

– Аммо излар-чи! – деб юбордим мен. – Ахир мен икки жуфт оёқ изларининг сўқмоқдан настига қараб тушиб кетганини ўз кўзим билан кўрган эдим-ку, у ёқдан ҳеч қандай из орқага қайтмаган эди.

– Бу шундай юз берди. Профессор жар қаърида ғойиб бўлгандан кейин бирдан тақдир менга ажойиб омад бахш этаётганини пайқаб олдим. Ўлимимнинг пайида бўлиб юрган ёлғиз Мориартигина эмаслигини билардим. Унинг шерикларидан кам деганда яна уч киши қолган, бошлиқларининг ҳалокати уларнинг қалбларида қасос ўтини алашлатиши мумкин эди. Булар ҳаммаси ғоятда хавфли кишилар эди. Улардан биронтаси мени яқин орада ўлдириб қўйиши муқаррар эди. Борди-ю, улар мени ўлган, деб ўйласалар очикроқ ҳаракат қилиб ўзларини осонроқ қўлга тушириб беришади, бир кунмас-бир кун уларни йўқ қилишга муваффақ бўламан. Тирик эканлигимни ҳам ўшанда маълум қиламан! Инсоннинг мияси жуда тез ишлайди: профессор Мориарти ҳали Рейхенбах шаршарасининг тагига етиб улгурмаган бўлса ҳам, ажаб эмаски, мен бу режани ўйлаб пишириб қўйган эдим.

Ўрнимдан туриб, оркамда қад кўтариб турган қоя деворни кўздан кечирдим. Менинг фожиали ҳалокатим ҳақидаги сизнинг сермароқ ҳисоботингизда (мен уни бир неча ой ўтгандан кейин зўр қизиқин билан ўқиб чиқдим) сиз ўша девор мутлақо тик ва силлиқ, деб таъкидлайсиз. Аслида эса бундай эмас, қояда бир неча чикиб турган тошлар бўлиб, уларга оёқ қўйиш мумкин эди, бундан ташқари, мен баъзи белгиларга қараб ундан сал юқорида ковак борлигини пайқадим... Қоя шу қалар баланд эдики, унинг энг тепасига тирмашиб чиқишнинг ҳам ҳеч бир иложи йўқ, шунингдек, нам сўқмоқдан из қолдирмай юриб ўтишнинг ҳам иложи йўқ эди. Рост, мен этикларимнинг тумшукларини орқасига қилиб қийишим ҳам мумкин эди, бун-

дай холларда кўп марта шундай қилганман, аммо бир томонга қараб кетган уч жуфт оёқ излари кўр-кўрона ёлғонни сездириб қўйиши мумкин эди.

Хуллас, таваккал қилиб бўлса ҳам юқорига чиккан маъкул эди. Бу унчалик осон эмас экан, Уотсон. Тагимда шаршара хай-қириб турарди. Хаёлимга ҳар хил нарсалар келавермайди-ю, аммо сизга қасамёд қилиб айтаманки, назаримда қулоғимга ер қаъридан Мориартининг пидоси эпителиаётгандек бўлди. Сал бир эҳтиётсизлик қилсам, тамом билардим. Неча бор кўлимда бир тутам ўлаш қоларкан ёки оёғим қоянинг чикиб турган нам топларидан тойиб кетаркан, тамом бўлдим, деб ўйлардим. Аммо мен юқорига қараб тирманишда давом этиб, ниҳоят анчагина чуқур, юмшоқ яшил пўпанак босган ёрикка етиб бордим. Бу ерда қадимни ростлаб олишим мумкин эди, мени ҳеч ким кўрмасди, тузуккина дам олишим мумкин эди. Мен шу ерда ётардим, айни пайтда эса сиз, азизим Уотсон, ўзингиз билан бирга ола келган ҳамма бошқа одамлар ҳам гоятда таъсирли бир равишда менинг ўлимим манзарасини тиклашга уришиб, иш чиқаролмадиларингиз.

Ниҳоят содир бўлган нарса юзасидан муқаррар, аммо шу билан бирга мутлақо хато хулосаларни чиқаргач, сиз меҳмонхонангизга қараб кетдингиз. Мен ёлғиз ўзим қолдим. Энди саргузаштларим тамом бўлди, деб ўйлаган эдим, аммо мутлақо қутилмаган бир ҳодиса ҳали мени кўпдан-кўп ногаҳоний тухфалар кутаётганини кўрсатди. Каттақош қоя нарчаси бирдан тепамдан физиллаб ўтганча сўқмоққа тупниб урилди-да, жарга кулади. Дастлаб мен буни оддий бир тасодифга йўйган эдим, аммо тепага қараб хиралашиб келаётган осмон фонида эркак кишининг бошини кўрдим. Деярли шу лаҳзанинг ўзидаёқ яна бир тош келиб мен ётган ёриқнинг лабига, бошимдан бир печа эшлик нарига келиб урилди. Ахвол менга маълум бўлди-қолди. Мориарти ёлғиз эмас экан. Унинг ипериги (бу ипериги нақадар хавфли эканлигини мен бир қарашдаёқ пайкаган эдим) профессор менга хужум қилганда нойлоқчиликда турган экан. У узокдан, менинг кўзимдан панада, дўстининг ўлганини, душманларининг омон қолганини кўриб турган. Бироздан кейин у қояни айланиб ўтиб, унинг чўккисига бошқа томондан чикқан,

ниди у Мориарти муяссар бўлолмаган нарсани амалга оширишга уринмоқда эди.

Мен бу тўғрида узоқ мулоҳаза қилиб ўтирмадим, Уотсон. Яна бир қараб бу кимсанинг ваҳшиёна юзини қоя орқасидан кўрарканман, тезда янги бир тош келиб тушиши муқаррар эканлигини пайқардим. Шундан кейин пастга, сўқмоққа қараб сирғалиб туша бошладим. Мен бу ишни хотиржамлик билан уддालаёлманми, йўқми, унисини билмасдим. Пастга тушиш юқорига чиқишдан кўра минг бор машаққатли эди. Аммо мулоҳаза қилиб ўтиришга фурсатим йўқ – учинчи тош ёриқнинг лабига қўлларим билан ёпишиб, осилиб турганимда ёнимдан гизиллаб ўтиб кетди. Ярим йўлда тойиб кетдим. Аммо, ҳарқалай, қандайдир мўъжиза юз бериб, сўқмоққа тушиб олдим. Ҳаммаёғим шилинган, қонаган ҳолда жон аччиғида чопдим, коронғиликда тоғ оша ўн миля йўл юриб, бир ҳафтадан кейин Флоренцияга етиб бордим. Дунёда ҳеч бир кимса менинг тақдирим ҳақида ҳеч нарса билмайди, деган ишончим бор эди.

Мен сиримни фақат бир одамга, акам Майкрофтга айтдим. Сиздан минг бор афв сўрайман, қадрдоним Уотсон. Ўлдига чиқаришлари мен учун ғоятда муҳим эди, ўзингиз ҳам бу нарсанинг рост эканлигига ишонмаганингизда ҳеч қачон менинг фожиали ўлимим ҳақида бу қадар ишонарли ахборотни ёзолмас эдингиз. Шу уч йил мобайнида сизга бир печа марта хат ёзмакчи бўлиб кўрдиму сизнинг менга бўлган меҳр-оқибатингиз, менинг сиримни очиб қўйиши мумкин бўлган биронта чакки иш қилиб қўйишингиз мумкинлигидан хавотир олиб, ҳар гал ўзимни бундан тийдим. Бугун кечқурун китобларимни сочиб юборганингизда тесқари қараб олганимнинг сабаби ҳам шу. Мен ўша дақиқада ғоят қалтис аҳволда эдим, агар сиз хайратингиздан ёки қувончингиздан қичкириб юборсангиз, битта-яримта менга ғоятда синчиклаб разм солиб, таниб қолса, бу нарса қайғули, ҳаттоки тузатиб бўлмайдиган оқибатларга олиб бориши мумкин эди. Майкрофт важиге келсак, чор-ночор уни сиримдан воқиф қилишга мажбур эдим, чунки менга пул зарур эди. Лондондаги ишларнинг бориши яхши эмасди – мен кутганимдан кўра ёмонроқ эди. Мориартининг шайкаси устидан бўлган суддан сўнг унга аъзо бўлган иккита хавфли

бандит эркинликда қолган – буларнинг иккови ҳам менинг ашаддий душманларим эди. Шунинг учун ҳам мен икки йилча Тибет бўйлаб саёҳат қилдим, ишқибозлик билан Лхасани бориб кўрдим, бир неча кун далай-лама¹ ҳузурида бўлдим. Сиз норвег Сигерсоннинг шов-шувга сабаб бўлган тадқиқотларини ўқиган бўлсангиз керак, аммо бу дўстингиздан етиб келган бир мужда эканлиги ёдингизга ҳам келмагандир. Сўнгра мен Эронни кесиб ўтиб, Маккага бордим, сўнг Хартумда халифага² ташриф буюриб, унинг ҳузурида қискагина, аммо мароқли фурсат ўтказдим... Бу ташриф ҳақидаги ҳисоботни мен ўз вақтида ташқи ишлар министрлигига тақдим этганман.

Европага қайтиб келгач, бир неча ойни Францияда ўтказдим. У ерда тошкўмир мумидан олинадиган моддаларни тадқиқ этиш билан шуғулландим. Бу иш Франциянинг жанубида Монпельедаги бир лабораторияда ўтди. Тажрибаларимни муваффақият билан тугаллаб, энди Лондонда ашаддий душманларимдан биргинаси қолганлигини билганимдан сўнг уйга қайтмоқчи бўлиб турган эдим. Парк-лейнда содир бўлган суиқасд мени шошилишч йўлга чиқишга мажбур қилди. Мени бу ишнинг ўзигина кизиқтирмади. Назаримда, уни очсам, бу менинг шахсий режаларимни амалга оширишга ҳам ёрдам берарди. Шундай қилиб, мен зудлик билан Лондонга етиб келдим, Бейкер-стритга шахсан кириб бориб миссис Хадсоннинг эҳсонасини чиқариб юборай десим, Майкрофтнинг хоналарим билан ҳужжатларимни худди илгаригисидек сақлаш учун тадбир кўрганлигига амин бўлдим. Шундай қилиб, бугун кундуз соат иккида ўзимнинг эски хонамда пайдо бўлиб, ўзимнинг эски кресломдан жой олдим, энди бирдан-бир тилагим – қадрдон дўстим Уотсоннинг ёнимда, ўзи кўпинча кўрк бериб ўтирадиган креслосида ўтириши эди.

Ўша апрель окшомида мен тинглаган ғаройиб қисса шу эди. Агар бу қисса, энди ҳеч қачон кўролмаймай, деб умидимни узган, чехрасидан ақл ва ғайрат барқ уриб турган өзгин,

¹ **Далай-лама** – Тибет руҳонийларининг бошлиғи: Лхаса шахри – ламанинг турадиган жойи.

² **Халифа** – араб ҳукмдорларининг унвони.

ловча одамни кўришим билан тасдиқланмаган бўлса, мен унга асло ишонмас эдим. Холмс қандайдир йўл билан хотинимнинг вафоти ҳақида хабар топган, аммо унинг хайрихоҳлиги сўзларидан кўра, овозининг оҳангида зухур этмоқда эди.

– Иш – мусибатни унутиш учун энг яхши даво, қадрдоним Уотсон, – деди у, – сиз билан бизни булут кечаси шундай бир иш кутмоқдаки, уни муваффақият билан охирига етказишга муяссар бўлолган киши бемалол бу дунёда бекор ҳаёт кечирмадим, дея олиши мумкин.

Фикрини аниқроқ айтишига ундаб ёлворишларим иш бермади.

– Тонг отгунча сиз кўнгила нарса эшитасиз, кўрасиз, – деб жавоб берди у. – Ҳозирча бизнинг бусиз ҳам гаплашадиган нарсаларимиз кўп – ахир биз уч йилча кўринмаганмиз-а. Умид қиламанки, бу мавзу бизга тўққиз яримгача етиб беради. Шундан кейин эса биз бўш ётган уйдаги кизик бир саргузашт томон йўлга отланамиз.

Дарҳақиқат, мен тайинланган соатда кэбда Холмс билан ёнма-ён ўтирарканман, ҳамма нарса худди бир вақтлардаги ардокли дамлардагига ўхшаб турарди. Мен чўнгагимдаги револьверни пайпаслаб кўйдим, юрагим одатдан ташқари воқеалар иштиёқида қаттиқ орзикиб кетди. Холмс вазмиш, тунд ва индамас эди. Кўча фонарларининг нури жиддий юзини ёритаркан, қошлари чимирилганини, юпқа лаблари эса қаттиқ қимтилганини кўрдим: у чуқур ўйга толгандек эди. Лондондаги жиноятчилар оламининг қоронғи чангалзор-чакалакларида қандай йиртқич ҳайвонни таъқиб қилиб қўлга туширишимиз кераклигини мен ҳали билмасдим, аммо бу моҳир мерганнинг ҳамма хатти-ҳаракатлари саргузаштимиз энг хавфли саргузаштлардан бўлишини айтиб турар, ҳамроҳимнинг зоҳидона жиддий чехрасида ўқтин-ўқтин пайдо бўлаётган истехзоли кулги биз таъқиб қилиб кетаётган махлук учун бу ишнинг оқибати хайрли бўлмаслигидан дарак бермоқда эди.

Мен Бейкер-стритга кетаётибмиз, деб ўйлаган эдим, Холмс кучерга Кэвендиш хиёбонининг муюшида тўхташни буюрди. Экипаждан тушгач, у теварак-атрофга диққат билан кўз ташлаб олди-да, сўнгра оркамиздан битта-яримта корама-кора эрга-

шиб келмаётганига амин бўлиш учун ҳар бир муюшда орқасига қараб-қараб кетаверди. Биз қандайдир галати йўлдан кетмоқда эдик. Холмс мени Лондоннинг хаамиша паскам-паскам кўча-кўйларини билиши билан ҳайратлантирар: ҳозир ҳам қандайдир отхоналар ва аравахоналардан иборат қишғир-қийшиқ кўчалардан ишонч билан кетиб бормоқда эди, мен бу жойларни сира ҳам кўрмаган эдим. Ниҳоят, биз икки томонини ваҳимали кўхна уйлар эгаллаган торгина кўчага кириб бордик, у бизни Манчестер-стритга, кейин эса Блэндфорд-стритга олиб чиқди. Бу ерда Холмс энсиз тор кўчага бурилди-да, кичик тахта эшикдан қаңғиллаб ётган ховлига кириб, уйлардан бирининг орқа эшигини қалит билан очди. Биз ичкарига кирдик, у шу заҳотиёқ эшикни ичкарисидан қулфлаб қўйди.

Уй қоп-қоронғи эди, аммо мен дарҳол бу ерда ҳеч ким яшамаслигини пайқадим. Оёқларимиз остидаги яйдоқ тахталар ғи-жирлаб, қисирлади, деворга беҳосдан тегиб кетдим, унда йиртилган гулкоғоз парчалари осилиб ётган экан.

Холмсининг совуқ, позик бармоқлари қўлимни сиқиб ушлаб олган эди, у мени узун йўлакдан саклаб кетди, ниҳоят қаршимизда эшик тепасидаги ярим доира деразанинг кўз илғар-илғамас шарнаси кўринди. Шу ерда Холмс бирдан ўнгга бурилди. Биз хувиллаб ётган бўш, каттагина чорси хонага кириб бордик, унинг бурчаклари қоп-қоронғи, ўрталигини эса кўча чироклари ғира-шира ёритиб турар эди. Шуниси ҳам борки, дераза яқинида фонарь йўқ, ойналарини бир энлик қалин чанг босганидан бир-биримизни аранг кўриб турардик.

Ҳамроҳим қўлини елкамга қўйиб, лабларини қулоғимнинг тагига олиб келди.

– Қаердалигимизни билияси-ми? – дея шивирлаб сўради у.

– Бейкер-стритда турганга ўхшаймиз, – деб жавоб бердим, хира ойнадан қарарканман.

– Тўғри, биз худди аввалги квартирамизнинг қаршисидаги Кэмденнинг уйидамиз.

– Ахир бу ерга нима учун келдик?

– Шунинг учунки, бу ердан ашави ҳашамдор бино жуда ажойиб кўринади. Сиздан, қадрдошим Уотсон, деразага яқинроқ боришни илтимос қилишим мумкинми? Аммо эҳтиёт

бўлиш, сизни ҳеч ким кўрмаслиги керак. Хўп, энди қанчадан-қанча қизиқ саргузаштлар бошлаб юборилган илгариги хоналаримизнинг деразаларига қаранг. Уч йиллик айрилиғимиз давомида сизни ҳайратга сола билиш қобилятимни йўқотган-йўқотмаганлигимни ҳозир кўрамиз.

Мен олдинга кадам ташлаб, таниш деразага тикилдим. Ҳайратдан қичқириб юбордим. Парда туширилиб қўйилган, хона ёп-ёруғ, у ердаги креслода ўтирган одамнинг сояси ёруғ деразада аниқ кўзга ташланиб турибди. Бошини тутуши, яғриндор елкасининг бичими, юзининг кескин қиёфаси, буларнинг ҳаммаси ҳар қандай шубҳадан холи эди. Боши сал бурилган бўлиб, бувиларимиз чизишни севган қора соя суратларни эслатарди. Бу Холмспнинг нақ ўзгинаси эди. Мен шу қадар ҳайратланган эдимки, ёнимда дарҳақиқат, унинг ўзи турганига ишонч ҳосил қилиш учун беихтиёр қўлимни чўздим. Холмс силкина-силкина сассиз кулмоқда эди.

... Хўш? – деб сўради у.

– Сира ҳам ақл бовар қилмайдиган нарса! – деб шивирлаб кўйдим мен.

– Йиллар менинг фаҳм-фаросатимни йўққа чиқаролмабди, одатларим уни ғариб қилиб қўймабди, – деркан, унинг овозида ўз асаридан завқланаётган санъаткорнинг қувончи ва фахрини пайқадим. – Чиндан ҳам ўхшайди-я?

– Мен бу сизнинг ўзингиз, деб қасам ичишга ҳам тайёр эдим.

Буни тайёрлаш шарафига гренобллик жаноб Менье мурассар бўлган. Бу шаклни у бир неча кун тайёрлади. Мумдан ясалган. Орталаб Бейкер-стритга кириб, қолган кам-қўстини ўзим тўғриладим.

– Булар сизга нима учун керак бўлди?

– Шундай қилиш учун жиддий сабабларим бор эди, азизим Уотсон. Аслида мутлақо бошқа бир жойда эканман, мени баъзи одамлар, шу ерда экан, деб ўйлашларини хоҳлайман.

– Бўлмаса, сиз квартирани биров кузатаётибди, деб ўйлаётган экансиз-да?

– Ҳа, уни кузатаётганларини биламан.

-- Кимлар?

– Эски душмашларим, Уотсон. Бошликлари Рейхенбах шаршараси тагида ётган ажойиб улфатлар. Эсингизда бўлса улар, ҳа, факат уларгина менинг тирик эканлигимдан вокиф эдилар. Улар эртами, кечми, бир кунмас-бир кун менинг илгариги квартирамга кайтишимга амин эдилар. Улар квартирамни кузатишдан тўхтамаган эдилар, бугун эрталаб эса менинг кайтиб келганлигимни кўрдилар.

– Сиз буни қандай қилиб пайқаддингиз?

Деразадан мўралаб, уларнинг пойлоқчиларини таниб қолдим. Бу касби талончилик билан котиллик бўлган Паркер деган мулойим йигит, айни бир вақтда ажойиб органчи. У мени кам кизиктиради. Мени унинг оркасига япиришган мудҳиш одам, Мориартининг яқин дўсти, менга қоя чўққисидан тош улоқтирган одам бутун Лондон бўйича энг маккор, энг хавфли жишоятчи кўпроқ кизиктиради. Бугун кечаси худди ўша одам менинг пайимдан бўлиб юрибди. Уотсон, биз ҳам унинг пайдан эканлигимиздан эса беҳабар.

Дўстимнинг режалари менга аста-секин ойдишлаша бошлади. Бу қулай бошпанадан бизни кузатмоқчи бўлганларни кузатиш, бизни таъқиб қилувчиларни кўриб туриш имкониятига эга эдик. Деразадан кўриниб турган шарша тузоғу биз эса қушанда эдик.

Коронгида ёнма-ён индамай турганимизча қаршимиздаги кўчадан у ёқ-бу ёққа ўтиб турган йўловчиларни диққат билан кузатардик. Холмс чурк этиб оғиз очмас ва кимирламас эди, аммо мен унинг ниҳоятда сергакланганини кўзлари йўлкадаги халойиқ оқимини узлуксиз кузатаётганини сезиб турардим. Тун салқин ва булутли, узун кетган кўча бўйлаб изгиринли шамол эсмоқда. Кўча гавжум, деярли ҳамма ўткинчилар ҳам тумшукларини ёқалари билан ёки кашнеларига яширганча шоша-пиша ўтиб кетмоқдалар.

Назаримда, бир шарша уйининг олдидан неча марта ҳам у ёқдан-бу ёққа бориб келгандек бўлди, худди шамолдан яширинаётгандек яқинимиздаги бир уйнинг эшиги олдида узок туриб қолган икки одам менга, айниқса, шубхали кўринди. Холмешинг диққатиши уларга торгмоқчи бўлган эдим, аммо у менга хитобан эшитилар-эшитилмас, ранжиган кўйи жавоб бе-

риб, кўчага диққат билан карашда лавом этди. У ўқтин-ўқтин оғирлигини у оёғидан-бу оёғига солар ёки деворни бармоклари билан асабийлашиб чертар эди. Мен унинг безовта бўлаётганини, воқеалар у тахмин қилганидан жуда бошқача ривожланаётганини кўриб турардим. Ниҳоят, вақт ярим кечага яқинлашиб, кўча деярли бўшаб қолгач, у энди ҳаяжонини яширмай, хона бўйлаб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Мен унга нима ҳам демоқчи бўлган эдим, кўзим бирдан ёруғ деразага тушиб, яна илгаригидек ҳаяжонландим.

- Шаклингиз кимиради! - деб хитоб қилдим.

Дарҳақиқат, унинг сояси ён томонидан кўринмас, орқа ўгирган эди.

Афтидан, йиллар Холмснинг кескин феълини юмшатмаган, ўз зехнидан кўра дақкирок зехн билан тўқнаш келаркан, у ҳамон ўзини тийиб туролмас эди.

- Қимирлагани ўз-ўзидан маълум, - деди у. - Наҳотки мен шу қадар мияси йўқ каллаварам бўлсамки, Уотсон, кўрикчи эканлиги аён кўриниб турган нарсани хонамга ўтказиб қўйиб, унинг ёрдами билан Европадаги энг маккор муттаҳамларни лақиллатаман, деб умид қилсам? Биз бу ковакда икки соатдан бери қаққайиб турибмиз, бу орада миссис Хадсон шаклнинг вазиятини саккиз марта ўзгартириб қўйди, яъни ҳар бир чорак соатда ўзгартириб турди. Ўз-ўзидан маълумки, у шаклга ҳеч қаёққа соясини туширмай яқинлашади... Ҳа!

Тўсатдан у нафасини ичига ютиб, кимирламай қолди. Нимқоронғиликда мен унинг камоли муштoқ киёфада бўйинини чўзиб турганини кўрдим.

Энди кўча мутлақо ҳувиллаб қолган эди. Эҳтимолки, ўша эшик олдидаги икки киши ҳали ҳам беркишиб турган бўлса, аммо улар менга энди кўринмас эди. Атрофимизни сукунат билан зулмат чулғаган. Зулмат ўртасида қора шарпа сояси бор ёруғ дераза сарғиш экрандек аниқ кўзга ташланиб турарди. Жимжит сукунатда Холмснинг хансираб нафас олаётганини эшитардим, унинг нақадар ҳаяжонланаётганини сезиб турардим. Тўсатдан у мени хона ичкарисига, энг қоронғи бурчакка итариб бориб, оғзимни қўли билан юмиб, бу билан чурк этмай туришимни талаб қилди. Шу дақиқада унинг бармоклари

қалтираётганини сездим. Мен уни ҳеч қачон бу қадар ҳаяжонланган ҳолда кўрмаган эдим, ваҳоланки, қоронғи кўча ҳамон боягидек бўм-бўш ва жим-житдек эди.

Тўсатдан мен дўстимнинг зийрак қулоғи аллақачон пайқанган нарсани эшитдим. Бейкер-стрит томонидан эмас, биз яшириниб турган ўша уйнинг ичкарисидан келаётган аллақандай оҳиста бўғик сас эшитилди. Мана ташқарининг эшиги очилиб ёпилди. Бир лаҳзадан сўнг йўлакдан писиб келаётган кимнингдир қадамлари эшитилди – чамаси, бу қадамлар оҳиста тушишга интилса ҳам, кимсасиз уйда гумбурлаб янграрди.

Холмс деворга қапишди: мен ҳам револьверни маҳкам чангаллаганча шундай қилдим. Қороғиликка тикилиб эркак кишининг ғира-шира қорасини, очиқ турган эшикнинг чорбурчак қоронғилигидан қорароқ шарпани илғадим. У ўша ерда бир дақиқача туриб, сўнгра биқинганча олдинга қараб писиб келаверди. Унинг ҳамма ҳаракатларида таҳдид сезилиб турарди. Бу машъум шарпа биздан уч қадам нарида эди, мен бу келгишнинг ҳамласини қарши олиш учун чоғланиб турган ҳам эдимки, бизнинг борлигимиздан унинг мутлақо беҳабарлиги бирдан ёдимга келиб қолди.

Бизга тегиб кетай десб олдимиздан ўтди-да, дераза ёнига писиб бориб, уйнинг ромини мутлақо овоз чиқармай, жуда эҳтиётлик билан ярим футча юқорига кўтариб қўйди. У очилган тирқишга энгашаркан, кўчадан тушган нур юзини ёритди. Юзи зўр ҳаяжонни ифодалаб турар, кўзлари бежо чакна, афти бужмайган эди.

Бу нотаниш нафис кирра бурунли, оқ оралаган узун мўйловли, ёрғоқ бўла бошлаган кенг пепонали, ёши ўтиб қолган одам эди. Цилиндри энсасига суриб қўйилган, тугмаси солишмаган пальтоси остидаги оҳорланган фрак манишкасининг оппоқ кўкси кўриниб турар эди. Қорамағиз тунд юзини чуқур ажинлар кесиб ўтган. Қўлида ҳассага ўхшаган бир нарса тутиб турарди, аммо уни ерга қўяркан, металлга ўхшаб жаранглаб кетди, сўнгра чўнтагидан каттагина ҳажмдаги қандайдир бир буюмни олиб, у билан бир печа дақиқа овора бўлди, ниҳоят темир буюмнинг шарақлагани эшитилди: чамаси, у қандайдир пружинами ёки лўкидошни ўрнатди, шекилли. У чўккалаганича олдин-

га энгашиб, кандайдир кўтаргичга бор залвори билан ёпишди, бунинг патижасида аввалгисидан ҳам кўра каттиқрок, чўзик гижирилаган кескин товуш эшитилди. Шундан кейин у қаддини ростлади, мен унинг кўлида аллақандай ғалати, беўхшов кўндоқли милтикқа ўхшаган бир нарсани кўрдим. У милтик қулфини очиб алланарсани жойлади-да, уни яна шарақлатди. Кейин чўккайиб ўтириб, милтикнинг учини дераза рафига қўйди, узун мўйловлари мил устида солланиб турарди. Кўзлари эса нишонга тикилганча чакнаб кетди. Ниҳоят, у милтикни елкасига тақаб, енгил нафас олди: нишон – ажойиб нишон, ёруғ фонда аниқ кўриниб турган қора соя қаршисида эди. У бир лаҳзагина кимирламай қолди, кейин бармоғи тепкини босди, шундан сўнг каттик гўнғиллаган ғалати товуш, унинг кетидан эса синган шиланнинг кумушдек жаранлагани эшитилди.

Шу ондаёқ Холмс йўлбарсдек сапчиб бориб ўқчининг елкасига ташланди-да, уни ерга муккасидан босиб тушди. Аммо бир лаҳзадан сўнг униси ҳам сапчиб оёкка турганча ақл бовар қилмайдиган куч билан Холмсининг ҳикилдоғидан чангаллаб олди. Шунда мен тўппончамнинг банди билан ёвузнинг бошига урдим, у яна йиқилиб тушди. Мен унинг устидан босиб тушдим, шу дақиқадаёқ Холмс каттик ҳуштак чалди. Кўчада чопиб келаётган одамларнинг тапир-тупури эшитилди, ҳадемай кўча эшикдан хонага форма кийган икки полисмен билан фуқаро либосидаги изтопар югуриб кирдилар.

– Сизмисиз, Лестрейд? – деб сўради Холмс.

– Ҳа, мистер Холмс. Бу иш билан ўзим шуғулланишга қарор қилган эдим. Сизни Лондонда яна кўрганимдан хурсандман, сэр.

– Менга бизнинг камтарона ғайри расмий ёрдамимиз сизга иш бериб қолиши мумкиндек туюлган эди. Бир йилнинг ўзида учта суикасд фош қилинмаган экан – бу жуда кўп, Лестрейд. Аммо Мольсейда содир бўлган ишнинг сирини сиз у қадар... яъни сиз уни чакки аникламадингиз, демоқчи эдим...

Ҳаммамиз тикка турардик. Икки томонидан маҳкам ушлаб турган икки давангидек констебль кўлида бандимиз хансираб нафас олмоқда эди.

Кўчага бекорчилар тўплана бошлади. Холмс дераза олдида бориб уни ёпди. Лестрейд ола келган икки шамни ёкди, полициячилар эса яширган фонарчаларини олдилар. Ниҳоят, мен бандимизни кўздан кечири олишим мумкин эди.

Унинг юз кифаси ғоятда мардонавор, айтиб бир вақтда эса бадбуруш эди. Файласуфона пешонаси билан баднафсларникига ўхшаган энгаги бу одамда ҳам яхшиликка, ҳам ёмонликка мойил бўлган катта қобилият яширинганлигидан далолат бериб турарди. Аммо қовоқлари осилиб тушган, боқишлари беҳаё, пўлат тусидаги омонсиз кўзлари ваҳшиёна қирғий бурни билан пешонасини тилиб ўтган чуқур ажинлар табиатнинг ўзи бу кимсанинг жамият учун хавфли шахс эканлигидан гувоҳлик берадиган белгилар билан беэзаб қўйганини кўрсатиб турарди. У бизлардан биронгамизга ҳам ҳеч қандай диққат қилмас, нигоҳи Холмснинг юзигагина қадалган, унга хайрат ва нафрат билан қараб турар эди.

– Иблис! – деб шивирлади у. – Айёр, айёр, иблис!

– Шундай қилиб, полковник, – деди Холмс, ғижимланган ёқасини тузатаётиб, – қадимги маталда айтилишича, дўст дўст билан топишар. Сиз мен ўз иноятишиздан баҳраманли қилганингиздан бери сизнинг дийдорингизни кўриб ҳузур қилиш шарафига муяссар бўлмаган эдим, шекилли, эсингизда бўлса, Рейхенбах шаршарасининг тепасидаги ўша ёриқда ётган пайгимдан бери.

Полковник худди сеҳрлаб қўйилгандек, дўстимдан кўзини узолмасди.

– Иблис, ашаддий иблис! – деб қайта-қайта такрорлади у.

– Мен ҳали сизни таништираман, – деди Холмс. – Жентльменлар, бу киши ҳазрати олийлари Ҳиндистон қўшинининг собиқ офицери ва шарқдаги ерларимизда яшайдиган энг йирик ваҳший ҳайвонларни овловчи энг моҳир мерган, полковник Себастьян Морап бўладилар. Ўйлайманки, борди-ю, отган йўлбарсларининг сонига қараганда сиз ҳали-ҳануз биринчи ўринда турибсиз, десам янглишмасам керак, полковник?

Банди қахриши базўр тийиб турар, ҳамон индамас эди. Унинг ўзи ҳам йўлбарсга ўхшар: кўзлари ғазаб билан чакнар, мўйловлари диккаяр эди.

– Жўнгина бир уйдирма шундай тажрибакор мерганни чалгитгани менни таажжублантиради, – деб давом этди гапида Холмс. – Бу нарса сиз учун янгилик бўлиши керак эмас. Ахир сиз ҳеч бир дарахтнинг тагига улоқ боғлаб, йўлбарс тузоқни кўриб яқишашмагунча кўлингизда карабин билан буталар орасида яшириниб кутмаганмисиз? Бу кимсасиз уй – менинг дарахтим, сиз эса йўлбарсимсиз. Ўйлайманки, сиз баъзан, борди-ю, бир неча йўлбарс келиб қолса, ёки унисига ақл ишонмайди! Ўқим хато кетса, деган ўй билан баъзан эҳтиётдан бошқа ўқчилар олакелмасмидингиз? Бу жаноблар, – деб у бизни кўрсатди, менинг эҳтиёт юзасидан олиб келган ўқчиларим. Ўхшатишим ўринли-я, шундайми?

Бирдан полковник Моран қаҳр билан хайқирганча олдинга қараб юлқинди, аммо констебллар уни орқага тортдилар. Унинг баширасида шу қадар нафрат акс этиб турардики, қараб раҳминг келарди.

– Эътироф этишим керак, менга кутилмаган бир тухфа инъом қилдингиз, – деб сўзида давом этди Холмс. – Мен, сиз шу бўш уй билан, дарҳақиқат, жуда ҳам қулай бу деразадан фойдаланарсиз, деб ўйламаган эдим сира. Мен кўчадан туриб иш кўрарсиз, деб ўйлаган эдим, сизни у ерда дўстим Лестрейлд ёрдамчилари билан кутиб турган эди. Шу детални мустасно қилганда, ҳамма иш худди ўзим кутганидек юз берди.

Полковник Моран Лестрейлдга мурожаат қилди:

– Мени қамоққа олишга асосларингиз борми, йўқми, бундан қатъий назар, – деди у. – мен бу жанобнинг таҳқирларига ортиқ чидаб туролмайман. Агар мен қонуннинг қўлига тушган эканман, ҳамма иш қонуний тартибда босилсин.

Бу, дарҳақиқат, ҳаққоний талаб, – деб кўйди Лестрейлд. Биз бу ердан чиқиб кетганимизгача сиз яна бирон нарса айтмоқчимисиз, мистер Холмс?

Холмс ердан ел билан отадиган баҳайбат милтиқни олди-да, унинг механизмини кўздан кечири бошлади.

– Мошанди йўқ ажойиб бир қурол! – деди у. – Товуш чиқармасдан отади, зарбидан ҳеч ким омон қолмайди. Мен бунини марҳум профессор Мориартининг буюртмаси асосида ясаган кўр механик, немис фон Херлерни танигувчи эдим. Мана бу

неча йил бўлади, бу милтикнинг борлигини билар эдимиз, аммо кўлим билан ушлаб кўриш ҳеч қачон насиб бўлмаган эди. Мен буни, айниқса, сизнинг диққатингизга ҳавола қиламан. Лестрейд, шунингдек, унинг ўқлариши ҳам.

– Хотирингиз жам бўлсин, мистер Холмс, биз у билан шуғулланамиз, – деди Лестрейд, ҳамма ҳозир бўлганлар эшик томонга қараб юра бошлагач. – Бор гапингиз шуми?

– Шу. Дарвоқе, мен сизлардан сўрамоқчи эдимки, жиноятчига қандай айб қўймоқчисизлар?

– Қандай айб қўярдик, сэр? Хўш, ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмсга суиқасд қилишда айблаймиз-да.

– Э-ҳа, йўқ. Лестрейд, бу ишда менинг номим тилга олинишини сира ҳам истамайман. Сиз амалга оширган бу ажойибона қамокқа олиш шарафи сизга, фақат сизгагина мансуб. Сизни табриклайман, Лестрейд! Ўзингизгагина хос бўлган зийраклик билан довжураклик туфайлигина сиз бу одамни, хуллас, қўлга туширдингиз.

– Бу одамни қўлга туширдингиз? Ахир у ўзи ким, мистер Холмс?

– Бутун полиция кидиравериш овози бўлган кимса – ўтган ойнинг ўттизинчисига Парк-лэйндаги 427-уйнинг иккинчи қаватидаги дераза орқали ел билан отадиган милтиқ ёрдамида сэр Рональд Адэрни отган полковник Себастьян Моран. Унга шундай дсб айб қўйилиши керак, Лестрейд... Энди, Уотсон, борди-ю, сишган ойнадан эсаётган елвизакдан кўркмасангиз, менинг кабинетимда ярим соатгина ўтириб биттадан сигара чекайлик – умид қиламанки, бу зора бироз кўнглимизни очса.

Майкрофт Холмсининг хабар олиб тургани, миссис Хадсоннинг бевосита ҳамхўрлиги туфайли олдинги квартирамизда ҳеч нарса ўзгармаган эди. Рост, ичкарига кирарканман, кутилмаган саранжом-сариншталикни кўриб таажжубландим, аммо таниш буюмларнинг ҳаммаси жой-жойида турарди. Ўткир кислоталар тўкилганидан қуйиб доғ босган қарағай стол қўйилган „кимё бурчаги“ ҳам илгариги жойида эди. Газеталардан қирқиб олинган ахборотлар ёпиштирилган катта альбомлар билан маълумотномалар рафга боягисидек қатор

килиб териб қўйилган – о, буларни юртдошларимиздан кўшлари бемалол ўтга улоқтириб юборар эдилар! Диаграммалар, скрипка солинган ғилоф, кўпдан-кўп трубкалар қалашиб турган рафча, ҳатто тамаки солинган эронча кавушгача – мен атрофга кўз югуртирарканман, шуларнинг ҳаммаси яна кўз ўнгимда намоён эди. Хонада икки кимса бор: биринчиси, бизни хушнуд табассум билан қарши олган миссис Хадсон, иккинчиси эса бугунги тушдаги воксаларда шу қадар муҳим роль ўйнаган ғалати манекен эди. Бу дўстимнинг сербўёқ мум бюсти бўлиб, ғоятда маҳорат билан ясалган, танг коларли даражада аслига ўхшар эди. У усталик билан Холмснинг халатига чирмаб қўйилган, пастаккина столда турар, агар кўчадан қаралса, бемалол унинг ўзи ўтирибди, деб ишониш мумкин эди.

– Ўйлайманки, сиз менинг ҳамма кўрсатмаларимни бажарган бўлсангиз керак, миссис Хадсон? – деб сўради Холмс.

Ўзингиз буюрганингиздек, сэр, ҳар гал унинг олдида эмаклаб бордим.

– Жуда соз. Сиз бу ишларнинг ҳаммасини кўнгилдагидек қилиб бажарибсиз. Ўкнинг қасрга келиб теккасини пайқадингизми?

– Ҳа, сэр. Кўркамашки, у сизнинг кўркам бюстингизни бузиб қўймаган бўлса – бошини тешиб ўтиб, деворга бориб тегибди. Мен уни гиламдан олдим. Мана.

Холмс ўкни менга узатди.

– Юмшоқ тўпшонча ўки, кўринг, Уотсон. Кўриб хайратланасан! Шундай бир нарсанинг ел билан отиладиган милтиқдан отиши кимнинг хаёлига ҳам келиши мумкин? Жуда соз, миссис Хадсон, ёрдамингиз учун миннатдорман... Энди, Уотсон, илгаригидек ўзингизнинг эски жойингизга ўтиринг. Мен сиз билан бир неча жиҳатларни муҳокама қилмоқчиман.

У нимдош сюртугини ечиб, бюсти устига ёниб қўйган кулранг халатини олиб кийди. Кўз ўнгимда яна илгаринги Холмс намоён бўлди.

– Кекса мерганнинг асаблари ҳали ҳам мустаҳкам, кўзлари ҳали ҳам ўткир экан, – деди у кулиб, мум шаклининг тешилиб қолган пешонасини кўздан кечираркан. – Қоқ энсасидан уриб, миясидан чиқариб юборибди. Бу Ҳиндистоннинг чапалгюр

чакалаларидаги энг моҳир мерган эди, ўйлайманки, Лондонда унинг рақиблари унча кўп бўлмаса керак. Сиз илгари ҳеч қачон унинг помини эшитганмидингиз?

– Йўқ, ҳеч қачон.

– Ҳа, ана шон-шуҳрат! Дарвоқе, хотиримда бўлса, сиз яқингинада ҳатто профессор Жеймс Мориарти помини ҳам эшитмаганлигингизни айтган эдингиз. Ваҳоланки у асримизнинг энг буюк дошишманди эди. Айтмоқчи, мумкин бўлса, рафдан биографик кўрсаткични олиб берсангиз.

Креслога ўрнашиб ўтириб олиб, сигарасини бурқситганча Холмс саҳифаларини эринчоклик билан варақларди.

– Менинг „М“ ҳарфи бўйича тўпланган коллекциям жуда ажойиб, – деди у. – Ҳар қандай ҳарфнинг шон-шуҳратини ошириш учун ёлғиз Мориартининг ўзигина ҳам кифоя қилиши мумкин. Бунда яна, заҳарловчи Морган, ўзидан мудҳиш хотира қолдирган Мерридю, Черинг-кросс вокзалининг кутиш залида менинг чап томондаги сўйлоқ тишимни уриб синадирган ўша Метьюз бор. Мана, ниҳоят бугунги дўстимиз ҳам.

У китобни узатди, мен шуларни ўқидим: „Моран Себастьян, истеъфодаги полковник Биринчи Бенгалор сапёрлар полкида хизмат қилган. 1840 йилда Лондонда тутилган. Англиянинг Эрондаги собиқ элчиси, Бани орденининг кавалери сэр Огестес Мораннинг ўғли. Итон коллежи билан Оксфорд университетини тамомлаган. Жовак, Афғонистон, Чорасиёб, Шарпур ва Кобил урушларида алоқачи сифатида иштирок этган. „Фарбий Ҳимолайда йирик ҳайвонларни овлаш“ (1881) ва „Чангалзорларда уч ой“ (1884) китобларининг автори. Манзил: Кондуит-стрит. Клублари: инглиз-ҳинд, Танкервилль ва Багатель кимор клуби“.

Ҳошияларида Холмсининг аниқ дастхати билан: „Лондонда Мориартидан сўнг энг хавфли одам“, деб ёзиб қўйилган эди.

– Қизиқ, – дедим китобни Холмсга қайтариб бераётиб. – Сиртдан қарасанг, босиб ўтган йўли – ҳалол аскарнинг йўлига ўхшайди.

– Сиз ҳақлисиз, – деб жавоб берди Холмс. – Маълум пайгача у ҳеч қандай ёмон иш қилган эмас. Бу темир асабли одам эди. Ҳиндистонда унинг қандай қилиб қақраб ётган дарё ўза-

нидан эмаклаб бориб, яраланган йўлбарс панжарасидан бир кишини тортиб олиб, уни омон сақлаб қолгани ҳақидаги афсона ҳалигача ҳам оғизма-оғиз юради. Шундай дарахтлар борки, Уотсон, улар бўйлари маълум бир жойга етгунча аввал туспа-тузук ўсиб боради-да, кейин ўз ривожда бирдан қондага хилоф равишда потўғри бир йўсинда ўса бошлайди. Бу ҳол одамларда ҳам рўй бериб туради. Менинг назариямга биноан ҳар бир индивидиум ўз таракқиётида ўзининг ҳамма ажлодларининг тарихини такрорлайди. Мен шундай деб ҳисоблайманки, эзгулик ва ёвузлик томонига бўлган ҳар бир ногаҳоний бурилиш аллақандай кучли таъсир туфайли юз беради, бунинг сабабини инсон шажарасидан кидириш керак бўлади. Демак, бинобарин, унинг таржимаи ҳоли бутун ажлодию авлоди таржимаи ҳолининг бамисоли кичкина акси бўлади.

– Ў, биласизми, бу бироз хаёлийроқ назария.

– Майли, унга каттиқ ёпишиб олмайман. Сабаблари қандай бўлмасин, аммо полковник Моран ёмон йўлга кирган. Ҳеч қандай катта шовқин-тўполон кўтармаса-да, у Ҳиндистонда баъзи бир одамларни ўзига шу қадар қарши қилиб қўйганки, у ерда туришининг сира имкони бўлмай қолган. У истеъфода чиқиб Лондонга келганда, бу ерда ҳам ёмон от чиқарган. Ана шунда уни профессор Мориарти топиб олган, у бироз вақт профессорнинг ўнг қўли бўлган. Мориарти уни қўлаб пул билан таъмин қилиб турган, аммо ёрдамидан жуда кам фойдаланган – фақат оддий жиноятчилар бажара олмайдиган икки ё уч алоҳида мушкул ишлардагина фойдаланган. Сиз, эҳтимол, 1887 йилдаги лаудерлик миссия Стьюартнинг ғалати ўлимини эсларсиз? Йўқми? Мен аминманки, бу ишга Моран аралашмай қолмаган, зотан, унга қарши ҳеч қандай далиллар қўйилмаган эди. Полковник шу қадар устомонлик билан сир бермай юрардики, ҳатто Мориартининг бутун шайқасини тумтаракай қилиб юборганларидан кейин ҳам биз барибир уни судга тортишга муваффақ бўлолмадик.

Мен сизникига бориб, ел билан отиладиган милтиқдан ўк узишларидан хавотир олиб дарчаларни беркитган окшомим эсингиздами, Уотсон? Сизга ўшанда бу ғалати кўринган эди, аммо мен нима қилаётганимни билардим, чунки бу аломат

милтиқнинг борлиги менга аллақачонларок маълум эди, бундан ташқари у энг моҳир мерганлардан бирининг қўлида эканлигини ҳам билардим. Сиз билан биз Швейцарияга жўнаганимизда, Моран Мориарти билан биргаликда изимиздан қувган, мен Рейхенбах шаршарасининг тепасидаги қоя ёриғида ётганимда ўша ёқимсиз дақиқаларни бошимдан кечиримга ҳам худди шу сабабчи бўлган эди.

Францияда эканлигимда инглиз газеталарини қандай диққат, иштиёқ билан ўқиганлигимни тасаввур қилсангиз эди: уни камокка олдириш учун қандай бўлмасин бир баҳона топишга умид қилардим. Чунки у Лондонда бемалол эркин юраркан, мен қайтиб келишни хаёл ҳам қила олмас эдим. Кечаю кундуз бу таҳдид ҳаётимга қўлка солиб турар, у нима қилиб бўлса ҳамки, бир иложини топиб мени ўлдирар эди. Мен нима қилишим мумкин эди? Тўкнаш келганимда уни отиб ташлашим мумкин эмас – у тақдирда менинг ўзим ҳам айбдорлар курсисига ўтириб қолардим. Судга мурожаат қилишим ҳам бефойда эди – суд исботланмаган гумонларгагина асосланиб иш оча олиши мумкин эмас, менинг эса қўлимда исботларим йўқ эди. Шундай қилиб, мен бир тадорик кўришдан ожиз эдим. Аммо жинойтлар хроникасини узлуксиз кузатиб турардим, чунки эртами-кечми, уни қўлга туширишга муваффақ бўлишимга қатъий амин эдим.

Мана Рональд Адэрга қилинган суиқасд юз берди.

Нихоят мен кутган фурсат келди! Бор гапни била туриб, уни шахсан полковник Моран ўлдирганлигига шубҳа қилишим мумкинмиди? У йигит билан карта ўйнаган, у билан оркама-орқа клубдан чиққан, уни очик турган деразадан отган. Ҳа, шубҳага ўрин бўлиши мумкин эмасди. Полковник Моранни дор остига жўнатиш учун биттагина ўк етарли далолат бўлиши мумкин эди. Мен шу захотиёқ Лондонга етиб келдим. Полковникнинг айдоқчиси мени кўриб, маълумки, бу ҳақда унга хабар берган. У менинг туйқусдан келиб қолганлигим ўз жинойтига алоқадор эканлигини пайқаб, албатта, қаттиқ ташвишга тушган. Унинг дарҳол мени даф этишга уринишига, бунинг учун омонсиз ажал ташувчи куролини ишга солишига амин эдим. Шу мақсадда мен унга кабинетимнинг

деразасида бенуқсон нишон тайёрлаб қўйиб, полицияни, менга сизларнинг ёрдамингиз керак бўлиб қолади, деб огоҳлантирдим (дарвоқе, Уотсон, сиз ўткир кўзингиз билан ўша эшик олдидаги икки полисменни дарров кўрдиргиз), ўзим учун кузатинга қулай кўринган постни эгалладим; аммо, ростини айтсам, рақибимнинг ҳам ҳужум қилиш учун ҳудди ўша жойни танлаши мумкинлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган экан. Бор гап шу, азизим Уотсон. Ўйлайманки, энди сизга ҳамма гап равшан бўлган бўлса керак?

– Йўк, — деб жавоб бердим. Сиз ҳам менга полковник Моранга сэр Рональд Адэрни ўлдирини нима учун даркор бўлганини тушунтириб берганингиз йўк.

– Э, дўстим, энди биз тахмин доирасига ўтамыз, бу борада эса мантикнинг ўзигина камлик қилади. Ҳар ким мавжуд фактлар асосида ўз шахсий фаразини олдинга сурини мумкин, сизнинг тахминларингиз ҳам менчикчалик тўғри бўла оlishи мумкин.

– Демак, сиз ўз фаразингизни аниқлашга қўйган экансиз-да?

– Хўш, менинча, мавжуд фактларни икки хилда бериш унча қийин эмас. Терговда аниқланишича, суиқасд содир бўлишидан салгина олдин полковник Моран билан ёш Адэр шерикликда карта ўйнаб, анчагина пул ютганлар. Аммо Моран, шубҳасиз, фирромлик ишлатиб ўйнаган — мен унинг фирибгар эканини аллақачонлардан бери биламан. Ўқимолчан ҳоли эмаски, суиқасд юз берадиган куни Адэр Мораннинг ҳийла ишлатаётганини билиб қолган. У полковник билан ҳоли танлашиб, агар ўз ихтиёри билан клуб аъзолигидан чиқиб кетмаса, кимор ўйнашдан умрбод воз кечмаса фони қиймакчи бўлиб кўрkitган. Адэрдек ёш йигитчанинг ўзидан анчагина карта, шу билан бирга жамиятдаги эътиборли бир одамнинг шайтанга халойик олдида бирданига шундай жанжалли аниқ тақдирга журъат қилиши амримаҳол. Тўғрирори, у полковник билан бегона кўзлардан четда, ҳоли гаплашган, фирибгарлик билангина топилган пулга қуш кечириётган Моран учун эса қулоқдан хайдалиш — хонавайрон бўлиш билан баробар эди. Шунинг учун ҳам у Адэрни ўлдирган, йигит шеригининг фирром ушш

натижаларидан фойдалангиси келмай, ютукдаги ўз улуши канча эканини, ютқизганларга канча пул қайтариши кераклигини ҳисоблаб ўтирган пайтида шартта отган. Йигит ана шу ҳисоб-китобини онаси билан синглиси кўриб қолиб, қоғоздаги бу ҳамма номлар кимларга мансуб эканини, столдаги даста-даста пуллар қандай пуллар эканини суриштириб қолмасликлари учун эшикни ичкарисидан қулфлаб олган. Хўш, айтинг-чи, изохларим ишонса бўладиганга ўхшайдими?

– Аминманки, сиз нишонга урдингиз.

– Менинг ҳақ ё ноҳақ эканлигимни тергов кўрсатади. Ҳарқалай, полковник Моран бизни ортиқ безовта қилмайди, фон Хердернинг ел билан отиладиган машҳур милтиғи Скотленд-ярд¹ музейининг коллекциясини безайди. Лондоннинг мураккаб ҳаётида юз бериб турадиган кўпдан-кўп қизик, ажойиб-ғаройиб жумбоқларни ҳал қилишда Мистер Шерлок Холмсга бундан буён ҳеч ким ҳалал беролмайди.

¹ Скотленд-ярд Англиянинг бош полиция бошқармаси.

МУНДАРИЖА

Маллалар уюшмаси <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	3
Боском водийсининг сири <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	32
Изкуварнинг инкирози <i>Набижон Боқиев таржимаси</i>	62
Беш дона ацельсин уруғи <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	94
Лаби тиртик одам <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	117
Мовий карбункул <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	145
Чипор лента <i>Мирзиёд Мирзоидов таржимаси</i>	170
Сарғиш башара <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	199
Месгрейвлар хонадонининг удуми <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	221
Холмснинг сўнгги иши <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	245
Бўш уй <i>Ваҳоб Рўзиматов таржимаси</i>	267

84(Ингл)4
Д 67

Артур Конан Дойл.
Шерлок Холмс ҳақида ҳикоялар. –
Тошкент: «O'qituvchi» НМИУ, 2018. – 296
бет.
ISBN 978-9943-22-196-3

УЎК: 811.111-31
КБК: 84(Ингл)4

АРТУР КОНАН ДОЙЛ
ШЕРЛОК ХОЛМС
ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

„O'qituvchi“ нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент–2018

Таржимонлар: *Ваҳоб Рўзиматов, Набижон Боқиев,*
Мирзиёд Мирзоидов

Мухаррир *У. Жўрақулов*
Бадний муҳаррир *Қ. Шомуратов*
Техник муҳаррир *Н. Ниёзмухамедова*
Мусахҳихлар: *У. Жўрақулов, А. Лутфуллаев*
Компьютерда саҳифаловчилар: *Р. Аҳмедов,*
Ў. Қурбонова

Нашриёт лицензияси АИ №012. 20.07.2018. Оригинал-макетдан
босишга рухсат этилди 29.10.2018. Бичими 84×108¹/₃₂.
Кегли 11 шпонли. Таймс гарнигураси. Офсет босма
усулида босилди. Офсет қоғози. Шартли б. т. 15,54.
Ҳисоб-нашриёт т. 12,60. Адади 10 000 нусха.
Буюртма №272-18

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
„O'qituvchi“ нашриёт-матбаа ижодий уйи.
Тошкент – 206, Юнусобод тумани, Янгишаҳар кўчаси, 1- уй.
Шартнома № 84-18.

Артур Конан Дойл
1859–1930

Артур Конан Дойл — шотландиялик физик ва ёзувчи.

Артур Конан Дойл Шерлок Холмс ҳақида ёзган детектив асарлари билан бутун дунёга машҳурдир. Холмс ҳақидаги ҳикояларни миллионлаб китобхонлар ҳозирга қадар севиб ўқийдилар. Холмснинг жиноят ишларини ажойиб мантик ва фикрлаш билан ҳал қилишига китобхон лол қолади.

Артур Конан Дойлнинг кўп асарлари рус тилидан ўзбек тилига таржима қилинган.

„О‘қитувчи“ нашриёт-матбаа ижодий уйи хилма-хил китоблар чоп этиш билан бирга, жаҳон адабиёти дурдоналарига ҳам алоҳида эътибор қаратмоқда. Эндиликда, мунтазам равишда, нашриётимиз томонидан чоп этилган ва чоп этилиши режалаштирилаётган дунёга машҳур асарларни эътиборингизга ҳавола қилиш мақсадидамиз.

Китоб оламининг ҳар томонлама бойиб боришида таржима асарларининг ўрни, аҳамияти катта. Негаки, таржима асарларини ўқиган ҳар бир китобхоннинг дунёқараши, тасаввури бойиб, ўша халқнинг яшаш шароити, урф-одати, меҳнати, орзу-интилиши билан ошно бўлади.

„O‘QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA
IJODIY UYI DAVLAT KORXONASI

Toshkent, 100206,
Yangishahar ko‘chasi, 1-uy

E-mail: info@oqituvchi.uz
Web-site: www.oqituvchi.uz

Tel: (+99871) 224-04-12
Faks: (+99871) 224-05-61

t.me/uqituvchi_nmiu

18+